

**TABAKÂTÜ'S-SÛFİYYE'DE
MAHMUD ES'AD COŞAN'IN
ELE ALDIĞI BAZI AHLÂKÎ DEĞERLER**

**2020
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ**

Mesut ÇETİNKAYA

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. İbrahim İŞİTAN**

**TABAKÂTÜ'S-SÛFİYYE'DE
MAHMUD ES'AD COŞAN'IN
ELE ALDIĞI BAZI AHLÂKÎ DEĞERLER**

Mesut ÇETİNKAYA

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. İbrahim İŞİTAN**

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
Kasım 2020**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
GİRİŞ	12
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	14
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEMLERİ.....	15
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR / KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	15
1. BİRİNCİ BÖLÜM.....	19
1.1. Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri ve Faaliyetleri	19
1.1.1. Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı.....	19
1.1.1.1. Doğumu ve Ailesi	19
1.1.1.2. Çocukluğu ve Eğitimi	20
1.1.1.3. Üniversite Eğitimi.....	21
1.1.1.4. Akademik Hayatı.....	22
1.1.1.5. Mânevî Yolculuğu.....	23
1.1.1.6. Vefatı.....	24
1.1.2. Mahmud Es'ad Coşan'ın Eserleri ve Faaliyetleri.....	25
1.1.2.1. Eserleri.....	26
1.1.2.2. Vakıf ve Dernek Faaliyetleri.....	29
1.1.2.3. Yayın Faaliyetleri	30
1.1.2.4. Diğer Faaliyetler	31
1.1.2.5. Sohbetleri.....	32

1.2. Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Anlayışı ve Tabakâtü's-Sûfiyye Adlı Eseri	33
1.2.1. Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Hayatı.....	33
1.2.2. Eserleri.....	35
1.2.3. Tasavvuf Anlayışı.....	38
1.2.4. Tabakât Türü Eserler ve Tabakâtü's-Sûfiyye	39
2. İKİNCİ BÖLÜM	47
2.1. Tabakâtü's-sûfiyye'de Ahlâkî Değerler	47
2.1.1. Ahlâkın Sözlük ve Terim Anlamı	47
2.1.2. Ahlâkın Kaynakları ve Çeşitliliği	49
2.1.3. Sûfî Ahlâk	54
2.2. Tabakâtü's-sûfiyye Sohbetleri	59
2.3. Tabakâtü's-sûfiyye Sohbetlerinde Sûfî Ahlâk.....	60
2.4. Sûfî Bireyde Bulunması Gereken Bazı Ahlâkî Değerler	69
2.4.1. İlim	70
2.4.2. Tevbe	77
2.4.3. Takvâ / Vera'	87
2.4.4. Zühd	95
2.4.5. Fakr	107
2.4.6. Sabır	117
2.4.7. Tevekkül	124
2.4.8. Rızâ.....	132
2.4.9. Doğruluk (Sıdk ve İstikâmet).....	141
2.4.10. Güven (Emânet)	147
2.4.11. Samimiyet (İhlâs)	151
2.4.12. Sevgi (Muhabbet)	160
2.4.13. Dostluk / Kardeşlik (Uhûvvet).....	169
2.4.14. Alçak Gönüllülük (Tevâzu).....	179
2.4.15. Cömertlik (Cûd, Sehâ ve Îsâr).....	189
SONUÇ	200
KAYNAKÇA.....	204
ÖZGEÇMİŞ	219

TEZ ONAY SAYFASI

Mesut ÇETİNKAYA tarafından hazırlanan “TABAKÂTÜ’S-SÛFİYYE’DE MAHMUD ES’AD COŞAN’IN ELE ALDIĞI BAZI AHLÂKÎ DEĞERLER” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. İbrahim İŞİTAN

.....

Tez Danışmanı, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Unvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. İbrahim İŞİTAN (SÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Halim GÜL (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Necdet YILMAZ (İÜ)

.....

20/11/2020

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlák ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarını intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eslere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahláki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Mesut ÇETİNKAYA

İmza :

ÖNSÖZ

Bismillahirrahmânirrahîm

Allah'a hamd, onun Sevgili Resûl'üne salât ve selâm olsun.

Dönemimizin önemli ilim adamı ve mütefekkirlerinden biri de Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan'dır. Aynı zamanda mürşit olarak da görev yapmıştır. Hayatı boyunca üniversite hocalığının yanı sıra hadis, tefsir ve özellikle tasavvuf alanında pek çok ders ve sohbet yapmış ve bu sohbetlere büyük önem vermiştir. 09.12.1991 tarihinden, 26.10.1996 tarihine kadar "Tasavvuf Sohbetleri" adı altında Ebû Abdurrahman es-Sülemî Hazretleri'nin (ö. 412/1021), tasavvuf ilminde kaynak eserlerden olan Tabakâtü's-sûfiyye isimli eserini okumaya başlamıştır. Sohbetlerindeki tarihlere baktığımızda Tabakâtü's-sûfiyye isimli eserde yer alan, birinci tabakadaki sûfilerin tamamı, ikinci tabakadaki sûfilerin ise ilk üçü okunmuştur. Zira eser beş tabakadan oluşmaktadır. İlk dört tabakada yirmişer sûfi, beşinci tabakada ise yirmi dört sûfi ele alınmıştır. 04.02.2001 tarihinde bulunduğu Avusturalya'da şüpheli bir kaza neticesinde vefatı üzerine sohbetler 1996 yılındaki son şekliyle kalmış, tamamlanamamıştır.

Sohbetlerinde geçmiş sûfi yaşamlarından etkilendiğini açıkça dile getiren ve günümüz insanının eski dönem tecrübelerden faydalanması gerektiğini söyleyen Es'ad Coşan, eğitimciliğinden ve tasavvufi çevrelerdeki deneyimlerinden yola çıkarak günümüz insanına ahlâkî birçok öğütler vermiştir. Öğütler aynı zamanda yaşamsal olarak da örneklendirilmiştir. Yani günümüz insanının nasıl kemâle ereceğini, toplum için ideal dîni yaşamın nasıl olacağını hem anlatmış, hem de yaşayarak göstermiştir. Bu sebeptendir ki, üniversite hocalığının yanı sıra Türkiye ve yurt dışına yayılan faaliyetleriyle, vaazlarıyla, sohbetleriyle ve konferanslarıyla toplumun geleceğine yön veren örnek şahsiyetlerden biri olmuştur. Coşan'ın hayatında önemli olan konulardan biri de tasavvufi yaşamdır. İnsanların maddî yaşamdan, zevklerden, heveslerden ziyâde mânevî olarak kendini bulması gerektiğini öğütlemiştir. Bunun için de mutasavvıfların hayatlarına büyük önem vermiş ve onlardan öğüt alınmasını istemiştir.

Tabakât sohbetlerinde, "Neden bu kitap?" sorusuna cevabı "Türkçesi bulunmayan bir eser olsun, kaynak olsun, ana eser olsun; böylece yaptığımız çalışma

da yapılmamış bir çalışma olarak, yeni bir çalışma olsun diye düşündüğümüz için...” diyerek yine kendisi vermiştir.

Bu çalışmamızda Mahmud Es’ad Coşan Hoca’nın Tasavvuf Sohbetleri ismiyle yapmış olduğu tüm Tabakâtü’s-sûfiyye sohbetlerinin tamamını inceledik. Gerek tasavvuf derslerinden yola çıkarak, gerek yaşantısından ve eserlerinden faydalanılarak klasik dönem sûfilerinin üzerinde durduğu ahlâkî değerleri ortaya çıkarmaya gayret ettik. Özellikle günümüz insanının nasıl kemâle ereceği, nasıl olgunluk kazanacağı üzerine verdiği öğütleri tespit etmeye çalıştık.

“En azından bizim de vefamız böyle olsun.” deyişiyle bu çalışma konusunun ortaya çıkmasında, çalışmanın her aşamasında ve tamamlanmasında yardımlarından dolayı Saygıdeğer Prof. Dr. İbrahim İŞİTAN hocama sonsuz şükranlarımı sunarım. Bizlere katkılarını esirgemeyen, ders ve diğer aşamalarda fikirlerinden her zaman faydalandığım değerli hocalarım Doç. Dr. Halim GÜL ve Doç. Dr. Hamdi KIZILER’e ve kaynaklar konusunda yardımını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Necdet YILMAZ’a müteşekkirim. Bana gerek ders ve gerekse tez yazım aşamasında gösterdiği inanılmaz sabır ve destek için sevgili eşim Fahriye ÇETİNKAYA’ya, çocuklarım Ömer Berat ve Ayşe Begüm ÇETİNKAYA’ya ve emeklerini asla unutmayacağım annem ve babam, Hanife-Satılmış ÇETİNKAYA’ya teşekkürü borç bilirim.

Çalışmak bizden, başarı Allah’tandır.

Mesut ÇETİNKAYA

ÖZ

Bu çalışmada 1991 - 1996 tarihleri arasında çeşitli platformlarda Tasavvuf Sohbetleri adı altında Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö.412 /1021)'nin Tabakâtü's-sûfiyye eserine Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan tarafından getirilen açıklama ve yorumlardan yola çıkarak sûfilerin üzerinde durduğu ahlâkî değerleri ortaya çıkarmaya gayret ettik. Amacımız, sûfilerin üzerinde durduğu ahlâkî değer yargıları konusunda çalışma yapmak ve ahlâkî değerler konusunda yapılan akademik çalışmalara katkı sağlamaktır.

Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, bu çalışmanın amacı, kaynakları, konusu ve hedefleri açıklanmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde Mahmud Es'ad Coşan'ın hayatına, eserlerine ve sosyal hayattaki faaliyetlerine; daha sonra Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin hayatına, eserlerine ve bir tasavvuf klasiği haline dönüşen Tabakâtü's-sûfiyye adlı eserine kısaca yer verilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde ise, Mahmud Es'ad Coşan'ın sohbetlerinden yola çıkarak ahlâkî prensipler ele alınmıştır. Günümüz insanına ve dervişânına verilmesi istenilen önemli bazı ahlâkî değerler izâh edilerek çalışma nihâyetlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ahlâk, Değerler, Sûfi, Sülemî, Tabakâtü's-Sûfiyye, Mahmud Es'ad Coşan.

ABSTRACT

In this study, based on the explanations and comments about the work of Abu Abdurrahman es-Sülemî (d. 412/1021) *Tabakâtü's-Sûfiyye* under the name of sufi conversations which was made by Mahmud Es'ad Coşan, we have tried to reveal the moral values that the Sufis emphasize. Our aim is to work on the moral value judgements that sufis emphasize and contribute to the academic works which were about the moral values.

Our thesis consists of introduction and two parts. In the introduction part, the purpose, sources, subject and objectives of this study are tried to be explained. In the first part, the life, works and social activities of Mahmud Es'ad Coşan; Later, the life and works of Abu Abdurrahman es-Sülemî and *Tabakâtü's-Sûfiyye*, which turned into a sufi classic, were briefly included.

In the second part of the research, moral principles are discussed based on the conversations of Mahmud Es'ad Coşan. The work is finalized by explaining the sufi behavior and moral values that are desired to be given to today's people and dervishes.

Keywords: Sufism, Morality, Values, Sûfi, Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, Mahmud Es'ad Coşan.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Tabakâtü's-Sûfiyye'de Mahmud Es'ad Coşan'ın Ele Aldığı Bazı Ahlâkî Değerler
Tezin Yazarı	Mesut ÇETİNKAYA
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. İbrahim İŞİTAN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	2020
Tezin Alanı	Temel İslam Bilimleri
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	219
Anahtar Kelimeler	Tasavvuf, Ahlâk, Değerler, Sûfi, Sülemî, Tabakâtü's-sûfiyye, Mahmud Es'ad Coşan.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Some Moral Values Considered by Mahmud Es'ad Coşan in Tabakâtü's-Sûfiyye
Author of the Thesis	Mesut ÇETİNKAYA
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. İbrahim İŞİTAN
Status of the Thesis	Master Thesis
Date of the Thesis	2020
Field of the Thesis	Basic Islamic Sciences
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	219
Keywords	Sufism, Morality, Values, Sûfi, Sülemî, Tabakâtü's-sûfiyye, Mahmud Es'ad Coşan.

KISALTMALAR

as	: Aleyhi's-selâm
b.	: bin, ibn
bkz.	: bakınız
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: editör
h.	: Hicrî
haz.	: hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İLKSAV	: İlim, Kültür ve Sanat Vakfı
İSPA	: İskenderpaşa
m.	: Mîlâdî
ö.	: ölümü
ra	: Radıyallâhü anhü/anhâ/anhümâ/anhüm
sav	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik eden
trc.	: tercüme, tercüme eden
vb.	: ve benzeri, ve benzerleri
vs.	: vesaire
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU

İslam dininin mânevî boyutu olarak kabul edilen tasavvuf; kişiliği kötü huylardan temizleyip, kalbi nefsânî arzulardan arındırarak, olgunlaşma ve kemâle erme yolu olarak tarif edilebilir. Hedef ve gâye insân-ı kâmil olmaktır. Kişinin zaaflarından, benliğinden ve beşeriyetinden sıyrılarak, üstün bir yaşam seviyesine yükselmesidir. Bu şekilde tasavvuf, kulun her zaman diliminde en uygun ahlâkî davranışları yerine getirme konusunu ele alan bir ilim olmaktadır. Bu çalışmaya nefis terbiyesi de denmektedir. Tüm bunlar, insanı ele aldığı için tasavvufun konusu da insan olmuştur.

Allah her daim peygamberlerinin ardından insanlar arasından veliler, insân-ı kâmiller göndermiştir. Sûfi müellifler, kaleme aldıkları tabakât kitaplarında söz konusu velilerin hayat hikâyelerini görüşleriyle birlikte ele almışlardır. Klasik dönemin önemli sûfi müelliflerinden Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, eserinin mukaddimesinde sahâbeden başlayan ilk dönem zâhitlerini Kitabü’z-zühd isimli kitabında anlattığını, bu eserde ise son dönemdeki velilerin hayatlarını toplamak istediğini belirtmiştir. Toplamda 105 sûfinin hayatlarına ve görüşlerine yer vermiş, sahip olduğu hâle ve ilme ışık tutacak şekilde onları zikretmiştir.

“Tabakâtü’s-Sûfiyye’de Mahmud Es’ad Coşan’ın Ele Aldığı Bazı Ahlâkî Değerler” adlı çalışmamızın konusu, Mahmud Es’ad Coşan’ın eğitimciliğinden ve tasavvufî deneyimlerinden yola çıkarak günümüz insanına verdiği ahlâkî öğütleri ilim dünyasına takdim etmektir. Bu maksatla, günümüz insanının hedef ve gâyeye nasıl ulaşması gerektiğini ve insân-ı kâmil olma sürecinde sûfi büyüklerin hayat hikâyelerinden ve sözlerinden neler öğrenilmesi gerektiğini konu edindik.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Mahmud Es’ad Coşan’ın ilk sohbetine başlarken söylediği şu sözleri, aslında çalışmamızın amacını belirtmiş olmaktadır.

Bizler de karınca kararınca takvâ yolunda, Rabbimizin rızâsı yolunda yürüyen insanlar olduğumuzdan, bu yolun bizden önceki büyükleri, selef-i sâlihînimiz neler söylemişler, onların nasihatlerinden istifâde edelim, nasıl yaşamışlar, hayatları bize örnek olsun!” diye, tasavvuf âleminin büyüklerinin hayatlarını okumayı; sözlerini dinleyip, belleyip mücebince amel etmeyi düşünerek; Türkçesi bulunmayan bir eser olsun, kaynak olsun, ana eser olsun; böylece yaptığımız çalışma da yapılmamış bir çalışma olarak, yeni bir çalışma olsun diye düşündüğümüz için; 412 hicrî, 1021 milâdî tarihinde, yâni yıllarında vefat etmiş olan,

Nişâpurlu Ebû Abdurrahman es-Sülemî Hazretleri'nin, tasavvuf ilminde kaynak olan, ana eser olan, müracaat kitabı olan *Tabakâtü's-sûfiyye*'sini okumağa başladık.¹

Eğitim psikolojisi açısından bakıldığında nasihat ve tavsiyelerin tecrübelerden hareketle yapılması daha etkili bir yöntemdir. Bu sebeple ilk zâhit ve sûfilerin hayatları hakkındaki bilgiler, onların sözleri önem arz etmektedir. Yüce Allah, veli kullarını her zaman belli tabaka ve sınıflara göre göndermiştir. Böylece bir Allah dostunun hemen arkasından başka birisi gelmiş ve zincir hiçbir zaman bozulmamıştır. Müritler onların sayesinde terbiye görmüş, tevhit ehli de onlarla güzel ahlâkı kazanmışlardır. Bu durum her yerde ve zaman diliminde gerçekleşmiş ve bundan sonraki zamanlarda da devam edecektir.²

1991 yılında tasavvuf sohbetlerine başlayan Es'ad Coşan'ın Sülemî'nin eserini seçmesinin sebebi, bu eserin sûfilerle ilgili günümüze ulaşmış en eski biyografi derlemesi olmasının yanı sıra, sohbetlerin başladığı dönemde henüz Türkçeye çevrilmemiş olmasıdır. Üzerinde çalışılmamış böyle bir kaynağın yeni bir çalışma olarak kayda girmesini istemesi de bu kitabı tercih etmesinin ana sebeplerindedir.

Bu çalışmamızdaki amacımız, sosyal hayatta dîni ve ahlâkî değerleri insanlara anlatma görevini tam anlamıyla yerine getirmeye çalışan Es'ad Hoca'nın, ömrünün son zamanlarında, beş yıllık bir zaman diliminde yapmış olduğu sohbetlerden yola çıkarak, kendi kimliğinden uzaklaşan İslam dünyasının, nasıl eski kimliğine kavuşabileceğini ortaya koymaktır. Zira Coşan, yaşamıyla topluma mânevî bir boyut kazandırmaya çalışmış, bunu sadece tasavvuf sohbetlerinde değil, hadis, tefsir ve güncel konularla ilgili yapmış olduğu sohbetlerinde de belirtmiştir. Es'ad Coşan'ın söz konusu bu sohbetlerinin amacı bugün dervişçe yaşamak isteyenlere, ahlâkî öğütleri vermek ve tasavvufî yolu göstermektir. Çalışmamızla Coşan'ın tasavvuf ilminden hareketle ortaya koyduğu ahlâkî değerleri inceleyerek insanların mânevî gelişimlerine ve mânevî huzurlarına katkıda bulunmak, amaçlarımız arasındadır. Ayrıca değerler eğitimi gibi konular son zamanlarda akademik çalışmalarda sıkça yer almaya başlamıştır. Biz de bu çalışmayla ahlâkî değerleri ele alarak günümüz değerler eğitimi konusuna tasavvuf ilmi açısından katkıda bulunmayı hedefledik.

¹ <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>

² Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, thk. Nüreddin Şüreybe (Halep: 1986), 1; Abdurrezzak Tek, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtü's-Sûfiyye* (Bursa: Akademi Yayınları, 2018), 1.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmamız, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntem ve sınırlılıklarıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir. İlk bölümünde ise, Mahmud Es'ad Coşan'ın hayatı ve kişilik özellikleri, kendisi hakkında yazılmış olan eserlerden faydalanılarak oluşturmaya çalışılmıştır. Eserleri ve sosyal hayattaki faaliyetleri maddeler halinde verilmiştir. Daha sonra Sülemî'nin hayatına, eserlerine ve bir tasavvuf klasığı haline dönüşen Tabakâtü's-sûfiyye adlı eserine kısaca yer verilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde ise, Es'ad Coşan'ın sohbetlerinden yola çıkarak sûfi bireyde bulunması gereken bazı ahlâkî değerler ele alınmıştır. Günümüz insanına ve dervişânına verilen öğütler izâh edilmeye çalışılmıştır. Bu bölüm için Coşan'ın günümüze kadar gelmiş olan fakat şu ana kadar yazılı olarak herhangi bir baskıda yer almamış tasavvuf sohbetleri araştırılmıştır. Tüm sohbet kayıtları video olarak internet ortamında bulunmuş ve kayıtlar tek tek incelenmiştir. Faydalandığımız ve videoları incelediğimiz internet siteleri gruplandırılarak kaynakça kısmında belirtilmiştir. Ahlâkî öğütler tasavvuf sohbetleri adı altında kaydedilen videolardan istifâde edilerek bulunmaya çalışılmıştır. Ayrıca Es'ad Coşan'ın birçok eserini düzenleyen Necdet Yılmaz'ın baskıya hazır olan Tabakâtü's-sûfiyye çalışması da araştırmamıza kaynak olmuştur.

Tasavvufî kavramlar ele alınırken, kavramların sözlük anlamlarını tespitinde Râğib el-İsfahanî'nin (ö. 502/1108) el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, Kur'an Kavramları Sözlüğü, trc. Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu; Cürçânî'nin (ö. 816/1413) Mu'cemü't-ta'rîfât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü, trc. Arif Erkan gibi klasik sözlüklerin yanı sıra Ethem Cebecioğlu'nun Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü ve Süleyman Uludağ'ın Tasavvuf Terimleri Sözlüğü gibi yakın zaman sözlüklerinden de istifâde edilmiştir. Daha sonra terim anlamlarını belirlemek için tasavvuf klasik kaynaklarında sûfilere bu kavramlara yüklediği anlamlara da yer vermeye çalışılmıştır. Bunun için tasavvuf klasikleri haline gelen Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin Risâletü'l-Kuşeyriyye (Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risalesi, haz.: Süleyman Uludağ), Kelâbâzî (ö. 380/990)'nin Taarruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf, haz.: Süleyman Uludağ), Serrâc (ö. 378/988)'in Lüma (İslam Tasavvufu, haz.: H. Kâmil Yılmaz), Sühreverdî (ö. 632/1234)'nin Avârifü'l-Maârif (Gerçek Tasavvuf, haz.: Dilâver Selvi), Hucvirî (ö.

465/1072)'nin Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi, haz.: Süleyman Uludağ) ve Gazâlî (ö. 505/1111)'nin İhyâu Ulûmi'd-Dîn isimli eserleri müracaat ettiğimiz temel eserlerdir. Ayrıca günümüzde yapılmış araştırmalardan da faydalanılmıştır. Tabii ki en önemlisi Hoca Efendi'nin sade ve anlaşılır üslubundaki ayrıntılara dikkat etmeye gayret gösterdik. Çalışmamızda, sûfilerin sözlerinin tercüme kısımlarında Es'ad Coşan'ın yapmış olduğu tercümelere herhangi bir ilave edilmemiştir. Ancak sözlerin açıklamaları yorumlanarak verilmeye çalışılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEMLERİ

Tasavvuf yoluna giren kişinin zihninde ve özellikle kalbinde, yolun başında bir şüphe ve bu şüphenin oluşturduğu boşluktan kaynaklanan bir arayış vardır. Ancak ilerleyen safhalarda şüphe ve arayış artık yerini olgunluk ve huzura bırakır. Tasavvufa ilgi duymak, insanın iç dünyasında mânevî arayışıyla ilgili bir durumdur. Bu arayışın aynı zamanda insanlık tarihi kadar eski olduğunu söylemek mümkündür. Tasavvufun ilim olarak ortaya çıktığı günden beri her dönem ve zamanda tasavvufî anlamda dersler verici, öğütler içeren sohbet halkaları oluşmuştur. Bu sohbetlerin mânevî yaşama etkisi, sadece onu dinleyenlerle veya sonraları tasavvuf ile ilgilenen insanlarla sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle Es'ad Coşan'ın tasavvuf sohbetlerini akademik olarak ele alıp bilim dünyasında da değerlendirilmesini sağlamak önem arz eden bir durumdur.

Bu nedenle ilk zâhit ve sûfilerin hayatlarıyla, sözleriyle şekillenen bu sohbetlerden oluşan öğütleri incelemeye ve günümüz insanının istifâdesine sunmaya gayret ettik. Tabakâtü's-sûfiyye adlı eserde geçen kavramlara akademik açıdan bakarak bilim dünyasına sunmak istedik. Bu sebeple çalışmamızın tasavvufî sohbetlerle ilgili yapılacak her yeni çalışmaya da akademik anlamda katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Ayrıca insanların uzaklaşmakta oldukları mânevî yaşama ve ahlâkî öğütlere bu şekilde daha kolay bir şekilde ulaşabilecekleri düşüncesindeyiz.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR / KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Araştırmamızın temel konusunun Es'ad Coşan'ın ele aldığı ahlâkî değerler ve öğütler olduğunu belirtmiştik. Ancak konu kapsamında olduğundan Es'ad Coşan'ın

hayatı hakkında kısaca bilgi vermek istedik. Ardından yazarımız Sülemî'nin hayatına ve Tabakâtü's-sûfiyye adlı eserine kısaca değindik. Son olarak da sohbetlerden derlenen ahlâkî değerlere yer verdik.

Tezimiz, Es'ad Coşan'ın 1991 ve 1996 yılları arasında gerçekleştirdiği sohbetlerde, o zamana kadar gelinen kısma kadar olan bölümle şekillenmiştir. Aslında Tabakâtü's-sûfiyye isimli eser beş tabakadan oluşmuş; ilk dört tabakada yirmişişer başlıkta, beşinci tabakada ise yirmi üç başlıkta sûfiler işlenmiştir. İkinci tabaka da Muhammed (ö. 263/876) ve Ahmed İbn Ebü'l-Verd (ö. ?) isimli sûfilerin biyografileri ile beşinci tabakada Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Mukri' (ö. 366/977) ve Ebü'l-Kâsım Cafer b. Ahmed el-Mukri' (ö. 378/988) isimli sûfiler tek başlıkta incelenmiş, dolayısıyla eserde hakkında bilgi ve sözlerine yer verilen sûfi sayısı 105 olmuştur. Ancak sohbetlere baktığımızda toplamda 23 sûfinin hayatı ve sözleri okunmuştur. Sohbetler 1996 yılındaki son şekliyle kalmış, tamamlanamamıştır. Bu sebeple çalışmamızda 23 sûfiyle ilgili yapılan sohbetler işlenmiştir.

02.12.1991 tarihinden, 26.10.1996 tarihine kadar tasavvuf sohbetlerinde okunan sûfilerin isim listesi ve sohbetlerin tarihleri aşağıda belirtilmiştir.

1. Fudayl b. İyâz (ö. 187/803)
02.12.1991,16.12.1991.
2. Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859)
28.12.1991, 11.01.1992, 18.01.1992.
3. İbrahim b. Edhem (ö. 161/778)
18.04.1992, 02.05.1992, 09.05.1992.
4. Bişr el-Hâfi (ö. 227/841)
04.07.1992, 25.07.1992.
5. Serî es-Sakatî (ö. 251/865)
01.08.1992, 10.10.1992, 17.10.1992, 24.10.1992, 21.11.1992.
6. Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857)
28.11.1992, 05.12.1992, 09.01.1993.

7. Şakîk el-Belhî (ö. 194/810)
23.01.1993, 27.03.1993, 10.04.1993.
8. Ebû Yezîd el-Bistâmî (ö. 234/848)
01.05.1993, 08.05.1993, 15.05.1993, 12.06.1993.
9. Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö. 215/830)
26.06.1993, 03.07.1993, 10.07.1993.
10. Ma'rûf el-Kerhî (ö. 200/815)
17.07.1993, 24.07.1993.
11. Hâtîm el-Esam (ö. 237/851)
24.07.1993, 31.07.1993, 07.08.1993, 21.08.1993.
12. Ahmed b. Ebü'l-Havârî (ö. 230/845)
28.08.1993, 23.10.1993.
13. Ahmed b. Hadraveyh (ö. 240/854)
12.11.1993, 20.11.1993, 27.11.1993, 04.12.1993.
14. Yahyâ b. Muâz er-Râzî (ö. 258/872)
11.12.1993, 19.03.1994, 16.04.1994, 23.04.1994.
15. Ebû Hafs en-Nîsâbüri (ö. 270 / 883)
30.04.1994, 07.05.1994, 11.06.1994, 25.06.1994, 02.07.1994,
09.07.1994.
16. Hamdûn el-Kassâr (ö. 271/884)
09.07.1994, 10.09.1994, 01.10.1994, 15.10.1994, 22.10.1994.
17. Mansur b. Ammâr (ö. 225/840)
22.10.1994, 05.11.1994.
18. Ahmed b. Âsîm el-Antâkî (ö. 239/853)
10.12.1994, 21.01.1995, 18.03.1995, 25.03.1995.

19. Abdullah b. Hubeyk el-Antâkî (ö. ?)
01.04.1995, 15.04.1995, 27.05.1995, 03.06.1995.
20. Ebû Türâb en-Nahşebî (ö. 245/859)
03.06.1995, 24.06.1995, 08.07.1995, 05.08.1995.
21. Ebü'l-Kâsım el-Cüneyd (ö. 297/909)
23.09.1995, 30.09.1995, 01.06.1996, 08.06.1996, 15.06.1996,
22.06.1996, 29.06.1996, 06.07.1996, 13.07.1996, 20.07.1996.
22. Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî (ö. 295/908)
03.08.1996, 10.08.1996, 17.08.1996, 24.08.1996, 31.08.1996.
23. Ebû Osman El-Hîrî en-Nîsâbûrî (ö. 298/911)
31.08.1996, 07.09.1996, 14.09.1996, 21.09.1996, 28.09.1996,
05.10.1996, 12.10.1996, 19.10.1996, 26.10.1996.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri ve Faaliyetleri

Bu bölümde Coşan'ın hayatı, eserleri ve faaliyetlerini ele alarak kimliği ve şahsiyeti hakkında bilgi verilecektir. Böylece tabakât sohbetlerini ele aldığımız şahsiyetin kim olduğu konusu ortaya konmuş olacaktır.

1.1.1. Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı

1.1.1.1. Doğumu ve Ailesi

Mahmud Es'd Coşan, babası Halil Necâti Efendi ve annesi Şâdiye Hanım'ın 2 kız, 5 erkek, toplam 7 çocuğundan dördüncüsü olarak 14 Nisan 1938/13 Safer 1357 tarihinde Çanakkale ilinin Ayvacık ilçesinin Ahmetçe köyünde dünyaya gelmiştir.³ Baba tarafı dedeleri Molla Mehmed ve Molla Abdullah; anne tarafı dedeleri Ahmed Çavuş ve Molla Hüseyin kanalıyla dördüncü kuşakta soylar Keşkekçi Halil Efendi'de birleşmektedir. Nesebi Peygamber Efendimiz (sav)'in torunu Hz. Hüseyin (ra)'a kadar ulaşmakta, dolayısıyla seyyitlerden olmaktadır.⁴ Es'ad Coşan'ın baba tarafından büyük dedesi olan Molla Abdullah ile anne tarafından büyük dedesi Molla Hüseyin kardeşirler.⁵

Halil Necâti Efendi'nin, küçüklüğünde himâseyinde bulunduğu dedesi Molla Abdullah, İstanbul'da Süleymaniye'de medresede okurken Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevi (ö. 1893)'ye⁶ intisap etmiş bir kimsedir. Halil Necâti Efendi'nin babası Molla Mehmed ve amcası Molla Mustafa, dokuz sene boyunca Fatih Başkurşunlu Medreselerinde eğitim görmüşlerdir.⁷ Bu sürede aynı zamanda İstanbul'da

³ Mehmet Akkuş, "Mahmut Esat Coşan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), Ek-1: 269; Necdet Yılmaz, "M. Es'ad Coşan", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslâm Düşüncesi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 10: 574.

⁴ Yılmaz, "M. Es'ad Coşan", 573; <http://mecmerkezi.org/Categories/222/ailesi.aspx>. (10.02.2020)

⁵ Muhammed Zahid Erkaya, *Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2014), 26.

⁶ Gümüşhânevi hakkında bilgi için bkz. İrfan Gündüz, *Gümüşhanevi Ahmet Ziyâüddin (K.S) Hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1984)

⁷ Coşkun Yılmaz, "Hafız Halil Necati Efendi: Veresiye Defterimi Haliç'e Attım", *İslâm Aylık Mecmua Dergisi* 159, (1996): 74.

Gümüşhânevî'ye nispet edilen Ziyâiyye ekolüyle de irtibatlı olmuşlardır.⁸ Bu sebeple Halil Necâti Efendi de Ziyâiyye'nin öncü isimlerinden Abdullah Hasib Yardımcı (1864-1949), Abdülaziz Bekkine (1895-1952) ve Mehmed Zâhid Kotku (1897-1980) ile görüşmüş, onlardan feyz almış ve onlara intisap etmiş bir kişidir.⁹ Es'ad Coşan, babası, dedesi ve hatta büyük dedesinin yolunda ilerleyerek daha küçük yaşlarda bu ekolün içerisinde yer almış, son dönem âlim ve mutasavvıf olan bu kişilerle görüşmüş ve onların sohbetlerine katılmıştır.¹⁰

1.1.1.2. Çocukluğu ve Eğitimi

1942 yılında Halil Necâti Efendi'ye bir arkadaşı tarafından ortak bir iş teklifi yapılmış olup, bu sebeple hem ticaretle uğraşmak hem de çocuklarını daha iyi okutabilmek amacıyla aynı yıl ailece İstanbul'a taşınmışlardır. Şehzadebaşı semtinde yaşamışlardır. Dolayısıyla Mahmud Es'ad Coşan, 4 yaşında iken İstanbul ile tanışmıştır.¹¹

Es'ad Coşan okul yıllarından itibaren babası Halil Necâti Efendi'yle ilk başlarda Serezli Hasib Efendi ve Abdülaziz Bekkine'nin sohbetlerine; daha sonraki senelerde de Mehmed Zâhid Kotku'nun sohbetlerine devam etmiştir. Bu atmosferde babası, Mehmed Zâhid Kotku'nun yakın dostlarından olmuştur. Mehmet Efendi o sırada Zeyrek'teki Ümmügülsüm Camii'nde imamlık vazifesi yapıyordu.¹² Halil Necâti Efendi ise Fatih Müftülüğünde memur olarak işe başlamış ve oradan emekli olmuştur.¹³

Mahmud Es'ad Coşan o günlerden şu şekilde bahsetmiştir.

“Ben ortaokulda iken kendisinin meclislerine babamın peşinden, babamın elini tutup, eteğini tutup onun yanında giderdim. O zaman Ümmügülsüm Camii'nde imamlık yapmaktaydı. Cumartesi günleri, caminin arkasındaki yüksek odada sohbetler olurdu. ‘Sen hazırlan!.. Sen konuş!’ filan diye söylerdi Hocamız... Bize de arada iltifat buyururdu, ‘Sen de hadi bakalım, filanca hadisteki mânâ nedir, ona hazırlan!’ gibi işaretleri olurdu”¹⁴

⁸ Yılmaz, “M. Es'ad Coşan”, 573.

⁹ Halil Necati Coşan'ın Abdülaziz Bekkine Efendi'nin evini bir ilim meclisi haline getirerek, kapısını günün her saatinde talebelerine açmış olduğunu, gecenin geç saatlerine kadar devam eden konuşmaların bazen sabah namazına kadar sürdüğünü anlattığı kendisiyle yapılan röportajlardan anlaşılmaktadır. Bkz. Yılmaz, “Hafız Halil Necati Efendi: Veresiye Defterimi Haliç'e Attım”, 75.

¹⁰ Mahmud Es'ad Coşan, *Başmakaleler-2* (İstanbul: Server İletişim Yay., 2014), 3.

¹¹ Yılmaz, “M. Es'ad Coşan”, 574.

¹² Mahmud Es'ad Coşan, “Mehmet Zahit Kotku”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 227-228.

¹³ Yılmaz, “M. Es'ad Coşan”, 574; Akkuş, “Mahmut Esat Coşan”, 269.

¹⁴ Erkaya, *Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 30

Es'ad Coşan, eğitimini ilk olarak annesi ve babasından almıştır. İlkokulu 1950 yılında Eminönü Vezneciler İlkokulu'nda tamamlamış; ortaokulu 1953 yılında, liseyi 1956 yılında Vefa Lisesi'nde bitirmiştir.¹⁵ Eğitim öğretim yıllarındaki çalışması ve başarısı; aynı zamanda kişiliği ve karakteriyle herkesin takdirini kazanmıştır. Lisede sayısal bölümde okuması, teknoloji ve yeniliğe meraklı olması ve uçaklara olan ilgisi onu uçak mühendisi olmaya yöneltmiştir. Fakat mühendislik bölümünde okumak istemesine rağmen ilim ve irfan yönünden kendisinden istifade ettiği Mehmed Zâhid Kotku'nun yönlendirmesiyle 1956 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap-Fars Filolojisi Bölümüne kaydolmuştur.¹⁶

1.1.1.3. Üniversite Eğitimi

Es'ad Coşan, 1960 yılında üniversiteden mezun olmuştur. Üniversiteden kendi bölüm derslerinin dışında ayrıca Türk İslâm Sanatları, Ortaçağ Tarihi, Fars Dili ve Edebiyatı sertifikalarını alarak kendisini yetiştirmiştir.¹⁷

Hoca Efendi üniversite eğitimi yıllarında, Türkiye'de modern anlamda filoloji tetkik ve usullerinin tanınmasında önemli hizmetleri bulunan ve Şarkiyat Enstitüsü'nün kurulmasına öncülük eden Prof. Helmut Ritter (1892-1971); kurucusu olduğu Şarkiyat Enstitüsü Müdürlüğü ve bunun yanı sıra İslâm Ansiklopedisi Yazı Heyeti Başkanlığı yapan, yine kurucusu olduğu Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti yönetim kurulu üyeliğinde bulunan Prof. Ahmet Ateş (1917-1966); Türkistan Millî Birliği'nin kurucusu ve ilk başkanı olan, İstanbul Üniversitesi'nde Umumî Türk Tarihi Kürsüsü'nü kuran, İstanbul Üniversitesi İslam Tetkikleri Enstitüsü kurucusu Prof. Zeki Velidi Togan (1890-1970); Fransa, Mısır, Pakistan ve Türkiye olmak üzere birçok ülkenin üniversitelerinde dersler ve konferanslar veren, 1952'de İstanbul Üniversitesi'nde çalışmaya başlayan, uzun yıllar Edebiyat Fakültesi İslâm Araştırmaları Enstitüsü ile Erzurum'da Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde öğretim üyeliği yapan

¹⁵ Zülfikar Güngör, "İlim ve Gönül Dünyamızdan Kayan Yıldız: Prof. Dr. Mahmut Es'ad Coşan Hocamız", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6 (2001): 9.

¹⁶ Akkuş, "Mahmut Esat Coşan", 269; <http://mecmerkezi.org/Categories/221/category.aspx>.(10.02.2020)

¹⁷ Yılmaz, "M. Es'ad Coşan", 574.

Prof. Muhammed Hamidullah (1908-2002); Tahsin Yazıcı (1892-1970), Fuat Sezgin (1924-2018) gibi dönemin önemli şahsiyetlerinden dersler almıştır.¹⁸

Coşan, üniversitede son sınıfta iken Mehmed Zâhid Kotku'nun isteğiyle kızı Muhterem Hanım'la dünya evine girmiş ve bu evlilikten iki kızı, bir oğlu olmuştur.¹⁹

1.1.1.4. Akademik Hayatı

Üniversiteden mezun olduğu yıl içerisinde hayatının dönüm noktalarını yaşayan Mahmud Es'ad Coşan, asistanlık sınavını kazanarak, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Klasik/Dinî Türkçe Metinler Kürsüsü'ne asistan olmuştur. “*XV. Yüzyıl Şairlerinden Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri*” isimindeki araştırmasıyla 1965 yılında doktor unvanını almıştır.²⁰

Es'ad Coşan'ın akademik hayatında ona yön veren en etkili isim, 1949 yılında Ankara'da İlahiyat Fakültesinin kurulmasında rol oynayan, Beyazıt Kütüphanesinde müdürlük de yapmış, fakültede asistanlığını yaptığı ve aynı zamanda doktora tezine danışmanlık yapan Prof. Dr. Necâti Lugal (1878-1964)'dir.²¹

Es'ad Coşan, 1967-1968 yıllarında Ankara Yükseliş Mühendislik ve Mimarlık Özel Yüksek Okulu'nda Türkçe dersleri vermiştir. 1971-1972 yıllarında, İstanbul Tuzla ve Ağrı Patnos'ta yedek subay olarak askerliğini tamamlamıştır. 1972 yılında, “*Hacı Bektâş-ı Velî, Makâlât*” isimli çalışmasıyla doçent olmuş ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Kürsüsüne öğretim üyesi olarak atanmıştır. 1977-1980 yıllarında Sakarya Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisinde Türk Dili ve Edebiyatı dersleri vermiştir.²²

Es'ad Coşan, 1982 yılında “*Matbaacı İbrahim-i Müteferrika ve Risâle-i İslâmiyye*” adlı çalışmasıyla profesör unvanını almıştır. Ancak dinî hizmetlere ve sosyal

¹⁸ Yılmaz, “M. Es'ad Coşan”, 575; Erkaya, *Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 31, 32.

¹⁹ Yılmaz, “M. Es'ad Coşan”, 574; Akkuş, “Mahmut Esat Coşan”, 269.

²⁰ Akkuş, “Mahmut Esat Coşan”, 269.

²¹ Yılmaz, “M. Es'ad Coşan”, 575; <http://mecmerkezi.org/Categories/223/category.aspx> (10.02.2020) Necati Lugal ile ilgili bilgi için bkz. Mihin Lugal, “Mehmet Necati Lugal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 218-219; İbrahim Agâh Çubukçu, “Prof. Necati Lugal ve Eserleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (Ankara, 1964): 129-133.

²² Güngör, “İlim ve Gönül Dünyamızdan Kayan Yıldız: Prof. Dr. Mahmut Es'ad Coşan Hocamız”, 11; M. Emin Yaşar, “İskender Paşa Cemaati”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık* 6 (İstanbul: 2014): 329.

faaliyetlere daha fazla yönelmek ve hocasından aldığı vazifeleri yerine getirebilmek için, 1987 yılında üniversiteden emekli olmuştur.²³

Coşan üniversite hocalığı döneminde, Milli Eğitim Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı bünyesindeki çeşitli komisyonlarda üye olarak çalışmış, bunun yanı sıra Almanya, Avusturya, Irak, İran, Libya, Ürdün ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde inceleme ve araştırmalarda bulunmuştur.²⁴

1.1.1.5. Mânevî Yolculuğu

Es'ad Coşan'ın mânevî yaşamla ilgisi, ilkokul döneminden başlayarak üniversite yıllarında da devam etmiştir. Orta öğretim yıllarından itibaren babasının yanında Serezli Hasib Efendi ve Abdülaziz Bekkine'nin sohbetlerine katılmıştır.²⁵ Tam mânâda tasavvuf terbiyesini ise büyük ölçüde kendisinden istifade ettiği Mehmet Zâhid Kotku'dan almıştır. Hocası vasıtasıyla Gümüşhânevî'nin Ziyâiyye yolunu tevarüs etmiştir.

1980 yılının 13 Kasım'ında hocası ve aynı zamanda kayınpederi Mehmet Zâhid Efendi'nin vefat etmesiyle cemaatin sorumluluğunu tamamen üstlenmiştir. Kotku'nun kendisinden sonra cemaatin liderlik sorununa karşı çevresini ve daha da önemlisi bizzat Es'ad Coşan'ı önceden beri hazırladığı, daha sağlığından itibaren O'na vermiş olduğu çeşitli görevlerden anlamak mümkündür.²⁶ Es'ad Coşan aslında Ankara'da haftanın belli zamanlarında Hacı Bayrâm-ı Velî Camiinde "Râmûzü'l-Ehâdis" okumaları yapmaktaydı. 1977 yılından itibaren bizzat Mehmet Efendi'nin isteğiyle de İskenderpaşa Camiinde pazar günleri hadis derslerine başlamıştır.²⁷ Bu tarihlerde genellikle, hafta sonlarında İstanbul'da, hafta içinde ise Ankara'da bulunmaktaydı. Kendisi birçok defa İstanbul'a dönüp hocasının hizmetinde bulunmak istemesine rağmen, onun isteklerine uyup Ankara'da üniversitede hizmet yılını tamamlamıştır. Üniversitedeki görevinden emekli olduktan sonra İstanbul ağırlıklı olmak üzere yurt içi ve yurt dışında özellikle irşât faaliyetleri, daha sonra da eğitim ve kültür işleriyle meşgul olmuştur.²⁸

²³ Yılmaz, "M. Es'ad Coşan", 575, 576; Akkuş, "Mahmut Esat Coşan", 269.

²⁴ Güngör, "İlim ve Gönül Dünyamızdan Kayan Yıldız: Prof. Dr. Mahmut Es'ad Coşan Hocamız", 11.

²⁵ Akkuş, "Mahmut Esat Coşan", 269.

²⁶ Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan, Türkiye'de İslami Oluşumlar* (İstanbul: Metis Yayınları, 1995), 40.

²⁷ Akkuş, "Mahmut Esat Coşan", 269.

²⁸ Erkaya, *Mahmut Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 35.

Hoca Efendi'nin tasavvufî anlayışının merkezinde Kuran ve sünnet merkezli bir yaşam tarzı ve ilmî hizmetler olduğu görülmektedir. Zira tüm çalışma ve faaliyetlerinde bu anlayışın izleri bulunmaktadır.²⁹ Coşan, tasavvufu İslam'ın özü ve ruhu olarak görmektedir. Tasavvufun köklerini, Kuran-ı Kerim, hadisi şerifler ve Hz. Peygamber ile ashabının yaşam tarzlarına dayandırmaktadır.³⁰

1.1.1.6. Vefatı

Ülkemizin içinde bulunduğu siyasi ortam³¹ ve diğer ülkelerde yapılması planlanan çalışmaları sebebiyle Es'ad Coşan, özellikle 1997 yılından sonraki faaliyetlerini yurt dışında devam ettirmiştir. 1998 yılında Avustralya'nın Brisbane şehrine yerleşmiş, bundan sonra tebliğ ve irşât çalışmalarını Avustralya'nın her tarafında yaygınlaştırmıştır. Burada birçok cami, kültür merkezi ve kurumların açılmasına öncülük etmiştir. Özellikle radyo yayınları yoluyla hadis ve tefsir sohbetlerine ara vermeden devam etmiştir.³²

Es'ad Coşan, Avustralya'da Sydney şehri civarında cami açılışı için Griffith şehrine giderken damadı Ali Yücel Uyarel'le yaptığı bir seyahat sırasında 4 Şubat 2001/10 Zilkâde 1421 tarihinde, Dubbo şehri yakınlarında geçirdiği trafik kazasında vefat etmiştir. Cenazesi İstanbul'a getirilmiş, Fatih Camii'nde 9 Şubat 2001 Cuma günü kılınan cenaze namazından sonra Eyüp Sultan Mezarlığı'na defnedilmiştir.³³

Mezar taşı kitâbesi şu cümlelerden müteşekkildir:

Bir Nakşibendi âlem seyyid ömür sürerken,
Eyvâh, ecel erişti ayrıldı ruh bedenden,
Âlim idi Kerîm hem râm oldu ırcıye,

²⁹ Güngör, "İlim ve Gönül Dünyamızdan Kayan Yıldız: Prof. Dr. Mahmut Es'ad Coşan Hocamız", 12.

³⁰ Yılmaz, "M. Es'ad Coşan", 581.

³¹ 28 Şubat süreci veya postmodern darbe süreci, Necmettin Erbakan'ın Başbakan, Tansu Çiller'in Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olduğu 28 Şubat 1997'de olağanüstü toplanan Millî Güvenlik Kurulu toplantısı sonucu açıklanan kararlarla başlayan, ordu ve bürokrasi merkezli bir süreçtir. Türkiye'deki 28 Şubat darbesi soğuk savaş dönemindeki klasik darbelerin aksine, zamana yayılan ve ordu tarafından sivil aktörlerin bu darbeye gönüllü olarak katılımlarının sağlandığı bir süreçtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Aslan, *Yeni Tür Bir Darbe Olarak 28 Şubat. Aktörleri, Dış Boyutları ve Sonuçları* (İstanbul: Al Sharq Forum Raporu, 2018).

³² Akkuş, "Mahmut Esat Coşan", 270; Erkaya, *Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 38.

³³ Yılmaz, "M. Es'ad Coşan", 577; Akkuş, "Mahmut Esat Coşan", 270; Güngör, "İlim ve Gönül Dünyamızdan Kayan Yıldız: Prof. Dr. Mahmut Es'ad Coşan Hocamız", 10; Ersin Nazif Gürdoğan, *Görünmeyen Üniversite* (İstanbul: İz Yayınları, 1991), 6: 24.

Ağlaştı cümle ihvân matem giyindi her şen,
Almıştı Şeyhi Zâhid Kotku Efendi'den feyz,
Ol Mürşid-i Kemâl hem ol rûh-ı pâk-ı rûşen,
Cevâmiu'l-kelim u saib kıran-ı devrân,
Evrâd idi Sinâni ezkarı idi cevşen,
Tarihde bir gider firdevs içre böyle bülbül,
Olur Makâm-ı Mahmûd Es'ad Coşan'a Gülşen...³⁴

Aslında Hoca Efendi'nin isteği hocasının kabrinin bulunduğu Süleymaniye Camii haziresine defnedilmektir. Bunun için Bakanlar Kurulu kararı ve Cumhurbaşkanlığı onayı gerekmektedir. Dönemin gazetelerinde verilen haberler konuya açıklık getirmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Basın Merkezinin konuya ilişkin açıklaması şöyledir:

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Avustralya Sidney'de vefat eden Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan ile Prof. Dr. Ali Yücel Uyarel'in İstanbul'da Süleymaniye Camii haziresine defnine ilişkin Bakanlar Kurulu karar taslağını, 1550 sayılı Belediye Yasası'na, Mezarlıklar hakkındaki Nizamnameye, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Yasası'na, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası'na ve Anayasa'nın 10. maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle imzalamamışlardır. Söz konusu karar taslağı bu nedenle Başbakanlık'a geri gönderilmiştir.³⁵

Mahmud Es'ad Coşan ve damadı Ali Yücel Uyarel, merhum Adnan Menderes için ayrılan mezar yerine defnedilmiştir. Bu konu da 9 Şubat 2001 tarihli haberlerde şu bilgi yer almaktadır:

Menderes'in kabrinin Yassıada'dan İstanbul'a nakli için yapılan çalışmalar sırasında önce Eyüp Sultan'da bir yer ayrıldığı ancak Topkapı'daki Anıt Mezar gündeme gelince bundan vazgeçildiği, Coşan ve damadının da bu yere gömüldükleri öğrenildi.³⁶

1.1.2. Mahmud Es'ad Coşan'ın Eserleri ve Faaliyetleri

Bu bölümde Es'ad Coşan'ın eserleri, sosyal yönünü ortaya çıkaran faaliyetleri ve son olarak da gerek camilerde olsun gerekse radyo ve televizyonlarda yaptığı sohbetler sınıflandırılarak maddeler halinde sunulacaktır.

³⁴ Yılmaz, "M. Es'ad Coşan", 577, 578; <http://mecmerkezi.org/Categories/221/hayati.aspx>. (10.02.2020)

³⁵ <http://arsiv.ntv.com.tr/news/62618.asp> (12.02.2020)

³⁶ <http://arsiv.ntv.com.tr/news/62723.asp> (12.02.2020)

1.1.2.1. Eserleri

Mahmud Es'ad Coşan Hoca Efendi'nin kendi hazırlamış olduğu veya kendisinden ilmî anlamda istifade etmiş kişilerin, onun sohbetlerinden ve konuşmalarından derleyerek hazırladıkları, basılmış olan eserlerini şu şekilde tasnif edebiliriz.

Yazmış olduğu telif eserleri:

1. Matlau'l-İ'tikâd fî Ma'rifeti'l-Mebde'i ve'l-Meâd Tercümesi (1962) (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayınları arasında yayımlanmıştır.) (Tercüme: Mahmud Es'ad Coşan ve Kemal Işık. Server İletişim, 1. Baskı, 2014)
2. XV. Yüzyıl Şairlerinden Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri (1965) (Doktora tezi. Server İletişim, 4. Baskı, 2016)
3. Hacı Bektâş-ı Velî, Makâlât (1972) (Doçentlik tezi. Sehâ Neşriyat, 1986)
“Makalat-ı Hacı Bektaş-ı Veli, İnceleme, Mensur ve Manzum Metin, Sadeleştirme” (Server İletişim, 2. Baskı 2020)
4. Matbaacı İbrâhîm-i Müteferrika ve Risâle-i İslâmiye (1982) (Profesörlük takdim tezi. Seha Neşriyat, 1982 ve 1993)
“Risale-i İslamiyye, Matbaacı İbrahim-i Müteferrika ve Risale-i İslamiyye Adlı Eserinin Tenkidli Metni” (Server İletişim, 4. Baskı 2017)
5. Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik (Server İletişim, 1. Baskı, 2019)
6. Türk Dili ve Kültürü (Seha Neşriyat, 1992)
7. Dilimiz ve Kültürümüz (Server İletişim, 7. Baskı, 2017)

Yazmış olduğu makalelerden hazırlanan eserleri:

1. Akademik Makaleler (Server İletişim, 4. Baskı, 2017)
2. İslam Dergisi Başmakaleleri (Başmakaleler-1) (Server İletişim, 7. Baskı, 2017)
3. Kadın ve Aile Dergisi Başmakaleleri (Başmakaleler-2) (Server İletişim, 5. Baskı, 2016)

4. İlim ve Sanat - Panzehir Dergileri Başmakaleleri (Başmakaleler-3) (Server İletişim, 7. Baskı, 2018)
5. İdeal Yol (Başmakaleler-4) (Server İletişim, 7. Baskı, 2016)
6. Çocuklarla Başbaşa (Başmakaleler-5) (Server İletişim, 9. Baskı, 2017)
7. Gâyemiz (Seha Neşriyat, 1987)
8. İslâm Çağrısı (Seha Neşriyat, 1990)
9. Yeni Ufuklar (Seha Neşriyat, 1992)
10. Başarının Prensipleri (Seha Neşriyat, 1993)
11. Zaferin Yolu ve Şartları (Seha Neşriyat, 1994)
12. Haydi Hizmete (Seha Neşriyat, 1997)

Adına hazırlanan eserler:

(Muhtelif zamanlarda yapmış olduğu konuşmalardan hazırlanan eserlerdir.)

1. İslâm'da Nefis Terbiyesi ve Tasavvufa Giriş (Seha Neşriyat, 1992)
2. Avustralya Sohbetleri-1 (Seha Neşriyat, 1992)
3. Avustralya Sohbetleri-2 (Seha Neşriyat, 1993)
4. Avustralya Sohbetleri-3 (Seha Neşriyat, 1995)
5. Avustralya Sohbetleri-4 (Seha Neşriyat, 1996)
6. Yeni Dönemde Yeni Görevler (Seha Neşriyat, 1993)
7. Haccın Fazîletleri ve İncelikleri (Seha Neşriyat, 1994)
8. Sosyal Çalışmalarda Organizasyon ve Başarı (Seha Neşriyat, 1994)
9. İslâm, Sevgi ve Tasavvuf (Seha Neşriyat, 1994)
10. Güncel Meseleler-1 (Seha Neşriyat, 1994)
11. Güncel Meseleler-2 (Seha Neşriyat, 1995)
12. Hacı Bektâş-1 Velî (Seha Neşriyat, 1995)
13. Sosyal Hizmetlerde Hanımlar (Seha Neşriyat, 1995)

14. Hazret-i Ali Efendimiz'den Vecîzeler (Seha Neşriyat, 1995)
15. Yunus Emre ve Tasavvuf (Seha Neşriyat, 1995)
16. Başarı Yolunda Sevginin Gücü (Seha Neşriyat, 1995)
17. İslâmî Çalışma ve Hizmetlerde Metod (Seha Neşriyat, 1995)
18. Ramazan ve Takvâ Eğitimi (Seha Neşriyat, 1995)
19. Tebliğ ve İrşad Çalışmaları (Seha Neşriyat, 1996)
20. İslâm, Tasavvuf ve Hayat (Seha Neşriyat, 1996)
21. İslâm'da Eğitimin İncelikleri (Seha Neşriyat, 1997)
22. Tasavvuf Yolu Nedir? (Seha Neşriyat, 1997)
23. Allah'ın Gazâbı ve Rızâsı (Seha Neşriyat, 1997)
24. İmanın ve İslâm'ın Korunması-1 (Seha Neşriyat, 1997)
25. İmanın ve İslâm'ın Korunması-2 (Seha Neşriyat, 1998)
26. Mi'rac Gecesi (Seha Neşriyat, 1998)
27. Doğru İnanç ve Güzel Kulluk (Seha Neşriyat, 1998)
28. Ramazan ve Güzel Ameller (Seha Neşriyat, 1998)

Vefatından sonra hazırlanan eserler:

1. Mehmed Zâhid Kotku (Server İletişim, 6. Baskı, 2016)
2. İslam (Server İletişim, 6. Baskı, 2017)
3. Tarihi ve Tasavvufî Şahsiyetler (Server İletişim, 5. Baskı, 2017)
4. İslâm'da Dostluk ve Kardeşlik Adabı (İmam Gazâlî / Çev. Mahmud Es'ad Coşan) (Server İletişim, 3. Baskı, 2017)
5. Sünnet Olmadan Ümmet Olmaz (Server İletişim, 2. Baskı, 2017)
6. Bakara Sûresi Tefsiri (5 cilt) (Server İletişim, 1. Baskı, 2018)
7. 21. Yüzyılda Asıl Mesele (Server İletişim, 1. Baskı, 2018)
8. 21. Yüzyılda Kulluk Sanatı (Server İletişim, 3. Baskı, 2020)

9. İstanbul'un Fethi ve Fatih (Server İletişim, 7. Baskı, 2020)
10. Fatiha Süresi Tefsiri (Server İletişim, 2. Baskı, 2020)
11. Sohbetlerle Hac ve Umre (Server İletişim, 2. Baskı, 2020)
12. Tabakâtü's-sûfiyye (Çeviri ve şerh, M. Es'ad Coşan) (Baskıya hazır PDF nüshası, 2020)
13. Ahlâk (Baskıya hazır PDF nüshası, 2020)³⁷

1.1.2.2. Vakıf ve Dernek Faaliyetleri

Bir vakıf kurulması ve bu vakıfla insanlara hizmet yapılması ilk defa 1973 yılında Mehmed Zâhid Kotku'nun önerisiyle gündeme gelmiş, bunun hayata geçirilmesi ise Es'ad Coşan'ın gayretleriyle olmuştur. "*Hakyol Eğitim Yardımlaşma ve Dostluk Vakfı*" ismi üzerinde karar kılınmış, 1980 yılında vakfın kurulma işlemleri tamamlanarak faaliyetlerine başlamıştır. Kurulan bu vakıf, zamanla sosyal yaşamda o kadar etkili olmuş ki 1980-90'lı yıllarda Mahmud Es'ad Coşan'dan feyz alan grup "*Hakyol Cemaati*" olarak bilinmiş ve anılmıştır.³⁸

1986 senesinde "*İlim, Kültür ve Sanat Vakfı*"nı (İLKSAV) ve "*Sağlık Vakfı*"nı kurdu muştur. Bunun yanı sıra "*Hanım Dernekleri*"nin, "*İlim, Ahlâk, Kültür ve Çevre Dernekleri*"nin kurulmasına ve ülke genelinde yaygınlaştırılmasına öncülük yapmıştır. Bütün bu gayretlerin amacı ise, insanların organize olmasını sağlamak ve böylelikle güzel amaçlar için bir araya gelmesine yardımcı olmaktır. Ayrıca toplumumuzun problemlerinin sağlıklı bir şekilde çözülmesi için gayret sarfetmektedir.³⁹

Es'ad Coşan'ın kuruluşlarında bizzat bulunduğu veya teşvik ettiği bu tür vakıf ve dernekler, ülkemizde ve yurt dışında önemli faaliyetler göstermişlerdir. Bütün bu faaliyetlerin ana gâyesi öncelikle Allah rızâsını elde etmek ve insanların daha güzel

³⁷ Mahmud Es'ad Coşan'ın eserleri için bkz. Yılmaz, "M. Es'ad Coşan", 594, 595; Akkuş, "Mahmut Esat Coşan", 270; Güngör, "İlim ve Gönül Dünyamızdan Kayan Yıldız: Prof. Dr. Mahmut Es'ad Coşan Hocamız", 14-17; Erkaya, Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri, 63-85. (Ayrıca baskıya hazır halde bulunan, M. Es'ad Coşan'ın sohbetlerinden hazırlanan 3 ciltlik Tabakâtü's-sûfiyye ve Ahlâk kitaplarını bu çalışma için istifademize sunan Sayın Necdet Yılmaz'a teşekkürlerimi sunarım.)

³⁸ <http://mecmerkezi.org/Categories/226/sosyal-yonu.aspx> (10.02.2020)

³⁹ Akkuş, "Mahmut Esat Coşan", 270; Güngör, "İlim ve Gönül Dünyamızdan Kayan Yıldız: Prof. Dr. Mahmut Es'ad Coşan Hocamız", 13.

yetişip, birbirleriyle kaynaşmasını sağlamaktır. Toplumda birlik ve beraberliği tesis etmektir denilebilir.

1.1.2.3. Yayın Faaliyetleri

1. İslam Dergisi (Eylül 1983 – Haziran 1998)
2. Kadın ve Aile Dergisi (Nisan 1985 – Haziran 1998)
3. İlim ve Sanat Dergisi (Mayıs 1985 – Haziran 1998)
4. Panzehir Dergisi (Mayıs 1991 – Şubat 1998)
5. Gül Çocuk Dergisi (Mayıs 1987 – Kasım 1989)
6. Sağduyu Gazetesi (3 Mayıs 1998 – 11 Temmuz 1999)
7. Ak Radyo (AKRA FM) (Şubat 1993...)
8. Ak TV (Şubat 1997 – 1997 de kapatılmıştır.)⁴⁰

1983 yılı Eylül ayında yayınlanan İslam Dergisi'nin ilk sayısında, Halil Necâtioglu müstear ismiyle Mahmud Es'ad Coşan, yayınlar hakkındaki görüşünü şu şekilde paylaşmıştır:

Müslümanların eğitimi bizce en mühim mevzudur. Gördük ki bu sahada şimdiye kadar yaptığımız türlü çalışmalar: Ders, vaaz, sohbet, konferans, seminer, kurs... vs. faaliyetlerimiz yeterli değildir; istek ve ihtiyaçları tamamen karşılayamıyor; arzu ettiğimiz her yere, bizi davet eden her topluluğa ulaşıp yetişemiyoruz. Mecmuamızı, işte bunu sağlayabilmek için çıkarmağa karar verdik. Umuyoruz ki mecmua sayesinde öğretim ve eğitimimizi yaygınlaştırmış ve sesimizi her yere duyurmuş olacağız; birlik ve beraberliğimiz, saygı ve sevgi bağlarımız güçlenecektir.⁴¹

⁴⁰ Mahmud Es'ad Coşan, dergiler ve diğer hizmetler ile ilgili faaliyetleri 24.01.1992 tarihinde Ayvalık'ta yapmış olduğu Aile Eğitim Toplantısı açılış konuşmasında belirtmiştir. Es'ad Coşan çıkarılan dergileri özetle şu şekilde açıklamıştır: *“Erkeklerin, gençlerin, yetişkinlerin okuması için İslâm dergisini çıkarttık. Kadınları eğitmek için Kadın ve Aile dergisini kurduk. Almanız lâzım, okumanız lâzım, okutmanız lâzım! Çünkü bizden size mektup. Muhabere, iletişim vasıtamız. Birisini ayın başında, birisini ayın ortasında çıkarttığımız göre, on beş günde bir sizin karşınıza çıkabiliyoruz demektir. Ondan sonra, çocuklar için Gül Çocuk'u çıkarttık... Arkadaşlarımız ilmî çalışmaya alışınlar, ilmî çalışmaların önderliğini yapsınlar, diye İlim ve Sanat dergisini çıkarttık. Tıbbî hizmetin az olduğunu gördük; kardeşlerimizin tıbbî hizmetleri için Sağlık Vakfı'nı kurduk. Sağlık Vakfı olarak Panzehir dergisini çıkarttık... Daha başka haftalık dergi çıkartmaya yöneldik, yaygın eğitimi gereğince yapabilmek için...”*

⁴¹ <http://www.Es'adcosankulliyati.com/arsiv/byazilar/islam/i8309.html> (13.02.2020)

1.1.2.4. Diğer Faaliyetler

Hiç şüphesiz ki tüm bu faaliyetlerin yanı sıra Es'ad Coşan'ın teşvik ettiği ilginç çalışmalardan bir tanesi de “*Aile Eğitim Kampları*” olmuştur. Aile Eğitim Kampları denildiğinde, insanların aileleriyle dinlenebilecekleri güzel, ferah ve manzaralı yerlerde kamp şeklinde isimlendirilen, çeşitli konularda uzman kimselerin konuşmacı olarak getirildiği, aynı zamanda toplu ibadet ve istişârelerin yapıldığı faaliyetler akla gelmektedir.

Ülke genelinde radyo ve televizyon kanallarının ön planda olduğu zamanlarda 29. 10. 1992’de Akra FM’in kurulması, ilk defa Akbük’te, Es’ad Hoca’nın da bulunduğu bir mecliste gündeme gelmiştir. Bu durum Akbük’te gerçekleştiğinden Akbük’ün “Ak” hecesinden yola çıkarak Ak Radyo ismi verilmiştir. Kelimeye radyo kelimesinin de “ra” hecesi eklenerek “Akra” ismi elde edilmiştir. Aynı zamanda Es’ad Efendi bu kelimenin “*Kuran’ı en güzel okuyan, Kuran’ı en iyi bilen*” anlamına geldiğini söylemiştir.⁴²

Ayrıca Hoca Efendi eğitimle ilgili farklı kurumların kurulmasını da istemiş, etrafındakileri bu konuda teşvik etmiş, çeşitli bölgelerde okul öncesi, ilkokul ve orta öğretime yönelik eğitim kurumları kurdurmuştur. Bunlar “*Asfa Eğitim Kurumları*” ismiyle tanınmıştır. Ayrıca kaliteli sağlık faaliyetlerinin yürütülmesi adına özel sağlık merkezlerinin kurulmasını da teşvik etmiştir. Buna bağlı olarak Afiyet Hastanesi, Esmâ Hatun Hastanesi, Hayrunnisâ Hastanesi gibi birçok sağlık kuruluşları hizmete açılmıştır. Bunun yanı sıra İskenderpaşa (İSPA) Turizm ismiyle bir seyahat şirketinin kurulmasına da ön ayak olmuştur.⁴³

İstanbul’da “*İstanbul Hadis Enstitüsü*”, Ankara’da “*Ankara Fıkıh Enstitüsü*” ismiyle enstitüler kurulmuş, özellikle İlahiyat Fakültesi öğrencilerine yönelik dersler yapılmıştır. Öğrenciler adına 1980 ve daha sonraki yıllarda daha fazla çalışmalar yapılmış olup Hakyol Vakfı’nın bünyesinde öğrencilerin ikâmet etmeleri için özel yurtlar ve öğrenci evleri açılmıştır. Anadolu’nun her yerinde bu faaliyetler teşvik edilmiştir.⁴⁴

⁴² Erkaya, *Mahmud Es’ad Coşan’ın Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 54.

⁴³ İmmigülsün Pala, *1980’lerde Türkiye’de Dini Akımlar: İskenderpaşa Cemaati Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2016), 35.

⁴⁴ Emin Yaşar Demirci, “Tasavvuf Geleneği ve İskenderpaşa Cemaati”, *Eğitim Bilim Dergisi*, (2011); <http://www.gumushanevi.com/hocalarımız/mec/523-iskenderpasa-cemaati.html> (12.02.2020).

Birçok alanda kuruluşunu yaptığı veya kuruluşuna öncülük ettiği dernek ve vakıflar hatta şirketler vasıtasıyla insanlar bir araya getirilmeye çalışılmış, cemaat olma bilincinin ve bu bilincin toplumdaki etkisinin artırılmasına yönelik faaliyetler yapılmıştır. Daha sonraki yıllarda ticari faaliyetler, Server Holding adıyla tek çatı altında birleştirilmiştir.⁴⁵

Konferanslar, sempozyumlar, yurt içi ve yurt dışı seyahatler, hac ve umre seyahatleri yine dikkat çeken başlıca faaliyetlerdendir.

1.1.2.5. Sohbetleri

1. Hadis Sohbetleri (1977 – 4 Mayıs 1997) (Toplam 431 sohbet)
2. Cuma Sohbetleri (31 Mart 1993 - 2 Şubat 2001) (Toplam 313 sohbet)
3. Tefsir Sohbetleri (29 Eylül 1998 - 30 Ocak 2001) (Toplam 108 sohbet)
4. Hac ve Umre Sohbetleri (Hac ve umrede bulunduğu zamanlardaki sohbetleridir.) (Toplam 38 sohbet)
5. Regaip Gecesi (11 Nisan 1984 - 28 Eylül 2000) (Toplam 15 sohbet)
6. Berat Gecesi (27 Mayıs 1983 - 10 Kasım 2000) (Toplam 14 sohbet)
7. Kadir Gecesi (7 Temmuz 1983 - 22 Aralık 2000) (Toplam 14 sohbet)
8. Mevlit Kandili (14 Kasım 1996 - 14 Haziran 2000) (Toplam 15 sohbet)
9. Bayram Sohbetleri (Ramazan) (20 Haziran 1985 - 8 Ocak 2000) (Toplam 9 sohbet)
10. Tabakâtü's-sûfiyye Sohbetleri (2 Aralık 1991 - 12 Ekim 1996) (Toplam 90 sohbet)⁴⁶

⁴⁵ Münire Gül, *Mahmud Es 'ad Coşan 'ın Kadın ve Aile Dergisi 'ndeki Başmakalelerinden Hareketle Sosyal Hayatta Kadın* (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2019), 5.

⁴⁶ <http://mecmerkezi.org/Categories/218/category.aspx> (12.02.2020)

1.2. Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Anlayışı ve Tabakâtü's-Sûfiyye Adlı Eseri

Bu bölümde Sülemî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî anlayışı ele alınacak olup, tasavvufta tabakât türü ve Sülemî'nin Tabakâtü's-sûfiyye adlı eseri kısaca tanıtılacaktır. Böylelikle tabakât sohbetlerinde okunan eser ve yazarı hakkında kısa bir ön bilgi verilmiş olacaktır.

1.2.1. Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Hayatı

İsmi tam olarak Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin b. Musa b. Halid b. Sâlim b. Raviye b. Saîd ibn Kubeysa b. Seraka'dır. Baba tarafından kabilesi Ezdî, anne tarafından ise Sülemî'dir.⁴⁷ Horasanlı sûfî, müfessir ve muhaddis olarak meşhur olmuştur. 325/936 senesinde Nişabur'da doğmuştur. Doğum tarihi hakkında farklı tarihler verilmiş olsa da, Sülemî'nin "Tabakâtü's-sûfiyye" isimli eserini tahkik edip bir giriş yazan Nûreddîn Şüreybe de, Sülemî'nin doğum tarihini "325/936" olarak kabul etmiştir. Gerekçesini de şöyle izâh etmeye çalışmıştır: Sülemî 333/944 yılında Ebû Bekr es-Sabğî'den ders almıştır. O halde onun 330/941 yılında dünyaya gelmesi, üç yaşında iken hadis dersini almasını gerektirmektedir. Bu ise aklen mümkün değildir.⁴⁸

Ezd kabilesine mensup babası Hüseyin b. Muhammed b. Musa, dönemin önemli sûfilerinden Ebu Bekir Şibli (ö. 334 / 945) ile görüşmüş, Abdullah b. Münâzil (ö. 330/941) ve Ebû Ali Sekafî'nin (ö. 328/939) sohbetlerinde bulunmuş zâhid bir kimsedir.⁴⁹ Sülemî'nin tasavvufî anlamda yetişmesinde etkili olan hiç şüphesiz, eseri "Tabakâtü's-sûfiyye"de kendisinden bahsettiği, anne tarafından dedesi Ebu Amr İsmail b. Nüceyd'dir. Tam adı, Ebu Amr İsmail b. Nüceyd b. Ahmed b. Yusuf b. Salim b. Halid es Sülemî (ö. 366/976)'dir. Dönemin en büyük şeyhlerinden olduğu rivâyet edilmektedir. Ebu Osman el-Hirî (ö. 298/910), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Ebû Nasr Serrâc (ö. 378 / 988) ve diğer pek çok sûfinin sohbetlerinde bulunmuştur.⁵⁰ Tüm bunlar

⁴⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, Muhakkikin Mukaddimesi, 16; Niyâzi Beki, "Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1, (1996): 129.

⁴⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, Muhakkikin Mukaddimesi, 18.

⁴⁹ Süleyman Uludağ, "Muhammed b. Hüseyin Sülemî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 53.

⁵⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 454; Tek, *İlk Zâhid ve Süfler: Tabakâtü's-Sûfiyye*, 292; Uludağ, "Muhammed b. Hüseyin Sülemî", 53.

sonucunda Sülemî'nin küçük yaşlardan itibaren zâhidane ve mânevî bir çevrede ve yuvada yetiştiği anlaşılmaktadır.

Tabakât eseri sahibi Sülemî, dedesinin rahle-i tadrîsâtinden geçmiş, onunla beraber ilim meclislerine girip çıkmış ve daha küçük yaşlarda iken hadis ilmiyle ilgilenmeye başlamıştır. Nişabur'da fıkıh, hadis ilimlerini okuduktan sonra tasavvufa yönelmiş, birçok yerde pek çok mutasavvıf ile görüşmüştür.⁵¹ Sülemî, dedesinin vefatından sonra kendisine kalan miras sayesinde kalan ömründe hiçbir sıkıntıyla karşılaşmamış ve kendini tamamen ilme vermiştir. Hatta bu durum onun yaşadığı yerde kendisine geniş bir kütüphane oluşturmasına imkân bile tanımıştır.⁵² Zaten onun Sülemî nispesiyle tanınmasının asıl sebebi de anne soyunun daha bilinen ve daha varlıklı olmasındandır. Ayrıca mânevî anlamda dedesinin himayesinde büyümesi de bu duruma etki etmiştir.⁵³

Annesi ve dedesinin eğitiminden sonra birçok kişiden de dersler gören Sülemî'nin asıl hocası Ebû'l-Kâsım en-Nasrâbâdî (ö. 367/978)'dir. Onun meclisinde yetişmiş, tasavvufî terbiyesi ve icazetini ondan almıştır.⁵⁴ Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr (ö. 440/1049), Abdülkerîm el-Kuşeyrî, Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), Ebû Abdurrahman el-Cüveynî (ö. 478/1085), hadis âlimi Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066) gibi ünlü âlimler de Sülemî'nin sohbetine katılmış ve ondan feyz almışlardır.⁵⁵

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, 412/1021 yılında doğduğu ve yaşadığı şehir Nişabur'da vefat etmiştir. Türbesi yine Nişabur'da ve hayattayken yaptırdığı dergâhındadır.⁵⁶ Doğum ve ölüm tarihleri dikkate alındığında ömrünün uzun ve bereketli olduğu, ilmi faaliyetlerde önde gelen bir zat olduğu görülmektedir.⁵⁷

⁵¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, Muhakkikin Mukaddimesi, 19. Sülemî, Irak, Rey, Merv, Hemedan ve Hicaz'a gibi yerlerde bulunmuş, buralarda ilim tahsil etmiştir. Bkz. Beki, "Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri", 131.

⁵² Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, Muhakkikin Mukaddimesi, 29; Uludağ, "Muhammed b. Hüseyin Sülemî", 53.

⁵³ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, Muhakkikin Mukaddimesi, 17, 18; Beki, "Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri", 130.

⁵⁴ Reşat Öngören, "İbrâhim b. Muhammed Nasrâbâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 417-418.

⁵⁵ Uludağ, "Muhammed b. Hüseyin Sülemî", 53.

⁵⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, Muhakkikin Mukaddimesi, 31; Beki, "Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri", 132; Uludağ, "Muhammed b. Hüseyin Sülemî", 53.

⁵⁷ İbrahim Işitan, *Süfi Psikolojisi ve Sülemi'ye Göre Süfi Benlik Dönüşümü* (İstanbul: Divan Kitap, 2014), 34.

1.2.2. Eserleri

Eserleriyle tasavvuf tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin kendisine ait geniş bir kütüphaneye sahip olması, genç yaşlarda âlim ve mutasavvıflarla oturup kalkması, sohbet ve ders halkalarında yetişmesi gibi birçok etken, onun fazlaca eser yazmasına zemin hazırlamıştır. Yüzlerce eser kaleme aldığı, sadece tasavvuf konusunda yediyüz cüz, hadis konusunda da üçyüz cüz kadar eser yazdığı nakledilmiştir. Ancak bu eserlerden birçoğu günümüze ulaşmamıştır.⁵⁸ Eser sayısının bu kadar çok olmasının sebebi olarak bu cüzlerin başına bir eserden ziyade eserlerin farklı bölümleri veya az sayfalı farklı cüzler olma ihtimalini düşündürmektedir. Tasavvufla ilgili birçok eser yazan Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin, mutasavvıfların görüşlerine ve onların hayat hikâyelerine önem verdiği görülmektedir. Günümüze gelmiş veya bugün nüshası bulunmayan ancak birçok eserde adı zikredilen eserlerini ve kısa da olsa risâlelerini şu şekilde tasnif edebiliriz:

1. Kitabü'z-zühd
2. Târîhu's-sûfiyye
3. Târîhu ehli's-suffe
4. Tabakâtü's-sûfiyye
5. Âdâbü's - sûfiyye
6. Hakâiku't-tefsir
7. Risâletü'l-melâmetiyye
8. Mukaddime fi't-tasavvuf
9. Âdâbü's-suhbe ve hüsnü'l-uşra
10. Menâhicü'l-ârifin
11. Kitâbü'l-fütüvve
12. Derecâtü'l-muâmelât
13. Cevâmiu âdâbi's-sûfiyye

⁵⁸ Uludağ, “Muhammed b. Hüseyin Sülemî”, 53; Beki, “Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri”, 139.

14. Derecâtü's-sâdikîn
15. Mes'eletü derecâti's-sâdikîn
16. Beyânü ahvâli's-sûfiyye
17. Emsâlü'l-kur'an
18. Kitabu'l-erbeîn li's- sûfiyye (Erbeîn fi'l-hadis)
19. Sülûkü'l-ârifîn
20. Nesîmu'l-ervah
21. Beyânü zelevi'l-fukarâ ve mevâcibu'l âdâbihim
22. Âdâbu'l-fakri ve şerâituh
23. Uyûbü'n-nefs ve müdâvâtuhâ
24. Zikrû'n-nisveti'l-müteabbidâti's-sûfiyyât
25. El-Fark beyne ilmi's-şerîati ve'l-hakîka
26. Er-Redd alâ ehli'l-keâm
27. Galatâtü's-sûfiyye
28. Hadîsü's-Sülemî
29. Kitâbü's-semâ'
30. El-Îhve vel-ehevât mine's- sûfiyye
31. Letâifü'l-mi'râc
32. Kitâbü'l-erbaîn fi't-tasavvuf
33. Su'âlâtü Ebî Abdîrrahmân es-Sülemî li'd-dârekutnî fi'l-cerh ve't-ta'dîl
(Sualâtü li'd-dârekutnî an ahvâli'l-meşâyih ve'r-ruvat)
34. Şerhu me'âni'l-hurûf
35. Mes'eletü sıfati'z-zâkirîn ve'l-mütefekkirîn
36. Kitâbü'l-keâmü's-Şâfi'î fi't-tasavvuf
37. Me't-tasavvuf ve meni's-sûfi
38. Kitâbu mehâsini't-tasavvuf

39. Kitâbu fusûl fi't-tasavvuf
40. Mustahrecün min hikâyeti Hamdûn el-Kassâr
41. Tefsîru elfâzi's-sûfiyye
42. Mesâil veredet min Mekke
43. Vasiyye
44. Âdâbu't-teâzî
45. El-Emsâl ve'l-isteşhedât
46. Zikru'l-esmâ
47. Risâle fi mârifetillâh
48. Risâle ravzati'l-mürîdîn
49. El-Müntehabü min hikâyeti's-sûfiyye
50. Mesâil ve tevilâti's-sûfiyye
51. Hikemün müntehabetün min ekvâli'l-ulemâ
52. Âdâbu mecâliseti'l-meşâyih ve hıfzı hurumâtihim
53. Zikrû âdâbi's-sûfiyyeti fi ityânihimi'r-ruhas
54. Makâmâtü'l-evliyâ
55. Mihanü's-sûfiyye
56. Sünenü's-sûfiyye⁵⁹

⁵⁹ Sülemi'nin eserleri için bkz. Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, Muhakkikin Mukaddimesi, 31-42; Uludağ, "Muhammed b. Hüseyin Sülemî", 53-54; Beki, "Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri", 139-142; İslim Gümüştekin, *Horasan'daki Tasavvuf Geleneğinin Bir Şarihi Olarak Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021) ve Tasavvuf Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2018), 9-18; Ergün Öztürk, *Ebû Abdurrahman Es-Sülemî ve "El-Melâmetiyye" Adlı Risâlesi Çerçevesinde Melâmetilik ve İlkeleri* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016), 14-21; Nazife Vildan Güloğlu, *Tasavvufta Kadın ve Ebû Abdurrahman Sülemî'nin Zikrî'n-Nisveti'l-Müteabbidâti's-Süfiyyât Adlı Eseri* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007), 13-14; Soner Eraslan, *Tabakât Literatürünün Ortaya Çıkışı: Sülemî'nin Tabakâtu's-Sûfiyye'si* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020), 57-90.

1.2.3. Tasavvuf Anlayışı

Sülemî, özellikle mutasavvıfların hayatları ve sözleri üzerinde çalışmalar yapmış, sahabe ile başlayan ve sonraki nesiller ile devam eden tabakât tarzı eserler kaleme almıştır. Yaşadığı dönemde gerek kendi yaşadığı memleketinde gerekse diğer yerlerde hem ilim ve devlet adamları tarafından hem de halk tarafından her zaman takdir edilmiş, eserlerine değer verilmiş bir sūfi olmuştur.⁶⁰

Tasavvuf alanında kendinden sonraki dönemde çalışma yapanlara kaynaklık etmiş ve aynı zamanda hem döneminin hem de kendisinden sonraki mutasavvıflarının övgüsünü kazanmıştır. Örneğin öğrencisi Kuşeyrî, hocasını “*Çağının Eşsiz*” olarak vasıflandırmış, kendi risâlesinde Ebu Ali Dekkâk (ö405/1015)’tan sonra isminden en çok bahsettiği zât olmuştur.⁶¹ Hucvirî tarafından da “*Sûfileri ve sözlerini çokça nakleden*” kişi tanımlamasıyla kendisinden bahsedilmiştir.⁶²

Tasavvufun yeni şekillendiği, kavram ve terimlerinin yeni yeni ortaya çıktığı dönemde yetişen Sülemî, tasavvuf yaşayışında Kuran ve hadislere uymak, bidatlardan ve nefsin isteklerinden kaçınmak, şeyhlere ve üstatlara saygı göstermek, zikre ve virde sarılmak, ilme uymak gibi konularda asla taviz vermemiştir. Tasavvuf medresesini, ilk dönemlerinde olduğu gibi hurafelerden temizleyip sünnete uygun şekliyle muhafaza etmeye çalışmıştır. Kitap ve sünneti bilen, onlara uyararak yaşayan ve nefse uymayan bir mânevî yaşamdan bahsetmiştir. Hz. Peygamber (sav)’e harfiyen uymak sonra da sūfiler ile hadis âlimlerini takip etmek Sülemî’nin en başta gelen özelliklerindedir.⁶³

Sülemî’ye göre gerçek tasavvufun olmazsa olmazları, önceki dönemlerde hakikatiyle tasavvufu yaşamış şeyhlerin üzerinde birleştiği şartlardır. Zühd sahibi olma, insanlara ihtiyaç duymama ve onlardan uzak durma, zaruret durumunda konuşma, zikir ve ibâdet ile çok meşgul olma, az uyuma, kanaat sahibi olma, az yemeğe, içeceğe ve elbiseye râzı olma, ihtiyaç durumunda yeme, fakirleri gözetme, şehvetleri terk etme, vera‘ sahibi olma, himmeti bırakmama, şeyhler ile buluşma, mescitlerde oturma, eski ve yamalı elbise giyme gibi mücâhede, murâkabe ve riyâzeti tamamlayan unsurlardır.

⁶⁰ Uludağ, “Muhammed b. Hüseyin Sülemî”, 53.

⁶¹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 16.

⁶² Ali b. Osman Cüllâbî Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 174.

⁶³ Beki, “Ebû Abdurrahman es-Sülemî’nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri”, 136.

Kuran bu şartların yerine getirilmesini ister. Peygamber Efendimiz (sav)'de bunlarla amel edenin, amelinin kabul edildiğine şehâdet eder.⁶⁴

1.2.4. Tabakât Türü Eserler ve Tabakâtü's-Sûfiyye

Tasavvuf yolunun temeli ve aslı velâyet ve velâyetin kabul edilmesi temeline dayanmaktadır.⁶⁵ Sûfilerin eserlerinde geçen zâhid, âbid, ârif, âşık, sâlih, muttakî, nâsik, kurrâ, sûfi ve mutasavvıfların ortak noktası evliyâ zümresi arasında yer almalarıdır.⁶⁶ İki şey arasına başka şeylerin girmemesi anlamında kullanıldığında tâati art arda olan kimse; yardım edilen, korunan anlamlarında kullanıldığında Allah'ın ihsanını ve lütfunu kendi üzerine alan kimse anlamlarına gelen velî kavramının çoğulu evliyâ olarak kullanılmaktadır.⁶⁷ Velâyet kavramının, hem ism-i fâil, hemde ism-i mefûl olarak iki çeşit anlamı vardır. Mefûl olarak sevilen, dost edinilen ve işleri görülen; fâil olarak seven, dost edinen ve işleri gören mânâlarındadır. Bu husus Allah Teâla'dan kula veya kuldan Allah Teâla'ya uygun olarak görülmüştür.⁶⁸

Kuran'a bakıldığında Allah müminlerin, müminler Allah'ın; şeytan inkârcıların ve zâlimlerin, inkârcılar ve zâlimler de şeytanın velîsi olarak zikredilir. Ayrıca müminler müminlerin ve kâfirler de kâfirlerin evliyasıdır.⁶⁹ Bu anlamda müminler ile kâfirler arasında herhangi bir velâyet bağının olmayacağı açıkça ortadadır.⁷⁰ Buradan da anlaşılmaktadır ki velî kavramı dostluğu ifâde etmektedir. Bu dostluk genel anlamda düşünüldüğünde bütün inananları kapsamaktadır. Dolayısıyla her mümin Allah'ın dostudur ve onun velî kuludur. Özel anlamda ise Allah Teâla tarafından sevilen, korunan ve yardım gören, Allah'ı ve sıfatlarını bilen, tâatlara devam eden, günahlardan kaçınan, lezzetlere ve şehvetlere dalıp mübtelâ olmaktan yüz çeviren, kararlı ve ihlâslı bir şekilde

⁶⁴ Ebu Abdurrahman es-Sülemi, *el-Mukaddime fi't-Tasavvuf, Tasavvufa Giriş*, trc. Ali Akay (İstanbul: İlkharf Yayınevi, 2014), 99.

⁶⁵ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 326.

⁶⁶ Süleyman Uludağ, "Velî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 25.

⁶⁷ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürcânî, *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, trc. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 247; Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Rağib el-İsfahanî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 1181; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2005), 363.

⁶⁸ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 327.

⁶⁹ Bkz. Bakara, 2/257; Âl-i İmrân, 3/68; Mâide, 5/54, 55; A'râf, 7/196; Şûrâ, 42/9; Tevbe, 9/71; Enfâl, 8/72, 73; Muhammed, 47/11.

⁷⁰ Bkz. Mâide, 5/51, 80-81; Tevbe, 9/23; A'raf, 7/3; Mümtehine, 60/1.

ibadet ve kulluk eden, başta peygamberler olmak üzere takvâ sahibi bütün sâlih müminlere, enbiyâ, siddîkîn ve şühedâyâ mahsustur.⁷¹

Tasavvuf literatürüne bakıldığında velî ve velâyet kavramları genellikle özel anlamda ifâde edilen Allah Teâla'nın dostları durumdaki özel kimseler için kullanılmaktadır. Genellikle sahasında tanınmış özel kimselerin biyografilerini konu edinen tabakât türü eserler tarih, edebiyat, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi alanlarda yazıldığı gibi tasavvuf alanında da yazılmıştır. Bazı sûfiler, tasavvufî yaşamın ön plana çıktığı h.3./m.9. asrın sonlarından itibaren mutasavvıfların hayatlarını, yaşam biçimlerini, fazîletlerini ve sözlerini araştırmışlar, özellikle kendilerinden önce yaşamış sûfi büyüklerinin tercemelerini tabakât türü eserlerinde yer vermişlerdir. Sûfi tabakâtlarında ele alınan kişilerin takip ettikleri yolların ve içinde buldukları mânevî tecrübelerin tanıtılıp, gelecek nesillere aktarılması tasavvuf ilmi açısından tabakâtların önemini açıkça ortaya koymaktadır.⁷²

Velîlerin hayat hikâyelerine, yaşam tarzlarına ve düşüncelerine dair “Tabakâtü’s-sûfiyye”, “Tezkiretü’l-evliyâ” vb. başlıklarla pek çok eserler yazılmıştır. Bu eserleri tanımak hem tasavvuf tarihi hem de tasavvuf düşüncesi ve tasavvufî hayatı öğrenmek açısından vazgeçilmezdir. Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932), Muhammed b. Dâvûd ez-Zâhid (ö. 297/910), Ebû Saîd b. A'râbî (ö. 341/952), Ebû Bekir Zâhid Nîsâbûrî (ö. 342/953), Ebû Abbas Ahmed b. Muhammed Nesevî (ö. 396/1005) ve Ebû Abdurrahman Sülemî bu devrin en tanınmış tabakât müelliflerindedir.⁷³

Daha sonraki dönemlerde Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) tarafından kaleme alınan Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ⁷⁴, Abdullah el-Ensârî el-Herevî (ö. 481/1088) tarafından hazırlanan Tabakâtü’s-sûfiyye⁷⁵ ve Ferîdüddin Attâr (ö. 627/1229)

⁷¹ Genel anlamda velîlik “*velâyet-i âmmе*”, özel mânâda ise “*velâyet-i hâssa*” olarak isimlendirilmiştir. Bkz. Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 347, 348.

⁷² Eraslan, *Tabakât Literatürünün Ortaya Çıkışı: Sülemî'nin Tabakâtü's-Sûfiyye'si*, 24.

⁷³ Reşat Öngören, “Tabakat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 295.

⁷⁴ “Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ” isimli 10 ciltlik eseri 800 kadar sûfi ve zâhidin biyografisini büyük ölçüde kronolojik sırayla, zaman zaman da faziletlerine göre ele almaktadır. Aşere-i mübeşşere ile başlayan eser diğer zâhid sahâbiler, ehl-i suffe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn nesilleriyle müellifin zamanına kadar yaşayan zâhidleri ihtiva etmektedir. Hz. Fâtîma'dan itibaren kadın zâhid ve sûfilere de yer veren Ebû Nuaym kaydettiği bilgilerin çoğunu hocalarından ve çağdaşı âlimlerden derlemiş, Sülemî'nin Tabakâtü's-sûfiyye'sinden geniş ölçüde istifade etmiştir. Bkz. Osman Türer, “Ebû Nuaym el-İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 201-204.

⁷⁵ Herevî, Sülemî'nin Arapça eserini sohbet meclislerinde bazı ilâve ve kısaltmalarla Farsça'ya tercüme etmiştir. Bu tercümelerin müridleri tarafından not edilmesiyle yeni bir eser meydana getirilmiştir. Sülemî'den sonra yaşayan ünlü sûfilere, özellikle kendi şeyhlerini ve görüştüğü sûfilere de eserine alan

tarafından yazılan Tezkiretü'l-evliyâ⁷⁶ bu türün en mühim sûfi biyografi kitapları olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca tabakât türü olmamakla birlikte Kuşeyrî'nin er-Risâle'si ve Hucvirî'nin Keşfu'l-mahcûb'unun bir bölümü de sûflerin hâl tercümelerine ayrılmıştır.⁷⁷

Tabakât türü eserlerin bir kısmı günümüze kadar ulaşmışken, bir kısmı da günümüze ulaşmamıştır.⁷⁸ Mutasavvıflarla ilgili geçmişten günümüze ulaşan en eski biyografi kitabı Ebû Abdurrahman Sülemî'nin "Tabakâtü's-sûfiyye" adlı eseridir.⁷⁹ Bu eseri ömrünün sonuna doğru yazdığı tahmin edilmektedir.⁸⁰ Sahâbîler, ehl-i suffe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn/tebe-i tâbiîn dönemi zâhidlerini günümüze ulaşmamış olan "Kitâbü'z-zühd" isimli eserinde kaleme almış olduğundan, "Tabakâtü's-sûfiyye" adlı eserinde h.2./m.8. yüzyılda yaşamış olan sûflilerden başlamıştır.⁸¹

Sülemî, kitabı beş bölümde ele almış, toplamda 105 sûfinin hayatına ve sözlerine yer vermiştir.⁸² Tabakâtü's-sûfiyye ile ilgili ilk çalışmayı yapan J. Pedersen,⁸³ ilk önce kitabın kırk sayfalık bir özetini, daha sonra Fransızca bir girişle birlikte tamamını yayımlamıştır. Eserin tenkitli neşri Nûreddin Şüreybe ve Mustafa Abdülkadir Ata

Herevî ayrıca çeşitli konularla ilgili görüşlerini de bu kitapta zikretmiştir. Bkz. Tahsin Yazıcı, Süleyman Uludağ, "Herevî Hâce Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 222-226.

⁷⁶ Büyük sûflilerin hal tercümelerinden bahseden ve bazı sözlerini nakleden mensur bir eserdir. Attâr'ın çok tanınmış ve birçok dile çevrilmiş olan bu eserinin sonradan istinsah edilen bazı nüshalarına yirmi beş sûfinin hal tercümesi daha eklenmiştir. Bkz. M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr Ferîdüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 95-98.

⁷⁷ Bkz. Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 93-145; Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 153-280.

⁷⁸ Muhammed b. Âsım b. Yahyâ'nın "Tabakâtü'l-evliyâ", Hakîm et-Tirmizî'nin "Târîhu'l-meşâyih", Ebû Saîd b. A'râbî'nin "Tabakâtü'n-nüssâk", Muhammed b. Dâvûd ez-Zâhid'in "Ahbârü's-sûfiyye ve'z-zühhâd", Cafer el-Huldî'nin "Hikâyâtü'l-meşâyih", Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah er-Râzî'nin "Hikâyâtü's-sûfiyye", Ebû Abbas Ahmed b. Muhammed Nesevî'nin "Târîhu's-sûfiyye" ve Abdurrahman es-Sülemî'nin "Kitâbü'z-zühd" ve "El-İhve vel-ehavât mine's-sûfiyye" isimli eserleri günümüze ulaşmamış tabakât türü eserlerdendir. Bkz. Öngören, "Tabakat", 295.

⁷⁹ Hülya Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş* (İstanbul: Ensar Yayınevi, 2011), 117; Öngören, "Tabakat", 295.

⁸⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, Muhakkikin Mukaddimesi, 49.

⁸¹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, 3.

⁸² Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Tabakâtü's-sûfiyye'de beş tabakadan bahsedeceğini ve sözü geçen tabakaları yirmi kişi ile sınırlandıracağını belirtmektedir. Ancak, ikinci tabakada bir başlık altında iki isme, son tabakada ise yirmi dört ismin biyografisine yer vermiştir. Böylece eserde hakkında bilgi verilen sûfi sayısı yüz beşe çıkmıştır. Bkz. Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1; Tek, *İlk Zâhid ve Sûfler: Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2.

⁸³ Johannes Pedersen 1883-1977 yılları arasında yaşamıştır. Danimarkalı bir şarkiyatçıdır. İslâmiyet üzerine tarihî ve sosyolojik yaklaşımları ile tanınmaktadır. (Daha fazla bilgi için, bk. Semih Ceyhan, "Pedersen, Johannes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 219.

tarafından yapılmıştır.⁸⁴ Eser, Abdurrezzak Tek tarafından “Tabakâtü’s-sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler” ismiyle 2018 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir.

Tabakâtü’s-sûfiyye’nin nüshaları, Londra Britanya Müzesi Kütüphanesinde 18520 numaralı yazma bir eserdir. Bir nüshası da Berlin Kütüphanesinde 157 numaradadır. Bir diğer nüsha da İstanbul’da Âşir Efendi Kütüphanesinde 677 numaradadır. Dördüncü nüsha İstanbul Halk Kütüphanesinde 157 numaradadır. Ayrıca Mısır Üniversitesi Kütüphanesinde, Britanya Müzesi Kütüphanesindeki nüshanın bir fotokopisi bulunmaktadır.⁸⁵

Sülemî’nin “Tabakâtü’s-sûfiyye” isimli bu eseri, Mahmud Es’ad Coşan tarafından, 09.12.1991 tarihinden 26.10.1996 tarihine kadar sohbetlerle ele alınmış, tercüme ve şerh tarzı dinleyecilere aktarılmıştır. Birinci tabakadaki sûfilerin tamamı, ikinci tabakadaki sûfilerin ise ilk üçü yani toplamda yirmi üç sûfi bu sohbetlerde okunmuştur.

Tabakâtü’s-Sûfiyye’nin beş tabakadan oluştuğunu, toplamda 105 sûfi işlendiğini belirtmiştik. Bu sûfileri tabaka tabaka şu şekilde tasnif edebiliriz:

Birinci Tabaka:

1. Fudayl b. İyâz (ö. 187/803)
2. Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859)
3. İbrahim b. Edhem (ö. 161/778)
4. Bişr el-Hâfî (ö. 227/841)
5. Serî es-Sakatî (ö. 251/865)
6. Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857)
7. Şakîk el-Belhî (ö. 194/810)
8. Ebû Yezîd el-Bistâmî (ö. 234/848)
9. Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö. 215/830)
10. Ma’rûf el-Kerhî (ö. 200/815)
11. Hâtim el-Esam (ö. 237/851)
12. Ahmed b. Ebü’l-Havârî (ö. 230/845)

⁸⁴ Uludağ, “Muhammed b. Hüseyin Sülemî”, 53-54.

⁸⁵ Ömer Rıza Doğrul, *İslâm Tarihinde İlk Melâmet* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1950), 92-93.

13. Ahmed b. Hadraveyh (ö. 240/854)
14. Yahyâ b. Muâz er-Râzî (ö. 258/872)
15. Ebû Hafs en-Nîsâbûrî (ö. 270 / 883)
16. Hamdûn el-Kassâr (ö. 271/884)
17. Mansur b. Ammâr (ö. 225/840)
18. Ahmed b. Âsım el-Antâkî (ö. 239/853)
19. Abdullah b. Hubeyk el-Antâkî (ö. ?)
20. Ebû Tûrâb en-Nahşebî (ö. 245/859)

İkinci Tabaka:

1. Ebü'l-Kâsım el-Cüneyd (ö. 297/909)
2. Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî (ö. 295/908)
3. Ebû Osman El-Hîrî en-Nîsâbûrî (ö. 298/911)
4. Ebû Abdullah b. Cellâ (ö. 306/918)
5. Ruveym b. Ahmed el-Bağdâdî (ö. 303/915)
6. Yusuf b. Hüseyin er-Râzî (ö. 304/916)
7. Şah el-Kirmânî (ö. 300/912)
8. Semnûn b. Ömer el-Muhib (ö. 298/911)
9. Amr b. Osman el-Mekkî (ö. 297/910)
10. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896)
11. Muhammed b. Fazl el-Belhî (ö. 319/931)
12. Muhammed b. Ali et-Tirmizî (ö. 320/932)
13. Ebû Bekir el-Verrâk (ö. 280/893)
14. Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890)
15. Ali b. Sehl el-İsbahânî (ö. 307/919)
16. Ebü'l-Abbâs b. Mesrûk Et-Tûsî (ö. 298/911)
17. Ebû Abdullah el-Mağribî (ö. 299/912)
18. Ebû Ali el-Cüzcânî (ö. ?)
19. Muhammed İbn Ebü'l-Verd (ö. 263/876)
Ahmed İbn Ebü'l-Verd (ö. ?)
20. Ebû Abdullah es-Siczî (ö. ?)

Üçüncü Tabaka:

1. Ebû Muhammed el-Cerîrî (ö. 321/933)
2. Ebü'l-Abbâs b. Atâ el-Edemî (ö. 309/922)
3. Mahfuz b. Mahmud en-Nisâbü'rî (ö. 303/915)
4. Tahir el-Makdisî (ö. ?)
5. Ebû Amr ed-Dımaşkî (ö. 320/932)
6. Ebû Bekir b. Hâmid et-Tirmizî (ö. ?)
7. Ebû İshak İbrahim el-Havvâs (ö. 291/904)
8. Abdullah b. Muhammed el-Harrâz er-Râzî (ö. 310/922)
9. Bünân b. Muhammed el-Hammâl (ö. 316/928)
10. Ebû Hamza el-Bağdâdî el-Bezzâz (ö. 289/901)
11. Ebü'l-Hüseyn el-Verrâk en-Nisâbü'rî (ö. 319/931)
12. Ebû Bekir el-Vâsitî (ö. 320/932)
13. Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc (ö. 309/922)
14. Ebü'l-Hasan b. es-Sâiğ ed-Dîneverî (ö. 330/941)
15. Mimşâd ed-Dîneverî (ö. 299/912)
16. İbrahim el-Kassâr (ö. 320/932)
17. Hayr en-Nessâc (ö. 322/934)
18. Ebû Hamza el-Horasânî (ö. 290/902)
19. Ebû Abdullah es-Subeyhî (ö. 298/911)
20. Ebû Cafer b. Sinan (ö. 311/923)

Dördüncü Tabaka:

1. Ebû Bekir eş-Şiblî (ö. 334/946)
2. Ebû Muhammed el-Mürtaîş (ö. 328/939)
3. Ebû Ali er-Rûzbârî (ö. 322/934)
4. Ebû Ali es-Sakafî (ö. 328/939)
5. Abdullah b. Muhammed b. Münâzil (ö. 330/941)
6. Ebü'l-Hayr el-Akta' et-Tînâtî (ö. 340/952)
7. Ebû Bekir el-Kettânî (ö. 322/934)
8. Ebû Yakub en-Nehrecûrî (ö. 330/941)
9. Ebü'l-Hasan el-Müzeyyin (ö. 328/939)

10. Ebû Ali b. Kâtib (ö. 340/952)
11. Ebü'l-Hüseyin b. Bünân (ö. 320/932)
12. Ebû Bekir b. Tâhir el-Ebherî (ö. 330/941)
13. Muzaffer el-Kırmîsînî (ö. ?)
14. Ebü'l-Hüseyin b. Hind el-Fârisî (ö. ?)
15. İbrahim b. Şeybân el-Kırmîsînî (ö. 330/941)
16. Ebû Bekir b. Yezdânyâr (ö. 334/945)
17. Ebû İshak İbrahim b. Müvelled (ö. 342/953)
18. Ebû Abdullah b. Sâlim el-Basrî (ö. 297/909)
19. Muhammed b. Alyân en-Nesevî (ö. ?)
20. Ebû Bekir b. Ebû Sa'dân (ö. ?)

Beşinci Tabaka:

1. Ebû Saîd b. el-A'râbî (ö. 341/952)
2. Ebû Amr ez-Zeccâcî (ö. 348/959)
3. Cafer b. Muhammed el-Huldî (ö. 348/959)
4. Ebü'l-Abbâs el-Kâsım es-Seyyârî (ö. 342/953)
5. Ebû Bekir Muhammed b. Davud ed-Dükkî (ö. 360/971)
6. Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed eş-Şa'rânî (ö. 353/964)
7. Ebû Amr İsmail b. Nüceyd (ö. 366/976)
8. Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Bûşencî (ö. 348/959)
9. Ebû Abdullah Muhammed b. Hafîf (ö. 371/982)
10. Bündâr b. Hüseyin eş-Şîrâzî (ö. 353/964)
11. Ebû Bekir et-Tamestânî (ö. 340/951)
12. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî (ö. 340/951)
13. Ebû Osman Saîd b. Sellâm el-Mağribî (ö. 373/983)
14. Ebü'l-Kâsım İbrahim b. Muhammed en-Nasrâbâdî (ö. 367/978)
15. Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Husrî (ö. 371/982)
16. Ebû Abdullah et-Turûğbezî (ö. 350/961)
17. Ebû Abdullah er-Rûzbârî (ö. 369/980)
18. Ebü'l-Hasan Ali b. Bündâr es-Sayrafî (ö. 359/969)
19. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şebihî (ö. 360/970)
20. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Ferrâ' (ö. 370/981)

21. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Mukri' (ö. 366/977)
Ebü'l-Kâsım Cafer b. Ahmed el-Mukri' (ö. 378/988)
22. Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed er-Râsibî (ö. 367/978)
23. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülhâlık ed-Dîneverî (ö. ?)⁸⁶

⁸⁶ Eserdeki sûfi isimleri için bkz. Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*; Tek, *İlk Zâhid ve Süfîler: Tabakâtu's-Sûfiyye*.

2. İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Tabakâtü's-sûfiyye'de Ahlâkî Değerler

Çalışmamızın bu kısmında M. Es'ad Coşan'ın sohbetlerindeki ahlâkî değerler üzerinden çıkarımda bulunacağımız için öncelikle ahlâk kavramı hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Ahlâkî davranışlar hayatın pratiğe dönüştüğü yansımalarıdır. Tasavvuf ilmi de pratik yönü olan bir ilimdir. Bu yüzden tasavvuf sohbetleri konuşmalarında Coşan'ın üzerinde durduğu ahlâkî prensipler önemli bir yere sahiptir.

Bu bölümde önce ahlâkın tanımı, kaynakları, çeşitliliği ve sûfî ahlâk hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Böylece ana konumuza hazırlık yapılmış olacak ve sûfî bireylerde bulunması gereken ahlâkî değerler konusu daha iyi anlaşılacaktır.

2.1.1. Ahlâkın Sözlük ve Terim Anlamı

Tasavvuf ilminin gâye ve hedeflerinden önemli bir tanesi olan ahlâk, Arapça "*hulk*", "*huluk*" kelimelerinin çoğuludur. Seciye, yaratılış, tabiat, huy, mizaç ve örf gibi anlamlarda kullanılır. İnsanın ancak basiret ile algılayabildiği seciyeleri ifade etmektedir.⁸⁷

Ahlâk, yaratılış anlamında olan "*halk*" kelimesiyle de aynı kökten gelmektedir. "*Halk*" kelimesi, insanın daha çok dış görünüşüyle ilgili kullanılırken, "*huluk*" kelimesi ise, "*davranışların kaynağı*" anlamına gelir. Dolayısıyla insanın daha çok mânevî dünyasıyla alâkalı olarak kullanılmaktadır. Aslında birlikte kullanılan iki kavramdır. Ancak aralarında şöyle ince bir fark oluşmuştur: "*Halk*" kelimesi, insanın gözü ile görülebilen dış eşkâlini, fizikî yapı ve sûretini, "*huluk*" kelimesi ise basiretle, gönülle idrak edilebilen kalbî davranışlarını, mânevî yönlerini ifade ederken kullanılır.⁸⁸ Yani birinde zâhirî, diğesinde ise bâtinî anlam kastedilir. Bunun sebebi ise insanın hem ruh hem de bedenden oluşmasıdır.⁸⁹ "*Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri*

⁸⁷ Cürcânî, *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 34; İsfahanî, *Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 360.

⁸⁸ İsfahanî, *Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 360; M. Es'ad Coşan, *Ahlâk*, haz. Necdet Yılmaz (Baskıya hazır PDF nüshası, 2020), 3.

⁸⁹ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Daru'l-Marife, 2004) 3: 53.

*hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?*⁹⁰” âyetinde zâhir ile düzgün bir beden, bâtın ile arındırılmış, saf bir ahlâk kastedilmesi bunu açıklamaktadır.⁹¹

Günümüzde dîni anlamının ve boyutunun yanı sıra insanların bireysel özelliklerini ifâde eden, tutum ve davranışların iyi veya kötü olarak değerlendirilmesini sağlayan ahlâk, birçok alanda farklı şekillerde tanımlanan bir kavram haline gelmiştir.⁹² Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğü’nde; “*Toplum içinde bireylerin uymak zorunda buldukları davranış kuralları*⁹³” şeklinde, Meydan Larousse’da ise; “*İnsanın doğuştan getirdiği veya sonradan kazandığı birtakım davranış şekilleri, huylar, tavırlar, mânevî seviyesini belirten tutum ve tavırlar*⁹⁴” olarak tanımlanmaktadır. İngiliz dilinde ise anlamsal farklılığa rağmen, “*moral*”, “*ethic*”, “*character*” ve “*principle*” kelimeleriyle ifâde edilmektedir. İyi ve kötü, doğru ve yanlış arasındaki farkı göstermek için kullanılmaktadır.⁹⁵

Huylar demek olan ahlâk kavramı Türkçede tekil mânâda kullanılmış ve dilimize bu şekilde yerleşmiştir. İnsanın iyi veya kötü olarak nitelendirilmesine sebep olan özellikleri, bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışları ve insanın mânevî durumlarını gösteren tüm vasıfları kapsamaktadır.⁹⁶ Bu mânevî durumlar insanın yaratılıştan ve doğuştan içine yerleştirilmiş, mayasına karıştırılmış birtakım vasıf ve melekelerdir. Kişinin iç içe yaratıldığı huylarıdır. Yani yaratılışından itibaren eğilimli/yatkın olduğu özellikleridir. Bu mânâda ahlâk insan tabiatına verilen isimdir.⁹⁷

İnsanın benliğinden kaynaklanan kişisel ve karakteristik özelliklerini anlatan ahlâk, insanların bilerek ve isteyerek yapmış olduğu tutum ve davranışlarıyla ilgilenmektedir. Bu durumda iyi ya da kötü, doğru veya yanlış olarak bilinen tüm davranışları, bireysel seçimimizle gerçekleştirmemiz önem arz etmektedir. Ancak kendi irademizle yapılan davranışlar ahlâkî bir nitelik kazanırlar. Nitekim Gazâlî (ö. 505 /

⁹⁰ Lokmân, 31/20.

⁹¹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 334.

⁹² Burada kastedilen durum iş ahlâkından başlayarak, insanların yaşamsal ve hatta bilimsel anlamda ve daha birçok anlamda bahsedilen ahlâk anlayışıdır.

⁹³ Türkçe Sözlük, “Ahlâk” *Türk Dil Kurumu* (Ankara: 2015), 43.

⁹⁴ Meydan Larousse Ansiklopedisi, “Ahlâk” (İstanbul: Meydan Yayınevi, 1992) 1: 162-163.

⁹⁵ Oxford Resimli İngilizce-Türkçe Sözlük, ed. Resuhi Akdikmen (İstanbul: Güneş Yayınevi, 1985) 1109.

⁹⁶ Cürcânî, *Ta’rîfât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 34; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 19; Mustafa Çağrıncı, “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 1.

⁹⁷ İsfahanî, *Müfredât, Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 361; Coşan, *Ahlâk*, 4; Suat Koca, *Ahlâk Hadisleri ve Değerlendirme Esasları* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015), 16-17.

1111) de ahlâkı, “İnsan nefsinde yerleşen öyle bir melekedir ki eylemler hiçbir fikri zorlama olmaksızın, düşünüp taşınmadan, bu meleke sayesinde kolaylıkla ve rahatlıkla ortaya çıkar.”⁹⁸ diye ifâde etmiştir. Dolayısıyla ahlâk: “Akıl ve irade sahibi bir insanın, hayır gâyesiyle, hür olarak yaptığı şuurlu hareketlerdir.”⁹⁹ şeklinde tanımlanabilir.

İslam ahlâkında bahsedilen huylar, klasik kaynaklarda “fazîlet” olarak yer almıştır. Ahlâk, nefse yerleşik olan yatkınlıklar olarak tarif edildiğinde, iyi özellikler “fazîlet”, kötü özellikler de “rezîlet” şeklinde tanımlanır.¹⁰⁰ Ahlâkın temel vazifesi tam da burada devreye girmektedir. İnsanlardan fazîletli davranışlar beklenilmesi için nefsin terbiye edilmesi ve ahlâklı bir yapıya bürünmesi gerekmektedir. İnsanların her zaman “ilahî ahlâk ile ahlâklanmak¹⁰¹” prensibiyle rezîletten fazîlete doğru yeni bir yöneliş içerisinde olması gerekmektedir. Çünkü her fazîletin karşısında onun zıddı olan bir rezîlet vardır. Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657)’nin ahlâk tanımı tam da bunu ifâde etmektedir. “Ahlâk; erdemler (fazîletler) ve nefsi onlarla süslemek için bu erdemlerin nasıl elde edileceğini; erdemsizlikler (rezîletler) ve nefsi onlardan arındırmak için bu erdemsizliklerden nasıl korunacağını ele alan bir ilimdir.”¹⁰²

Ahlâk kavramının tanım ve hatta mâhiyetindeki farklılıkların nedeni, yaşamın kendisinde var olmasındandır. Bu sebeple ahlâk diğer disiplinlerden asla ayrı olamaz. Ahlâkı bilimden, felsefeden, psikolojiden, dinden ve tasavvufun farklı olarak ele almak ve onlardan ayırmak mümkün değildir. Tasavvufun ahlâkı güzelleştirme gayreti içinde olması düşünüldüğünde ahlâkın kaynakları ve çeşitliliği hakkında bilgi sahibi olmak önem arz etmektedir.

2.1.2. Ahlâkın Kaynakları ve Çeşitliliği

Ahlâk denildiği zaman akla gelen ilk şey sadece insan davranışlarıdır. İnsanlardan başka diğer canlıların hareket ve davranışları ahlâkî diye nitelendirilemez. Çünkü ahlâk, zihinsel örüntülerle gerçekleştirilecek bir olgudur ve ahlâkî davranışta

⁹⁸ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 3: 49.

⁹⁹ Hüsâmettin Erdem, *Ahlâk Felsefesi* (Konya: Hü-Er Yayınları, 2003), 60.

¹⁰⁰ Mehmet Aydın, “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 10.

¹⁰¹ İlahî ahlâk ile ahlâklanmaktan kastettiğimiz, Rabbimiz’in kullarında görmek istemediği büyüklük, kibir, ucub, katı yüreklilik, zalimlik ve cimrilik gibi Celal sıfatlarıyla değil, O’nun kullarında görmekten hoşnut olacağı alçakgönüllülük, şefkat, merhamet, affedicilik ve cömertlik gibi Cemalî sıfatlarıyla ahlâklanmaktır.

¹⁰² Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zünun an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünun* (İstanbul: MEB Basımevi, 1941) 1: 35.

bulunma yetisine sahip olan tek varlık insandır.¹⁰³ İnsanların bütün duygu, düşünce ve davranışlarının altında ahlâkî hüküm ve tercihleri yatmaktadır. Günlük hayatta sergilenen davranışlar bireylerin ahlâkî düşüncesini, yapısını ve tutumunu açıkça ortaya koyar. Dolayısıyla ahlâk ve davranışlar arasında kuvvetli bir bağ bulunmaktadır.¹⁰⁴

İnsanların iyi ve kötüye beraberce meyilli olması sebebiyle Kuran’da onların davranış tercihlerinde yanılabilceği üzerinde özellikle durulmuştur. “*Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabbinin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbin çok bağışlayan ve esirgeyendir.*”¹⁰⁵ ve “*Bunun üzerine Mûsâ, onların hayvanlarını sulayıverdi. Sonra gölgeye çekilip, ‘Ey Rabbin! Bana lutfedeceğin her türlü hayra muhtacım!’ diye niyazda bulundu.*”¹⁰⁶ âyetleriyle açıklanan durum, Hz. Peygamber Efendimiz (sav)’in kendisinin dahi sadece Allah’ın kendisine karşı merhameti sayesinde güzel ahlâka kavuşabileceğini¹⁰⁷ söylemesiyle açıklığa kavuşmuş, Kuran ve sünnetin bu tutumu ahlâkın temelinde dîni kaynaklı olması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple ahlâk, Allah’ın kelâmıyla ve Peygamber Efendimiz (sav)’in yoluyla başlar.¹⁰⁸ Dolayısıyla her davranışın, tutum ve düşüncenin ahlâkî bakımdan inananlar için bir yaptırım gücüne sahip olması için Kuran ve sünnete dayandırılması bir gerekliliktir.¹⁰⁹

Ahlâkın en mühim kaynağı Kuran’dır ve Kuran ahlâkını en güzel biçimde yaşamında uygulayan, Kuran’ın mücessem hâli Hz. Muhammed (sav)’dir. Din bir yaşam tarzıdır. Kişi inandığı dinin sistemini, hayatına yansıtmak durumundadır. Din dışı ahlâk teorilerinde ahlâkın kaynaklarının farklı mekanizmalar olduğu görüşleri yaygındır. Dinin birinci derece kaynakları Kuran ve sünnet dışındaki başka ahlâk anlayışları, iman ile zıt olacağından dolayı kişileri yanlış yollara sevkeder.¹¹⁰ İslam dini, insanı tüm yönleriyle bir bütün olarak ele alır ve hiçbir ihtiyacını karşılıksız ve cevapsız bırakmaz.

¹⁰³ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1995), 11.

¹⁰⁴ Sezai Korkmaz, “Din Psikolojisinde Değerler ve Erol Güngör’ün Değerler Hakkındaki Görüşleri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, (2014): 185.

¹⁰⁵ Yusuf, 12/53.

¹⁰⁶ Kasas, 28/24.

¹⁰⁷ Müslim, “Müsâfirîn”, 201; Nesai, “İftitah”, 16. “...Ey Allah’ım, beni amellerin ve ahlâkın en iyisine şevket. Bunların en iyisine senden başka sevkeden yoktur. Beni kötü amellerden ve kötü ahlâktan koru, bunların kötülerinden ancak sen korursun.”

¹⁰⁸ Kuran ve sünnette hakkında nas bulunan konularda kaynak her zaman dindir. Bkz. Ahzâb, 33/36. “Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resulü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Allah’ın ve Resulünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır.”

¹⁰⁹ Koca, *Ahlâk Hadisleri ve Değerlendirme Esasları*, 55.

¹¹⁰ Coşan, *Ahlâk*, 11.

Bu sayede inananları tek bir nizam çatısı altına alır, çeşitli tezat ve çelişkileri ortadan kaldırır. İslam dışındaki tüm sistemler ve ahlâkî olarak nitelenen tüm unsurlar insanların bazı yönlerini ele almakta ve ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamamaktadır. Kişileri farklı yollara ve arayışlara sürüklemektedir.¹¹¹ Bundan dolayı bir kısım zümreye hitap ederken diğer zümreleri tatmin edemeyen sistemler İslam dini ve ahlâkî öğretileri kadar güzel değildir.¹¹²

Allah Teâla, en güzel örnek olarak Hz. Muhammed (sav)’i seçmiş ve ona diğer insanların bilmeleri gereken ilke ve kuralları öğretmiştir. İnsanlar da Hz. Muhammed (sav)’den İslam ahlâkını hem teorik hem de pratik bir şekilde öğrenmişlerdir. Hz. Muhammed (sav), İslam ahlâkının görünür hâle geldiği ilk insandır. Onun güzel örnek olduğunu Yüce Allah şöyle bildirmektedir: “*Andolsun, Allah’ın Resulünde sizin için Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.*”¹¹³ Sünnet bu konuda vazgeçilmez bir unsurdur. Zira Hz. Ayşe (ra)’ye Resulullah (sav)’ın ahlâkı sorulduğunda, verdiği, “*O’nun ahlâkı Kuran’dan ibaretti.*”¹¹⁴ cevabı sünnetin yaşamımızdaki vazgeçilmezliğini ortaya koymaktadır. İslam ahlâkının en güzel örneği Hz. Muhammed (sav) olmasından dolayı, onun çok iyi anlaşılması ve her Müslümanın onun yaşantısını, ahlâkını hayatına yansıtması kaçınılmazdır. Bu sebeple sünnet-i seniyye İslam ve tasavvuf kültürünün en temel kaynağı olmuştur.¹¹⁵ Kuran’ın “*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.*”¹¹⁶ âyeti ve Resulullah (sav)’in “*Ben, güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.*”¹¹⁷ hadisiyle İslamın en başta gelen amaçlarından birinin güzel ahlâkı kazanmak ve yaşamak olduğu, inananların ahlâklı, olgun ve faziletli kimseler olması gerektiği açıkça anlaşılmaktadır.¹¹⁸

Ahlâk ilkelerinin en büyük bekçisi ve koruyucusu, mutlak bir güç ve kuvvet sahibi olan Allah’ın ahiret gününde kullarını ödüllendireceğine veya cezalandıracağına olan kuvvetli imandır. Kuran’ın ve Peygamber Efendimiz (sav)’in, bu dünya hayatında

¹¹¹ Mehmet Zahid Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1981), Mahmud Es’ad Coşan’ın Mukaddimesi, 1: 6.

¹¹² Coşan, *Ahlâk*, 53.

¹¹³ Ahzâb, 33/21.

¹¹⁴ Müslim, “Müsâfirîn”, 139; Ebû Dâvud, “Salât”, 316; Nesâî, “Kıyâmü’l-leyl”, 2.

¹¹⁵ Coşan, *Ahlâk*, 53.

¹¹⁶ Kalem, 68/4.

¹¹⁷ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/381; Mâlik bin Enes, Muvatta, “Hüsnu’l-hulk”, 8. Efendimiz (sav) birçok hadisi şerifinde güzel ahlâkı övmüş, terğib ve teşvik etmiştir. Bkz. Buhârî, “Edeb”, 39; Müslim, “Fezâil”, 68; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/114; Tirmizî, “Îmân”, 6; Ebû Dâvud, “Sünnet”, 15; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6, 133; Tirmizî, “Birr”, 62-71.

¹¹⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, Mahmud Es’ad Coşan’ın Mukaddimesi, 1: 4.

güzel işlerde bulunanların ebedî hayatta kavuşacakları mutluluk, kötülük işleyenlerin de karşılaşacakları muameleler hakkındaki beyânları, inananlarda ahlâkî bir şuurun oluşmasına sebep olmuştur.¹¹⁹ Ahlâkî yaşama inanç boyutunun eklenmesi, insanın tutum ve davranışlarında çok önemli değişiklikler oluşturabilir.¹²⁰ Allah'a iman ahlâkî anlamda iyiliklerin ve güzel davranışların yapılması için insanlara güç veren bir unsurdur. Aynı zamanda ahiret inancı da ahlâka hem kaynaklık eder hem de ona süreklilik ve olgunluk kazandırır. Peygamberler, toplumu temel iman esaslarına davet ederken örnek ahlâkî sayılan değerleri de talim ettirerek öğretmişlerdir. Bu sebeple diyebiliriz ki inanç ile ahlâk arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Ahlâkî yönden çöküşler bu iki bağın zayıflamasından doğabilmektedir.¹²¹

Yüce Allah'ın ahlâkın güzelliklerini insan fitratına vermesinden ve ahlâkın yaratılışa ilgili olmasından dolayı, değiştirilmesinin mümkün olup olmayacağı konusu iki grupta incelenebilir. Bazı ahlâk kuralları, ahlâk-ı tabîiyye veya ahlâk-ı hulkiyye (yaratılıştan gelen huylar) denilebilecek insanın mizacıyla alâkalı olan huyları ihtiva etmektedir ki, değiştirilmesi mümkün değildir. Heyecanlılık, acelecilik, sinirlilik, hassaslık, ağırlık, yavaşlık, durgunluk gibi örneklendirilebilecek olan bu huylar, iyi bir eğitim ve kuvvetli bir irâde ile terbiye edilebilir ve iyi yöne doğru bir ivme kazanabilir. Birtakım ahlâkî kurallar ise ahlâk-ı kesbiyye (sonradan kazanılmış huylar) adı ile anılır ki, doğuştan ve mizaçla ilgili değildir, sonradan kazanılır. Bunlar zamanla insanlarda yerleşip huy halini alır. Öncelikle ailenin, daha sonra yaşanan çevrenin, eğitim ve öğretimin tesiriyle canlılık kazanır ve insanlarda yerleşik hale gelir. Cömertlik, güvenilirlik, alçakgönüllülük, doğru sözlülük, dürüstlük, namusluluk, âdillik, hayırseverlik gibi özellikler bu gruptan zikredilebilecek ahlâkî davranışlardır. Toplum nazarında ahlâk denildiğinde umumiyetle kast edilen kesbî olan yani değişebilen, ıslah ve tehzip edilebilen ahlâktır.¹²²

İnsanların bir arada yaşamasından dolayı birtakım kurallara uyması gerekmektedir. Bu kurallar bütününden biri olan ve insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyeci olan ahlâk, her zaman diliminde insanlara güzel davranış örneklerini göstermektedir. Bu örnekler kişide artık bir şahsiyet kimliğine bürünmektedir. Bu

¹¹⁹ Çağrıncı, "Ahlâk", 6.

¹²⁰ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 103.

¹²¹ Mehmet Bulut, "Sosyolojik Açıdan Ahlâk ve Ahlâk Eğitimi", *Diyanet İlmî Dergi*, 32, (1996): 98.

¹²² Coşan, *Ahlâk*, 4, 5, 39.

sebeple şahsiyet, her insanın kendine özgü olan davranışlarının bütünüdür.¹²³ Ahlâkî olma, bireylerin davranışlarının içinde yaşadığı toplum tarafından doğru veya yanlış, iyi veya kötü gibi ifadelerle nitelendirilmesiyle oluşan kurallar sistemidir. İnsanlardaki huy ve davranışların müspet veya menfi olmalarından dolayı ahlâkın da bu mânâda ahlâk-ı hamîde (beğenilen güzel ahlâk) ve ahlâk-ı rezîle (kötü ve aşağılık ahlâk) olarak çeşitliliğinden bahsetmek mümkündür.¹²⁴ İnsan nasıl bir şahsiyete sahipse, yani onda ne türlü davranış eğilimleri varsa, ahlâkî davranışları da bu eğilimlere göre şekillenecektir.¹²⁵ Kişiye bu güzel eğilimleri kazandıran ailesi, eğitimini devam ettirdiği okul çevresi ve arkadaşlarıdır. Kişilerin şahsiyet kazanmasına çevrenin etkileri çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik zamanlarında yani her zaman diliminde çok önemlidir. Bu sebeple özellikle çocuk ve gençlere ahlâkî değerlerin ve davranışların öğretilmesi onlara iyi bir insan olabilmeleri için yardımcı olacaktır.¹²⁶ Şunu da hatırdan çıkartmamak lazımdır ki, ahlâkî gelişim, çocuğun bilişsel ve sosyal gelişmesi ile paralel seyretmektedir.¹²⁷

Ancak, burada şu konuya da değinmek yerinde olacaktır. Bir davranışın ortaya çıkması için, bilgi sahibi olmak tek başına yeterli değildir. Bilgi sahibi olmanın yanı sıra yaşamsal pratik, önem arz etmektedir. Eğer din ve ahlâk, toplumda yaşamıyor, hayatı çepeçevre kuşatmıyorsa verilen eğitim sonuçsuz kalacaktır.¹²⁸ Ailede ve çevrede, yaşanan iyi davranış örnekleriyle ergenlik öncesi ahlâk eğitimine katkı sağlanabilir. İşte bu amaçları güden eğitim, modern dünyada karakter eğitimidir.¹²⁹ Dolayısıyla ahlâk eğitimi mânevî gelişimde ön plana çıkmaktadır. Ahlâk konusunda bu bilgileri verdikten sonra şimdi de sûfi ahlâk konusunu incelemeye geçebiliriz.

¹²³ Hayati Hökelekli, “Şahsiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 297.

¹²⁴ Ahlâk-ı hamîde, mekârim-i ahlâk, mehâsin-i ahlâk, fedâil-i ahlâk, ahlâk-ı hasene, huluk-ı hasen; ahlâk-ı rezîle de ahlâk-ı zemîme, ahlâk-ı kabîha, huluk-ı seyyie, sû-i hulk olarak isimlendirilebilmektedir. Bkz. Coşan, *Ahlâk*, 5, 19, 39; Çağrı, “Ahlâk”, 1.

¹²⁵ İsrâ, 17/84 âyetiyle bu durum açıkça ortaya konmuştur. “*De ki: Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar. Rabbiniz kimin doğru bir yol tuttuğunu çok iyi bilmektedir.*”

¹²⁶ Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, 17.

¹²⁷ Hayati Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 17.

¹²⁸ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Din ve Hayat*, trc. Abdullah Özbek (İstanbul: Esra Yayınları, 1996), 70.

¹²⁹ Hamdi Kızıler, *Tasavvufi Karakter Eğitimi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2017), 31.

2.1.3. Sûfî Ahlâk

İnsan, fitratı gereği iyiliğe ve kötülüğe bereberce yatkın bir şekilde donatılmıştır. Kuran'da, insanların bu zıt yönlere ait bazı özellikleri şöyledir: “*Onu düzenleyip insan şekline koyduğum ve ona ruhumdan üflediğim zaman hemen ona secdeye kapanın.*¹³⁰”, “*Biz insanı en güzel biçimde yarattık.*¹³¹”, “*Allah sizi yeryüzünde halife yaptı.*¹³²”, “*İnsanoğluna güzel mizaç ve kabiliyetler ikram ettik.*¹³³”, “*İnsan zayıf yaratılmıştır.*¹³⁴”, “*Doğrusu insan hırslı ve huysuz yaratılmıştır.*¹³⁵”, “*Hayır... Hayır... İnsan azar.*¹³⁶”, “*İnsan hüsrandır.*¹³⁷”

Âyetler dikkatle incelendiğinde insanın iki zıt yönünün varlığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Birincisi insanın mükemmel yönüdür. İnsanlardaki bu mükemmellik onun mânevî, ilahî ve hakîki niteliklere sahip olmasından kaynaklıdır. İkincisi de eksik yönüdür. Bu da insanın maddî, bedenî ve faniliğinden kaynaklanmaktadır.¹³⁸ İnsanın ruhî ve beşerî yönleri diye nitelenebilecek bu özellikler onun ahlâkî bakımdan çift kutuplu bir varlık olması sonucunu doğurmaktadır. Allah Teâla insanlara iyilik ve kötülüğün kaynakları olan kabiliyetleri birlikte vermiştir.¹³⁹ Kötü olarak bildirilen özellikler insanların kusursuz ve mükemmel bir yapıda olmasını engelleyen unsurlardır.

Mutasavvıflarca hem dinin hem de aklın reddettiği bütün kötülüklerin temeli ve şerhlerin kaynağı nefistir. Nefse uymak Allah Teâla'nın rızâsına muhalefet etmek demektir. Nefs hiçbir zaman Hakk'ın yolundan yürümez.¹⁴⁰ Çünkü insan nefsi her daim kendisine kötülük ve çirkinlikler telkin eden şeytanın baskısı altındadır.¹⁴¹ Burada bireye düşen görev, kötülük ve edepsizliklerden kurtulmak için nefsini terbiye etmeye çalışmak ve ahlâkî olgunluğa ulaşmak için çaba sarf etmektir. “*Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir.*¹⁴²” ve “*Bizim uğrumuzda*

¹³⁰ Hicr, 15/29; Sa'd, 38/72.

¹³¹ Tin, 95/4.

¹³² En'am, 6/165.

¹³³ İsrâ, 17/70.

¹³⁴ Nisa, 4/28.

¹³⁵ Mearic, 79/19.

¹³⁶ Alak, 96/6.

¹³⁷ Asr, 103/2.

¹³⁸ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999), 141.

¹³⁹ Çağrı, “Ahlâk”, 2.

¹⁴⁰ Hucviri, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 309, 313.

¹⁴¹ Bakara, 2/169. “*O size ancak kötülüğü, çirkinliği, Allah hakkında bilmediğiniz şeyler söylemenizi buyurur.*”

¹⁴² Şems, 91/9, 10.

*elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır.*¹⁴³” âyetleriyle istenen de budur.

İşte tasavvuf, nefis terbiyesi ve ahlâkî olgunluk için lüzumlu olan tüm güçlerin kaynaklarını bilir ve harekete geçirir. İnsanlara ahlâkî tedbirleri öğretir ve onları Allah’ın iltifatına lâyük kılar. İmanı taklitten tahkîke ulaştırır, kişiyi mâna ve mârifet ehli yapar. Amelleri ihlâsla yapmayı öğretir. Kişideki nefsânî his ve kuvvetleri zayıflatır. İslah edilmemiş hâliyle nefis, insanın en büyük düşmanıdır. Tüm kötülüklerin kaynağı olan bu nefsi, ıslah ve terbiyeye yönelen kişi de tasavvufî yaşama yönelmiş olmaktadır.¹⁴⁴ İnsana kötülükleri fısıldayan nefis, onun öz varlığıdır ve yok edilemez yapıdadır. Fakat değişik metotlarla kontrol altına alınıp olgunluğa eriştirilebilir. Nefse muhalefet etmek bütün ibadetlerin başı ve mücâhedelerin kemâlidir. Hakk’a giden yol ve ahlâkî fenalıklardan kurtuluş ancak ona muhalefet etmekle ve onu terbiye etmekle mümkündür.¹⁴⁵ Gazâlî, nefisini arzu ve ihtiraslarından kurtaran kimselerin meleklerin ahlâkına benzer huylar kazanabileceğini söylemektedir.¹⁴⁶ Sûfiler nefislerini birçok mücâhede ve zorluklarla terbiye ederek, sonunda onun en güzel huylar ile ahlâklanmasını başarmışlardır.¹⁴⁷ Bu nedenle ahlâk eğitiminin temeli, nefis terbiyesidir. Çünkü nefis terbiye ve tezkiye edilmeden ahlâkî davranamaz.¹⁴⁸ Bunun için bireyin iç dünyasını denetlemek ve onu kontrol altına almak için psikolojik bir gayret içinde olması önem arz etmektedir.¹⁴⁹

Mutasavvıflar tarafından tasavvufî terbiye ve seyr u sülûkun her aşamasında güzel ahlâkın çok mühim bir yeri olduğu belirtilmiş ve “*Tasavvuf ahlâktan ibarettir.*”, “*Tasavvuf güzel ahlâktır.*” şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır.¹⁵⁰ Mutasavvıfların bu söylemleri, Peygamber Efendimiz (sav)’in “*İslâm güzel ahlâktır.*¹⁵¹” hadisine uygun olduğundan, inanan insanların tasavvufî bir yaşam tarzına sahip olmaları gerektiğini söylemek mümkündür. Bu tariflerden anlaşıldığı üzere İslâm’ın asıl hedefi, getirdiği

¹⁴³ Ankebût, 29/69.

¹⁴⁴ Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, Mahmud Es’ad Coşan’ın Mukaddimesi, 1: 10, 11.

¹⁴⁵ Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 309.

¹⁴⁶ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, 3: 27.

¹⁴⁷ Ebu Hafs Şihâbuddin Ömer b. Muhammed Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, çev. Dilâver Selvi (İstanbul: Semerkand, 2010), 299.

¹⁴⁸ Coşan, *Ahlâk*, 7.

¹⁴⁹ Mustafa Şengün, *Lise Öğrencilerinin Ahlâki Olgunluk Düzeylerinin Bazı Kişisel Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2008), 46.

¹⁵⁰ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 331; Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 119, 122; Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 299.

¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, 4/114.

evrensel ilkelerle insanları güzel ahlâk sahibi yapıp, insan-ı kâmil derecesine çıkarmaktır. Bu mânâda ahlâk, insanın güzel ve örnek davranışlarının en iyisi ve en fazîletlisi olarak tanımlanmıştır. Yani ahlâkî esaslar inananlara en iyi hareket tarzının ve en iyi yaşama biçiminin ne olduğunu göstermektedir.¹⁵²

Sûfî ahlâk olarak tabir edebileceğimiz tasavvufî yaşam, insanların yaptıklarının en güzel şekilde olmasını hedefleyen bir hayat tarzıdır. Bu sebeple tutum ve davranışlarda ruhî olgunluğa ve ruhun kemâle ermesine engel olabilecek her şeyden kaçınmak ve ahlâkî gelişim yolunda bilinçli ve tutarlı adımlar atmak tasavvufî yaşamda en temel prensiplerdendir.¹⁵³ Bu yönde İslam dini, ahlâkî davranışları zorlama ve cezalandırma yönteminden ziyâde, imana ve gönüle dayalı bir teşvikle, sevdirmeye metodunu kullanarak ve bunun için gerekli mânevî mekanizmayı tesis ederek bunu gerçekleştirmiştir. İslam ahlâkı vicdana ve irfâna dayalıdır. İnananlara yapmaları gerekenleri korkuyla veya menfaat için değil, sadece Allah rızası için olması gerektiğini belirtmiştir. Bu sebeple kişiyi yalnız olduğunda bile ahlâklı davranmayı sevkedecek mânevî kontrol sistemine sahiptir.¹⁵⁴

İnsanların ahlâkî olgunluğu elde etmesi ancak İslam ahlâkıyla, dolayısıyla tasavvufî bir yaşamla mümkündür. İnsanların içinde mevcut olan huyların zuhur edebilmesi terbiye ve eğitimle olur. Bu eğitim de ahlakî güzelleştirmek adına tasavvuf ile olmaktadır. Çünkü tasavvuf terbiyesi Peygamber Efendimiz (sav)’e benzeme, Kuran ahlâkını elde etme terbiyesidir.¹⁵⁵ Sûfîler Resulullah Efendimiz (sav)’e tabi olma ve onun sünnetini ihyâ etme hususunda insanların en ilerisinde bulunan kimselerdir. Çünkü onlar Peygamber Efendimiz (sav)’in yüce ahlâkıyla ahlâklanmayı hedeflemişlerdir.¹⁵⁶ İnsanlar, sûfî ahlâkın eğitim ve metodlarını uygulamakla ahlâkî değerleri içselleştirirler ve yaşamına yansıtırlar. Böylece mânevî bir gelişme sürecine girerler.¹⁵⁷ İnsanlara içinde bulunduğu durumdan daha ideal olana doğru yükselme imkânı sağlayan ahlâk, bilgi ve fazîlet bakımından sürekli bir yenilenmedir.¹⁵⁸ Bu yenilenme ve gelişim

¹⁵² Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 330.

¹⁵³ İbrahim Işıtan, “Sûfîlerin Tevhid Anlayışı ve Boyutları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/5 (2017): 3204.

¹⁵⁴ Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, Mahmud Es’ad Coşan’ın Mukaddimesi, 1: 7, 9.

¹⁵⁵ Coşan, *Ahlâk*, 40.

¹⁵⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 289.

¹⁵⁷ Güllü Manolya Bayraktar, *Öğrencilerin Ahlâki Olgunluk Düzeyleri ve Dikab Dersine Yönelik Tutumları (Rize İli Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2019), 49.

¹⁵⁸ Çağrı, “Ahlâk”, 3.

sayesinde kişiler, benlik dönüşümünü gerçekleştirir ve ahlâkını geliştirir. Ahlâk dışı olan her şey artık yenilgiye uğrar ve insanlar sağlam bir ahlâk yapısına kavuşurlar.¹⁵⁹

Bu ahlâkî olgunluk kişilerin nefisleriyle bedenlerinin çekişmesine son verecek özelliktedir. İstek ve arzular ile tutum ve davranışlar birbirine uyumlu hale gelecek ve bu durum kişiye mutluluk ve haz verecektir. Ancak bu olgunluğa kavuşamayanlar yaptıklarından mutlu olamayacaklardır. Çünkü davranışlarıyla arzu ve istekleri arasında çatışma söz konusu yaşanacaktır.¹⁶⁰ Bu durumda tasavvufî yaşam, insanlara iç huzuru sağlama,¹⁶¹ kötülük yaptıklarında hatalarının farkına varma, onlardan yüz çevirme ve Allah'tan bağışlanma dileme¹⁶² imkânı da sağlamış olacaktır. Sûfî ahlâkta en son gâye ise insanın bütün düşünce ve davranışlarının tamamen içtenlikle, çıkar kaygısı olmadan Allah'ın rızâsına uygun olmasıdır.¹⁶³ Gazâlî'nin ahlâk tanımında "...eylemlerin hiçbir fikri zorlama olmaksızın ortaya çıkması..." ifâdesi davranışın içten gelerek, belirli bir olgunluğa kavuşarak yapılması anlamı taşımaktadır. Örneğin, "yalan söylememek" Allah'ın emri olan bir davranıştır ve güzel ahlâktır. Bu hususta olgunluğa ermek için insanın önce şeriatte yer alan "...Asılsız sözden de kaçının."¹⁶⁴ emrine uygun hareket etmesi gereklidir. Daha sonra birtakım eğitimlerle, eylemlerle ruhunu, mânevî yönünü bu davranışa alıştırmalıdır. Böylelikle sonuçta insan kendiliğinden ve zorlanmaksızın yalandan uzak bir yaşam yolunu tercih etmeye başlayacaktır. Çünkü doğru söyleye söyleye kişi artık doğru insanlardan olmuş ve mânevî olgunluğa kavuşmuştur.¹⁶⁵ Bu yönden bakıldığında ahlâkta asıl güçlük, doğruyu bilmekten ziyâde yerine getirilmesi hususunda ortaya çıkmaktadır.¹⁶⁶ Ahlâkın nazariyatını öğrenmek, söylemek veya öğretmek yeterli değildir. Çünkü ahlâkî olgunlukta öğretim kadar, eğitim ve tatbikât ve bir o kadar nefis terbiyesi de olmalıdır.¹⁶⁷

¹⁵⁹ Davut Doğan, *Ergenlik Öncesi Ahlâk Eğitimi* (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2017), 13-14.

¹⁶⁰ Mehmet Aydın, *Tanrı-Ahlâk İlişkisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 212.

¹⁶¹ Ra'd, 13/28. "Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönülleri ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur."

¹⁶² Âl-i İmrân, 3/135. "Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler."

¹⁶³ Çağrı, "Ahlâk", 3.

¹⁶⁴ Hac, 22/30.

¹⁶⁵ Buhârî, "Edeb", 69; Müslim, "Birr", 103. "Hiç şüphe yok ki doğruluk iyiliğe götürür. İyilik de cennete götürür. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında siddik (doğru sözlü) diye yazılır..."

¹⁶⁶ Coşan, *Ahlâk*, 9.

¹⁶⁷ Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, Mahmud Es'ad Coşan'ın Mukaddimesi, 1: 10.

Bu arada İslam dininin ibadetlere verdiği önem de unutulmamalıdır. Yapılan ibadetler, insanın Allah'a yönelmesinin bir sonucudur. İnanan bir insan, ibadetler ile Allah'a kavuşmak ve ruhî olgunluğa ulaşmak ister. Sûfi bireyin yaşam gâyelerinden bir tanesi de güzel bir ahlâk sahibi olmaktır. Bunu da ihlâsla yapılan dini vazifeler sayesinde elde edebilir.¹⁶⁸ Mânevî yolda bulunan birey ilk aşamada Allah'ın birliğini, onun isim, sıfat ve fiillerini tanır. Sonra bütün iş ve davranışlarında sıdk ve ihlâs üzere olur. Güven duyduğu varlığa, sadâkat içerisinde ibadet ederek, riyâzet ve mücâhedeyle çile çekerek nefsinin arındırır. Böylece kişi Allah Teâla'nın teveccühünü kazanır.¹⁶⁹ Tasavvufî yaşamda ibadetlerin, uyulması gereken zarurî şartların yanı sıra niyet, ihlâs, huşû ve takvâ gibi ahlâk üzerinde göstermesi beklenen müsbet tesirleri de bulunmaktadır.¹⁷⁰ Birey bu özelliklerle mânevî adımlar atar, kişiliğini geliştirir, istediği ve yakalamaya çalıştığı dünya, ahiret mutluluğunu elde eder. Gerçek mânâda ahlâkî olgunluğa ve mârifete ulaşır. Sahip olunan bu olgunluk ve mârifetin devam ettirilmesi de amel yönünden onun kuvvetlendirilmesine bağlıdır. Bu sebeple mârifet bilgisinde olduğu gibi ahlâkta da amel önemlidir.¹⁷¹

İnanan insanların her türlü aktivitesi ile ibadetleri arasında, yakın ve anlamlı bir ilişki söz konusudur. Kuran'ın bizden istediği her şey birbiriyle alakalı ve uyumludur. Bu husus sadece emirler değil, yasaklanan şeyler için de geçerlidir. Söz gelimi yukarıda verilen örnekteki gibi yalan söylememek eylemi kişiyi doğru olmaya sevk eder. Bu sebeple aralarında asla bir kopukluk bulunmamaktadır. Müslüman'ın inancı, ibadetleri, diğer bütün tutum ve davranışları, birbiriyle sürekli iletişim halindedir ve birbirlerini etkiler, yönlendirir ve şekillendirir.¹⁷² İslam'ın şartları olan temel ibadetlerin amacı, insana ahlâkî olgunluk kazandırmaktır. Örneğin “*Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.*”¹⁷³ âyetinde olduğu gibi, namaz ibadeti ile ahlâk arasında karşılıklı, ayrılmaz ve derin bir ilişki olduğu açıkça görülmektedir. Bu âyete göre namaz, insanı kötü davranışlardan sakındırma ve onu iyi davranışlara yönlendirme niteliği taşımaktadır. Namaz, insanın sabrını, şükürünü, ihlas ve takvâsını

¹⁶⁸ Işıtan, “Sûfilerin Tevhid Anlayışı ve Boyutları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3207.

¹⁶⁹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 398.

¹⁷⁰ Çağrıncı, “Ahlâk”, 9.

¹⁷¹ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 199.

¹⁷² Abdurrahman Kasapoğlu, *Kuran'da Ahlâk Psikolojisi* (İstanbul: İzci Yayınları, 1997), 59-60.

¹⁷³ Ankebût, 29/45.

artırarak iradesini güçlendirmekte ve ahlâkını güzelleştirmektedir. Namaz gibi diğer ibadetlerin de amacı, aynı şekilde insanı ahlâkî olgunluğa ulaştırmaktır. Ahlâkî olgunluk ibadetin bir neticesi olmalıdır. Müslüman bir kimsenin, düzenli ibadet ettiği halde kötülük yapmasını ve ahlâkının kötü olmasını İslam dini kabul etmez. Bireyin hedeflediği mânevî gelişim, İslam dininin öngördüğü ibadetlerin sadece Allah'a karşı, onu memnun etme duygu ve düşüncesiyle yapılmasını gerektirmektedir.¹⁷⁴

Kısacası ahlâkî olgunluk, ahlâken üst seviyede olmak demektir. Ahlâkî olgunlaşmayı sağlayan ve ona bir ivme kazandıran unsurlar hiç şüphesiz ki aile, çevre, okul, arkadaş ortamı, kitle iletişim araçları ve sohbet halkalarıdır. Tasavvuf, insanlara salihlerle sohbet ve beraberlik sağlamak suretiyle onları mânevî olgunluğa erişmiş insanlardan müteşekkil bir muhite sokar. Kendilerine model olabilecek insanları gösterir. Bu sayede onlar gibi olmasının zeminini oluşturur. Bu sebeple sûfi bireyler geçmiş dönemlerdeki büyük sûfilerin tecrübelerini birbirleriyle paylaşmak ve yaşamlarına yansıtma üzere bir araya gelip ahlâkî ve mânevî meseleler konuşmuşlardır. Ayrıca Allah Teâlâ'nın en mükemmel ahlâk olarak örnek gösterdiği Resûlullah Efendimiz (sav)'in ahlâkî, sûfilerin gözünden kaçmamıştır. Zira ahlâkî anlamaya çalışmak, Allah Teâlâ'nın bizlerden istediğini doğru bir şekilde anlamak mânâsına gelmektedir.¹⁷⁵

Sûfi anlamda ahlâkî gelişmenin ve olgunlaşmanın önemini inceledikten sonra şimdi de yaşamlarıyla ve sözleriyle bizlere örnek olan büyük sûfi şahsiyetlerin "Tabakâtü's-sûfiyye" adlı eserde geçen, Mahmud Es'ad Coşan'ın okumalarından ve açıklamalarından derlediğimiz sûfi ahlâk ve sûfi bireyde bulunması gereken bazı ahlâkî değerler konusuna geçebiliriz.

2.2. Tabakâtü's-sûfiyye Sohbetleri

Es'ad Coşan, Tabakâtü's-sûfiyye sohbetlerinde, ilk olarak verilen sözlerin Arapça aslını okuyup tercüme etmiş, sonra râvîler hakkında dipnotlardan bilgiler vermiştir. Daha sonra okuduklarını güncel örneklerle açıklayarak günümüze göre dersler çıkarma metodunu takip etmiştir.

¹⁷⁴ Işıtan, "Sûfilerin Tevhid Anlayışı ve Boyutları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3213.

¹⁷⁵ Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, Mahmud Es'ad Coşan'ın Mukaddimesi, 1: 11.

Bu sohbetler ilk olarak İstanbul'da Eyüp semtinde, Mustafa Selâmi Efendi Dergâhı'nda, 2 Aralık 1991 Cumartesi günü başlamıştır.¹⁷⁶ Tüm sohbetler beş yıl kadar bir süre devam etmiş olup birinci tabakadaki sûfilerin tamamı, ikinci tabakadaki sûfilerin ise ilk üçü sohbetlerde okunmuştur. Son olarak da Söğütlü Çeşme Camii'nde 12 Ekim 1996 tarihinde yapılmıştır. Kitabın 175. sayfasına kadar, Ebû Osman el-Hîrî en-Nîsâbûrî de dâhil okunmuştur.

Öncelikle şunu belirtmekte fayda vardır ki incelediğimiz tüm sohbetlerde merhum Hoca Efendi'nin Peygamber Efendimiz (sav)'den başlayarak tüm cümle geçmişlerin, şehitlerin, gazilerin ruhları için, imtihan dünyasında bulunan müminlerin de Rablerinin rızâsını kazanması için tüm cemaatten Fatıha ve on bir İhlas suresi okunmasını istemesi bu meclisin ilmî bir meclis olması yanında, gerçekten mânevî bir atmosferde başladığının da en büyük göstergesidir.

Es'ad Coşan, okumuş olduğu bu kitaba, âlim olan büyük zatları anlattığı için çok büyük önem vermiş, bu kitap sayesinde cahillerin özelliklerini değil, gerçek sûfilerin, evliya olan kişilerin hayatlarını ve gerçek tasavvufu öğrendiklerini ifâde etmiştir.¹⁷⁷ Bu şekilde sohbetlerin değerini de bizzat kendisi belirtmiştir.

2.3. Tabakâtü's-sûfiyye Sohbetlerinde Sûfî Ahlâk

Allah'ın sevgili kullarının tutum ve davranışları kadar sözleri de insanlar üzerinde çok etkilidir. Bu bağlamda dost, arkadaş olmanın ve bir arada bulunmanın yollarından biri de sohbetle mümkündür. Eğitici kişi ile eğitilen arasındaki fizîki beraberlik "*sohbet*" kelimesiyle ifâde edilmiştir. İlk dönem sûfilerin hayatları veya sözleri okunurken "*sohbetinde bulundu*" vb. ifâdeler, bir kimsenin ifâde edilen kişiden ders aldığını veya onunla arkadaş olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, imanlı olarak Hz. Peygamber (sav)'i dünya gözüyle gören, onunla bir arada bulunan ve bu şekilde vefat eden kimselere verilen "*sahâbî*" ismi de sohbet kökünden gelmektedir. Hz. Peygamber (sav) ashâbını sohbetle yetiştirmiştir. Suffada verilen eğitim de sohbet halkası şeklindeydi ve İslam'ın ilk dönem en büyük âlimleri buradan yetişmişti.

¹⁷⁶ <http://mecmerkezi.org/WebTV/224/Sohbetler.aspx>

¹⁷⁷ <http://mecmerkezi.org/WebTV/224/Sohbetler.aspx> Bu konuda, "Biz burada gerçek tasavvufu öğreniyoruz. Uydurmayı değil, yalanı değil, cahilin cahilliğini değil, her şeyi bilen bilgili sûfilerin, evliyanın hayatını okuyoruz." demiştir.

Sohbette hem bir tebliğ ve öğretim işi hem de mânevî bir eğitim metodu vardır. Şeyh ve müritlerin belli zaman ve mekânlarda bir araya gelmesi karşılıklı bir eğitim etkileşimidir.¹⁷⁸

Sohbet hakkındaki bu kısa bilgiden sonra şu hususu da belirtmemiz gerekmektedir. Tabakât sohbetleri genel mânâda incelendiğinde ilk sohbetten itibaren merhum Es'ad Coşan'ın bir gerçeği gösterme telaşesinde olduğu anlaşılmaktadır. Tasavvufu savunma yoluna giderek gerçek tasavvufun ne olduğu ve tasavvuf ehlinin hangi meziyetlere sahip olması gerektiği konusunda açıklamalarda bulunmaktadır.

“İnsanların diriltileceği gün ve Allah'a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün beni mahcup etme!¹⁷⁹” âyetinde geçen “bi-kalbin selîm” kelimesine vurgu yaparak tasavvufa tanım getirmiş ve tasavvufun amacının huzurlu bir kalbe ulaşma çabası olduğunu, içinde alt benliğe ait süflî duygulara yer vermeyen bir şekilde olması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁸⁰ Ayrıca tasavvuf yolunun Kuran ve sünneti seniyye yolu olduğunun, dinin aslının sâdikâne yaşamak olduğunun üzerinde açıklamalarda bulunmuştur. Aksi halde bireyin sûfi ahlâka erişemeyeceğini, mutasavvıf olamayacağını ve kendisine hikmet de verilmeyeceğini belirterek tasavvuf yoluna verdiği önemi açıkça beyan etmiştir. Ona göre aslında işin özü şudur: Dini bilgisi olmayan insanlarla sohbet etmek kişiyi hüsrana götürür. İş en baştan düzeltmek gerekmektedir. Yani bidattan kurtulmak, sünnete sarılmak ve hakikî mânâda derviş olmak lazımdır.¹⁸¹

Tasavvuf yolunun asıl kaynağının Kuran ve sünnet olduğunu daha önce vurgulamıştık. Es'ad Hoca da gerçek tasavvufu, insanların hayattayken Kuran'ı yaşamasıdır yani yaşamına aksettirmesidir, şeklinde açıklamıştır. Hakîki anlamda mutasavvıfı da, Resulullah (sav)'ın yolunda olan, Allah'tan korkan ve bundan dolayı da sürekli mahzun olan kişi olarak tarif etmiş ve ahlâkî yaşamın, dolayısıyla tasavvufun ve sûfi ahlâkın asıl kaynağının diğer dîni ilimlerde olduğu gibi Kuran ve sünnet kaynaklı

¹⁷⁸ Hasan Kâmil, Yılmaz, 300 Soruda Tasavvufî Hayat (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010), 171.

¹⁷⁹ Şu'arâ, 26 / 87-89.

¹⁸⁰ Ebû Abdîrrahman es-Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, çeviri ve şerh, M. Es'ad Coşan, haz. Necdet Yılmaz, (Baskıya hazır PDF nüshası, 2020), 1: 27. (M. Es'ad Coşan'ın sohbetlerinden hazırlanan baskıya hazır halde bulunan 3 ciltlik nüshadan faydalanılmıştır. Daha sonraki dipnotlarda mezkûr eser Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, (cilt no): (sayfa no) şeklinde verilecektir.); <http://mecmerkezi.org/WebTV/224/Sohbetler.aspx>.

¹⁸¹ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 27; <http://mecmerkezi.org/WebTV/224/Sohbetler.aspx>.

olduğunu vurgulamıştır.¹⁸² Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin, “*Bazen gönlüme tasavvuf erbabının inceliklerinden güzel bir fikir geliyor ve beni günlerce meşgul ediyor, ancak o fikri âdilâne iki şahit olursa kabul ediyorum. Kuran ve Peygamber Efendimiz (sav) ’in sünneti.*”¹⁸³ sözü de bu anlamda söylenmiştir. Hoca Efendi burada insanların, özellikle sûfî yaşam sürmek isteyenlerin İslamî çizgiden ayrılmaması, Kuran ve sünnet ölçüsünde olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁸⁴ Yani tasavvuf erbabının şeriâte bağlı olması gerektiğini açıkça dile getirmiştir. Bu mânâda sûfî ahlâk, sâlikin Peygamber Efendimiz (sav) ’in yolunda yürümesi, hâlini Kuran ’ın istediği hâle döndürmesi, Efendimiz (sav) ’in hâline benzetmesi demektir.

Peygamber Efendimiz (sav) ’in örnek alınmasını Es’ad Coşan, “*Bizim en güzel modelimiz, numunemiz, bakıp da kendisini örnek aldığımız, kendimizi ona benzetmeye çalıştığımız insan. O nasıl yaşadıysa öyle yaşayacaksın.*”¹⁸⁵ sözleriyle açıklamış ve Peygamber Efendimiz (sav) ’in bizzat hayat tecrübelerinden örnekler vermiştir. Ahmed b. Ebü’l-Havârî, Resûlullah (sav) ’in örnekliliği konusunda; “*Kim sünnete uymaktan gayri bir şekilde amel eyleser, bu işlerin hiç kıymeti yoktur.*”¹⁸⁶ buyurmuştur. Hoca Efendi bu durumu insanların sünnete aykırı işler yaptıklarında aslında boş işlerle uğraşmış olduklarını ifâde ederek açıklamıştır. Sûfîlerin hep sünnet yolunda yaşadıklarından bahsetmiştir.¹⁸⁷

Es’ad Coşan’a göre sûfî yol, Resûlullah Efendimiz (sav) ’in yoludur. İnsanı cennete götürecektir, Peygamber Efendimiz (sav) ’in sünnetidir. Cüneyd-i Bağdâdî şöyle buyurmuştur: “*Resûlullah ’ın izini takip edenler hariç, insanların yüzüne bütün kapılar kapalıdır. Hakikatin olduğu yere giremez, gerçeğe ulaşamazlar. Çünkü bütün hayır kapıları, Resûlullah ’a açılmıştır.*”¹⁸⁸ Bir iş, aslında sünnete uygunsuzsa doğrudur. Uygun değilse onu yapmaktan kaçmak lazım gelir. Çünkü sünnete uygun olmayan bidat olmuştur. Bidatlardan ve sakınılması gereken her şeyden kaçınılmasının, özellikle sûfî

¹⁸² Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 71; <http://mecmerkezi.org/WebTV/239/Sohbetler.aspx>. Es’ad Coşan, “*Gerçek tasavvuf, Kuran ’ın hayata tatbikatıdır. Gerçek mutasavvif, Peygamber Efendimiz (sav) ’in izinde yürüyen, takvâdan tir tir titreyen, Allah korkusundan gözünden yaş akıtan, Allah yolunda yürüyen insandır.*” sözleriyle bu gerçeği dile getirmiştir.

¹⁸³ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 77, 78; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 28; <http://mecmerkezi.org/WebTV/492/Sohbetler.aspx>.

¹⁸⁴ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 28, 29; <http://mecmerkezi.org/WebTV/492/Sohbetler.aspx>.

¹⁸⁵ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 71; <http://mecmerkezi.org/WebTV/7/Sohbetler.aspx>.

¹⁸⁶ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 101; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 169; <http://mecmerkezi.org/WebTV/395/Sohbetler.aspx>.

¹⁸⁷ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 170; <http://mecmerkezi.org/WebTV/395/Sohbetler.aspx>.

¹⁸⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 159; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 265; <http://mecmerkezi.org/WebTV/680/Sohbetler.aspx>.

bireyin bu hususa çok dikkat etmesi gerektiğinin üzerinde durarak, Fudayl b. İyâz'ın “*Bidat sahibi bir kimseyle oturup sohbet eden kimseye hikmet verilmez*”¹⁸⁹ sözünü açıklamıştır. Gerçek sûfilerin sünneti yaşamına en iyi aksettiren, bidatlardan titizlikle uzaklaşmak için çabalayan insanlar olduğunu vurgulamıştır. Ona göre tasavvuf yaşamı dinin özüdür. Mânevî anlamda gelişmektir. Bu sebeple tasavvuf inkâr edilemez. Sahte ve insanları kandıran yollar sebebiyle insanlar dikkatli olmalıdır. Aksi halde ebedi anlamda mahrumiyet yaşanır.¹⁹⁰

Tasavvufta düşünceler, hisler, duygular çok önemlidir. İnsanların çoğunun hayata dair itirazlarının bulunduğunu, bunun üstesinden de nasıl gelinebileceğini Es'ad Coşan, sûfi bireyin Allah'ın kaza ve kaderine itiraz etmeden, sabırla kendilerini alıştırmaya, terbiye etmeye çalışması gerektiğini vurgulamış, sûfilerin Allah'a teslim olmaya, O'ndan râzı olmaya, O'na itiraz etmemeye gayret gösterdiklerini tasavvufî bir yaklaşımla belirtmiştir.¹⁹¹ Aslında tasavvuf, insanın duygularını ve mânevî yönünü inceleyen bir ilimdir. İnsanın iç dünyasındaki çeşitli duygular mevzu bahistir. Bu konular hakkında konuşulur, sorular sorulur ve cevabı alınır, bu cevaplar üzerine düşünülür. “*Tasavvuf kalbin duygularını, düşüncelerini, niyetlerini, hallerini konu aldığı için orada böyle duyguların tahlilleri var. Ümit nedir? Teslim nedir? Sorular soruluyor. Konular hep kalple ve insanın iç âleminin duygularıyla ilgili.*”¹⁹² sözleriyle Hoca Efendi konuyu adeta özetlemiştir.

Sûfi ahlâk, nefsin terbiye ve tezkiye edilmesi anlamında sistemli hale gelmiş bir yapıdır. Her kademedede iç sesin etkisinden kurtulmaya ve dolayısıyla kötü ahlâktan arınmaya gayret gösterilir. Bu şekilde sûfi ahlâk sayesinde birey mânevî bir gelişme sağlar ve insan-ı kâmil seviyesine ulaşır.¹⁹³ Kişiyi Allah yolundan alıkoyan yollardan ve hatta en önemlilerden bir tanesi de nefse uymaktır. Zünnûn el-Mısırî'ye perdelerin en gizlisi sorulduğunda, “*Kişinin kendi nefsinin görmesi ve nefsinin işlerini yapmaya*

¹⁸⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 9, 10; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 12; <http://mecmerkezi.org/WebTV/224/Sohbetler.aspx>.

¹⁹⁰ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 12-14; <http://mecmerkezi.org/WebTV/224/Sohbetler.aspx>.

¹⁹¹ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 21, 22; <http://mecmerkezi.org/WebTV/224/Sohbetler.aspx>. Es'ad Hoca bu hususta “...*Kadere isyan, durumuna isyan. Razi olmuyor. Her şeyi Allah'ın bildiğini biliyor ama rızası yok. İmanlarını sağlam yapmaya çalışan evliyâullah ve mutasavvıflar bu durumu gördükleri için kendilerini bu hususta eğitmeye çalışmışlar.*” demiştir.

¹⁹² Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 324, 325; <http://mecmerkezi.org/WebTV/15/Sohbetler.aspx>.

¹⁹³ Işıtan, “Sûfilerin Tevhid Anlayışı ve Boyutları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3219.

*koyulmasıdır.*¹⁹⁴” sözüyle, kişinin nefsinin arzusu yolunda işleri yapmasının mânevî gelişime en büyük engel olduğunu vurgulamıştır. Es’ad Coşan bir insanın nefsinin ardınca ve onun arzuları peşinden gitmesinin kişiyi mânevî anlamda boşluklara düşüreceğini açıklamıştır. Ona göre nefis denilen şey insanın tam da kendisidir. İşte insanın kendisini yenebilmesi, içindeki arzuların dindirilebilmesi ancak tasavvuf eğitimiyle gerçekleşir.¹⁹⁵ Tasavvufun aslında bunun için gerekli olduğunu insanların ilmiyle âmil olması gerektiğini, bu seviyeye ulaşılması için de bir takım tavsiyelere uyulması gerektiğini vurgulamıştır. Nefis terbiyesi yolunda mânevî yolcunun nefsinin alt edecek bir güce sahip olması gerekir.¹⁹⁶ Bu da kişide dengeli ve dayanıklı bir irade yapısının olmasına bağlıdır. İrade zayıflığından dolayı aynı hata ve kusurlar meydana gelmekte ve bunda ısrar edilmektedir. Günümüzde birçok insan bu sıkıntıdadır. İşte bunun için bireyin sabır, tevekkül ve rızâ gibi mânevî makamları yaşamına aksettirmesi gerekmektedir.

Sûfî anlamda ahlâkî gelişimin temel unsurlarından biri de insanın şehvetine ve arzularına sahip olabilmesi konusudur. Ancak bu yolla ibadetlerin ve ahlâkın tadına varılabilir, yaşamın gâyesi açıklanabilir. Hoca Efendi bu hususu Bîşr-i Hâfî’nin, “*Kendin ile arzuların arasında demirden bir duvar yapmadıkça ibadetin tadını duyamazsın.*¹⁹⁷” sözünü açıklarken bireyin kendi nefsinden gelen bir istek ve arzuyu yine kendi iradesiyle terk ettiğinde Allah’ın o kimsenin gönlüne huzur ve mutluluk, ömrüne de güzellikler ihsan ettiğini vurgulamıştır. İşte bireyin o zaman gönlünde ibadetin lezzeti hâsıl olur. Bu durumun Allah tarafından kişinin taltif edilmesi anlamına geldiğini belirtmektedir. İbadetten haz ve mutluluk almak, ibadetlerin tadına ulaşmak Allah’ın bir ikrâmıdır. O mutluluğu yakalayıp, ibadetlerde müdavim olmak da aslında ikinci farklı bir ikrâmıdır. Ancak sûfî ahlâkta, ibadetin zevkine takılmamak gerekir. İnsan ibadetin zevkiyle oyalanırsa mânevî yolculukta yolda kalmış olur. İbadetten tad almak asıl gâye değildir. Bu durumun da bireye bir

¹⁹⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 18; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 75; <http://mecmerkezi.org/WebTV/239/Sohbetler.aspx>.

¹⁹⁵ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 75-80; <http://mecmerkezi.org/WebTV/239/Sohbetler.aspx>.

¹⁹⁶ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 57; <http://mecmerkezi.org/WebTV/717/Sohbetler.aspx>. Bu konuda Es’ad Coşan, “*İnsanın nefsinin yenmesi, yenecek bir kuvvete sahip olması nasıl olur? Bu, tasavvufî eğitimle olur. Tasavvuf onun için gerekli. Bilmek yetmiyor; bildiğini uygulayabilecek bir hâle gelmek gerekiyor. Tasavvufun ilaçlarını kullanmak, tavsiyelerine uymak gerekiyor.*” buyurarak dengeli ve dayanıklı bir kişilik yapısının önemine dikkat çekmiştir.

¹⁹⁷ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 43; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 205; <http://mecmerkezi.org/WebTV/13/Sohbetler.aspx>.

perde olabileceğini bilmek gerekmektedir. Es'ad Coşan insanın nefsinin isteklerini, arzularını terk etmedikçe amellerinin zevkini alamayacağını belirtmiştir. Ayrıca bu durumda dervişin seyr u sülûkunda da yol alamayacağını vurgulamıştır.¹⁹⁸ Bâyezîd-i Bistâmî ise, “Şehveti kendisine hâkim olan kimse nefsini bilmemiştir, bilemeyecektir.¹⁹⁹” buyurarak, bireyin şehvetinin esiri olduğunda nefsini bilemeyeceğini, nefsini bilemeyince de mârifetullahı eremeyeceğini belirtmiştir. Es'ad Coşan bu sözü okuduğunda şehvet kavramının üzerinde durarak şehveti yenmenin öneminden bahsetmiştir. İnsanın tüm arzularının aslında şehvet kelimesiyle ifâde edilebileceğini ifâde etmiştir. Yani karşı cinse olan meylin, mal ve makam sevgisinin hatta uykuya veya yemeğe olan düşkünlüğün şehvetle tanımlanacağını belirtmiştir. Bu gibi durumlar karşısında kişinin uyanık olmasının ve bu arzulara dur diyebilmesinin kişiyi önce kendisini bilmesine daha sonra da Rabbini tanımasına götüreceğini açıklamıştır.²⁰⁰

Ahmed b. Ebü'l-Havârî ise “Nefsini bilmeyen insan, dininde aldanma içindedir.²⁰¹” buyurarak aynı konuya dikkat çekmiştir. İnsanlara günahı işlettiren, ibadetlerden alıkoyan, şehvetlere daldırtan, Allah yolundan alıkoyan ve mânevî tüm faaliyetlerde insanın elinden gayretini alıp gevşeklik veren nefistir. Bu sebeple ahlâken olgunlaşmak isteyen sâlikin nefsi iyi tanınması ve nefse ne kadar imkân verilmesi gerektiğini bilmesi gerekir. Bu hususu nefse karşı bir hürriyet kazanma amacıyla yapması gerekir. Ahmed b. Hadraveyh'in, “Hürriyette tam kulluk vardır. İnsan tam kulluğu elde etmek durumuna geldi mi hürriyeti tamamen eline geçer.²⁰²” sözünü açıklarken Es'ad Hoca, kulluğun tamamının hürriyette olduğunu tasavvuf büyüklerine “Ahrâr” denildiğini ifâde etmiştir.²⁰³ Sûfi bireyin bu anlamda bahsedilen nefse karşı kazanmak istediği hürriyeti ancak alt benliğinden kurtularak nefsi emmârenin etkisini ortadan kaldırarak kazanma şansı vardır. Kişi nefsinin dünya yaşamında kontrol

¹⁹⁸ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 208; <http://mecmerkezi.org/WebTV/13/Sohbetler.aspx>.

¹⁹⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 70; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 450; <http://mecmerkezi.org/WebTV/242/Sohbetler.aspx>.

²⁰⁰ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 450-451; <http://mecmerkezi.org/WebTV/242/Sohbetler.aspx>. Es'ad Hoca konuyla alakalı olarak Ebû Hüseyin en-Nürî'nin sözlerini okurken “Nefsin sevgilerine 'heva-i nefis, nefsin hevâsı' veyahut 'shevât-ı nefsânîyye, nefse ait şehvetler, istekler' diyoruz. Şiddetli olduğu için 'şehvet' diye adlandırılıyor.” açıklamasını yapmıştır. Bkz. Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 3: 321; <http://mecmerkezi.org/WebTV/828/Sohbetler.aspx>.

²⁰¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 101; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 174; <http://mecmerkezi.org/WebTV/669/Sohbetler.aspx>.

²⁰² Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 104; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 203; <http://mecmerkezi.org/WebTV/705/Sohbetler.aspx>.

²⁰³ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 204; <http://mecmerkezi.org/WebTV/705/Sohbetler.aspx>.

edebilirse Allah onu yeniden diriltir. Bunun için öncelikle nefsin güç ve kuvvetini kırmak gerekir. Daha sonra da aşk ve muhabbet yoluna girmek gereklidir. Artık nefis insana kötülüğü emretse de kişi bu duruma aldırılmaz hale gelir.²⁰⁴

Sûfi ahlâkın oluşturduğu yaşam biçiminde sâlikin / mânevî yolcunun takip ettiği seyr u sülûk / mânevî yolculuk, dünyada hatta ahirette Allah'ın rızâsının dışında herhangi bir gâye edinmemesi ve davranışların buna göre yapılması amacını taşır. Es'ad Efendi dervişlere “*mürît*” denilmesinin sebebini Allah'ın rızâsını isteyen kişiler olduklarını açıklayarak anlatmıştır. Burada en önemli hususun insanların tüm yaptıklarında Allah'ın rızâsını kazanmak ve mârifetullahı elde etmek olduğu görülmektedir.²⁰⁵ Sûfi birey, Allah'a götüren iş ve davranışları, kendi menfaatine de olsa başka durumlara tercih ederek, Allah'ın hukukuna riâyet etmiş olur. Serî es-Sakatî'nin bu konuda, “*Allah'ın hukukuna riâyet etmek ve insanın kudretinin imkân verdiği konularda Allah'ı nefisine tercih etmek, mârifetullaha ermiş olmanın alametlerindedir.*”²⁰⁶ sözünü okurken Es'ad Coşan sûfi yaşamın Allah'ı bilmekten, mârifetullaha ermiş olmaktan ve bunun alametinin de Allah'ın hukukuna riâyet etmekten geçtiğini vurgular. Bu durumu da, “*îsâruhû ale'n-nefsi*”, “*Allah'ı nefisine tercih etmek*” kavramıyla nitelendirir.²⁰⁷ Mânevî ahlâk gelişiminin mârifetullah ile yani Allah'ı bilmekle aynı olduğu düşünüldüğünde, sadece mânevî yolculuğu seçmiş olan bireyler değil, tüm inanmış insanlar bunun bilincinde olmak durumundadırlar. Bireylerin bunu yapamaması, aslında bilmemelerinden değil, alt benliğini, nefisini yenememelerinden kaynaklanmaktadır.

Mânevî yolcu kendi bireysel gelişimini sağlarken hallerden ve mertebelerden geçerek olgunluğa kavuşur. Bâyezîd-i Bistâmî, “*Âbid, Allah'a birtakım haller ve tavırlar ile ibadet eder. Ama Allah'a vasıl olmuş olan ârif kul Allah'a hâl içinde, güzel bir hâl ile ibadet eder.*”²⁰⁸ diyerek konuya açıklık getirmiştir. Âbid; ibadetlerini yapan, namaz kılan, oruç tutan, tesbih çeken, vazifelerini yapan, Allah'ın emirlerini yerine

²⁰⁴ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 234-240; <http://mecmerkezi.org/WebTV/623/Sohbetler.aspx>.

²⁰⁵ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 240; <http://mecmerkezi.org/WebTV/10/Sohbetler.aspx>. Es'ad Efendi, “*Niye dervişe “mürît” adı verilmiş? Allah'ı, Allah'ın rızasını istiyor. Onun için “mürît” denilmiş. Gâye Allah'ın rızasını kazanmak, mârifetullaha ermek, Rızâ-i Bârî'ye nâil olmak, Allah'ın seveceği işi yapmak, sevgili kulu olmak.*” açıklamasıyla konuyu dile getirmiştir.

²⁰⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 53; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 269; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1409/Sohbetler.aspx>.

²⁰⁷ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 270; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1409/Sohbetler.aspx>.

²⁰⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 69; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 440; <http://mecmerkezi.org/WebTV/242/Sohbetler.aspx>.

getiren kişidir. Ancak Hoca Efendi mertebelerin mânevî seyrini âbidler, zâhidler, ârifler ve âşıklar şeklinde ifâde etmiştir. Âbidlik mertebesini aşağıda olan bir makam olarak açıklamıştır. Çünkü kalp henüz tam olarak olgunlaşmamış, irfâna ermemiştir.²⁰⁹ Sûfi ahlâkın ilkelerinden bir tanesi de sûfi bireyin içerisinde bulunduğu her hâlin, makâmın, vaktin ve yerin bir edep gerektirdiğidir. Ebû Hafs en-Nîsâbûrî bu konuda, “*Tasavvuf, baştanbaşına âdâptır...*”²¹⁰ buyurmuştur. Es’ad Coşan âdâp kavramını kişiyi yanlışlıklardan korunmayı sağlayacak kaideler olarak tanımlamış ve dervişlerin her tutum ve davranışlarında çok iyi düşünerek hareket etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. İnsan zaman ve mekân neyi gerektiriyorsa onu yapmalıdır. Dervişlerin bulunduğu hal ve makam bir edebe tabidir. İşte tasavvuf kişiyi bu edebi kazandırır.²¹¹

Tasavvuf yolunda mânevî anlamda gelişme göstermenin şartlarından biri de Allah’ın dışında başka hiçbir şeye gönlünü vermemek ve dünyalık olanlara ilgi duymama tutumuna sahip olmaktır. Bu hususta Bâyezîd-i Bistâmî, “*Uğraşı, tek bir uğraş olana ve gönlünü gözünün gördüğü ve kulağının işittiği şeylerle meşgul etmeyip o tek gâyesi için himmet sarf edene ne mutlu!*”²¹² buyurarak mâsivadan vazgeçmenin önemini vurgulamıştır. Bu konuda Hoca Efendi, duyu organlarının aslında kişiyi meşgul eden unsurlar olduğunu, insanların onları da kontrol etmesi gerektiğini açıklayarak sûfilerin mâsivadan vazgeçerek mârifetullahı, irfâna ve Allah’ın rızâsına ereceğini vurgulamıştır.²¹³ Yahya b. Muâz er-Râzî, “*Kul, cennete gidip orada karar kılincaya kadar ya da cehenneme düşünceye kadar meşguliyetlerle korkular arasında uğraşır durur.*”²¹⁴ sözü sûfi bireyin dünya meşguliyetlerinin içinden kendini sıyırması, ana hedefi görmesi ve bu ana hedefin Allah’a güzel kulluk olması gerektiğini açıklamaktadır. Ebû Hafs bu konuyla ilgili olarak, “*Ubûdiyet, sahip olduğun her şeyi*

²⁰⁹ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 440; <http://mecmerkezi.org/WebTV/242/Sohbetler.aspx>. Hoca Efendi tasavvuftaki mertebeler konusuyla ilgili burada yapmış olduğu sınıflandırmanın bir benzerini, Cüneyd-i Bağdâdî’ye “*Arif kime denir?*” diye sorulduğunda şöyle buyurdu: “*Sen sustuğun halde senin kalbinin derinliğinin meselelerini sana cevap olarak söyleyendir.*” sözünü okuduktan sonraki açıklamasında da yapmıştır. Bkz. Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 157; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 227; <http://mecmerkezi.org/WebTV/596/Sohbetler.aspx>.

²¹⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 119; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 361; <http://mecmerkezi.org/WebTV/682/Sohbetler.aspx>.

²¹¹ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 362, 363; <http://mecmerkezi.org/WebTV/682/Sohbetler.aspx>.

²¹² Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 74; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 479; <http://mecmerkezi.org/WebTV/236/Sohbetler.aspx>.

²¹³ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 480; <http://mecmerkezi.org/WebTV/236/Sohbetler.aspx>. Es’ad Efendi’nin bu konudaki sözü şudur: “*Demek ki göz ve kulak aslında bizi meşgul eden, huzurumuzu bozan, gâyemizi dağıtan, aklımızı şaşkırtan kaynaklar olmuş oluyor.*”

²¹⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 110; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 278; <http://mecmerkezi.org/WebTV/126/Sohbetler.aspx>.

*terk etmen ve sana emredilmiş olan her şeye sarılmandır.*²¹⁵” diye söylemiştir. Aslında kulluğun tam mahiyeti bu sözle tam olarak açıklanmıştır. Bireyin kendi arzusundan, iradesinden, düşüncelerinden, ideallerinden, sahip olduğu her şeyden vazgeçmesidir. Allah’ın tüm emirlerine tâbi olması, kendini Ona yönlendirmesidir. Aynı zamanda kulluğunda acizliğini ve yetersizliğini kabul etmesi de sûfî yaşam için gereklidir. Bu konu da Cüneyd-i Bağdâdî de şöyle buyurmuştur: “*Biz tasavvufu laf ebelerinden öğrenmedik. Açlıkla, dünyayı terk etmekle, alıştığımız ve herkesin hoşuna gidecek şeyleri terk etmekle öğrendik. Çünkü tasavvuf, kulun Allah ile kulluk muamelesinin sâfi yapılmasıdır. Aslı da dünyayı terk etmektir.*²¹⁶” Tasavvuf laf değildir, ilm-i kalbîdir, hal ilmidir. Sûfî bireyin ahlâki anlamda hâli iyi olmalıdır. Benliğini bu konuda dönüştürebilmelidir. Bu da insanın kendisini eğitmesi ve nefsinin kontrol altına almasıyla gerçekleşir. Hoca Efendi’nin dediği gibi, “*İnsanın iradesini kuvvetlendirmesi gerekir. Bu da tasavvufla, nefsi zabt u rapt altına almakla olur. Herkesin beğendiği, hoşlandığı şeyleri bırakacaksın...*²¹⁷”

Sûfî birey kendini ve benliğini dönüştürme ve geliştirme çalışması içerisindeyken elde ettiği ahlâkî unsurlar aslında bir bütünlük arz eder. Bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı vasıflardan doğru geçerek kemâlâta ulaşılmaktadır. Bütün ahlâkî kavramların birbirlerini destekleyici ve hatta iç içe girmiş vaziyette olduğunu, Hâtim el-Esam’ın, “*Mutî kul olmanın; Allah’a itaat eden, ibadet ehli bir kul olmanın üç menbaı vardır: Havf, Recâ ve Hubb...*²¹⁸” sözüyle görmekteyiz. Korku, ümit ve sevgi birbirine bağlı olarak sûfî ahlâkta meydana gelmekte ve benliği dönüştürmektedir. Es’ad Coşan bu konuda tüm işleri sevgiyle yapmanın korku ve ümidin yanında en yüksek derecede olduğunu ifâde eder. Bu duygunun da Allah’ın çokça zikredilmesiyle ve hatırdan hiç çıkarılmamasıyla kazanılacağına vurgu yapar. Ayrıca âşık-ı sâdıkın hallerinin bambaşka haller olduğunu da ifâde etmiştir.²¹⁹

²¹⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 121; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 401; <http://mecmerkezi.org/WebTV/710/Sohbetler.aspx>.

²¹⁶ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 158; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 231; <http://mecmerkezi.org/WebTV/596/Sohbetler.aspx>.

²¹⁷ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 235; <http://mecmerkezi.org/WebTV/596/Sohbetler.aspx>.

²¹⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 95; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 124; <http://mecmerkezi.org/WebTV/371/Sohbetler.aspx>.

²¹⁹ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 125, 126; <http://mecmerkezi.org/WebTV/371/Sohbetler.aspx>. Es’ad Hoca bunu şu şekilde ifade etmiştir: “*Tasavvufta ibadetleri, tâatleri sevgiyle yapmak, Allah sevgisinden dolayı yapmak şuurun en yüksek derecesidir. Sevgi insanın içinde, o da zikrullahla hâsil oluyor. Bu işin ısıtıcısı zikrullah. Zikrullah yapa yapa insanın zaman aşkı şevki ısınıyor, gönlü kaynıyor. O zaman galeyana, cûşa geliyor, âşık-ı sâdık oluyor. Zikri yapmayanda o hal olmuyor. Onun için 40 deve yükü*

Ahlâki unsurlar birbiriyle bütünlük içerisindeyken aynı zamanda birbirini tamamlayıcı ve alt benlik dönüşümünü sağlayıcı özelliktedir. Cüneyd-i Bağdâdî, “Aziz ve celil olan Allah’tan utanma, evliyâullahın gönüllerinden Allah’ın ikrâmlarının sevgisini bile alır götürür.”²²⁰ buyururken sûfi bireyde bulunması gereken hayânın, dünya nimetlerine ve zevklerine bağlanmaya karşı bir tavır oluşturduğunu, insanın gönlünden dünyevileşmeye karşı mücâdele başladığını ve böylece sûfi yaşamın önünün açıldığını söylemek mümkündür. Sûfi yaşam tarzında mânevî yolculukla birlikte birtakım ahlâkî vasıflar kazanılır. Ebü’l-Hüseyin en-Nûrî’ye, “Tasavvuf nedir?” diye sorulduğunda, “Tasavvuf, merasim ve bilgi değildir, ahlâktır.”²²¹ buyurmuştur.²²² Es’ad Hoca bu durumda yine sözü Kuran ve sünnet yoluna getirmiş ve tasavvufun bir hâl ilmi olduğunu belirtmiştir. Birtakım şekillere takılıp kalındıkça, tasavvufi hallere girmedikçe ve o zevkleri tatmadıkça tasavvufun tam olarak anlaşılamayacağını ifâde etmiştir. Aynı zamanda tasavvufun güzel ahlâktan oluştuğuna vurgu yapmıştır.²²³

Sûfi ahlâkla ilgili buraya kadar verilen açıklamalardan sonra Es’ad Çoşan’ın okuma ve açıklamalarına göre, sûfilerin görüşlerini önce ilim daha sonra da sûfi makamlara göre analiz etmeye, sonrasında önemli bazı ahlâkî tutum ve davranışları incelemeye geçebiliriz.

2.4. Sûfi Bireyde Bulunması Gereken Bazı Ahlâkî Değerler

Sâlikin / mânevî yolcunun kavuştuğu makamlar, onun sülûkunun / mânevî yolunun neresinde olduğunu da göstermektedir. Bu yolda olan sûfi birey ilimle bu işe başlamıştır. Çünkü azıksız yola çıkılamayacağı gibi ilimsiz de bu deryaya dalınmaz. Bu durumdaki kişi artık ilmiyle âmil olur. Artık tasavvufi yaşama giriş yapılmıştır. Bu yola giriş kapısı tevbe ile olur. Sonra takvâ, zühd, fakr, sabır ve tevekkül ile nihaî olana, yani rızâ mertebesine kavuşulur.

kitap okusa ezberlese de âlimde o muhabbet olmayabiliyor. Ama eli tesbihli bir derviş cihanı kasıp kavuruyor.”

²²⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 162; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 287; <http://mecmerkezi.org/WebTV/831/Sohbetler.aspx>.

²²¹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 167; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 341; <http://mecmerkezi.org/WebTV/829/Sohbetler.aspx>.

²²² Mânevî yaşamı geliştirmeyi hedeflemiş tasavvuf ilmi aynı zamanda birçok sûfi tarafından da güzel ahlâk olarak tanımlanmıştır. Bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 32, 33; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 35, 36.

²²³ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 341, 342; <http://mecmerkezi.org/WebTV/829/Sohbetler.aspx>.

İslam ahlâk düşüncesine göre, yüksek düzeyde bir ahlâkî olgunluğa sahip olan Müslüman bireyin, nefesine hâkim olması, bu yolda riyâzet ve mücâhede içerisinde bulunduktan sonra istikâmetten ayrılmaması, güven duyarak ve ihlâsla ve sevgiyle, muhabbetle vazifelerini yapması, Allah'a güzel kulluğunun yanı sıra, O'nun istediği ve O'nun yolunda olan insanlarla birlikte olması ve ondan istifade etmesi, yakınlarına ve akrabalarına, eş ve dostlarına yumuşak bir tavırla davranışlar sergileyip İslâmî tevâzuya sahip olması, insanlara ve yaratılan her şeye karşı cömert olması beklenir.²²⁴

2.4.1. İlim

İlim, Arapça bir kelime olup, ilâhî ve beşerî bilgi yanı sıra pozitif bilim için de kullanılan kapsamlı bir terimdir. “*Bir şeyi hakikatiyle idrak etmek, gerçek yönüyle kavramak, gerçekle örtüşen kesin inanç, itikat*” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu sebeptendir ki ilim, bir şeyin hakikatini bilmek, anlamak ve tanımak, bir şeyi olduğu gibi idrak etmek mânâlarına gelmektedir.²²⁵ İnsanın aklını kullanarak ve zihnini çalıştırarak elde ettiği bilme ve durumu anlama olayıdır. Sûfî şahsiyetlerin dinin zâhirî yönüne bakan ilimlerde bilgi seviyelerinin yüksek olması tasavvuf tarihinde sıklıkla görülen bir durumdur.²²⁶ Çünkü bireyin şer'î bilgi olmadan hak ile bâtılı birbirinden ayırt etmesi ve ona uygun davranması mümkün değildir.

Sûfilere göre zâhir ve bâtın farklılığı İslam'da var olan bir şeydir. Çünkü Allah hem “*ez-Zâhir*”, hem “*el-Bâtın*”dır.²²⁷ Allah'ın hem zâhirî hem de bâtınî nimetleri²²⁸

²²⁴ “*Sûfî Bireyde Bulunması Gereken Bazı Ahlâkî Değerler*” konusunda, sûfilere sözleri ve Es'ad Coşan'ın bu sözlere yaptığı açıklamalar genel itibariyle Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî'nin, *el-Lüma* adlı eserinde ele aldığı makamlarla örtüşmesi sebebiyle konuları “*Tevbe*”, “*Takvâ / Vera*”, “*Zühd*”, “*Fakr*”, “*Sabır*”, “*Tevekkül*” ve “*Rızâ*” başlıklar sıralamasıyla işleyeceğiz. (Bkz. Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk, 1996), 43-52.) Ancak daha önce belirttiğimiz gibi bu yolun başı ilimdir. Bu sebeple ilk başlık olarak “*İlim*” konusuna değinilecektir. Daha sonra sûfî ahlâkî tutum ve değerlerle ilgili olarak sohbetlerde tespitimize göre üzerinde daha fazla durulan, “*Doğruluk*”, “*Güven*”, “*Samimiyet*”, “*Sevgi*”, “*Dostluk/Kardeşlik*”, “*Alçak Gönüllülük*” ve “*Cömertlik*” konuları ele alınacaktır. Sohbetlerde üzerinde daha az durulan ve çalışmamızın daha fazla uzun olmasına neden olacak diğer bazı tutum ve değerlere yer verilmemiştir.

²²⁵ İsfahanî, *Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 719; Cürcânî, *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 156.

²²⁶ İbrahim Işıtan, “*Dergâhlarda Zâhir-Bâtın Bilgi Dengesinin Sûfî Şahsiyet Gelişimine Katkısı ve Şeyh Şâbân-ı Velî (ö. 976/1569) Örneği*”, *III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu “Kastamonu'da İlmî Hayat ve Kastamonu Âlimleri”* (2016): 367.

²²⁷ Hadîd 57/3. “*O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır. O her şeyi bilir.*”

²²⁸ Lokmân 31/20. “*Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz? İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkıştılar.*”

bulunmaktadır. Zâhir ve bâtin birbirinden ayrı iki şey değildir. Aynı şeyin biri dışı, diğeri içidir.²²⁹ Zâhir kabuktur, bâtin ise özdür. Sûfiler ölçü ve dengenin güvencesi olan zâhirî esaslara bağlılıktan asla taviz vermedikleri gibi, bu düsturların mânâ ve keyfiyetine ermek için de bâtinî esaslara yönelmişlerdir.²³⁰ Bu sebeptendir ki sûfiler, genellikle tasavvufî bilginin diğer ilimlerden farklı özelliklerini ve kendine has özgünlüğünü belirtmek adına *mârifet*²³¹ kavramını ilimden, *ârif* kavramını da âlimden ayırarak kullanmışlardır.²³² Sûfiler zâhir-bâtin ilişkisini çok iyi kurarak hakikat bilgisine ulaşmışlardır. Cibrîl hadisinde söz konusu edilen İslâm zâhir olanı, iman ise bâtin olanı ifâde etmektedir. İhsan ise zâhirî ve bâtinî hakikatlerinin birliğidir.²³³

Tabakât sohbetlerinin birçok yerinde sûfi yaşamın ve dervişlik yolunun nasıl olduğu anlatılmış ve âdeta bir yol gösterilmiştir. Bunlardan en önemlisi sûfilerin mânevî eğitimlerinin yanı sıra zâhirî ilimlerde de belirli bir seviyeye gelme durumudur. Es'ad Efendi bugünkü insanların İslam'ı kolay öğrenmelerinin ve yaşamalarının sebebini ilmi seviyesi yüksek olan ve bu uğurda birçok gayret göstererek çalışmalar yapmış ilim erbabına borçlu olduğunu belirtmiştir. Bu kişilerin, âyet ve hadisleri titiz bir şekilde incelediklerini ifâde etmiştir.²³⁴ Sülemî'nin eseri ele alış biçimine bakıldığında, her sûfinin ismi, künyesi, nisbesi ve hayatıyla ilgili bilgi verildikten sonra rivâyet ettiği

²²⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1995), 87.

²³⁰ Mutasavvıflar dinî ilimleri zâhir ve bâtin olmak üzere ikiye ayırır; hadis, fıkıh ve kelâm gibi ilimlere zâhir ilimleri, tasavvufa da bâtin ilmi adını verirler. Büyük sufi zâtlar zâhir-bâtin dengesini çok iyi kurarak her iki sahada da büyük hizmetler vermişlerdir. Bâtin kavramı *Ledün* kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Mutasavvıflar, “*gaybî ilim*” ve “*ilahî esrarı kavrama*” anlamını verdikleri “*ledünnî ilim*” kavramının Kehf suresi 65. ayette geçtiğini ifade etmektedirler. İlm-i ledün, melek veya peygamber aracılığı olmaksızın doğrudan Allah tarafından öğretilen bir ilim şeklinde tanımlamaktadırlar. Bâtin ilmi ile ilgili bkz. Süleyman Uludağ, “Bâtin İlmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 188-189; Yusuf Kenan Atılgan, “İslam Düşüncesinde İlimin Kaynağı, İmkânı ve Sınırları”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2013): 191-214; Kadir Özköse, “Kuran’ın Bâtinî ve İşarî Yorumu”, *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kuran Araştırmaları Merkezi Yayınları* 31 (2018): 59-95.

²³¹ Mârifet (irfân) kelimesi tasavvuf literatüründe ilimle ve mânevî bilgi ile eş anlamlı gibi kullanılmakla birlikte aralarında bazı farklar vardır. İlimin zıttı cehil, mârifetin zıttı ise inkârdır. Bu sebeple ilim kelimesi her zaman mârifetin yerini tutamaz. Tasavvufta asıl olan mârifetullah bilgisidir. “*Allah ve O’nun sıfatları, fiilleri, isimleri ve tecellileri hakkında mânevî tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgidir.*” Mânevî yönden güçlenerek mârifet ve hakikat mertebesine ulaşan sûfiye de ârif ismi verilmektedir. Bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Mârifet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 54-56; Süleyman Uludağ, “Ârif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 361-362.

²³² İlhan Kutluer, “İlim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 112.

²³³ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma, ‘İslam Tasavvufu’*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk, 1996), 22.

²³⁴ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 8, 9; <http://mecmerkezi.org/WebTV/224/Sohbetler.aspx>.

hadislerden bir tanesi zikredilmiştir.²³⁵ Zâhirî ilimlerde sadece hadis ilmi değil, fıkıh, tefsir ve kelim ilimlerinin de ayrı bir önemi vardır. Sûfi yaşamda benlik dönüşümünü sağlamak isteyen birey, zâhirî ilimleri tahsil etmeden tasavvufu ilgilenmeye başlarsa düşünce ve yorum bakımından yanlış yollara kayabilir. Bu konuda ölçüyü kaçırmamak adına her zaman ilimden faydalanılması gerekmektedir. Es'ad Hoca'ya göre bir dervîşi fıkıh, hadis, tefsir ilimleri düzeltir. Bu ilimlerden yoksun kişiler yolunu sapıtır ve tasavvufun inceliklerini anlayamaz.²³⁶ Serî es-Sakatî konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur. “Bir insan önce tasavvufa girer sonra hadis yazmaya başlarsa fütür getirir, başarıya ulaşamaz. Ama önce hadis yazmaktan işe başlar sonra tasavvufa girer, nefis terbiyesine yönelirse nüfuz eder, sonuca ulaşır.”²³⁷ Es'ad Efendi yukarıda açıkladığımız gibi insanların öncelikle Allah'ın kendisinden istediklerini, mükellefiyetin şartlarını ve uyması gerekli kurallarını öğrenmesi ve yaşaması gerektiğini açıklamış ve ancak bu şekilde mânevî yaşamda yolunu şaşıracağına belirtmiştir.²³⁸

Kişinin Allah'a karşı vazifelerini yerine getirebilecek kadar, emir ve yasakları, helal ve haramı birbirinden ayırabilecek seviyede bilgi sahibi olması farzdır. İnsan ibadetlerden ancak onları bilinçli bir şekilde yaptığında fayda görür. Ahmed b. Âsım el-Antâkî, “Her ibadetin, işin, amelin, fiilin, davranışın kılavuzu ilimdir. Her ilmin de kılavuzu Allah'ın inâyetidir.”²³⁹ sözüyle ibadetin faydalı olabilmesi için ilme ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Allah'ın bildirdiği ve Efendimiz (sav)'in de açıkladığı bilgiler ışığında dîni yaşayarak benliğini geliştirmek isteyen sûfiler için bu gerçeklik her daim ön planda tutulmuştur. Es'ad Hoca da bu hususu önce ilim öğrenmek, sonra ilmiyle âmil olmak şeklinde şarta bağlamıştır. İnsanların dünya hayatında asıl görevlerinin bu olduğunu, bu durumdan uzak olan insanların da tehlikede olduklarını vurgulamıştır.²⁴⁰

²³⁵ Tabakâtü's-süfiyye'de her sûfinin hayatıyla ilgili bilgilerden sonra “*esnede'l-hadis*” tabiri kullanılarak sûfinin rivayet ettiği hadise yer verilmiştir. Bu da sûfilerin hadis ilmine verdikleri önemi göstermektedir. Es'ad Coşan sûfilerin hadis rivayet etmelerini, onların en şerefli hali olarak açıklamıştır. Sülemî'de bu eserinde her sûfinin rivayet zincirinde olduğu bir hadisi örnek olarak vermiştir. Bkz. Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 65; <http://mecmerkezi.org/WebTV/239/Sohbetler.aspx>.

²³⁶ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 161; <http://mecmerkezi.org/WebTV/395/Sohbetler.aspx>. Konuyla ilgili Coşan başka bir sohbetinde, tasavvuf ve tarikat büyüğünün, mutasavvıfın fakih olmasının çok mühim bir sıfat olduğunu, fıkıh olmazsa kişinin tasavvufu yolunu şaşıracağını, zındıkça sözler söylemeye başlayacağını ifade etmiştir. Bkz. Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 199; <http://mecmerkezi.org/WebTV/611/Sohbetler.aspx>.

²³⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 55; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 297; <http://mecmerkezi.org/WebTV/241/Sohbetler.aspx>.

²³⁸ *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 297, 298; <http://mecmerkezi.org/WebTV/241/Sohbetler.aspx>.

²³⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 139; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 78; <http://mecmerkezi.org/WebTV/632/Sohbetler.aspx>.

²⁴⁰ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 92; <http://mecmerkezi.org/WebTV/7/Sohbetler.aspx>.

Hoca Efendi'ye göre, insanların kendi görüş ve düşünceleri çerçevesinde bir dîni yaşamdan uzak durmaları gerekmektedir. Bugün İslam için tehlike arz eden durumlardan bir tanesi de inanç sisteminin bir kalıba sokulmaya çalışılması ve dîni fetvalarda kişilerin kendi yorumlarının ön plana çıkmaya başlamasıdır. Bunun asıl sebebi aslında belirli bir ilmî seviyeye gelen kişinin süflî benlikten sıyrılmayıp kibre takılmasıdır.²⁴¹

Bütün gücünü ilme bağlayarak, kendini vererek ve kalbini bütün fena hâllerden temizleyerek ilim yolunda bulunan sūfî birey, ilim sayesinde istediği olgunluğa kavuşur. Konuyla ilgili Serî es-Sakatî, “*Kulu yükselten dört tane sıfat vardır: İlim, edep, emânet ve iffet.*”²⁴² buyurmuştur. Ancak burada tehlikeli bir durum da söz konusudur. Birey ilim sahibi olduktan sonra kibre düşmemelidir. Bu sebeple ilmin bir amacı da insanın kalbinin kötü huylardan temizlenip güzel olan ve haz veren işlerle süslenmesidir. Birey ilimden faydalanabilmek için aynı zamanda ilmiyle amel etmeye gayret göstermelidir. Çünkü amele yansımayan ilim kişiye sorumluluk yüklemektedir. Peygamber Efendimiz (sav)'in de ifade ettiği üzere, insanın kıyamet gününde hesaba çekilmeden adım atamayacağı hususlardan bir tanesi de kişinin ilminden sorguya çekilmesi durumudur.²⁴³ Konuyu Es'ad Efendi ilmin insanı yüceltmesine vesile olacağını ifade ederek izâh etmiştir. İnsanların Allah'ın emirlerini, yasaklarını ve dinin ahkâmını öğrenmesi gereklidir. İlim, amel ve ihlâs birbirini tamamlayıcı unsurlardır. Kişi önce ilim sahibi olmalıdır, sonra bildiğini uygulamalıdır, ancak bunu yaparken de temiz, içten ve samimi olmalıdır.²⁴⁴

Buraya kadar bahsettiğimiz zâhirî ilimlerin yanı sıra sūfî gelenekte de yerini almış olan başka bir alandan da söz etmek yerinde olacaktır. Es'ad Efendi, hocası tarafından Arapça bazı şiirlerin Türkçeleştirilmesi veya Farsça şiirlere ilaveler yapılması gibi hususlarda kendisine görevler verildiğini beyan ederek şiir geleneğinin öneminden bahsetmiştir. Her dönem ve devirde şiirsel anlatım bulunmaktadır. Tasavvuf edebiyatı İslam dininin ve tasavvuf kültürünün tesiriyle doğmuş, zaman içerisinde İslamiyet'in

²⁴¹ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 92; <http://mecmerkezi.org/WebTV/7/Sohbetler.aspx>. Es'ad Coşan bu durumu, “*Asrımızın insanının, Allah'ın emirlerini, yasaklarını öğrenmekte karşılaştığı bir tehlike var. Bir yaşam tarzı tutturmuş, benimsemiş. Dini o yaşam tarzına tikiştürmeye, deforme etmeye çalışıyor.*” sözleriyle belirtmektedir.

²⁴² Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 51; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 247; <http://mecmerkezi.org/WebTV/8/Sohbetler.aspx>.

²⁴³ Tirmizî, Sünen, 2341.

²⁴⁴ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 248; <http://mecmerkezi.org/WebTV/8/Sohbetler.aspx>.

hızla yayılmasına ve insanların mânevî yaşamı derinden anlamasına katkı sağlamıştır.²⁴⁵ Anadolu'da insanların ortaya koyduğu tasavvuf edebiyatının kaynağı Hoca Ahmet Yesevî olmuştur. Yunus Emre ile de en güzel ifâde edilme özelliğine kavuşmuştur. Zamanla edebî eserler çoğalmış ve zâhirî ilimler alanında yerini almıştır. Hoca Efendi bu hususta Kuran'daki Şuarâ sûresinden bahsetmiş, şiir ve edebiyata ve özellikle sûfi yaşamdaki değerine vurgu yapmıştır. Şiirin insandaki coşkun olan duygu ve düşüncelerin güzel söz dizeleriyle ifâde edilmesi olduğunu belirtmiş ve insanları gerçekten etkileyen bir yönünün var olduğundan bahsetmiştir. Peygamber Efendimiz (sav)'in şiir dinlediğini ancak şiir okumadığını ifâde etmiştir. Çünkü sözleri şiirden daha güzeldir. Şan ve şerefi şiir söylemekten daha yüksektir.²⁴⁶

İlim öğreniminde dikkat edilmesi gereken bir takım hususlar vardır. İlim meclislerinde bulunma, ilim erbabı kişilerle ahbaplık yapma, ilme ve âlime karşı saygılı olma, ilim yolunda gayretli ve sabırlı olma ve en önemli hususlardan bir tanesi de günahlardan sakınmadır. Ancak şu husus akıldan hiç çıkarılmamalıdır. İlmin aslı mârifetullahıdır, Allah'ı tanımaktır. Bu, dîni ilimler için geçerli olduğu gibi zâhirî ilimler için de geçerli bir kuraldır. Açıkladığımız durumlarla ilgili olarak Hoca Efendi'ye göre insanın mârifete erebilmesi için öncelikle buna layık olması gerekmektedir. İnsan bu sebeple tüm yaşamını buna adanmalıdır. Bu sebeple ilim öğrenmeli, bu sebeple amelini işlemelidir.²⁴⁷ Günahlardan uzak olan, takvâ ehli kimselerin ilminin daha geniş olacağını, bütün âzâlar gibi beynin de günahlardan etkilendiğini ifâde etmiştir.²⁴⁸ Ayrıca ona göre kişi, âlimlerin yolundan uzaklaşırsa ve onlarla alakayı koparırsa doğru yolu bulamaz. Bundan dolayı ruhî olgunluğa da eremez.²⁴⁹

İlimle ilgili bir diğer önemli husus öğrenilenleri unutmamaktır. Bu durum hadisi şeriflerde de zikredilmektedir. “İlmin âfeti unutmaktır.”²⁵⁰ Bu tür afetten uzak olabilmek için Es'ad Hoca kendisini dinleyenlere öğrenilenlerin sıklıkla tekrar

²⁴⁵ Türk edebiyatının dîvan ve halk edebiyatıyla birlikte üç ana kolundan biri olan tekke edebiyatına teşekkülünden günümüze kadar tasavvufun yanında dinî bilgiler de içerdiğinden ‘dinî-tasavvufî edebiyat’, tasavvuf ana konuyu oluşturduğundan ‘tasavvuf edebiyatı’, eserler tekke çevresinde yazıldığından ‘tekke edebiyatı’, halk diline yakın bir üslûp kullanıldığından ‘tasavvufî halk edebiyatı’, mutasavvıf Türk şairleri tarafından meydana getirildiğinden son yıllarda ‘Türk tasavvuf edebiyatı’ gibi adlar verilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Abdullah Azmi Bilgin, “Tekke Edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 381-384.

²⁴⁶ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 114; <http://mecmerkezi.org/WebTV/234/Sohbetler.aspx>.

²⁴⁷ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 356; <http://mecmerkezi.org/WebTV/14/Sohbetler.aspx>.

²⁴⁸ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 146; <http://mecmerkezi.org/WebTV/238/Sohbetler.aspx>.

²⁴⁹ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 176; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1757/Sohbetler.aspx>.

²⁵⁰ Dârimî, Sünen, 648.

edilmesini, başkalarına da aktarılmasını öğütlemiştir.²⁵¹ Konuyla ilgili olarak Bâyezîd-i Bistâmî, “*Kim, bir dinî sözü o konuda insanlara konuşmak için dinlerse Allah ona niyetine göre bir anlayış ihsan eder ve insanlara duyduğunu anlatır...*”²⁵² buyurmuş ancak, “*Kim de bir dinî sözü, sohbeti ‘Ben bunu öğreneyim de Allah ile kulluk muamelemi bu bilginin ışığında yapayım’ diye dinlerse o zaman Allah ona öyle bir anlayış nasip eder ki Aziz ve Celil olan Rabbine o anlayışla münâcât eder.*”²⁵³ sözüyle bu mertebenin de bir üstü olduğunu ve aslında ilmin Allah’a güzel kulluk yapmaya vesile olduğunu belirtmiştir. Bu durumda rahatlıkla şu sonuca ulaşabiliriz. Sûfî şahsiyetler bilgiyi, Yaratana karşı güzel kulluk yapmak için öğrenmişler ve karşılığında da mânevî bir kişilik ve benlik gelişimini sağlamışlardır. Ebû Hafs konuyla ilgili, “*Hal, ilimden ayrı değildir, laf da değildir.*”²⁵⁴ diyerek aynı konuyu dile getirmiştir.

Sûfilerin zâhirî ilimlerde kendilerini yetiştirmiş olmalarının yanı sıra, bu ilimleri diğer başka kimselere aktarması da önem arz etmektedir. Bu konuda âlimlerimizin âdeti, kendi telif ettikleri eseri, karşısındakine yazdırıyor olmalarıdır. Sonra da o yazanı karşısına alıp, yazdığını okutması ve kontrollerin yapılmış olmasıdır. Bu metotun mutasavvıfların yazdıklarını birbirlerine okumalarıyla gerçekleştiği Es’ad Efendi tarafından açıklanmıştır. Bu durum aslında zâhirî ilimlerdeki metodun işlevsellik kazandığının ve her şeyin senetli, ispatlı ve delilli olduğundan günümüze kadar sağlam geldiğinin göstergesi olmuştur.²⁵⁵ Mânevî her türlü gelişmeyi kendisine amaç edinen sûfilerin zâhir ve bâtın dengesi ile hem kendi içsel dönüşümlerini sağlamaları hem de diğer bireylerin de bu gelişimden faydalanmaları için öğrenilen bilgilerin diğer bireylere aktarılması, öğrenilen bilgi kadar önem arz etmektedir.

Burada önem arz eden hususlardan birisi sûfilerin âyet ve hadisleri kendilerine örnek alarak söz söylemeleridir. Öncelikle ehlisünnet yolundan ayrılmamak birinci kural olmalıdır. Daha sonra kişilerin beyânlarının, daha basit bir ifâdeyle sözlerinin içeriği önemlidir. Bütün peygamberlerin tebliğleri de söz iledir. Söz söylemenin ahlâkî bir boyutu olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Çünkü konuşmak ve bir şeyler ifâde etmek

²⁵¹ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 134; <http://mecmerkezi.org/WebTV/238/Sohbetler.aspx>. Konuyla alakalı olarak ayrıca bkz. Mahmud Es’ad Coşan, *Başarının Prensipleri* (İstanbul: Seha Nesriyat, 1995).

²⁵² Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 71; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 453; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1049/Sohbetler.aspx>.

²⁵³ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 71; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 453; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1049/Sohbetler.aspx>.

²⁵⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 119; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 364; <http://mecmerkezi.org/WebTV/682/Sohbetler.aspx>.

²⁵⁵ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 61, 62; <http://mecmerkezi.org/WebTV/239/Sohbetler.aspx>.

sıradan bir iş değil, aksine sorumluluğu olan bir faaliyettir. Şu asla unutulmamalıdır ki iman kalpte başlayan bir olgudur. Ancak dilde ve davranışlarda devam etmektedir. Hiç şüphesiz ki imanın dil boyutu ikrârdan geçmektedir. Sahip olunan üslup, konuşma biçimi kişinin inancı ve eğilimleri hakkında ipucu vermektedir. Yüce Allah, Kuran-ı Kerim’de insanlardan şunu istemektedir. “*Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Sonra şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.*”²⁵⁶ Bu âyet ile kulluk görevinde zaten eşit olan tüm bireylerden mutlak anlamda güzel söz söylemeleri istenmiş ve sözün nasıl söyleneceğine ve sözü söyleme disiplininin gereğine işaret edilmiştir.²⁵⁷

Sûfilerin sözlerinin hiçbirinin kendiliğinden ortaya çıkmadığı aşikârdır. Bunun için zâhirî ilimlerin sûfiler için önemli olduğu ve kendilerine ait sözlerin aslında birer âyet veya hadislerden esinlenerek söylendiği gerçeği önümüze çıkmaktadır. Bu konuda kısaca şunu söyleyebiliriz ki kemâle eren, ruhunu olgunluğa kavuşturabilen bireylerin sözlerinin artık bir âyet veya hadis izâhı gibi olduğu ortadadır. Sûfilerin sözlerini incelediğimizde aslında her birinin altında bu gerçeği görebiliriz. Atalarımızın sözlerinde dahî bu konu açıkça ortaya konmuştur.²⁵⁸ Bizler de âyet ve hadisleri dikkatle incelemeli ve iyi analiz etmeliyiz. Konuşmalarımızda, fiil ve davranışlarımızda Kuran ve sünnet yolundan sapmamalıyız.

Kısaca Kuran’da insanın dünyaya hiçbir şey bilmez halde geldiğine vurgu yapılmış²⁵⁹ ancak bilgi sahibi olabilecek niteliklerle donatıldığının da altı çizilmiştir. İnsanın bilgi sahibi olma ve bilgi üretme özellikleri onu melekten üstün kılan özellikler olarak belirlenmiştir.²⁶⁰ Sûfiler bu hakîkate ermek için ilim yolunda çaba sarf etmişler, kendilerini zâhirî anlamda da yetiştirmişlerdir. Birçok sûfi, “*Zâhire aykırı düşen her*

²⁵⁶ İsra, 17/53.

²⁵⁷ Esra Hacımüftüoğlu, “Kuran-ı Kerim’de Müminlerin Ağız ve Söz Disiplini”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (2014): 212.

²⁵⁸ Atasözü, “*Atalardan bizlere intikal eden, söyleyeni belli olmayan, topluma mal olmuş, deney ve gözlemlerle kesinleşmiş bir gerçeği dile getiren kısa ve ölü söz.*” demektir. İslami hayatla iç içe olan atalarımız dil yönüyle de İslam’dan etkilenmiş, bir takım tabirler ve terimler yanında özlü sözleri de İslam Dininden aynen almışlardır. Daha fazla bilgi için bkz. Selman Başaran, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1994).

²⁵⁹ Nahl, 16/78. “*Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi.*”

²⁶⁰ Bakara, 2/31-33. “*Âdem’e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklere gösterip ‘Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin’ dedi. ‘Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. En kâmil ilim ve hikmet sahibi şüphesiz sensin’ cevabını verdiler. ‘Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir’ dedi. Onlara bunların isimlerini bildirince de ‘Size ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim; yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim, demedim mi!’ buyurdu.*”

*bâtın, bâtıldır.*²⁶¹” ilkesini benimsemiştir. İslam bütün iyi işler gibi ilmî çaba ve çalışmalarda da Allah rızâsını esas alır. Özellikle dîni nitelikli olan bir bilgiyi sırf dünyevî hedeflere ulaşmak amacı ile öğrenmek ilahî rahmetten uzaklaşma sebebi olarak görülmüştür. Peygamberlerin bıraktığı mirasın ilimden ibaret olması, âlimlerin peygamberlere mirasçı kılınmış olması²⁶² İslam’ın ilme verdiği değeri anlatmaktadır. İlmiyle âmil olanlar tasavvufî bir ahlâka kavuşmuş olurlar. Bu yola tevbe ile girilir ve artık mânevî yolda gelişme kaydedilir.

2.4.2. Tevbe

Sözlük anlamıyla “*Günahtan dönme*”, “*pişmanlık duymak*” gibi anlamları ifâde eden bir kelime olan tevbe, Arapça “*tevb*” ve “*metâb*” kelimelerinden türemiştir.²⁶³ “*Kalpten günahta ısrar düğümünü çözerek, Allah’a dönme ve Rabb’in isteklerini yerine getirme*²⁶⁴” anlamlarında kullanılmaktadır. Tevbe, “*kötülüğünden dolayı günahı terk etmek, yaptığına pişman olmak, bir daha dönmeyeceğine kesin karar vermek ve düzeltebilecek olan hareketlerini/amellerini dönüş yaparak düzeltmektir.*²⁶⁵” Yani kişinin günahlardan vazgeçmesini ve tüm benliğiyle Allah’a dönmesini ifâde eder.²⁶⁶ Âsi olmaktan kurtulup itâatkâr olmaktır. Nefsin kötülüklerinden sıyrılıp Hakk’a dönmesidir.²⁶⁷ Övgüye layık olmuş olan şeylere yönelmektir.²⁶⁸ Kalbin bütün kötülüklerden nefret edip, pişmanlık duyarak vazgeçmesidir. Bu nedenle nedâmet, tevbenin ilk ve en önemli şartıdır. Resûlullah Efendimiz (sav)’in ifâdesiyle, “*Pişmanlık duymak tevbenin kendisidir.*²⁶⁹”

Tevbe, tasavvuf literatüründe “*bâbü’l-ebvâb*”, yani “*ana kapı*” diye tanımlanmıştır.²⁷⁰ Bunun sebebi, sûfilerin tasavvufî makamların ilki olarak tevbeyi kabul etmeleri ve mânevî yükselişin her aşamasında gerekli olan bir kavram olarak

²⁶¹ Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 63.

²⁶² Buhari, “İlim”, 10; Ebû Dâvud, “İlim”, 1; Tirmizî, “İlim”, 19; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17. “*Kuşkusuz âlimler Peygamberlerin varisleridir...*”

²⁶³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 345.

²⁶⁴ Cürçânî, *Ta’rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 67.

²⁶⁵ İsfahânî, *Müfredât, Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 200.

²⁶⁶ Bekir Topaloğlu, “Tövbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 279.

²⁶⁷ Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 542.

²⁶⁸ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 187; Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 43.

²⁶⁹ İbn Mâce, “Zühd”, 30.

²⁷⁰ Süleyman Uludağ, “Tövbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 284.

görmeleridir.²⁷¹ Gazâlî; tevbe, mânevî yolcuların yolunun başlangıcı, kurtuluşa ulaşanların sermayesi, müritlerin atması zorunlu ilk adımı olarak görmektedir.²⁷² Tevbe, kul ile Allah arasında meydana gelen mânevî bir durumdur. Allah'ın kuluna, kulunun da yaratıcısına dönmesidir. Allah'a doğru insanın pişmanlıkla dönmesi, Allah'ın da ona lütufla karşılık vermesidir.²⁷³ Yüce Allah'ın kuluna lütufla karşılık vermesi demek, ona tevbe, kulun da Allah'a dönmesi, günahlardan ötürü pişman olması ve ondan af dilemesidir.²⁷⁴ Sehl et-Tüsterî tevbe, “*Tevbe kulun günahını unutmamasıdır*”, Cüneyd-i Bağdâdî ise, “*Kulun günahını unutmasıdır*” şeklinde tarif etmiştir.²⁷⁵ Bu tanımlarda zâhiren bir zıtlık varmış gibi görünse de, söz konusu bu iki farklı anlayışın ilkinde mânevî yolun başında olan ve günaha bulaşma ihtimali bulunan sûfi, ikincisinde ise, her daim Allah'ın zikrinden ayrılmayan ârif ve âşıkların tevbesi arasındaki fark dile getirilmiştir. Tevbeyle, esas itibariyle günahın kalpte eser kalmamak üzere dönülmesi ifade edilmektedir.²⁷⁶ “*Tevbe Allah dışında her şeyden (mâsivâ) tevbe etmektir.*”²⁷⁷ sözü âriflerin tevbesine işaret etmektedir.

İnsan yaratılışı itibariyle iyilik ve kötülüğü yapma eğilimi ve özellikleriyle var olmuştur. Bu husus bütün ilâhî dinlerde mevcuttur. Peygamberler hariç günah işlemeyen hiçbir insan yoktur. Nefsi emmâre, insanın bu farklı yönlerinden şer olan tutum ve davranışları ön plana alarak kişiye kötülükleri ve nefse uymayı cazip hale getirir. Fakat akıllı ve iradesi kuvvetli bir insan bu aldatma ve tuzaklara düşmez. Tevbe hatadan dönme ve kendini yenileme bilinciyle yapılır fakat bu durum sağlam bir iradeyi gerektirir.²⁷⁸ Günah işleyen fakat pişmanlık duyarak tevbe eden kişiler, Allah'a diğer insanlardan daha yakındır. Çünkü onun lütfuna taliplerdir. Bu sebeptendir ki tevbesi olmayan bir kişinin makamından ya da hâlinde bahsetmek mümkün olmaz.²⁷⁹

Kuran âyetleri incelendiğinde tevbenin, Kuran kaynaklı bir kavram olduğu açıkça görülmektedir. Âyetlerde tevbe kelimesiyle mutasavvıflar, öncelikle nefsin

²⁷¹ Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 144.

²⁷² Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 4: 3.

²⁷³ Kızılar, *Tasavvufta Karakter Eğitimi*, 126.

²⁷⁴ Uludağ, “Tövbe”, 285.

²⁷⁵ Ebû Bekir Muhammed b. İshak Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğu Devrinde Tasavvuf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 141; Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 43; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 190.

²⁷⁶ Uludağ, “Tövbe”, 284.

²⁷⁷ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğu Devrinde Tasavvuf*, 142; Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 43; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 191.

²⁷⁸ Esmâ Sayın, *Tasavvuf Terapisi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2014), 49.

²⁷⁹ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 614.

isteklerine yönelme ve uyma, ardından çeşitli sebeplerle yapılan günahlardan vazgeçerek kişinin Yaratanına dönmesinin kastedildiğini, Allah'ın emir ve yasaklarına itaat etme şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmişlerdir.²⁸⁰ Ebû Osman el-Hîrî de şöyle buyurmuştur.

Allah kullarından kusur işleyenleri affetmeyi kendisine vacip kıldı da bu sebepten, “Ey kullar! Sizi yaratan Rabbiniz kendi nefsi üzerine merhametli olmayı yazdı. Şöyle ki, sizden biriniz cahillikle bir kötülük işlerse sonra kötülüğünü anlayıp da sözde de fiilen de kötülüğünden döner, tevbe eder ve kendisini ıslah ederse Allah onun eski günahına bakmaz, ona mağfiretiyle muamele eder. Çünkü Allah çok mağfiret sahibidir, çok rahmet sahibidir.²⁸¹” buyurmuştur.²⁸²

Bu âyette kulun bir günah, hata ve kusur işlemesinden sonra tevbeyle kendisini düzeltmesi durumunda Allah'ın onu affedeceği bildirilmiştir. Es'ad Hoca bu durumu, bir insanın hatası, günahı ne kadar çok olsa da Allah'ın merhameti her şeyden fazladır, Allah her günah işleyene hemen karşılık verseydi cezalandırılmayan hiçbir yaratılan olmazdı şeklinde izâh etmiştir. Çünkü hata yapmayan, kusur ve günah işlemeyen yoktur. Peygamberler hariç dünya da yaşayan hiçbir kimse bundan kaçamaz. Ayrıca hata yapan, kusur işleyen, günahlara dalmış olup da gaflet içerisinde bulunan insanlara karşı takınılması gereken tavır da Es'ad Efendi, onları tevbeyle davet ederek, iyilikleri ve güzellikleri, Allah Teâla'nın merhamet ve şefkat sahibi olduğunu anlatarak, nasihat ederek ve tevbe etmelerine vesile olarak onlara yardımcı olmalıyız, şeklinde ifade etmiştir.²⁸³ İnsanları ancak bu şekilde hakîki mânâda kulluğa yönlendirip emr-i bi'l ma'rûf görevimizi yerine getirmiş oluruz.

Allah'tan uzaklaştıracak bütün davranışların terk edilmesi ve yine ona dönülmesi çeşitli ifâdelerle tavsiye edilmektedir.²⁸⁴ Sufiler tarafından insanlar tevbe, inâbe ve evbe

²⁸⁰ Tevbe ile ilgili âyetler için bkz. Bakara, 2/33, 37, 128, 222; Âl-i İmrân 3/90, 135; Nisâ, 4/17, 18, 31, 106, 137; Mâide 5/39; En'âm 6/54; A'râf 7/143, 199; Tevbe 9/15, 117, 118; Yûnus, 10/ 90-91; Hüd 11/112, 114; Nahl 16/119; Tâhâ 20/82; Nur, 24/31; Furkân 25/70; Ahzâb 33/24; Sâd, 38/44; Zümer 39/54; Mümin, 40/3; Şûrâ, 42/25, 30; Muhammed 47/19; Hücürât, 49/11; Kâf, 50/32; Tahrim, 66/8; Mutaffifin 83/14; Şems 91/9-10; Nasr 110/3.

²⁸¹ En'âm, 6/54. “Rabbiniz merhamet etmeyi -bir lütuf olarak- kendine yazdı. Gerçek şu ki, sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar da ardından tövbe edip kendisini düzeltirse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”

²⁸² Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 174; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 423; <http://mecmerkezi.org/WebTV/825/Sohbetler.aspx>.

²⁸³ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 425; <http://mecmerkezi.org/WebTV/825/Sohbetler.aspx>. Es'ad Coşan bu durumu, “O halde herkese bunu bildireceğiz. ‘Korkma kardeşim! Üzülme! Olan olmuş bir kere, hadi gel bakalım! Tevbe et, Allah'ın iyi kulu olmaya karar ver, hâlini düzelt. Tevbe edip de ıslah olanları Allah affedecek.’ diye müjdelememiz lazım.” sözleriyle ifade etmiştir.

²⁸⁴ Tevbe ile ilgili âyetler incelendiğinde “rûcû”, “inâbe”, “evbe”, “evvab”, “gufrân”, “af” ve “istiğfar” gibi kavramlar kullanılmıştır. İnâbe, tekrar tekrar, defalarca dönmek, bir şeye dönüş yapmak, samimi bir şekilde Allah'a teslim olmak, ona yönelmek ve tevbe etmektir. Evbe iradeye bağlı olarak bir yerden bir yere dönmek, günahlarından vazgeçip, Allah'a itaat etme yoluna girmek anlamlarına gelmektedir. İstiğfar ise bağışlanmayı dilemektir. Kişinin yaptığı kötülüklerden pişman olup, Allah'tan bağışlanmasını

ehli olarak sınıflandırılmışlardır. Tevbe ehli Allah'ın azabından ve cezasından korktuğu için günahından vazgeçer. İnâbe ehli, Allah'ın mükâfatı için tevbeye yönelir. Evbe ehli ise, Allah Teâla istediği için, emri tutmak amacıyla tevbe yapar.²⁸⁵ Bazı âlimlere göre de tevbe üç kısımdır. Başlangıcı tevbe, ortası inâbe, sonu ise evbedir.²⁸⁶ Kulların hatası, kusuru günah işlemektir. Allah dostlarının hatası ise kendi mevcudiyetlerini görmeleridir.²⁸⁷ Bu yüzden bazıları günah ve kötülüklerinden, bazıları gafletinden, bazıları da ibadet ve tâatlerinin azlığından tevbe etmişlerdir.²⁸⁸ Ayrıca âyetlerde Allah'ın tevvâb, gaffâr, gafûr, afûv gibi isimlerinden söz edilmiş ve tevbenin ilâhî boyutu üzerinde de durulmuştur.

Bunun yanı sıra bazı sûfiler, tevbenin başlangıç halinde, kulu günahlardan sakındıran bir duygunun olması gerektiğini söylemişler ve buna bağlı olarak da yakaza/intibah halinden bahsetmişlerdir. Bu duygular Allah'ın bir lütfudur.²⁸⁹ Yakaza, mânevî yolcunun iradesiyle kendine çekidüzen vermesi, gafletten uzaklaşması ve aklını başına toplayarak Allah'a yönelip tevbede bulunması anlamlarında kullanılır.²⁹⁰ Mânen uyanık olmak demektir, kalbin ve ruhun uyanıklığı anlamındadır. Bu haliyle tevbenin başlangıcı, sağlam olan temelidir. Tevbe yakazanın kişide süreklilik durumuna geldiği halidir.²⁹¹ Bu durumdan sonra tevbenin artık kalıcı hale gelmesi ve günaha bir daha dönülmemesi de, nasuh tevbesi olarak ifâde edilmiştir.²⁹² Samimi ve içtenlikle yapılan tevbe anlamına gelen bu kavramı, İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) "*Kişinin yaptığı kötülüğe kalben pişman olması, bir daha işlememeye azmetmesi, elini gûnahtan çekmesi, diliyle Allah'tan bağışlanma talep etmesi, daha önce günahla zevk kazandırdığı bedenini bu zevkten uzaklaşma yolunda kullanmasıdır.*" diyerek izâh etmiştir.²⁹³ Bu yönüyle konuya bakıldığında tevbe için dilin önemi kadar kalbin ve kalpteki duyguların tutum ve

dilemektir. Kuran'da yer alan bu kavramların daha çok tevbe kapsamında ve anlamında değerlendirildiği görülmektedir. Ayrıca bkz. Abdurrahman Kasapoğlu, "Kurân'da 'Înâbe' Kavramı: Dinî Tecrübe Açısından Bir Yaklaşım", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 22 (2008): 137-159.

²⁸⁵ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 190.

²⁸⁶ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 190.

²⁸⁷ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 542.

²⁸⁸ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 43; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 190.

²⁸⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 615.

²⁹⁰ Bkz. Semih Ceyhan, "Yakaza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 270-271.

²⁹¹ Süleyman Uludağ, "Tövbe", 285.

²⁹² Tevbe-i nasuh, tövbeler tövbesi olarak ifade edilmiş ve "*Günahın benzerine dönmemeye azmi sağlamlaştırmaktır.*" diye tarif edilmiştir. Bkz. Cürcânî, *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 67, 68. Nasuh kelimesi "*en halis, en safi ve en içten*" anlamlarına gelir. Bu mânâda bakıldığında ciddi ve yürekte tevbede bulunmak, nasuh tevbesi olarak ele alınmalıdır. Bkz. Selim Arık, "Nasuh Tövbesi", *Diyanet Aylık Dergi* 225 (2009): 23-26.

²⁹³ Topaloğlu, "Tövbe", 281.

davranışlarda yansımalarının önemi büyüktür. Pişmanlığı, hatadan dönmeyi yalnızca dille söylemek yeterli değildir. Mutasavvıflar bu durumu “*yalancıların tevbesi*” olarak ifade etmişler ve bu tevbe için kalpten mahrum olduğu için fâsid olarak görmüşlerdir.²⁹⁴

Tevbenin önemi üzerinde çokça duran Hz. Peygamber (sav) de birçok hadisinde insanların günahlarından dolayı içten gelerek pişman olup tevbe ettiklerinde, tevbelelerinin kabul edileceğine vurgu yapmıştır.²⁹⁵ “*Siz günah işlemeyen kimseler olsanız Allah bu fiili işleyen başka bir topluluk yaratır ve onların günahlarını bağışlar.*”²⁹⁶ hadisi Allah Teâla’nın yukarıda bahsettiğiniz tevvâb, gaffâr, gafûr, afüvv isimlerine işaret etmekle beraber, insanların günah işleyebileceklerini fakat pişman olup tevbe ettiklerinde affedileceklerini vurgulamaktadır. Günahattan korunmuş, ismet sıfatıyla²⁹⁷ bezenmiş olan Peygamber Efendimiz (sav)’in “*Bazen kalbimi bir perde bürüdüğünden günde 100 defa istiğfarda bulunduğum olur.*”²⁹⁸ hadisi, peygamberlerin sürekli Allah’a yükselme ve yakınlaşma halinde olduğunu anlatmaktadır. Peygamber Efendimiz (sav)’in tevbesi de, Hakk’a yönelmiş olduğundan devamlı olmuştur.²⁹⁹ Her an bir önceki duruma göre ilerleme ve yükseliş olduğu için bütün önceki durumlara tevbe etmek lazımdır.³⁰⁰ İşte burada söz edilen Peygamber Efendimiz (sav)’in tevbesi bunu dile getirmiştir.

Tevbe, Allah ile kul arasındaki uzaklaşmaya son verme çabasıdır. Kulun Yaratanına sığınmasıdır ama bu, yine sığınılacak yerdeki yerimizin mahiyetine bağlı bir durumdur. Ancak Allah dilerse ve isterse insana nasip olur. Kişiyi tevbeyle muvaffak kılan Allah’tır.³⁰¹ Tevbe için şart olan mânevî uyanıklık, Allah tarafından kendisinden

²⁹⁴ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, 191-192.

²⁹⁵ “*Pişmanlık tevbedir.*” (Ahmed b. Hanbel, 1/376); “*Günahattan tevbe eden hiç günahı olmayan kimse gibidir.*” (Tirmizî, “*Kıyâmet*”, 49) hadisleri, tevbenin önemine işaret etmektedir. Tevbe ile ilgili bazı hadisler için bkz. Buhârî, “*Edeb*”, 60; Buhârî, “*Da’avât*”, 4; Buhârî, “*Rikâk*”, 48; Buhârî, “*Mezâlim*”, 10; Buhârî, “*Meğazî*”, 80; Buhârî, “*Veşâyâ*”, 23; Buhârî, “*Hudûd*”, 27-29; Buhârî, “*Teheccüd*”, 2-5; Müslim, “*Zühd*”, 52; Müslim, “*Tevbe*”, 9-11; Müslim, “*Zikir*”, 41-42; Müslim, “*Fezâ’il*”, 126; Müslim, “*İmân*”, 145; Ebû Dâvûd, “*Vitr*”, 26; Ebû Dâvûd, “*Hudûd*”, 9; Tirmizî, “*Tefsîr*”, 83/1; Tirmizî, “*Da’avât*”, 98, 106; Tirmizî, “*İmân*”, 11; Tirmizî, “*Kıyame*”, 49; İbn Mâce, “*Edeb*”, 57; İbn Mâce, “*Zühd*”, 29-30; İbn Mâce, “*Hudûd*”, 33.

²⁹⁶ Müslim, “*Tevbe*”, 9-11.

²⁹⁷ İsmet sıfatı, Peygamberlerin günahattan korunmuş olduğunu ifade eden sıfattır. Allah’ın peygamberleri temiz bir yaratılışa sahip kılması demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Bulut, “*İsmet*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 134-136.

²⁹⁸ Müslim, “*Zikir*”, 41-42; Ebû Dâvûd, “*Vitr*”, 26.

²⁹⁹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, 192; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 613.

³⁰⁰ Öztürk, *Kur’an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 145.

³⁰¹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, 192.

korkan kulların kalbine atılmıştır.³⁰² İnsan yaptığı bir işin iyi veya kötülüğünü vicdanıyla tarttıktan sonra, kötü ve hatalı işlerinden dolayı kalbine onlardan ayrılma ve uzaklaşma isteği verilir.³⁰³ Bu sebeple tevbe içinde sevgiyi, umudu ve yenilenme bilincini barındırır.³⁰⁴ Günah ve hata işleyen bir kula Allah tevbeyi lütfederse yani ona yaklaşırsa kişi artık yaptıklarına takılmamalı ve sadece kendisine gelen bu lütfu düşünmelidir. Başka bir ifadeyle kişi günah ve hata işlediğinde Allah'ın yüceliği ve azametini o kadar bağlanmalıdır ki günahlar ve onların izleri aklından ve gönlünden kaybolmalıdır.³⁰⁵ Sûfiler bu anlamda tevbeyi, “İşlediğin bir günahı hatırlar da, hatırlama zamanında o günahı hoşlanmaz ve zevk almazsan tevbe işte odur.”³⁰⁶ diye açıklamışlardır. Mansur b. Ammâr, “Günaha güç yetirebildiğin zaman işlediğin o günahla zevklenmen, günahı işlemenden daha kötü bir durumdur.”³⁰⁷ diyerek kişilerin günahlardan nedâmet duyması gerektiğini söylemiştir. Burada şu asla unutulmamalıdır. Günahlardan pişmanlık duymamak, hatta yapılan hata ve günahın kişiye zevk vermesi onun zamanla normalleşmesine sebeptir. Es'ad Efendi bu durumu insanların birbirlerine artık vazife ve sorumluluklarını yapmadıklarını, günah işleyenleri uyarmadıklarını dile getirerek belirtmiştir. Artık hata ve günah işleyenler de bundan hayâ etmemektedirler. Hatta bir adım daha öte, bunlardan dolayı sevinç ve mutluluk duymaktadırlar. Gerçek dervişin günah işlediğinde pişman olması ve günahına gözyaşı dökmesi gerektiğini, etrafındaki insanlara da günahı işletmememiz ve bu duruma asla müsaade vermememiz gerektiğini vurgulamıştır.³⁰⁸

Tevbenin tam olması için birtakım ön şartlar vardır. Sahih bir tevbe için kulun muhasebe içinde olması gereklidir. Muhasebeden maksat gafletten uzak olmaktır. Yapılanları sorgulamaktır. Güzel bir sorgulama ile kötü yollar kapatılmış, güzelliklere

³⁰² Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 616.

³⁰³ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 188.

³⁰⁴ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 49.

³⁰⁵ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğu Devrinde Tasavvuf*, 141; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 192.

³⁰⁶ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 191.

³⁰⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 134; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 3: 18;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/741/Sohbetler.aspx>.

³⁰⁸ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 3: 19, 20; <http://mecmerkezi.org/WebTV/741/Sohbetler.aspx>. Es'ad Coşan'ın, “Günahı işleyenler ondan utanmıyorlar, sevinç duyuyorlar. Günahın işlendiğini görenler de onları tenkit etmiyorlar, onlara müdahale etmiyorlar, emr-i bi'l ma'rûf ve nehy-i anil münker vazifelerini yapmıyorlar. Günah tabiileşiyor, olağanlaşıyor. Yani olağan bir şey, 'Ne yapalım, herkes yapıyor!' gibi. Bu daha fena, bu çok kötü bir şey! Biz günah işlemeyeceğiz. Günah işlediğimiz zaman nedamet duyacağız, ağlayacağız. Günahı işletmeyeceğiz. Başkası tarafından günahın işlenmesine müsamaha etmeyeceğiz. Elimizle durdurabilirsek durduracağız. Dilimizle söyleyebilirsek söyleyeceğiz. Onu da yapamıyorsak, 'Aman ya Rabbi! Cezayı bana da teşmil etme, beni de bunların yüzünden kahretme, helak etme!' diye, Allah'a sığınacağız.” sözleri, onun bu konudaki öğütlerini içermektedir.

yol açılmış olunur.³⁰⁹ Sonra mânevî yolcunun fiillerindeki kusurları görmesi gereklidir. Geçmişimizin muhasebesini yapmak çok güzeldir fakat bununla oyalanarak ânı değerlendirmemek tevbenin sırrına aykırıdır.³¹⁰ Günahları terk etmek, önceden yapılan hatalardan ve günahlardan nedamet duymak, bir daha yapmamak için iradeyi güçlendirmek ve güzel olana yönelmek genel hatlarıyla tevbedeki şartları ihtiva etmektedir. Hâris el-Muhâsibî, “*Kul, gûnahta ısrarı terk edince tevbe nasip olur. Allah’tan korkmayı düşünmek de ısrarı terk ettirir.*³¹¹” buyurmuştur. Burada tevbe, “*dönüş*” anlamında kullanılmıştır. Es’ad Efendi, tevbeyi gûnahtan dönmek, Cenâb-ı Hakk’ın yoluna dönüş yapmak olarak açıklamıştır. Tevbenin alışkanlık haline gelmemesine dikkat çekmiştir. O’na göre kişinin günahında devam etmesi, tevbeyle dönüş yapmaması küçük günahların bile büyümesine sebep olmaktadır.³¹² Kötülüklerden sonra iyiliğe yönelme, kişinin kendi iç dünyasında kendisini bulmasına ve güzel işlere yönelmesine imkân tanımaktadır.³¹³

Gazâlî’ye göre tevbe birtakım basamaklardan müteşekkildir. Hatanın farkındalığı veya günahın bilinmesi ilk basamaktır. Bu farkındalık ve bilinç gönülde tatminsizlik meydana getirir. Kişi huzuru bulmak için pişmanlık hisseder. Dolayısıyla hatayı terk etmek kolaylaşır. Kalpte olan acı, o hatayı ve günahı daha sonra da yapmamaya öncüdür. Kişi aynı kusuru işlediğinde başına ne geleceğini bilmektedir. Bu basamakların tamamı tevbe makamıdır.³¹⁴ Şu halde tevbenin üç şartı vardır: Bunlar, kişinin şimdiye kadar yaptığı kötülüklerden dolayı ciddi pişmanlık duyması, kötü hallerinden sıyrılıp güzel şeylere yönelmesi ve bundan böyle eski kötülüklere dönmeyeceğine dair azm-u cezm etmesi/kesin karar vermesidir.³¹⁵ Âlimler bahsedilen üç duruma (nedâmet, terk, tekrar işlememe) çok önemli bir unsur daha eklemişlerdir. O da ameli sâlihtir. Güzel ve yararlı işlerle geçmişteki hata ve kusurların telâfisi mümkündür.³¹⁶ Cüneyd-i Bağdâdî bu durumu nedâmet (pişmanlık), kararlılık ve çaba olarak sınıflandırmıştır.³¹⁷ Ahmed b. Âsım el-Antâkî de, “*Şu kesin bir ganimettir ki sen*

³⁰⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 617.

³¹⁰ Öztürk, *Kur’an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 146.

³¹¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfîyye*, 58; Coşan, *Tabakâtü's-Süfîyye*, 1: 312;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/1362/Sohbetler.aspx>.

³¹² Coşan, *Tabakâtü's-Süfîyye*, 1: 313; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1362/Sohbetler.aspx>.

³¹³ Kıziler, *Tasavvufta Karakter Eğitimi*, 128.

³¹⁴ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 4: 5. Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 190.

³¹⁵ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 187.

³¹⁶ Topaloğlu, “Tövbe”, 281.

³¹⁷ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 190.

*kalan ömrünü islah edersen geçmişini Allah affeder.*³¹⁸” sözü günah işledikten sonraki amellerin önemini vurgulamıştır. Es’ad Efendi mâzideki günahların affedilebilmesi için kişinin bundan sonraki yaşamında iyi bir insan ve iyi bir kul olması şartını çok güzel açıklamıştır. Affin nasıl olacağını da, önce günahın amel defterinden silineceğini, daha sonra Allah’ın o günahı meleklerle, insanların âzâlarına, mekânlara unutturacağını söylemiştir. Çünkü bunlar günah için şahitlik edeceklerdir. Allah’ın “*Gaffâru’z-zünûb*” ve “*Settâru’l-uyûb*” olmasının tezahürlerini bu şekilde görmekteyiz. Ancak ilk ve tek temel şart kulun tevbesini sıdk ile yapması ve bir daha aynı günahları işlememeye azmetmesidir.³¹⁹

Tevbe ile ilgili en önemli hususlardan bir tanesi de hiç şüphesiz pişmanlıkta geç kalınmamasıdır. Kuran’da kabul edilen tevbenin gûnahtan hemen sonra pişmanlıkla yapılan tevbe olduğu belirtilmekte, son nefesteki dönüşün fayda vermeyeceği ifade edilmektedir.³²⁰ Ölüm anlarındaki pişmanlık, hatalarla ve günahlarla geçmiş bir hayatı temizlemez. Bu yüzden tevbenin hayatta önceliği vardır. Yani ölüm anından önce olmalıdır.³²¹ Şu da unutulmamalıdır ki ölümün insana ne zaman ve nerede geleceği meçhul olduğundan tevbe her an olmalıdır.³²² Allah’ın en çok sevdiği kimsenin tevbe eden gençler olduğunu Peygamber Efendimiz (sav) müjdelemiştir.³²³ Sûfiler de tevbeyle ilerde yaparım sözünü terk etmek şeklinde tanımlamışlardır.³²⁴ Ebû Yezîd el-Bistâmî, “...*Bir belaya dûcâr olduğun zaman Allah’tan kusurunun affını dilemekte süratli davran. Çünkü belayı kaldırmaya kâdir olan başka insanlar değil ancak Allah’tır.*³²⁵” sözüyle bu durumu açıklamıştır. Burada “*Başınıza gelen her musibet kendi yapıp*

³¹⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 139, 140; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 83; <http://mecmerkezi.org/WebTV/662/Sohbetler.aspx>.

³¹⁹ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 85-87; <http://mecmerkezi.org/WebTV/662/Sohbetler.aspx>.

³²⁰ Nisâ 4/17-18. “Allah’ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında ‘Ben şimdi tövbe ettim’ diyenlerle kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır.”

³²¹ Ölüm anındaki tevbe, Kuran da Firavun tevbesi olarak anlatılmıştır ki bu husus tevbenin hikmetine, şartlarına aykırıdır. Bkz. Yûnus, 10/ 90-91. “*Derken İsrâiloğulları’nı denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü. Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: ‘Elhak inandım ki, İsrâiloğulları’nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O’na teslim edenlerden biriyim.’ Şimdi mi? Hâlbuki daha önce hep başkaldırmuş ve bozguncular arasında yer almıştın.*”

³²² Öztürk, *Kur’an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 150.

³²³ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 187.

³²⁴ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 190.

³²⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 73; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 472; <http://mecmerkezi.org/WebTV/236/Sohbetler.aspx>.

*ettikleriniz yüzündendir, kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar.*³²⁶” âyetinin mânâsı da verilmiştir. Belayı kaldıracak olan başkası değil, ancak Allah’tır. Bu sebeple bir kişi başına sıkıntı ve felaket geldiğinde hemen Allah’a rücu etmeli ve Allah’tan bağışlanma dilemelidir. Bu işte de zaman kaybetmemelidir.

Tevbe ile dönülmesi icap eden en büyük günah hiç şüphesiz Allah’ı inkârdır. Daha sonra büyük günahlardan olan kibir yani övünme de insanı benliğinden koparan davranışların başındadır. Çünkü bu süflî davranışlarda sadece diğer varlıklara karşı değil, Yaratana karşı da farklı bir cüretkârlık vardır. Bu sebeptendir ki Allah dışındaki her türlü şeyden dönmesine vesile olarak kişinin kibre düşmesine de tevbe engel olmaktadır.³²⁷ Şakîk el-Belhî, “*Tevbe, senin Allah’a karşı cüretkâr davranışını anlaman, o cüretkârlığına rağmen Allah’ın da sana karşı olan halim selimliğini sezmandır.*³²⁸” buyurmuştur. Hoca Efendi asıl tevbenin bireyin yaptığı hata ve günahdaki cesaretinin farkına varması olduğunu belirtmiştir. İnsanların şunu unutmaması gerekir. Günah işleyeni Allah günahındaki cüret ve edepsizliğinden dolayı kahredebilir. Her türlü bela, musibet veya helak bu sebeple ortaya çıkmaktadır. Kişinin bu bilinçle Yaratana karşı tevbe etmesi önemlidir.³²⁹

Kul hakkına yönelik günahlara gelince tevbe devreden çıkmış olur. Çünkü tevbe Allah haklarından meydana gelmiş günah ve hataların affına yarar.³³⁰ Kullar arasında cereyan eden haklar da karşılıklı helallik almada geç kalınmaması gerektiği konusu önem arz eder. Çünkü kul hakkına ait tevbenin ilk derecesi, imkân nispetinde hak sahiplerini râzı etmektir. Burada da şuna dikkat edilmelidir. Helallik sırasında hak sahibine işlenen hatalar bildirilir ve rızâsı alınır. Maddî veya mânevî bir zarar varsa ödenir. İşlenen kötülük karşı tarafı üzecek gibi bir durum arz ediyorsa genel anlamda özür dilenerek bağışlanma istenir.³³¹ Tevbeyle ilgili bir diğer husus da kişinin günaha dalacak ortam ve arkadaşlardan uzaklaşmasıdır. Arkadaşlarımızı, ahbablarımızı ve sohbet edeceğimiz kişileri Allah’ın sevdiği kişiler arasından seçmeye gayret göstermeliyiz. Bu durum kendisine çekidüzen vermek isteyen ve bu yolda gayret sarf eden kişiler için olmazsa olmazdır. Konuyla ilgili olarak Ebû Osman el-Hîrî, “*Fâcir*

³²⁶ Şûrâ, 42/30.

³²⁷ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 52.

³²⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 65; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 410;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>.

³²⁹ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 410; <http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>.

³³⁰ Öztürk, *Kur’an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 147.

³³¹ Topaloğlu, “Tövbe”, 282.

*insanla (günahkâr kimseyle) dostluğu kesmek kazançtır.*³³²” buyurmuştur. Es’ad Hoca, Allah’tan korkmayıp günah işleyen insanın, arkadaşını da rahatlıkla kandıracağını ve doğru yoldan saptıracağını, günahlara düşüreceğini ifade etmiştir.³³³ Mansur b. Ammâr, tevbesinden sonra günah işleyen birisine, “*Sen ahiret ve sevap yolundan, tekrar dünya ve günah yoluna, ancak orada kendini çok yalnız hissettiğin için ve ahiret yoluna giren insanların azlığından canın sıkılmıştır da dönmüşsündür.*³³⁴” demiştir. Es’ad Hoca insanların çoğunun dünya hırslarına mağlup olduğunu, iyilik yapanların, Allah’ın istediklerini yapmaya çalışanların azınlıkta olduğunu ifade etmiştir. Özellikle Allah yolunda, gönül ehli olanların ise daha da az sayıda olduğunu belirtmiştir. İşte bu kimselerin günaha dalmış insanların çokluğuna karşı olmalarını övgüyle karşılamak gerekmektedir. Çünkü insan toplu halde olunca bir şeyi rahatlıkla yapabilmektedir. Bundan sakınmak, tek başına kalırsa bile hak yolundan ayrılmamak, günaha sürüklenmemek önemli bir husustur.³³⁵

Sonuç itibarıyla “*Kuşkusuz onların dönüşü ancak bizedir.*³³⁶” âyetiyle insanların sahibinin ancak Allah olduğu vurgulanmıştır. Her ne kadar buradaki dönüş ifadesi, dünyadan varış anlamında da olsa hata, kusur ve günahlardan sonra insanların benliğinin ve iradelerinin, Allah’a dönmesi anlamını da taşımaktadır. Bu dönüş tevbeyle olmaktadır. Tevbe kişiye hata ve günahlarından dönme yolunda büyük bir yol göstericidir. Tevbe sahih ve sağlam olduğunda tesiri bütün hallere ve makamlara yayılmaktadır.³³⁷ Aynı zamanda tevbe düşüp kalktığımızı, düşüp kalkışımız da gelişmekte olduğumuzu göstermektedir. Kötülüklerden sonra tevbeyle sarılan ve Allah’a sığınan kişinin kişiliği sağlamlaşır ve benliği kemâle erer. Geleceğe karşı bir umut besler.

Mânevî yolculuğa çıkan bireyler, tevbeyle yaşama anlam verecekler ve hatalarından dönmeye kendilerine motivasyon sağlayacaklardır. Bu sayede güzel

³³² Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 173; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 417; <http://mecmerkezi.org/WebTV/825/Sohbetler.aspx>.

³³³ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 418-420; <http://mecmerkezi.org/WebTV/825/Sohbetler.aspx>

³³⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 135; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 22;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/741/Sohbetler.aspx>.

³³⁵ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 23, 24; <http://mecmerkezi.org/WebTV/741/Sohbetler.aspx>.

³³⁶ Gâşiye, 88/25.

³³⁷ Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, *Gerçek Tasavvuf*, 615.

davranışları hayatına yerleştirerek benliğini yeniden inşâ edeceklerdir.³³⁸ Aksi takdirde dünya yaşamından aradığı zevk ve tadı bulamaz. Sakınılması gereken iş ve davranışlardan kendini koruyamaz. Tevbeyle Allah'tan gereğince ve sevgiyle korkup kötü iş ve davranışlardan sakınacaklar, şüphelilere yanaşmayacaklardır. Bir sonraki adım bu yüzden takvâ ve vera' olacaktır.

2.4.3. Takvâ / Vera'

Takvâ kelimesi sözlükte “*korkma, sakınma, kaygılanma, korumak, korunmak, sakınmak, korkmak, çekinmek ve itaat etmek*³³⁹” anlamlarında kullanılmaktadır. Takvâ, Allah'a itaatla onun azabından sakınmadır. Nefsi, yapmak veya terk etmekle azaba müstehak olacağı şeylerden korumaktır. İnsanın kendi canını korkulan şeylerden ve özellikle Allah'tan başka olan şeylerden sakındırmasıdır.³⁴⁰ Allah'ın isteklerine uymak, yasaklarından kaçınma hususlarında titiz davranmak, kendini korumak ve birçok şeyden sakınmak mânâlarına gelmektedir.³⁴¹ Yaratandan ötürü günahları terk etmek ve itaatkâr olmaktır.³⁴² Allah'tan korktuğu için bir kimsenin günahlardan uzak kalmasına takvâ denilmektedir. Ayrıca zevk ve haz veren şeylerden nefsi mahrum bırakmak da bu anlamdadır. Bir nevi nefisle zıtlaşmaktır.³⁴³

Takvâ, Allah'a itaat ederek azabından çekinmektir. Tevekkül, rızâ ve sabır takvânın göstergesidir.³⁴⁴ Kişinin sahip olmadığı nimetler için tevekküle, sahip olunan nimetler için rızâyâ ve elden kaçan nimetler için de sabra yönelmesi gerektiği üzerinde durulur. Bu şekilde takvâ kulun, Allah'tan başka her şeyden sakınması durumunu ifâde eder.³⁴⁵ Yahyâ b. Muâz naklettiğine göre İbn Abbas (ra) takvâyı iki boyutta ele almaktadır. “*Takvâ, ahlâkın asaleti ve lokmanın helal olmasıdır.*³⁴⁶” Es'ad Hoca bu

³³⁸ İbrahim Işıtan, “Süfi Özgürlük Algısının Gençliğin Mânevî Kişilik Gelişimine Katkısı”, *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri (7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri)* (2016): 326.

³³⁹ Cürcânî, *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 64; İsfahânî, *Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 1176; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 328.

³⁴⁰ Cürcânî, *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 64.

³⁴¹ Süleyman Uludağ, “Takvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 484.

³⁴² Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 201.

³⁴³ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 148.

³⁴⁴ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 201.

³⁴⁵ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 201; Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 148.

³⁴⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 107, 108; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 262; <http://mecmerkezi.org/WebTV/624/Sohbetler.aspx>. Hoca Efendi burada, “İbn Abbas sözü kendisi de

sözden sonra takvâ kavramını Kuran'dan “*Ey iman edenler! Allah’a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin.*”³⁴⁷” âyetiyle açıklamış ve takvâyı gücümüzün yettiğince, hakkıyla yapmaya çalışmakla emrolduğumuzu belirtmiştir. İnsanların hakkıyla takvâ ehli olmaları gerektiğini ifâde etmiş ve takvânın tasavvufun özü ve direği mahiyetinde olduğunu söylemiştir.³⁴⁸

Takvâ genel itibariyle sûfiler tarafından, Allah’tan korkmak anlamıyla ifâde edilmiştir. Aynı zamanda hem Allah’a hem de Peygamber (sav)’e itaat etmeyi de kapsamaktadır. Takvâ sahiplerine Kuran ‘da “*müttakî*” ve “*takî*” ismiyle hitap edilmiştir. Allah takvâ sahibi olanlarla beraberdir. Onların hem bu dünyada, hem de ahirette güzelliklere kavuşacağı belirtilir. Fudayl b. İyâz, “*Allah muttakî kullarına ummadığı yerden, hesap edilmeyen şekilde rızıklar bahşeder.*”³⁴⁹” sözüyle müttakîlere dünyada verilen mükâfatı belirtmiştir. Es’ad Efendi bu sözü okuduktan sonra izâhını Kuran’dan yaparak takvâ ehli olanların hiç ummadığı yerlerden nimetlere ve rızıklara kavuşacaklarını belirtmiştir. Ayrıca Hoca Efendi’ye göre bu durumu Allah dostları hayatlarında birebir tecrübe etmiştir. Bu insanların Allah’a karşı takvâları, tevekkülleri sağlam olduğundan rızıkları da Allah tarafından karşılanmıştır. Yanlarına hiçbir şey almadan yolculuk yapmaları bunun kanıtıdır.³⁵⁰

Kuran’daki âyetlerden yola çıkarak sûfilerin takvâyı, her türlü hata ve kusurlardan kaçınmak ve günahlardan sakınmak olarak ifâde ettikleri de görülmektedir.³⁵¹ Ayrıca insanlık için gönderilen tüm Allah elçileri insanların Allah’a

söylemiş olabilir. Peygamber (sav)’den de nakledilmiş olabilir; ondan da söylemiş olabilir. Peygamber Efendimiz (sav)’den de duyarak söylemiş olabilir. O belli değil.” açıklamasında bulunmuştur.

³⁴⁷ Âl-i İmrân, 3/102.

³⁴⁸ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 263-265; <http://mecmerkezi.org/WebTV/624/Sohbetler.aspx>. Es’ad Coşan takvâ kavramını şu şekilde açıklamıştır. “*Takvâ, esas itibariyle “sakınmak, korunmak” demek. Vikâye kökünden geliyor. Vikâye “korunmak” demek. Neden korunuyor insan? Kendisinin başına gelebilecek tehlikeden korunuyor. Muhtemel bir tehlikeden korunan insana ‘takvâli insan’ derler, ‘müttakî insan’ derler.*”

³⁴⁹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 14; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 55;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

³⁵⁰ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 55; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>. Es’ad Coşan burada Talâk, 65/2-3. âyetlerini okuyarak açıklama yapmıştır. “*...Kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa ona Allah kendisine bir çıkış yolu gösterir. Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah’a dayanıp güvenirse Allah ona yeter. Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.*”

³⁵¹ Takvâ konusuyla ilgili bazı âyetler için bkz. Bakara 2/2, 66, 150, 189, 194, 197, 201, 282; Âl-i İmrân 3/76, 102, 115, 133, 138, 175, 191; Nisâ 4/1, 31, 80, 131; Mâide 5/2, 11, 27, 35, 46, 57, 88, 100; En’am, 6/32; A’râf 7/26, 128; Enfâl 8/34; Tevbe 9/4, 7, 36, 44, 108, 123; Yûnus, 10/ 62-64; Ra’d 13/34, 37; Nahl, 16/2; Meryem 19/13, 18, 63; Tâhâ 20/132; Hac, 22/32, 37; Müminün, 23/52; Nûr 24/34, 52; Şuarâ 26/11, 108, 134, 142, 177, 179; Zümer, 39//61; Mü’min 40/21; Duhân 44/56; Câsiye 45/19; Hucurât, 49/3, 13; Tûr 52/18; Tegâbun, 64/16; Talâk, 65/2-3; Tahrîm 66/6; Müddessir 74/56; İnsân 76/11; Şems 91/8.

sıgınmalarını ve takvâ ehli olmalarını bildirmiştir. Peygamber Efendimiz (sav) de takvâ ehlini övmüş ve mükâfata kavuşacaklarını bildirmiştir.³⁵² Serî es-Sakatî, “Sünnete uygun az bir ibadet, bidatle beraber olan çok fazla miktardaki ibadetten daha hayırlıdır. Takvâlı olunca bir amel nasıl az sayılabilir?³⁵³” diyerek günümüz insanına sûfi ahlâk açısından uyması gereken kuralları yaşadığı dönemden bildirmiştir. Es’ad Efendi’ye göre bütün iş ve davranışlarımızı takvâdan ayrılmadan, sünneti seniyyeye, hadislere ve fıkıh ahkâmına uygun yapmaya gayret göstermek bugünün dervişlerinin uyması gereken ilk kuralıdır.³⁵⁴

Takvâ aslında her şeye karşı Allah’ın korumasını istemektir. Bu durum da ancak iyilikleri yaparak, kötülüklerden kaçınarak elde edilir. Dilemekten kasıt eylemdir. Fazîletlere yönelmektir. Dolayısıyla takvânın basamakları öncelikle şirkten, sonra hata ve günahlardan ve sonrasında insanda şüphe uyandıran her şeyden kaçınmaktır. En son basamağı ise boş olan, fayda vermeyen bütün işlerin terk edilmesidir.³⁵⁵ Ma’rûf el-Kerhî, “Tahir, temiz kulların gönülleri takvâ ile ferahlanır ve iyilikle ışık saçar, etrafta aydınlanır. Fâcir kimselerin gönülleri ise fisk u fücûrdan dolayı kapkara kesilir ve kötü niyetlerinden dolayı da körleşir.³⁵⁶” sözüyle konuyu dile getirmiştir. Es’ad Hoca da, takvâ sıfatına sahip olanların gönüllerinin inşirah bulacağını vurgulamış, iyilikleri sebebiyle gönüllerinin rahat olacağını belirtmiştir. Kötü niyet ve amellerden dolayı günahkârların gönüllerinin de, basiretlerinin de kör olacağını açıklamıştır.³⁵⁷ Yani takvâ gönüllerdeki duygunun yansımasıdır. Bu sebeptir ki, Allah nezdinde mal, mülk, zenginlik, soy, nesep ve şöhret gibi üstünlükler hiçbir şey ifâde etmez.³⁵⁸

³⁵² Takvâ konusuyla ilgili bazı hadisler için bkz Buhârî, “Menâkıb”, 1; Buhârî, “İ’tişâm”, 27; Buhârî, “Büyü”, 3; Müslim, “Salât”, 222; Müslim, “Birr”, 14, 32; Müslim, “Zikir”, 73; Müslim, “Fezâ’il”, 168; Müslim, “Şiyâm”, 74; Tirmizî, “Kıyâmet”, 60; Tirmizî, “Birr”, 18, 55; Tirmizî, “Zühd”, 52; Tirmizî, “Da’avât”, 112; Tirmizî, “Cihâd”, 26; Tirmizî, “Menâkıb”, 73; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 111; Ebû Dâvûd, “Fiten”, 1; Ebû Dâvûd, “Büyü”, 3; Nesâî, “İsti’âze”, 13.

³⁵³ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 52; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 251; <http://mecmerkezi.org/WebTV/8/Sohbetler.aspx>.

³⁵⁴ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 251; <http://mecmerkezi.org/WebTV/8/Sohbetler.aspx>. Es’ad Hoca bu konuda “Takvâlı amelin azı mı olur? Onun azı bile ne kadar kıymetlidir. Zümrütün küçüğü büyüğü olur mu? Hepsi zümrüt işte, kıymetli. Her işimizi Sünneti seniyyeye, fıkhı uygun yapmaya çalışmalıyız. İbadetimizde, giyimimizde, yememizde içmemizde, evimizde, işyerimizde, konuşmamızda, her şeyimizde bidatten uzak olmaya, sünnete muvâfık olmaya dikkat etmeliyiz.” diyerek açıklamada bulunmuştur.

³⁵⁵ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 200.

³⁵⁶ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 90; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 95; <http://mecmerkezi.org/WebTV/704/Sohbetler.aspx>.

³⁵⁷ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 95, 96; <http://mecmerkezi.org/WebTV/704/Sohbetler.aspx>.

³⁵⁸ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 26.

Sûfiler Allah'a şüpheli şeylerden kaçınarak sığınmaya çok önem vermişlerdir. Bunun için dünyaya taalluk eden her şeyden kaçınması mânevî yolda ilerleyen bireyin en önemli özelliklerinden biridir. Bu yüzden sûfiler takvâyı, “*Allah ile sükûn bulan ve bu halden zevk alan bir kulun ondan başkasından sakınması gerekir.*³⁵⁹” diyerek tanımlamışlardır. Takvâ, bu yönüyle hassas bir anlayışla mânevî bir yaşam tarzını benimsemektir. Bu sebeple tutum ve davranışlarda daima ihtiyatlı olma, ruhsattan kaçış ve azîmetle amel ediş söz konusudur.³⁶⁰ Kişi takvâyı esas alan bir dinî yaşayışla Allah'ın dostluğuna kavuşabilir.³⁶¹ Bu yönüyle takvâ bireyin kendi gayretinden kaynaklanır.³⁶² Allah takvâ ehlini sever, onları korur ve onlara yardım eder. Allah takvâ ehlinin dostudur. Bu dostluğa kavuşanlar artık kibir ve büyüklükten kurtulmuşlardır. Takvâ, kulun kendini takvâsından korumasıdır, anlayışı da bu hususu anlatmaktadır. İbrahim b. Edhem'e nasihat veren bir Allah dostu, “...*Allah'ın sevgili kullarına verdiği hikmeti sana ilham etmesini takvâyı terk etmekle elde edeceğini sanma...*³⁶³” buyurmuştur. Allah dostlarının gönlüne nice hikmetler ilham olunur. İşte bu durum takvâsız olmaz. Onların sözlerinin her birisi cevherdir. Hoca Efendi bu durumda takvâ sahibi kimselerin kalplerinden dillerine hikmetlerin geleceğini ve sözlerin artık tatlı bir pınar gibi akacağını ifâde etmiştir. Bunun da takvâ ile mümkün olacağını, takvânın ise Allah'tan sakınıp günahlara yanaşmamak olduğunu söylemiştir.³⁶⁴

Sûfiler takvânın zâhirî ve bâtinî yönlerinden bahsetmişlerdir. Takvânın zâhirî, ilahi sınırlara riâyet etmek yani Allah'ın hududunu muhafaza etmektir. Bâtinî ise ihlâs ve niyettir.³⁶⁵ Dinin sınırlarını ve emirlerini korumak iyi niyet ve ihlâs sahibi olmaya vesile olur. Hayatın tam tadı samimiyetle ve takvâ ile yaşanılarak elde edilir. Takvânın da çeşitli şekilleri vardır. Avâmın takvâsı şirkten, havâsın takvâsı günahattan, evliyânın takvâsı amellerini vesile bilmekten ve nebîlerin takvâsı da ameli kendilerine nispet etmekten korunmaktır.³⁶⁶ Takvânın korkudan farklı bir kavram olduğu bilinmelidir. Çünkü takvânın içerdiği korku Allah'a duyulan saygıdan ve ona duyulan çok derin bir

³⁵⁹ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 148.

³⁶⁰ Uludağ, “Takvâ”, 485; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 328.

³⁶¹ Yûnus, 10/ 62-64. “*Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler. Onlar ki, iman etmişler ve takvâyı ermişlerdir, işte onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdeler olsun! Allah'ın sözlerinde değişme olmaz; (öyleyse) en büyük kazanç budur.*”

³⁶² Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 233.

³⁶³ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 35; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 174;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/1757/Sohbetler.aspx>.

³⁶⁴ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 180-183; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1757/Sohbetler.aspx>.

³⁶⁵ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 201.

³⁶⁶ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 203.

sevgi hissinden kaynaklanır.³⁶⁷ Birey bu sevgiyi kaybetmekten korkar hale gelir. Böyle bir duygu bireyi kötülük ve gûnahtan vazgeçirir, iyiliğe ve hayra sevk eder. Takvâ, Allah'ın gazâbından yine onun korumasına sığınmaktır. Bu sebeptendir ki, kişiyi saran ve örten en güzel elbisedir. Mansur b. Ammâr konuyla ilgili olarak şu sözleri dile getirmiştir. “*Kulun en iyi elbisesi, tevâzu ve gönül kırıklığıdır. Âriflerin elbiselerinin en kıymetlisi de takvâdır. Allah Teâlâ, ‘Bir de takvâ libası vardır, bu daha güzeldir, en hayırlıdır.*”³⁶⁸ buyurmuştur.³⁶⁹” Hoca Efendi, burada geçen elbise kelimesinin “*takınılan tavır*” olarak ifâde edildiğini belirtmiş, tevâzu ve alçak gönüllülüğün öneminden bahsetmiştir. Ayrıca takvâ elbisesine bürünmemiz ve takvâmızı takınmamız gerektiğini vurgulamıştır. Ancak takvâ elbisesinin günahlarda kullanılan malzeme olmaması üzerinde sert uyarılarda bulunmuş, insanların Allah'ın azabından korkması gerektiğini belirtmiştir.³⁷⁰

Takvâyâ sarılan kişiler dünyadan yüz çevirerek, dünyadan ayrılmanın özlemiyle yaşarlar.³⁷¹ Hakikî sakınma halinde olanların da kalbine Allah, dünyadan yüz çevirmeyi kolaylaştırır.³⁷² Şakîk el-Belhî, “*Kişinin takvâsı üç şeyle belli olur: Almasından, vermemesinden ve konuşmasından.*”³⁷³ buyurmuştur. Burada almaktan maksat dini emirleri kabul etmek ve helallerle meşgul olmaktır. Vermemekten maksat da kişinin yasakları terk etmesidir. Haram yola gitmemektir. Es'ad Efendi yalan söylememe, yalancı şahitlikten kaçınma ve gerçeği ifâde etmekten her ne olursa olsun çekinmeme özelliklerini gerçek dervişlerin ve takvâ ehlinin vasıfları olarak söylemiştir.³⁷⁴ Takvâ derin bir hassasiyeti gerektirir ki şüphelilerden sakınan kimse bu hassasiyeti sağlamış olur. Takvâ açısından özellikle okul, hastane, park, bahçe ve ibadethaneler gibi insanların hizmetine sunulmuş yerler ve buraların korunması hususunda hassas olmak, rüşvet, hediye, vakıf, miras gibi meselelerde fıkha uymak, işçi-işveren haklarında ve ilişkilerinde düzeni sağlamak, Allah'ın var ettiği hiçbir şeye zarar vermemek çok

³⁶⁷ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*. 20.

³⁶⁸ A'râf 7/26.

³⁶⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 136; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 37; <http://mecmerkezi.org/WebTV/741/Sohbetler.aspx>.

³⁷⁰ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 38, 40; <http://mecmerkezi.org/WebTV/741/Sohbetler.aspx>.

³⁷¹ En'am, 6/32. “*Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Müttaki olanlar için şüphesiz ki âhiret yurdu daha hayırlıdır. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?*”

³⁷² Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 201.

³⁷³ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 63; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 380;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/11/Sohbetler.aspx>.

³⁷⁴ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 381; <http://mecmerkezi.org/WebTV/11/Sohbetler.aspx>.

önemlidir.³⁷⁵ Es'ad Efendinin de sıklıkla üzerinde durduğu, “*kuvvetli takvâ duygusu*”³⁷⁶ diye vasıflandırılan vera' da takvâ ile beraber ele alınan bir kavramdır.

Vera', “*korkmak, kaçınmak, sakınmak ve çekinmek*” gibi anlamlara gelmektedir.³⁷⁷ “*Haram kılınanlara düşmekten korkarak, şüphelilerden kaçınmaktır.*”³⁷⁸ Allah'tan gereği gibi çekinmek, şüpheli olan her şeyden uzaklaşmak ve serbest olan tüm işlerde dahi hassas olmak vera' ile ifade edilir.³⁷⁹ Kısaca, vera' kulun bütün gayretini Allah'ın rızasına yönlendirmesidir.³⁸⁰ Büyük sûfiler, İbrahim b. Edhem'e verilen bir nasihatte, “*...Haramlardan, şüphelilerden sakınma uygun yokken rızâ ve kanaat hâli de nasip olmaz...*”³⁸¹ demişlerdir. Bu sebeptir ki bir kişi de vera' olmazsa rızâ ve kanaate de eremez. Vera' sahibi olmak için faydasız ve lüzumsuz olan her şeyi terk etmek esastır.³⁸² Bundan dolayı vera' takvânın kuvvetli hâli olarak kabul edilir.³⁸³ Es'ad Efendi de *vera* 'yı, takvâdan daha üstün ve faziletli olarak beyan etmiştir.

384

Vera' kavramı Kuran'da geçmez. Ancak hadislerde gerekli olduğundan ve inananlar için öneminden bahsedilmiştir.³⁸⁵ İnsanların zihninde ve özellikle kalbinde şüphe uyandıran her şeyden uzaklaşması vera' sahiplerinin en belirgin özelliğidir. Bu sebeple tarif edilirken Allah hariç her şeyden şiddetle sakınmaktır, diye belirtilmiştir.³⁸⁶ Buna göre vera' kalbin bir an bile olsun, göz açıp kapama zamanı kadar da olsa,

³⁷⁵ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 2: 99-154.

³⁷⁶ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 314; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1362/Sohbetler.aspx>

³⁷⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 364.

³⁷⁸ Cürcânî, *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 245.

³⁷⁹ Süleyman Uludağ, “Vera'”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 49.

³⁸⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 364.

³⁸¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 35; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 174;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/1757/Sohbetler.aspx>.

³⁸² Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 203.

³⁸³ Uludağ, “Vera'”, 49. Sûfilere göre vera' takvâdan daha ileri ve onun daha özel bir şeklidir. Çünkü takvâ, fiillerde mahzurlu olanı, vera' ise şüpheli olanı terk etmektir. Ancak, Gazâlî, vera'nın mahzurlu, takvânın şüpheli olanların terkedilmesi olduğunu söylemiştir. Bu sebeple takvânın vera'nın özel bir şekli ve ileri aşaması olduğunu belirtmiştir.

³⁸⁴ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 144; <http://mecmerkezi.org/WebTV/238/Sohbetler.aspx>. Es'ad Coşan burada, “*Vera', takvânın da daha incesi, daha yükseği olmuş oluyor. Takvâ ehli insan günahlara bulaşmaz, günahlardan sakınır. Vera' ehli insan ise şüpheliden bile kaçır, şüpheliye bile bulaşmaz.*” buyurmuştur. Başka bir sohbetinde ise aynı ifadeleri içeren, “*Vera', takvâdan da ileri bir titizlik ismidir. Şüphelilere bile yanaşmamak, her şeyden sakınmak, günahlardan uzak durmak demek.*” buyurmuştur. Bkz. Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 195; <http://mecmerkezi.org/WebTV/13/Sohbetler.aspx>.

³⁸⁵ Vera' konusuyla ilgili bazı hadisler için bkz. Buhârî, “Büyü”, 3; Müslim, “Bir”, 14; Tirmizî, “Zühd”, 52; Tirmizî, “Kıyâmet”, 60; Tirmizî, Zühd, 11; İbn Mâce, Zühd, 24.

³⁸⁶ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 204; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 629.

Allah'tan ayrılmamasına dikkat etmek, kalbin Allah ile olan ilgisini dağıtan şeyden uzaklaşmaktır.³⁸⁷ Peygamber Efendimiz (sav)'in “*Seni şüpheye düşüren şeyi bırak, şüphe vermeyene bak.*”³⁸⁸ hadisi vera'nın tam tanımıdır.

Ayrıca vera'nın zâhirî ve bâtinî yönlerinden bahsedilmiştir. Zâhirî yönü kişiyi harekete geçiren unsurun, Allah'ın rızâsından başka bir şey olmaması; bâtinî yönü ise, Allah Teâlâ'dan başkasına gönülde yer vermemedir.³⁸⁹ Dünyaya olan bağlılık, vera' mertebesine ulaşmaya engeldir. Yine İbrahim b. Edhem'e büyük sûfiler tarafından yapılan bir nasihatte, “...*Dünyalığa, mala mülke, diğer şeylere hırsın varken vera' sahibi olmayı umma, o da hâsıl olmaz...*”³⁹⁰ buyurmuşlardır. Hoca Efendi, insanların dünyaya hırsla sarılmaması gerektiğini, bu durumun takvâ ve vera'ya engel olduğunu, her şeyi Allah'tan bekleyerek ona bağlanılmasını ifâde etmiştir.³⁹¹

Vera' özellikle dini konularda çok ince düşünmedir. İhtiyatlı olmaktır. Bilinçli olmak ve bu bilinç üzere hareket etmektir. Bu sebeple vera', hangi iş olursa olsun acaba bir zararı olur mu diye iyice düşünüp hareket ettikten sonra davranışı yapmaktır. Vera'nın alâmeti kalbin içinde hissedilen kötülükten nefret etmektir. İnsanın şüphe duyduğu şeylerden uzaklaşarak kendi benliğinde bir hesaplaşma içerisinde olmasıdır.³⁹² Kişi nefsinin istekleriyle mücadeleye girdiğinde vera' ile kötü davranışlardan sakınarak bir mücadele gerçekleştirir. Vera', kişinin nefsinin tehlikeli olan her türlü yıkıcı tutum ve davranışlarından kurtulmak için dinin yasakladığı her şeyden uzaklaşması ve dünyevî alışkanlıkları terk etmesidir.³⁹³ Nefsiyle giriştiği bu mücadele sonunda kişi iyi davranışlara yönelir ve mânevî yolda ilerleme kaydeder. Serî es-Sakatî, evliyâullahın, ebdâlın³⁹⁴ güzel huylarından ve ahlâkından bahsederken, “*Dört şey ebdâlin*

³⁸⁷ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 45; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 629.

³⁸⁸ Buhari, “Büyü”, 3; Tirmizi, “Kıyamet”, 60.

³⁸⁹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 204.

³⁹⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 35; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 177;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/1757/Sohbetler.aspx>.

³⁹¹ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 183; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1757/Sohbetler.aspx>.

³⁹² Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 204.

³⁹³ Işitan, “Sûfî Özgürlük Algısının Gençliğin Mânevî Kişilik Gelişimine Katkısı”, 327.

³⁹⁴ Serî es-Sakatî buradaki sözünde evliyâ kelimesi yerine ebdâl kelimesini kullanmıştır. Hoca Efendi bu durumu şu şekilde izah etmiştir. “*Ebdâl veya büdelâ, bedel ve bedil kelimesinin çoğulu oluyor. Allah'ın sayıları belli olan bazı sevgili kulları, evliyâsı, evliyâullah var. Mesela “Üçler, yediler, kırklar” diyoruz. Bunlardan birisi vefat ederse, Allah onun yerine birisini geçirmiş, rakam aynı kalırmış. Onun için onlara “ebdâl” deniliyor. Sayısı belli olan yüksek rütbeli evliyâ demek.*” Sohbetin devamında ise “*Biz bu iki kelimeyi aptal ve budala yapmışız, kötü mânâyâ kullanıyoruz. Ama tasavvufta, ebdal ve büdelâ, yüksek evliya demek.*” şeklinde açıklamada bulunmuştur. Bkz. Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 240; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1411/Sohbetler.aspx>.

ahlâkındandır. İlki en son noktasına kadar sakınmada titiz olmaktır...³⁹⁵” buyurmuştur. Es’ad Efendi burada da vera’ kavramı üzerinde durmuş ve “Vera’, haramlardan, şüphelilerden, günahlardan son derece titizlikle sakınmak. Sakınan kimseye de veri’ derler. Vera’ sakınmak, veri’ sakınan, titiz, takvâ ehli insan demek.³⁹⁶” diyerek tanımlama yapmıştır.

Burada dikkat edilecek husus, haramlardan ve sakınılması gereken işlerden kaçınırken kişinin aslî vazifelerini unutmamasıdır. Hâris el-Muhâsibî bununla ilgili olarak, “*Kulun vacibi zâyi ederek vera’ elde etmeye çalışması olmaz, doğru değildir.*³⁹⁷” demiştir. Bu sözün açıklamasında Es’ad Hoca vera’yı, “*kuvvetli takvâ duygusu*” ve “*şüphelilere bile yanaşmamak*” sözleriyle izâh etmiştir. İnsanların vera’yı Allah’ın isteklerine boyun eğmeleri ve gereken tüm vecibelerini yapmaları şartıyla elde edebileceklerini, aksi takdirde tüm işlerin boş bir işten ibaret olduğunu belirtmiştir.³⁹⁸

Serrâc vera’ı tövbeden sonra gelen ikinci makam olarak ele almaktadır. Vera’ sahiplerini şu şekilde tasnif etmiştir. İlki, kesin bir bilgi olmadan şüphelilerden kaçınanlardır. Bunlar âvamın özelliğidir. İkincisi, kalp gözü açık olan, bir hata veya kusur işlediğinde gönlüyle bunu anlayıp huzursuzluk duyan havâstan olan kimselerdir. Son grup ise, kendilerini Allah’tan alıkoyan her şeyden koruyanlar olup bu kimseler hâssül’l-havâs, ârif veya ehli vecd olarak isimlendirilirler.³⁹⁹ Bu durumda olan bireyler, her anını dünyevî olandan uzaklaştırarak mânevî yaşamda yol alırlar. Artık nefislerinin tüm istek ve arzularının tamamen ortadan kaldırılmasıyla kişiler sosyal ve mânevî yaşamda huzuru elde etmişlerdir.⁴⁰⁰ Yahyâ b. Muâz, “*Kendisinde şüpheliden kaçma duygusu olmayan bir insan nasıl zâhid olabilir? Senin olmayan şeyden bir vera’ göster ki zaten kendi malın olan şeyden müstağnîlik gösterebilesin.*⁴⁰¹” buyurmuştur. Bu söz

³⁹⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 51; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 239; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1411/Sohbetler.aspx>.

³⁹⁶ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 240; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1411/Sohbetler.aspx>. Başka bir sohbetinde yine, şüphelinin bile yanına yanaşmayan, şüpheli şeylerden uzak duran kimselere “*veri*” denmesinin yanı sıra “*müteverri*” de denildiğini belirtmiştir. Bkz. Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 96; <http://mecmerkezi.org/WebTV/818/Sohbetler.aspx>.

³⁹⁷ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 58; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 314; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1362/Sohbetler.aspx>.

³⁹⁸ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 314; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1362/Sohbetler.aspx>. Bu hususta Es’ad Hoca, “*Vera’ duygusu vazifeleri, gereklileri yapmadığı zaman hâsıl olmaz. Gerekli olan emirleri vesaireleri tutmadan kişinin vera’ sahibi olması mümkün değildir. O, boşuna bir aramadır.*” demiştir.

³⁹⁹ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 44-45.

⁴⁰⁰ Işıtan, “*Sûfi Özgürlük Algısının Gençliğin Mânevî Kişilik Gelişimine Katkısı*”, 327.

⁴⁰¹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 110; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 286; <http://mecmerkezi.org/WebTV/690/Sohbetler.aspx>.

aynı zamanda vera' olmadan zühhd makamına geçilemeyeceğini de anlatmaktadır. Es'ad Hoca insanların başkalarına ait olan her şeyden uzak durarak zamanla kendi sahip olduklarının da asıl sahibine ulaşılacağını ve bu idrake varanların zâhidlik özelliğini kazanacağını bildirmiştir. Günümüz insanının açgözlü ve hırslı olduklarını ifâde ederek kendilerinin olmayana bile göz dikip elde etmeye çalıştıklarını açıklamıştır.⁴⁰² Bu yönüyle olaya bakıldığında hırslı olmak ve bu uğurda her şeyi yapabilecek seviyeye gelmek vera'nın zayıflığındandır.

Sonuç itibariyle tasavvufi gelenekte takvâ ve vera' sahibi insanlar kötü davranışlarından bir adım daha uzaktadır. Çünkü takvâ Allah'a sığınmaktır. Günahlardan kaçınacak davranışlar sergilemektir. Mânevî yolculukta şüpheli davranışlardan çekinme ve kaçınma anlamındaki vera' da bir aşamadır. Tutum ve davranışlarda titiz olmak ve bilinçli yaşamaktır. Dünyaya tamah etmemektir. Vera' sahibinin zâhid olması gerekir. Zira vera'nın sonunda kişi zühhdün ilk aşamasına ulaşır.⁴⁰³ Allah katında en fazla mükâfata erecek olanlar hakkıyla vera' ve zühhd sahipleri olabilenlerdir.⁴⁰⁴

2.4.4. Zühhd

Sözlükte, “bir şeye meyletmeyi terk etmek⁴⁰⁵” anlamlarına gelen zühhd kavramı bir şeyin az olması, herhangi bir şeye rağbet etmemek, yüz çevirmek ve ilgisiz davranmak demektir.⁴⁰⁶ Tasavvufta, insanın kendisini Yaratanın haricindeki her şeyi, iradesiyle terk etmesi anlamında kullanılır. Yani dünyaya ve dünyalığa gönül vermemek, sırt dönmek, dünyayı sevmemek, onu küçük görmek ve ondan yüz çevirmektir. Zühhd, hazz ve lezzet verici şeyleri azaltmak ve onların içine dalmamaktır.⁴⁰⁷ Dünya sevgisinin kalpte oluşturduğu tesirleri silmektir. Mâsivâyaya olan muhabbetten ve bu muhabbet sonucu mâsivâyaya yönelişten nefsi korumaktır.⁴⁰⁸ Çıkarıcı,

⁴⁰² Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 287, 288; <http://mecmerkezi.org/WebTV/690/Sohbetler.aspx>.

⁴⁰³ Kuşeyri, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 204.

⁴⁰⁴ Kuşeyri, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 206.

⁴⁰⁵ Cürcânî, *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 118.

⁴⁰⁶ İsfahânî, *Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 463; Semih Ceyhan, “Zühhd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 530.

⁴⁰⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 372; Cürcânî, *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 118.

⁴⁰⁸ Kadir Özköse, “Zühhd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam, Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1 (2002): 176.

bencil, menfaatperest ve hırslı olmamak anlamlarında da kullanılmaktadır.⁴⁰⁹ Mal ve mülkten uzak durmayan kişi zühdün hakîkatine ulaşamaz.⁴¹⁰ En kapsamlı anlamı düşünüldüğünde ise insanın sonsuzluğuna yardımcı olmayan her şeyin terk edilmesidir.⁴¹¹

Sûfiler, zühd kavramını tasavvuf klasiklerinde benliklerini mânevî anlamda geliştirmek isteyen sâliklerin makamları arasında ele almışlardır. Zühd hoş bir makamdır ve Allah'a yönelenlerin ve Allah'ın rızâsına talip olanların ilk atacağı adım kabul edilmiştir. Zühd her türlü hayır ve tâatin başıdır, hoş hâllerin ve güzel mertebelerin temelidir. Zühdü sağlam olmayanın ondan sonraki durumu da pek sağlıklı görülmez.⁴¹² Bireyin benliğine, nefesine kapılması ve dünya işlerinde oyalanması ile önceleri kalbinde olan zühd hali geçici olabilir. Ancak Allah'ın da yardımıyla zamanla bireyin kalbinde yerleşerek istikrar bulur ve sûfinin makamı haline gelir.⁴¹³ Sûfi yaşamda zühd makamı dünyadan ahirete, insânî özelliklerden ziyade ilâhî bir yapıya geçişin dönüm noktasıdır.⁴¹⁴ Dünyanın geçiciliğine ve mala, mülke önem vermemek, sonsuz yaşamı dünya hayatına tercih etmekle ilgili Kuran'da âyetler bulunmaktadır.⁴¹⁵ Peygamber Efendimiz (sav)'in yaşayışı da zühd kavramı açısından önem arz eder. Tüm yaşamı boyunca bulamadığı için değil, zâhidane bir yaşamı tercih ettiğinden dolayı dünya ve içerisindekileri önemsememiştir. Birçok sözünde de dünya yaşamının önemsiz olduğunu vurgulamıştır.⁴¹⁶

Tasavvuf tarihi incelendiğinde başlıca üç ana dönemden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi zühd dönemidir.⁴¹⁷ Sûfi yaşam tarzının ilk dönemden itibaren en bariz özelliği zâhidane bir hayat modeli sunmasıdır. Hakikat ehli olan zâhid ve mutasavvıflar başından beri zühd yolunu tutmuş ve bu zühdü bir iftihar vesilesi olarak görmemişlerdir. Benliğin inşasında dünyaya ve dünyalığa meyletmemenin önemi, tasavvufun üzerinde durduğu bir konudur. Zühd, en son mertebesinde Allah'tan râzi

⁴⁰⁹ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğu Devrinde Tasavvuf*, 142.

⁴¹⁰ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 209-210.

⁴¹¹ Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 173.

⁴¹² Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 45.

⁴¹³ Ebu Hafs Şihâbuddin Ömer b. Muhammed Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, çev. Dilâver Selvi (İstanbul: Semerkand, 2010), 610.

⁴¹⁴ Işıtan, "Sûfi Özgürlük Algısının Gençliğin Mânevî Kişilik Gelişimine Katkısı", 328.

⁴¹⁵ Bkz. Âl-i İmrân, 3/14, 185; Tevbe, 9/38; Hüd, 11/86; Ra'd, 13/26; Kehf, 18/46; Kasas, 28/60, 80; Ankebût, 29/64; Mümin, 40/39; Hadid, 57/20, 23; Münâfikûn, 62/9; Müzzemmil, 73/18.

⁴¹⁶ Bkz. Buhârî, Rikâk, 3; Tirmizî, Zühd, 11, 27, 30; İbn Mâce, Zühd, 1.

⁴¹⁷ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 101; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 85.

olmayı ifâde eder. Fudayl b. İyâz “Zühd’ün aslı, temeli, Allah’tan râzı olmak duyusudur.”⁴¹⁸ şeklinde tarif ederken zühdün Allah’tan râzı olmayı ifâde ettiğini belirtmiş olmaktadır. Es’ad Efendi insanların gerçek derdinin Hakk’ın rızâsı olması gerektiğini defalarca ifâde etmektedir. Paranın, malın, mülkün, dünyanın, makamın hiç kıymetinin olmadığını farkına varanlar kazançlı olacaklardır.⁴¹⁹ Allah’tan gayrı insanın gönlünde olan bütün her şey Allah’ın rızâsına engel olmaktadır. Sûfi anlamda gerçek zühd, kulun üzerinde Allah’tan başka her şeyin etkisini kaybetmesi ve sırf Allah’a kul olmasıdır. Yine sûfimiz Fudayl b. İyâz dünyaya rağbet etmenin ahlâkî gelişime ilk engel olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir: “Şerlerin, kötülüklerin hepsi bir eve tıklandı, kapatıldı ve dünya sevgisi, dünyaya rağbet de bunun anahtarı kılındı...”⁴²⁰ Buna göre tüm kötülüklerin, şerlerin anahtarı dünyaya sevgi beslemektir. İbrahim b. Edhem de bu hususta, “...Senin dünyayı terk etmene, dünyalıktan sıyrılıp çıkmânâ ne sebep oldu, diye sorulduğunda dünyaya kıymet vermediğimden ve Allah Teâlâ Hazretleri’nin sevabını kazanmak arzusundan dolayı böyle yaptım...”⁴²¹ buyurmuştur. Bu durumda dünya sevgisi bütün hataların başıdır. Bu nedenle zühd, bir anlamda, her türlü kötülüğün başı olan dünyaya karşı bir tavır almadır.⁴²²

Esas olan, dünyanın geçici olduğunu ve her şeyin imtihan vesilesi olduğu anlamak ve bu hal ile âhirete yönelmektir. Ebû Süleymân ed-Dârânî konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “Kim ‘yeneceğim’ diye dünya ile güreşmeye kalkarsa dünya onu yener.”⁴²³ Buradaki dünya, dünyadaki yaşamımız, hayatımızdır. Hoca Efendi bu dünyayı bir imtihan ve imtihan için çalışma ve imtihanı kazanma yeri olarak açıklamıştır. Ahireti hiç düşünmeyip, sadece dünyayı yaşama gayret etmek yanlış

⁴¹⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 10; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 39; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

⁴¹⁹ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 39; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>. Es’ad Coşan bu durumu, “Dünya mı, para mı, pul mu, mevki mi, makam mı? Kişi, hepsini bir tarafa itecek. Benim arzum bunlar değil, ben Allah’ın rızâsını istiyorum, diyebilecek. Dünyalığın hepsine karşı müstağnî, tok gözlü, aldırmaz, istemez, rağbet etmez olacak. Zühd bu!” sözleriyle açıklamıştır. Başka bir sohbetinde de, “Zühd; maddenin, makamın, mevkiin, şöhretin gâye olmamasıdır. Mühim olan o! Aslında hepimizin zühd sahibi olması lazım. Gâye dünya değil, gâye para değil, gâye zevk değil. Gâye Allah’ın rızâsını kazanmak, gâye âhiret. O zaman zühd oluyor.” diyerek aynı şeyi ifade etmiştir. Bkz. Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 143; <http://mecmerkezi.org/WebTV/238/Sohbetler.aspx>.

⁴²⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 13; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 52; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

⁴²¹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 32; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 158, 159; <http://mecmerkezi.org/WebTV/233/Sohbetler.aspx>.

⁴²² Işıtan, “Sûfi Özgürlük Algısının Gençliğin Mânevî Kişilik Gelişimine Katkısı”, 328.

⁴²³ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 77; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 18; <http://mecmerkezi.org/WebTV/79/Sohbetler.aspx>.

yoldur. Çünkü dünya bu durumdaki kişileri avcunun içine almaktadır. Ayrıca bu şekilde olan kişilerin ahiretleri de helak olmaktadır. Ona göre, iyi Müslüman olup da dünyayı yenmek, dünyaya dalıp da iyi Müslüman kalmak mümkün değildir.⁴²⁴ Sûfimiz Ebû Süleymân ed-Dârânî, hayatında dünya sevgisinin kalbe yerleşmesi durumunda insanların başlarına nelerin geleceğini, “*Dünya insanın kalbine yerleşti mi, âhiret oradan kalkar gider.*⁴²⁵” sözüyle belirtmiştir. İnsanın gönlü bu hayatın keyifleri, istekleri ve zevkleri ile dolarsa Allah sevgisi ve onun rızâsı, ebedî hayatla ilgili bütün her şey orada kalmaz. Ahmed b. Ebü’l-Havârî şöyle buyurmuştur. “*Kim dünyaya onu isteyerek ve onu severek bakarsa Allah onun gönlünden zâhidliğin ve imanın nurunu çıkarır.*⁴²⁶” Hoca Efendi, inananların dünyaya rağbet etmelerinin önüne geçmek için misafir olduklarının bilincinde olmalarının önemini belirtmiştir.⁴²⁷ Ebû Osman el-Hîrî’ye bir zât, “*Geceleyin ibadete yöneldiğim zaman bir tat duyuyordum. Şimdi bu zevk kalmadı.*” buyurunca Ebû Osman o kişiye, “*Belki sen dünyalık bir şeyden dolayı sevindin ve bu dünya sevgisi, o tadı kalbinden götürdü...*⁴²⁸” şeklinde cevap vermiştir. Hoca Efendi de bu durumu, “*Ârifler hoşlarına giden lezzetli, keyifli zevkler ile olsa da hiç şırmamışlar, gevşememişler ve ihtiyatı elden hiç bırakmamışlardır. Daima ‘acaba acaba’ demişler ve ihtiyat etmişlerdir.*⁴²⁹” diyerek açıklamıştır. Yani dünya ve azıcık dünyalık sevgisi, masivâya yönelme bile sûfiyi yolundan alıkoyan işlerdir. Yine sûfimiz Ebû Osman, “*Dünyalık ile neşelenmen, Allah ile sevinmeni gönlünden alır götürür. Allah’tan gayrıdan korkman, kalbinden Allah korkusunu götürür. Allah’tan gayrı birisinden bir şey umman da Allah’tan bir şey ummanı kalbinden siler götürür.*⁴³⁰” buyurmuştur. Mânevî yolcunun kalbinin Allah ile şenlenmesi, sevinmesi, Allah’tan korkması, Allah’a ümit beslemesi ve ona itimat etmesi lazımdır. İşte zühd, bunu sağlayan en önemli unsurdur. Kişi dünyalığı gâye edinmemesi, gönlüne amaç olarak

⁴²⁴ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 18-20; <http://mecmerkezi.org/WebTV/79/Sohbetler.aspx>.

⁴²⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 77; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 24; <http://mecmerkezi.org/WebTV/492/Sohbetler.aspx>

⁴²⁶ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 100; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 166; <http://mecmerkezi.org/WebTV/395/Sohbetler.aspx>.

⁴²⁷ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 167; <http://mecmerkezi.org/WebTV/395/Sohbetler.aspx>. Es’ad Coşan, “*Biz bu dünyada misafir gibiyiz, yolcu gibiyiz. Biz buraya imtihan olmaya geldiğimizi biliyoruz. Bizim gâyemiz bu dünyada günümüzü gün etmek, işimizi iş etmek, yükselmek, çalıp çırpıp yemek içmek, eğlenmek değildir. Bizim bu dünyadaki amacımız, müslüman olarak âhireti kazanmaktır.*” sözleriyle bu durumdan kurtulmanın mümkün olacağını vurgulamıştır.

⁴²⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 172; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 389; <http://mecmerkezi.org/WebTV/618/Sohbetler.aspx>.

⁴²⁹ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 391; <http://mecmerkezi.org/WebTV/618/Sohbetler.aspx>.

⁴³⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 173; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 409; <http://mecmerkezi.org/WebTV/619/Sohbetler.aspx>.

yerleştirmemesi sayesinde buna kavuşacaktır. Hamdûn el-Kassâr da “*Bir kimsenin dünyayı talep etmesi, onu âhireti aramasından meşgul ediyorsa o kişi ya dünyada ya da âhirette zelil olur.*”⁴³¹” buyurarak aynı durumu ifade etmiştir. Es’ad Efendi burada Müslümanların kalbinden dünyayı kolay çıkartamadıklarını, bu yolda gayret göstermediklerini ifade etmiştir. Allah yolunda olmayanların, O’nun isteklerine boyun eğmeyenlerin hüsrana uğrayacaklarını belirtmiştir.⁴³²

Dünya sevgisi tasavvufta dervişin en büyük imtihanıdır. Demek ki sûfi her daim bu sevgiyle mücadele etmelidir. Bişr el-Hâfî, “*İnsanların seni bilmesini istemen, insanlar arasında tanınmak, bilinmek, meşhur olmak isteği, dünya sevgisinin ta kendisidir.*”⁴³³” sözüyle bu gerçeği vurgulamış, Hoca Efendi de inananların, insanların ne dediğine bakmadan, kınayan kimselerin kınamalarından çekinmeden, Allah için yaşam sürmelerini istemiştir.⁴³⁴ Dünya sevgisi ve hırsını kalpten çıkarmayı başaran sûfiler dünya hayatında ayrı bir rahatlığa kavuşurlar. Hâris el-Muhâsibî, “*İlim insanı Allah’tan korkmaya götürür. Zühd de insanda rahatlık meydana getirir. Allah bilgisi de ârif kulda inâbe meydana getirir.*”⁴³⁵” sözüyle bunu anlatmak istemiştir. Ahirete yönelenlerin, ahiret nimetlerini arzulayanların dünya hayatını çok rahat geçireceklerini belirten Es’ad Efendi zühdün önemini vurgulamıştır.⁴³⁶ Bu rahatlık zamanla dünya malına da bağlanmayı engelleyen bir unsur haline gelmektedir. Hamdûn el-Kassâr kendisinden öğüt isteyen birisine, “*Eğer dünyevî bir sebepten kızmamaya güç getirebilirsen kızma!*”⁴³⁷” buyurmuştur. Es’ad Hoca, burada dünyalık işlerde kızmamayı ancak tasavvufî ahlâktan geçerek elde edilebileceğini belirtmiştir. İnsanların kızılması gereken yerlerde kızmamasının kolay bir durum olmadığını, bu özelliğin bir terbiyeden

⁴³¹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 127; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 463; <http://mecmerkezi.org/WebTV/641/Sohbetler.aspx>.

⁴³² Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 464; <http://mecmerkezi.org/WebTV/641/Sohbetler.aspx>.

⁴³³ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 46; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 220; <http://mecmerkezi.org/WebTV/251/Sohbetler.aspx>.

⁴³⁴ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 221; <http://mecmerkezi.org/WebTV/251/Sohbetler.aspx>.

⁴³⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 58; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 307; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1362/Sohbetler.aspx>.

⁴³⁶ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 308; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1362/Sohbetler.aspx>. Es’ad Hoca, “*İnsan ahirete rağbet etti de dünyaya değer vermedi mi o zaman rahat olur. Bütün sıkıntılar dünya sevgisinden kaynaklanıyor. Mevki, makam, para, pul, güürültü, patırtı vs. ondan kopuyor. Kişi zühd sahibi oldu mu rahat olur. İlim sahibi oldu mu Allah’tan korkan bir insan olur. Çünkü ilim mehâfetullah, zühd de rahatlık hâsil eder.*” sözleriyle bunu açıklamıştır.

⁴³⁷ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 126; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 452; <http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx>.

geçilerek elde edilebileceğini ifâde etmiştir. İşte bu terbiyeyi sağlayan yol tasavvuf yoludur.⁴³⁸

İnsanın gönlüne dünya sevgisinin girmemesi zühd olarak değerlendirilir. Yani insanın kalbinde dünya arzusunun, şevkinin olmamasıdır. Şakîk el-Belhî, “*Dünya metânın sevgisini gönlünden çıkarmak suretiyle gönlünü temizle ki orası boşalsın da o zaman yerine âhiret sevgisi ve Azîz ve Celîl olan Allah ’ın sevabı girebilsin.*”⁴³⁹” sözüyle Allah Teâla’nın gönüllerde tecelli etmesinin nasıl meydana geleceğini beyan etmiştir. Es’ad Efendi bu sözü Şemseddîn-i Sivâsî’ye ait güzel bir şiiri okuyarak şu şekilde izâh etmiştir:

“*Sür çıkar ağyârı dilden tâ tecelli ede Hakk,*

Padişah konmaz saraya hâne ma ’mûr olmadan.”⁴⁴⁰

Gönlünden şu dünyanın malı, mülkü, hırsı, sevgisini çıkart bakalım. Hedef onlar olmasın. Gönlünden onları sür, çıkar da Cenâb-ı Hak kalbine tecelli etsin. Çünkü “Padişah, hâne mâmur olmadan oraya misafir olmaz. Harabeye gelmez; konağa, temiz pâk yere gelir.” diyor. Tabii Padişahlar padişahı Allahu Teâlâ hazretlerinin tecelligâhı olan kalbin de mâsivâ çirkâbindan, pislüklerinden, mülevvesâtından temizlenmesi lazım.⁴⁴¹

Zühdü dünyayı terk etmek değil, onun sevgisini kalbe yerleştirmemek şeklinde tarif edebiliriz. Nitekim o, bizzat zenginliğin kendisini değil, bilakis kazanılan mala mahkûm olmayı kötü görür. Mala sahip olursa bile gönülde mal ve mülk sevgisine yer bırakmamak ve nefsin dünyevî arzularına fırsat vermemektir. Kişi ibadetlerini yaparken bile bu şuurda olmalıdır. Zühd hareketi olarak da ortaya çıktığı ifâde edilen sûfi yaşam,

⁴³⁸ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 452, 453; <http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx>.

⁴³⁹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 66; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 412; <http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>.

⁴⁴⁰ Şemseddîn-i Sivâsî’ye ait şiirin tamamı şöyledir:

Vâsıl olmaz Hakk’a kimse, cümleden dûr olmadan,
Kenz açılmaz şol gönülde, tâ ki pürnûr olmadan.
“Mûtû kable en temûtû” sırrına mazhar olan,
Haşr ü neşri gördü bunda, nefha-i sûr olmadan.
Sür çıkar ağyârı dilden, ta tecelli ede Hak,
Pâdişah konmaz saraya, hâne ma ’mur olmadan.
Mest olup mestâne geldi, tâ ezelden tâ ebed,
İçdiler ışkun şarabın, âb-ı engûr olmadan.
Sen müyesser eyle yâ Rab, bizlere beytin tavaf,
İlmin ile âmil eyle, vâde tekmil olmadan.
Hak cemâlin Kâbesini kıldı âşıklar tavaf,
Yerde Kâbe, gökyüzünde Beyt-i Ma ’mur olmadan.
Mest olanların kelâmı kendüden gelmez velî,
Pes enel-hak nice disün, kişi Mansur olmadan.
Bir acep sevdaya düştü, tutuşur Şemsî müdam,
Hakk’a mergub olmak ister, halka menfur olmadan.

Bkz. <https://defter-i-ussak.blogspot.com/2015/07/vasil-olmaz-kimse-hakka-cumleden-dur-olmadan.html>.

⁴⁴¹ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 413; <http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>.

dünyevî arzu ve isteklere sınır koymuş ve insanın zamanını ibadet ve tâatlerle geçirerek ruhî gelişimi sağlamayı hedeflemiştir. Bu mânâda cennet nimetlerini arzulamak dahi gerçek zühd anlayışına aykırı kabul edilmektedir. Vaatlerle değil, vaatlerin sahibi olan Allah Teâla ile meşgul olmak lazım gerekir. Bu sebeple Hoca Efendi tasavvuf literatüründe söz konusu edilen dört şeyi terk etmenin öneminden bahsetmiştir. Bunları, “*Terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i vücûd/terk-i hestî ve terk-i terk. Dört tane terk. O zaman tam Müslüman oluyorsun.*”⁴⁴² şeklinde izâh etmiştir. Sûfi birey mânevî anlamda gelişimini dünyayı terk ederek, yani dünyalık hesabı peşinde olmayarak, âhireti terk ederek yani şu kadar sevap alırsın, cennete girersin şeklinde düşünmeyerek, varlığını terk ederek ve son olarak da terk ettiklerinden dolayı böbürlenmeyerek yani terk ettiklerinden dolayı kendini beğenmişliği de terk ederek kazanır.

Ebû Hafs en-Nîsâbûrî, “*Allah’ı bildiğim zamandan beri, gönlümde hak veya bâtil hiçbir şey mekân tutmadı, hiçbir şey gönlüme, kalbime yerleşmedi, giremedi.*”⁴⁴³ buyurmuştur. Bâtil, dünya ve içerisindekilerinin sevgisidir; hak olan şeyler ise Allah için olan işlerdir. Bunlar dini bakımdan yanlış olmayan şeylerdir ancak sûfimiz Allah’ı tanıdıktan sonra gönlüne O’ndan başka, hak ya da batıl hiçbir şeyin girmediğini ifade etmiştir. Gönlünü tamamen Allah’a tahsis etmiştir. Zünnûn el-Mısırî konuyla ilgili, “*Sakin mârifetullah iddiasında bulunan bir kimse olma. Zühd ve takvâyı meslek etmiş bir kimse de olma. İbadete bağlı bir kimse olduğunu da iddia etme.*”⁴⁴⁴ buyurmuştur. Kişi zühdünü kendinde yaşmalıdır. Aksi takdirde gösterişe kapılmış olur ki bu da zühdün yapısına ters bir durumdur. Es’ad Hoca bir insanın başkaları tarafından tanınmasını o kimsenin felaketi olarak değerlendirmiştir. Yani şöhret âfettir.⁴⁴⁵

Zühdün ne olduğu hususunda sûfiler tarafından farklı yorumlar dile getirilmiştir. Bazıları haram olan şeylerle ilgili olduğunu savunmuşlardır. Asıl itibariyle zühd haramlarda şarttır, helallerde ise fazîlettir.⁴⁴⁶ Ebû Osman el-Hîrî bunu bir adım daha öteye götürerek helallerdeki zühdün Allah’a yakınlık vesilesi olduğunu belirtmiştir. “*Harama karşı zühd farzdır. Mübaha karşı zühd fazîlettir. Helale karşı zühd*

⁴⁴² Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 3: 279; <http://mecmerkezi.org/WebTV/831/Sohbetler.aspx>.

⁴⁴³ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 118; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 344; <http://mecmerkezi.org/WebTV/804/Sohbetler.aspx>.

⁴⁴⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 17, 18; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 70; <http://mecmerkezi.org/WebTV/239/Sohbetler.aspx>.

⁴⁴⁵ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 75; <http://mecmerkezi.org/WebTV/239/Sohbetler.aspx>.

⁴⁴⁶ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 208; Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 45.

*kurbiyettir.*⁴⁴⁷” buyurmuştur. Es’ad Hoca bu tür insanların derece bakımından üstün olduklarını, haram ve mübah bir yana helale bile aldırmadıklarını sadece Rablerine karşı güzel kulluk etme gayretinde olduklarını açıklar.⁴⁴⁸ İnsan, Allah’ın kendisine bahşettiği nimete şükrederek sahip olduklarını yine O’nun yolunda tasadduk etmelidir. Bu bağlamda Es’ad Efendi’ye göre zühd, insanların elindekilerin zaten Allah’ın olduğunun bilincinde olmasıdır. Kişinin sahip olamadıkları için Allah’a dua etmesi, yeri ve zamanı geldiğinde îtimat ettiği üzere Allah’ın kendisine vereceğine inanmasıdır. Yani bir nevî dünyalık için telaş etmemektir.⁴⁴⁹ Şunu asla unutmamak gerekir ki zühd, yoksulluk demek değildir. Çünkü zühd, bir şeylere sahip olmamak değil, hiçbir şeyin kendisine sahip olamadığı durumu ifâde ihtiva eder. Zühdün amacı da zaten insanları fakir hale getirmek değil, dünyaya karşı sevgi, hırs ve tamahı insanın gönlünden temizlemektir.⁴⁵⁰ Yani önemli olan mala sahip olmak değil, mal, makam ve dünyalık sevgisini gönülden çıkarabilmektir. Mevlânâ’nın para gönülde değil cepte olduğu müddetçe, zengin kişilerin de zâhid sayılacağını ileri sürmesi bu görüşü destekler niteliktedir.⁴⁵¹ Bu bağlamda Es’ad Efendi sahabe-i kiramdan zengin olanların ve hayatlarını nasıl devam ettirdiklerinin örneklerini bizlerin de kendi yaşamlarımıza yansıtması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁵² Bunun için, kişinin kalbinde Allah sevgisinin olması için diğer sevgilerden arınması gerektiğini açıklamıştır. Gerçek dervişlerin Allah âşığı olması gerekmektedir. Bunun için de insanın Allah’ın sevdiği işleri yapabilmesi gerekmektedir.⁴⁵³

Gazâlî’ye göre zühd, bir şeye olan rağbeti kendisinden daha hayırlı olan bir şeye yöneltmektir. Kişinin üzerine yöneldiği şey, kendisinden vazgeçilenden daha değerli olmalıdır. Hakîkî zâhid, kendisine dünyalık teveccüh ettiğinde, bunu kullanmakta hiçbir zorluk çekmediği, peşin bir gâye düşünmediği halde sadece o mal ile ünsiyet edip onu sevmekten, Allah’tan ve Allah sevgisinden uzaklaşmaktan korktuğu için, âhîret mükâfâtını umarak onu terk edendir.⁴⁵⁴ Bâyezîd-i Bistâmî şöyle buyurmuştur: “*Bir kimse Allah’ı bildi mi Allah’tan kendisini meşgul eden her şeyden müstağni hale gelir,*

⁴⁴⁷ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 174; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 3: 427;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/825/Sohbetler.aspx>.

⁴⁴⁸ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 3: 429; <http://mecmerkezi.org/WebTV/825/Sohbetler.aspx>

⁴⁴⁹ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 142; <http://mecmerkezi.org/WebTV/238/Sohbetler.aspx>.

⁴⁵⁰ Öztürk, *Kur’an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 178.

⁴⁵¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 372.

⁴⁵² Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 395; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1351/Sohbetler.aspx>.

⁴⁵³ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 180-182; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1757/Sohbetler.aspx>.

⁴⁵⁴ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, 4, 287.

*her şeyden yüz çevirir.*⁴⁵⁵” Es’ad Hoca bu durumu, marifetullahı tadan kişilerin başka yönlere, başka sevgilere bakmayacağını dile getirmiştir.⁴⁵⁶ Yine sûfimiz Bâyezîd-i Bistâmî’ye sünnet ve farz kavramları sorulduğunda, “*Sünnet, dünyayı terk etmek, farz da Allah ile sohbet etmektir. Çünkü insan sünnet-i seniyyeyi baştan sona dikkatle okur, mütalaa ederse hepsinin hülâsası dünyaya meyletmemek, âhirete rağbet etmek gerektiğidir...*”⁴⁵⁷ cevabını vermiş ve Peygamber Efendimiz (sav)’in bize her konuda olduğu gibi zühd hayatında örnek teşkil ettiğini vurgulamıştır.

Gerçek zâhid malından Hak yolunda harcayan, sıkıntı zamanında hâlden şikâyetçi olmayan, şeriâtin yasak ettiğini terk eden kimsedir. Yani amellerinde dinin tüm isteklerini yerine getirir. Sûfî yaşamda her durumda olduğu gibi benliğin zâhidane yaşama kavuşması gerekir. Şakîk el-Belhî konuyla ilgi olarak, “*Hakiki zâhid, zâhidliğini fiiliyatına istinat ettiren kimsedir. Zâhidlik taslayan da zâhidliğini diline dayayandır.*”⁴⁵⁸ buyurmuştur. Sadece dilinde zühdü yaşayan insanlara karşı Hoca Efendi uyarılarda bulunmuş ve kişinin ahiretini mahveden kimselerden uzak durulması ve kaçınılması gerektiğini hatırlatmıştır.⁴⁵⁹ Cüneyd-i Bağdâdî ihvanından birisine şöyle yazmıştır:

Kim Allah’a işaret eder de Allah’tan gayrisıyla sâkin olursa o zaman Allah onu belalara maruz bırakır. Onun gönlünden zikrini perdeler ve onu dili üzere devam ettirir. Bu işareten uyanırsa Allah o mânevî mihnetleri alır, sıkıntı ve belaları giderir. Eğer, Allah’tan gayriya bağlılık ve meyil yine devam ederse, uyanmazsa Allah öteki insanların kalbinden ona acımayı çeker alır ve ona tamah duygusu elbise gibi giydirilir. Tamahkâr bir insan olur. Hem halk onu sevmez hem de onun tamahı, istekleri artar. Hâlbuki halkın gönlünde ona karşı bir sevgi yoktur. Hayatı âcizlik olur. Ölümü bir çırpınış olur. Ahireti de teessüf edilecek bir durum olur. Biz Allah’tan gayriya meyletmekten, bağlanmaktan Allah’a sığınırız.⁴⁶⁰

Es’ad Efendi bu sözü izâh ederken, insanlara iyiliği ve güzelliği anlatanların bunu önce kendilerinin yapmaları gerektiğini belirtmiş, bu şekilde olmayanların doğru

⁴⁵⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 74; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 480; <http://mecmerkezi.org/WebTV/236/Sohbetler.aspx>.

⁴⁵⁶ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 481; <http://mecmerkezi.org/WebTV/236/Sohbetler.aspx>. Es’ad Hoca bu hususta, “*Allah bilgisi çok sevimidir, çok güzeldir, çok yüksektir, çok sevaptır, çok kıymetlidir. Tariflere sığmaz lezzete sahiptir. İnsan o tadı tattıktan sonra başka şeyler saman gibi gelir, hiç tat almaz.*” demiştir.

⁴⁵⁷ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 74; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 481; <http://mecmerkezi.org/WebTV/236/Sohbetler.aspx>.

⁴⁵⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 64; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 391; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1351/Sohbetler.aspx>.

⁴⁵⁹ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 395; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1351/Sohbetler.aspx>. Es’ad Coşan burada hocasının “*Bu gibi insanlar âhiret yolunun haramileridir. Ve dünya yolunun yolcularının haramilerinden bunlar daha fenadır.*” sözünü naklederek laf hünerleriyle insanları aldatanlara karşı dikkatli olunması tavsiyesinde bulunmuştur.

⁴⁶⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 162, 163; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 3: 298, 299; <http://mecmerkezi.org/WebTV/774/Sohbetler.aspx>.

insanlar olmadıkları, öz ve sözlerinin birbirine uymadığı açıklamasında bulunmuştur.⁴⁶¹ Allah'tan gayrıya bağlanan insanların başlarına dünya ve ahirette gelecek olan cezalar musibettir. Bu sebeptir ki zühd önemlidir. Zikir ve sâlih amel önemlidir. Zâhidane yaşam ancak güzel ameller ile gerçekleşir. Ma'rûf el-Kerhî'ye "Dünya, kalpten nasıl çıkarılır?" diye sorulunca şöyle cevap vermiştir. "Bu, sevginin safiyetiyle ve Allah'a karşı kulluk muamelesi güzel olunca olur."⁴⁶² Kişi, sevgisinin tertemiz olması durumunda ve yaptığı işlerde samimi olduğunda gönlünden dünya sevgisini çıkarabilir. Bu sebeptir ki sûfinin amellerini düzeltmesi demek, kalbini de düzeltmesi demektir. Ahmed b. Hadraveyh'e, "Amellerin hangisi daha faziletli?" diye sorulduğunda, "Sırrını Allah'tan gayrıya, mâsivâyâ yönelmekten korumaktır."⁴⁶³ diye buyurmuştur. Bu sözle aslında sûfî bireyin derinliklerinde yaşayan varlıklardan bahsedilmiştir. Es'ad Efendi bunu şu şekilde izâh etmiştir:

Sır denilen insanın bir latife-i Rabbâniyesi var. Bir nefis var, bir ruh var. Sonra bir de sır var, hafî var, ahfâ var. İnsanın mânevî şahsiyetinin içinde çeşitli varlıklar var. Onlardan birisi de sır'dır. İnsanın ruhunun derinliğindeki bir tabaka, yani bir latife-i Rabbâniye" demek. İnsanın ruhu demek. Ama ruhunun dış görünüşü değil, içindeki bir mertebesi, kademesi demek oluyor. İnsanın bir ruhu var, bir de sırrı var. Ruhunun daha derin yeri. İşte insan, bu derin yerine kalbinin, ruhunun daha aşağısında, daha derininde olan şahsiyetinin mânevî latife-i Rabbâniyesi'ne riâyet edecek, onu kollayacak, gözetleyecek, Allah'tan başka bir şeye yönelmekten muhafaza edecek.⁴⁶⁴

Zühdün bir gâyesi de bireyin eline geçen ile sevinmemesi, elde edemediğinden dolayı da üzülmemesidir. Yahyâ b. Muâz er-Râzî, "Başından sonuna kadar bütün dünya, tamamı şöyle bir zamancık bir gama değmezken sen bütün ömrünü azıcık bir dünyalık elde etmek için nasıl gama boğuyorsun? Değmez!"⁴⁶⁵ buyurmuştur. Hoca Efendi'ye göre tüm dünya nimetleri insanın ayağını altında serili bile olsa dünyayı birinci değere koyup yaşamak yanlış bir tutumdur.⁴⁶⁶ Sûfî birey, ahlâkî vasıfları kazanarak Allah'ın garantisinde yaşamını devam ettirir. Elinde bulunan dünyalık onu Rabbinden alıkoymaz. Hamdûn el-Kassâr'a "Zühd nedir?" diye sorduklarında, "Elinde

⁴⁶¹ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 3: 299; <http://mecmerkezi.org/WebTV/774/Sohbetler.aspx>.

⁴⁶² Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 89; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 88; <http://mecmerkezi.org/WebTV/704/Sohbetler.aspx>.

⁴⁶³ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 106; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 249; <http://mecmerkezi.org/WebTV/623/Sohbetler.aspx>.

⁴⁶⁴ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 250; <http://mecmerkezi.org/WebTV/623/Sohbetler.aspx>.

⁴⁶⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 110; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 281; <http://mecmerkezi.org/WebTV/690/Sohbetler.aspx>.

⁴⁶⁶ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 283; <http://mecmerkezi.org/WebTV/690/Sohbetler.aspx>. Es'ad Hoca "Bütün dünyalık etrafında olsa bile dünyayı esas kabul etmeyeceksin. Ahiret için çalışacaksın. Eğer gönül âlemine dünyalık sevgisi sızarsa denizdeki gemi su almaya başlamıştır, batacak demektir." sözüyle tehlikeyi belirtmiştir.

olan şeyden daha fazla Allah'ın garantisinde olan şeyden kalbi huzurlu olmasıdır.⁴⁶⁷” buyurarak bu hususu anlatmıştır. Es'ad Efendi bu sözün açıklamasında, Allah'ın garantisinin kişinin kalbini daha çok tatmin ettiğini söylemiştir.⁴⁶⁸ Cüneyd-i Bağdâdî şöyle buyurmuştur. “Eğer evinin içinde eşya olarak bir testiden başka bir şey olmamasına güç yetirebiliyorsan öyle yap.”⁴⁶⁹ Hoca Efendi bu durumda asıl olanın mala ve mülke bağlanmamak olduğunu, elimizdekileri de sadece Allah için harcamamız gerektiğini bildirmiştir.⁴⁷⁰

Yalnız burada önemli olan hususlardan biri de şudur. Her ne kadar sûfî yaşam, dünyevî arzu ve isteklere sınır koymuşsa da mal, mülk kazanmakta ve onu tasadduk etmede herhangi bir sakınca yoktur. Ebû Hafs en-Nîsâbûrî konuyla alakalı olarak, “Dünyanın hor ve kıymetsiz olmasından dolayı onu hiç kimseden esirgemiyorum. Dünyanın ve nefsimin horluğundan dolayı kendimden de esirgemiyorum.”⁴⁷¹ buyurmuştur. Burada Hoca Efendi'nin de ifâde ettiği gibi sûfimiz dünyalığa değer vermemesine karşın ondan nasibini de almaktadır.⁴⁷² Cüneyd-i Bağdâdî, “Dünyada ihtiyaç duyulan şey onu terk edince ele geçer.”⁴⁷³ sözünüyle dünyalıktan vazgeçen kişinin onu istemeden de olsa elde edeceğini vurgulamıştır. Tam aksi durum da ise kişinin fakirliği gözünün önünde, onu tehdit eder vaziyette olmasıdır. Yani kişinin benliğini saran bir korkunun başlamasıdır. Bu korku dünya sevgisinden kaynaklanır ve onu kaybetme, fakir olma korkusudur. Akıllı sûfiler dünyalığı din yolunda, Allah'ın rızasını kazanmak yolunda kullandığı için dünyalığı göz ardı etmemişlerdir. Tekrar söylemekte fayda vardır. Önemli olan mala sahip olmak değil, mal, makam ve dünyalık sevgisini gönülden çıkarabilmektir. Yahyâ b. Muâz er-Râzî konuyla ilgili olarak “Akıllı insanın dünyalık istemesi, cahil insanın dünyayı terk etmesinden daha güzeldir.”⁴⁷⁴ buyurmuş, Es'ad Hoca bu durumu, “Âkil, dünyalığı istiyorsa bir sebepten istiyordur, onu kullanacaktır. Maksadı vardır, çalışıp çabalayıp kazanıp bir şey yapacaktır. Onun

⁴⁶⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 128; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 470;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/641/Sohbetler.aspx>.

⁴⁶⁸ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 470; <http://mecmerkezi.org/WebTV/641/Sohbetler.aspx>.

⁴⁶⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 159; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 264;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/680/Sohbetler.aspx>.

⁴⁷⁰ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 264; <http://mecmerkezi.org/WebTV/680/Sohbetler.aspx>.

⁴⁷¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 159; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 328;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/696/Sohbetler.aspx>.

⁴⁷² Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 329; <http://mecmerkezi.org/WebTV/696/Sohbetler.aspx>.

⁴⁷³ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 160; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 268;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/680/Sohbetler.aspx>.

⁴⁷⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 111; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 294;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/690/Sohbetler.aspx>.

*dünyalık istemesi, cahilin istemesi gibi değildir... İyi Müslümanlık, bir üstün zekâ işidir. Evliyâullahın hepsi muazzam zeki insanlardır.*⁴⁷⁵” şeklinde açıklamıştır.

Mutasavvıflar tam bir hürriyetin mâsivadan kurtulmakla mümkün olduğunu savunmaktadırlar. Sûfi mâsivadan kurtuldukça arınır, Allah’tan ayrıldığı zamandaki saf halimize yaklaşırız. Cüneyd-i Bağdâdî “...*Sadece ve sadece Allah’a kul olursan o zaman Allah’tan gayrısının karşısında hür olursun.*⁴⁷⁶” buyurmuş ve Allah’a gerçek mânâda kulluk etmede bir kusurumuz olduğu ve mâsivadan kurtulamadığımız sürece, tam bir hürriyete eremeyeceğimizi bildirmiştir. Es’ad Hoca durumu, Rabbimizden başka her şeyden vazgeçerek ancak tam kulluğa erebiliriz şeklinde izâh etmiştir.⁴⁷⁷

Kısaca sûfilere göre, gerçek zâhid, gönlünü dünyaya bağlamayan kişidir. Sâlik öyle bir gönle sahip olmalıdır ki, dünyaya da ahirete de meyletmemelidir. Gönlünü bütün bağlardan koparıp Allah’a bağlamalıdır. Cüneyd-i Bağdâdî’nin şu sözü zühdü özetler mahiyettedir:

Biz tasavvufu laf ebelerinden öğrenmedik. Açlıkla, dünyayı terk etmekle, alıştığımız ve herkesin hoşuna gidecek şeyleri terk etmekle öğrendik. Çünkü tasavvuf, kulun Allah Teâla ile kulluk muamelesinin sâfi yapılması mesleğidir. Aslı da zühddür, dünyayı terk etmektir. Nitekim Hâris el-Muhâsibî şöyle buyurdu, ‘Nefsim dünyadan yüz çevirdi. Gecelerimi uykusuz, gündüzlerimi susuz geçirdim.’⁴⁷⁸

Zühd, dünyevî nimetlere sahip olursa bile, ilgi ve alaka kurmayarak cephe almak suretiyle mânevî anlamda diriliş başlatmaktır. Sûfimiz Yahyâ b. Muâz zühdü şöyle tarif etmiştir: “*Zühd üç şeydir: Azlık (fakirlik), yalnızlık ve açıklık.*⁴⁷⁹” Hoca Efendi bu sözde geçen “*killet*” kavramını, azlık ve fakirlik anlamında yani malı, mülkü ve varlığı az olmak, anlamında kullanmıştır. Zühd hayatı aynı zamanda beraberinde tasavvufta ayrı bir makam olan fakrı da gerektirmektedir.⁴⁸⁰ Sevgi ve muhabbetle Allah’a dönen birey, tevbe tutumuyla mânevî yolda ilerler, takvâ ve vera‘ tutumuyla dünyevî olandan

⁴⁷⁵ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 294, 295; <http://mecmerkezi.org/WebTV/690/Sohbetler.aspx>.

⁴⁷⁶ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 158; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 241; <http://mecmerkezi.org/WebTV/649/Sohbetler.aspx>.

⁴⁷⁷ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 241-243; <http://mecmerkezi.org/WebTV/649/Sohbetler.aspx>. Bu konuda Es’ad Coşan, “*Allah’tan gayri bir heves, arzu, hedef, emel, gâye, şahıs, eşya, mal, mülk, insan seni esir almışsa, gönlünü ona bağlamışsan, Allah’a hakiki kulluk yapamazsın... Allah’ın yolunda yürümek, başkasına aldırmamak en güzel şey.*” sözleriyle bir gerçekliği ortaya koymuştur.

⁴⁷⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 158; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 231; <http://mecmerkezi.org/WebTV/596/Sohbetler.aspx>.

⁴⁷⁹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 113; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 310; <http://mecmerkezi.org/WebTV/734/Sohbetler.aspx>.

⁴⁸⁰ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 46.

sakınarak zühd tutumuyla dünyaya tavır alır ve ondan yüz çevirir. Bu şekilde mânevî özgürlüğü/fakrı elde eder.⁴⁸¹

2.4.5. Fakr

Türkçe’de fakir, fakirlik şeklinde kullanılan fakr kavramı “*kendisine ihtiyaç duyulan şeyi kaybetmek*⁴⁸²”, “*yoksulluk, ihtiyaçlılık, mahrumiyet ve züğürtlük*” gibi mânâları ifade etmektedir.⁴⁸³ Başkasına muhtaç olmak, herhangi bir işe güç yetirememek ve bir şeye sahip olmamak durumlarını anlatır.⁴⁸⁴ Gerçekte ise, yaratılanların zaruri ihtiyaç içersinde olması, geçinilecek bir şeyin elde olmayışı, nefsin fakirliği yani algözlülüğü ve kişinin Allah’a karşı daima muhtaç olması durumlarını belirtmektedir.⁴⁸⁵ Fakr, ihtiyaç duyulan şeyin yokluğudur. Kişinin ihtiyaç duymadığı bir şeyden yoksun olmasına fakirlik denmez. Miskin ve derviş gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Ancak aralarında bazı anlam farkları bulunmaktadır. Mesela fakir muhtaç, miskin ise hakirdir. Derviş kelimesi ise Farsçada muhtaç, yoksul ve dilenci anlamlarının karşılığıdır.⁴⁸⁶

Fakr kavramı insanların kendi kendine yetememesi, yüce bir Yaratıcıya muhtaç olması anlamına gelmektedir. Bu mânâda tasavvuf ilminde fakr kavramı farklı bir önem kazanmış ve sûfilerin makamları arasında yer almıştır. İnsanın zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak imkânlardan yoksun olması veya kendisini her zaman Allah’a muhtaç bilmesi ve Allah’tan başka hiç bir şeye ihtiyaç duymaması anlamında kullanılan bir terim olmuştur.⁴⁸⁷ Mânevî mânâda zengin olan yalnız Allah’tır. Maddî yönden olmasa da aslında bütün insanlar mânen ihtiyaç sahibidir ve fakirdir. Allah’a muhtaçlık anlamında fakr, insanın temel niteliklerinden biridir. İyi bir kul Mevla’sı karşısında fakr sahibi olduğunu yani kendisinin hiçbir şeye sahip olmadığını idrak eder.⁴⁸⁸ Mutasavvıflar “*yoksulluk*” anlamına gelen fakr ile “*Allah’a muhtaç olma*” anlamına

⁴⁸¹ Işıtan, “Sûfi Özgürlük Algısının Gençliğin Mânevî Kişilik Gelişimine Katkısı”, 329.

⁴⁸² Cürcânî, *Ta’rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 173.

⁴⁸³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 105.

⁴⁸⁴ Osman Eskicioğlu, “Fakir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 129.

⁴⁸⁵ İsfahani, *Müfredât, Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 802, 803.

⁴⁸⁶ Azize İlhan, *Tasavvuf Dönemi Kaynak Eserlerinde Fakr Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2004), 4.

⁴⁸⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 105.

⁴⁸⁸ Süleyman Uludağ, “Fakir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 132-134.

gelen fakrı birleştirmişler ve kavrama kendilerine ait özel bir nitelik kazandırmışlardır ve böylece sūfî yolun gâyesinin fakrı/mânevî hürriyeti elde etmek olduğunu ortaya koymuşlardır.⁴⁸⁹ Dolayısıyla fakr (dervişlik) Allah'a giden yol, fakir de (derviş) bu yolun yolcusu anlamına gelmektedir. Hakikî fakr, Allah'a ihtiyarî bir yöneliştir.⁴⁹⁰ Gerçek fakir daima Allah'a muhtaç olduğunu bilir. Allah'ın kendisine layık olan her şeyi bildiğini müşahede eder, onun için dünyalık anlamda istek ve dilekte bulunmaz.⁴⁹¹ Bu çerçeveden bakıldığında fakr, bilinen anlamıyla yoksulluk değil, mânevî bir ihtiyaç hâlidir. Kişinin kendisinde varlık görmeyip, her şeyi Allah'a irca etmesidir.⁴⁹² Övülen fakr kalpte ağyârın bulunmamasıdır, yerilen zenginlik ise, kalbin ağyâr ile meşgul olmasıdır. Kalpte ondan başkası bulunmadıkça hem fakr, hem de zenginlik iyidir.⁴⁹³ Bu tür kimseler, malın kölesi değillerdir. Bilakis mal onların kölesidir. Bu mânâda, en zengin insanlardan sayılan Hz. Süleyman, onca mal ve servetine rağmen fakirdir. Mevlâna, Hz. Süleyman'ın mal ve mülkü gönlünden çıkardığı için, kendisine fakir denildiğini ifade etmiştir.⁴⁹⁴

Derviş kelimesi muhtaç, yoksul ve dilenci anlamlarını ifade etse de zamanla farklı mânâlar kazanmıştır. Zâhidi, sūfiyi ve tasavvufu ifade etmek üzere Arapçadaki fakîr ve fakr kelimelerinin yerine kullanılmıştır. Sūfiyâne bir hayat yaşayan kişidir.⁴⁹⁵ Fakrın hakîkati, kulun Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır ve bütün sebeplerden uzaklaşmaktır. Sûfiler, fakirin vasıfları ve uyması gereken kurallar üzerinde çokça durmuşlardır. Fakirlerin dolayısıyla sūfilerin en belirgin özelliği, yoklukta feryâd etmemeleri, sükûnetlerini korumaları ve ellerine bir şey geçince de, onu başkalarına vermeleridir.⁴⁹⁶ Sūfiyâne bir hayat, başkalarını kendi nefislerine tercih etmeyi gerektirmektedir.⁴⁹⁷ Ebû Hafs en-Nîsâbûrî'ye fakirliğin hükümlerini ve fakirlere karşı gösterilmesi gereken âdâbı sorduklarında şu şekilde cevap vermiştir:

⁴⁸⁹ Işitan, "Sûfi Özgürlük Algısının Gençliğin Mânevî Kişilik Gelişimine Katkısı", 329.

⁴⁹⁰ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 100.

⁴⁹¹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 364.

⁴⁹² Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 47.

⁴⁹³ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 105.

⁴⁹⁴ İsa Çelik, "Tasavvufi Bir Terim Olarak Fakr", *EKEV Akademi Dergisi* 3/2 (2001): 196.

⁴⁹⁵ Tahsin Yazıcı, "Derviş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 188.

⁴⁹⁶ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 366; Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 145; Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 107; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 65.

⁴⁹⁷ Haşr, 59/9. "Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."

Şeyhlerin hürmetlerini korumak ve onlara riâyet etmek, derviş kardeşlerle, ihvan ile güzel geçimde bulunmak, küçük olanlara nasihat halinde olmak, rızık konusunda çekişmeyi terk etmek, isâr'a devam etmek, kardeşlerini kendisine daima tercih etmek, rızık depo etmekten, yiyecek saklamaktan şiddetle sakınmak, kendi seviyesinde, tabakasında, irfân mertebesinde olmayan insanlarla sohbeti terk etmek ve hem dinî hem de dünyevî konularda yardımlaşmaktır.⁴⁹⁸

Es'ad Hoca sûfimizin dile getirdiği bu kuralları açıklarken öncelikle, burada geçen fakirlik kavramının dervişlik mânâsına geldiğini belirtmiştir. Dervişin de “*kapı kapı dolaşan fakir*” demek olduğunu, sûfilerin kendilerine “*derviş*”, “*fakir*” ve “*fukara*” adlarını verdiklerini, şeyh efendiler de kendilerine, “*hâdimü'l-fukarâ*” dediklerini, bunun onların aslında bir imzası, mührü olduğunu açıklamıştır. Daha sonra insanların bu yolun büyüklerine de saygı ve bağlılık göstermesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu şekilde onların feyizlerinden yararlanabileceğini ve feyzin en önemli şartının tasavvufa ve büyük zâtlara muhabbet olduğunu vurgulamıştır. Nasihat hususunda ise, kavramın günümüzde yanlış anlaşıldığını, bugün “*öğüt vermek*” mânâsında kullanıldığını ancak, buradaki cümle ve Efendimiz (sav)'in hadislerinde nasihatın bu mânaya gelmediğini, “*samimi, içten, açık kalpli muamele etmek*” anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Rızık konusunda ise insanların gözü tok olması gerektiğini, maddiyat yüzünden çekişme yaşanmaması gerektiğini açıklamıştır. Bu yolun yolcularının tasavvufu bilmeyen, Allah'ın sevmediği ve yasakladığı işleri yapmayan ve haramlardan sakınmayan, helallerin farkında olmayan insanların yanında bulunmaması, onlardan uzak durulmasını ve son olarak da dervişlerin başkasının hizmetine koşan, onlara yardım eden ve devamlı yardımlaşma gayreti içinde bulunan insanlar olması gerektiğini ifâde etmiştir.⁴⁹⁹ Cüneyd-i Bağdâdî de sûfilere nasıl davranılacağı konusunda ilgili şöyle demiştir: “*Bir fakirle karşılaştığın zaman, onunla ahbaplığa önce bilgi öğretmek yoluyla ve baskı yaparak değil mülayemetle giriş. Çünkü bilgiçlik onu ürkütür. Mülayimlik onu sana yaklaştırır, sevdirebilir.*⁵⁰⁰” Tasavvufî terbiyede dervişin terbiyesine yumuşaklık ile başlamalıdır. Es'ad Efendi'ye göre sûfî o zaman bu yola ısınır ve bu yolu sever. Öğreneceklerini de bu hal üzereyken yavaş yavaş öğrenir. Bu yolda acele etmemek gerekmektedir.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 121; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 387; <http://mecmerkezi.org/WebTV/710/Sohbetler.aspx>.

⁴⁹⁹ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 388-400; <http://mecmerkezi.org/WebTV/710/Sohbetler.aspx>.

⁵⁰⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 160 Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 3: 270;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/680/Sohbetler.aspx>.

⁵⁰¹ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 3: 270, 271; <http://mecmerkezi.org/WebTV/680/Sohbetler.aspx>. Es'ad Hoca, “*Rıfk, mülayimlik, yumuşaklık, gönül kazanma yolu çok mühimdir. Hizmet yolu çok mühimdir.*” diyerek konuya açıklık getirmiştir.

Serrâc, fakr ehlini üç dereceye ayırmaktadır: Birincisi, mukarreblerin fakrı, hiç kimseden bir şey beklemeyen ve verilse de almayan kimselerdir. Bunlar Allah’a yakınlık makamında bulunur İkincisi, siddıkların fakrı, kimseden bir şey istemeyen ancak istenmeden verildiğinde kabul edenlerin makamıdır. Bu derece de şikâyet asla olmaz. Üçüncüsü ise, kanaat ehlinin fakrıdır ki, bu gruptakiler de muhtaç durumda kaldığı zaman bu ihtiyacını, söylenildiğinde sevinerek yerine getireceğini bildiği bir dostundan ister.⁵⁰² Bu anlamda fakirlik kavramını gönül zenginliği olarak değerlendirebiliriz. Allah’tan kaynaklanan değerleri, maddeden kaynaklanan değerlerin üstünde tutmaktır.⁵⁰³ Bir başka ifâdeyle, sûfiler her şeyden vazgeçerek Allah Teâla’nın rızâsı ve inâyetini araştıran mânevî yolculardır. Bu sebeptendir ki, fakirlik isteyince karşımıza zenginlik çıktı diye söylemişlerdir.⁵⁰⁴ Sûfilerin fakirlik konusunda ısrar etmelerindeki bir hikmette, Peygamber Efendimiz (sav)’in sevgisini celbetmektir. Çünkü kendisini çok sevdiğini söyleyen birine karşı Efendimiz (sav), “*O halde fakirlikten korunmak için bir kalkan hazırla.*⁵⁰⁵” buyurmuştur.⁵⁰⁶

Fakr kelimesi Kuran-ı Kerîm’de yoksul ve muhtaç olma anlamında kullanılmıştır. Âyetlerin çoğunda maddî anlamdaki fakirlik üzerinde durulmuş ve bununla ilgili hükümler verilmiştir.⁵⁰⁷ Hz. Peygamber Efendimiz (sav) de fakirliğin tabii olarak korkulan ve istenmeyen bir durum olduğuna işaret etmiş ve fakirlik fitnesinin şerrinden Allah’a sığınmıştır.⁵⁰⁸ Sülemî, kimi fakirin dünyaya muhtaç olduğunu, dünya varlığının o kimseyi zengin edeceğini; kimi fakirin baş olmaya muhtaç olduğunu, arzusunun kavuşmasının onu zengin edeceğini; kimi fakirin de velâyete muhtaç olduğunu, veli olmasının onu zengin edeceğini sınıflandırarak istenilmeyen mânâdaki fakirliği izâh etmiştir.⁵⁰⁹ Mutasavvıflar zenginliği öven hadisleri de gönül zenginliği olarak anlamışlar ve öyle yorumlamışlardır.⁵¹⁰ Ebû Tûrâb en-Nahşebî konuyla ilgili olarak, “*Zenginliğin hakikati senin gibi olanlardan müstağni olmandır. Fakirliğin hakikati ise senin gibi olan*

⁵⁰² Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 47-48.

⁵⁰³ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, (İstanbul: Yeni Boyut, 1995), 351.

⁵⁰⁴ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 361.

⁵⁰⁵ Tirmizi, “Zühd”, 36.

⁵⁰⁶ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri, Tasavvufun Ana İlkeleri*, thk. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 42.

⁵⁰⁷ Bkz. Bakara 2/268 / 273; Âl-i İmrân 3/181; Nisâ 4/6; Tevbe 9/60; Nahl, 16/75; Secde, 32/16; Fâtır, 35/15; Haşr, 59/8, 9; Muhammed, 47/38.

⁵⁰⁸ Bkz. Buhari, “Zekât”, 53; Buhari, “Rikak”, 16, 51; Müslim, “Zekât”, 34; Müslim, “Birr”, 138; Müslim, “Zikir”, 94; Tirmizi, “Zühd”, 37; Tirmizi, “Kıyâmet”, 15; Ebu Davud, “Edeb”, 101; İbn Mâce, “Zühd”, 36; İbn Mâce, “Vesaya”, 4; Nesai, “Zekât”, 76; Nesai, “Sehiv”, 90.

⁵⁰⁹ Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri, Tasavvufun Ana İlkeleri*, 16.

⁵¹⁰ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 363-364.

*mahlukâta muhtaç olmandır.*⁵¹¹” demiştir. Çünkü mahlukâta muhtaç olmayan gönül zengini olanlar, Allah’a tevekkül etmişler, Allah’tan beklemişler ve her şeyi Allah’tan istemişlerdir. Gazâlî’ye göre fakr, muhtaç olunan şeyin yokluğudur. Dünya ile alakayı kesmenin yahut ondan uzaklaşmanın ise iki şekilde olabileceğini belirtmiştir: İlki dünyayı kuldun uzaklaştırmaktır ki bu fakr olarak isimlendirilir. İkincisi ise insanı dünyadan uzaklaştırmaktır ki buna da zühd adı verilir.⁵¹²

Aslında fakr makâmında olan sûfiler, Allah’tan bir şey isteseler dilediği şey kendilerine verilir, ama onlar dünyalığı talep etmezler, fakir olmayı tercih ederler. Allah Teâla da sevdiklerine beni düşünsün diye maddî bir şey vermemiştir.⁵¹³ Buldukları halden son derece memnun oldukları için kimseden hiçbir talep etmezler. Sûfiler fakirliğin onu gizleyebilen, onu hoş karşılayan kimselere Allah’ın verdiği bir sır olduğunu söylemişlerdir. Halka fakirliğini gösterip onunla insanları zor durumda bırakan kişi fakirler sınıfından çıkıp, yoksullar sınıfına girmiş olur.⁵¹⁴ Ahmed b. Âsım el-Antâkî, “*Fakrın en faydalısı, edindiğin zaman, onunla güzelleştiğin ve ona râzı olduğun zamandır.*⁵¹⁵” buyurmuştur. Bu mübarek zâtlar fakirliği sevmişlerdir. Fakirlik onların medâr-ı iftiharları ve gâyeleri olmuştur. Es’ad Hoca, “*İşte o zaman, râzı olduğunda, muhtaç kul, bîçare kul noktasına geldiğinde kişi tam derviş oluyor. Hiçbir şeyi yok. Mevlâ’sı var.*⁵¹⁶” diyerek sûfimizin sözüne açıklık getirmiştir. Serrâc’ın fakr ehlini, mukarreblerin, sıddıkların ve kanaat ehlinin fakrı olarak üç dereceye ayırdığını söylemiştik. Bişr el-Hâfî bu gruplandırmaya uygun bir şekilde şu tasnifi yapmıştır:

...Fakirler üç zümre halindedir. Bir kısmı fukarâdır, dervîştir. İstemez, verilse de almaz. Bunlar, ruhâniler zümresindedir. Allah böylesine istediği zaman verir. Bir şey için Allah’a yemin etse, Allah yemini doğru çıksın diye o işi öyle yapar. İkinci kısım fakirdir, dervîştir. İstemez, dilenmez ama istemeden verilirse kabul eder. Dervîşler zümresinin en mutedil olanıdır. Tevekküle bağlanmıştır. Allah Teâlâ hazretlerine sükûna yapışmıştır. Böylesine Allah Teâlâ hazretlerinin nezd-i ilâhîsindeki hazire-i kudside sofralar kurulur. Üçüncü kısım ise yine dervîştir, fakirdir. Aç, susuz vaktini geçirmek için sabra sarılmıştır. Artık ihtiyacı için bıçak kemiğe dayanırsa Allah’ın kullarının bulunduğu tarafa yani halka çıkar, ama kalbi Allah’a bağlıdır. Onun istemesi günah aslında ama istemesine kefarete, isteğindeki sâdıklığıdır.⁵¹⁷

⁵¹¹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 150; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 179; <http://mecmerkezi.org/WebTV/833/Sohbetler.aspx>.

⁵¹² Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, 4, 251-253.

⁵¹³ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 145.

⁵¹⁴ Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri, Tasavvufun Ana İlkeleri*, 143.

⁵¹⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 138; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 66; <http://mecmerkezi.org/WebTV/632/Sohbetler.aspx>.

⁵¹⁶ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 68; <http://mecmerkezi.org/WebTV/632/Sohbetler.aspx>.

⁵¹⁷ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 47; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 225; <http://mecmerkezi.org/WebTV/251/Sohbetler.aspx>.

Es'ad Efendi bu son tasnifi açıklarken kişinin Allah'tan istemesi gerektiğini beklentinin her zaman Allah'tan olmasını ve bu şekilde olduğunda, başkalarından bir şey istendiğinde günah olmayacağını açıklamıştır.⁵¹⁸

Mânevî anlamda fakirliği yaşayan bir birey beşeri sıfatlardan sıyrılıp kendini hiçbir şeye mâlik görmez ve dünya malının hiçbirine gönül bağlamaz. Sahip olduklarının kulu olmayıp onları kendine kul eder.⁵¹⁹ Her şeyin ve kendisinin Yaratıcısına ait olduğunu, kendisine ait hiçbir şeyin olmadığını öğrenen ve hayatında bunu yaşayan birey, Rabbiyle arasına girecek ne varsa hepsine karşı tavır alır ve dünyevî arzularına tamamen sırtını çevirir.⁵²⁰ Hâtim el-Esam, “*Aba giymek zâhidlik alâmetidir. Aba giyinmiş bir kimseye üç buçuk dirheme aba giyip de kalbinde beş dirhemlik şehvet olması yakışık almaz. Ey böyle yapan kişi! Allah'tan utanmaz mısın ki kalbinin şehveti abanın fiyatını geçiyor.*⁵²¹” buyurmuş, Es'ad Efendi de durumu zâhidin, dervişin her halde, dünyanın her şeyine karşı zâhidane bir tavır takınması gerektiği yönünde yorumlamıştır.⁵²² Dervişler şatafata, süse, saltanata düşkün değillerdir. Allah'tan başka şeylerle müstağni olmamak mânevî anlamda fakirliktir.⁵²³ Yani fakirlik bir anlamda kişinin başkalarına verecek bir şeylere sahip olmamasıdır. Fakir, hiçbir şeye mâlik olmayan ve hiçbir şeyin de kendisine mâlik olmadığı kimsedir.⁵²⁴ Serî es-Sakatî etrafındakilere kişiyi cennete götüren kısa bir yol tarif ederken, “*Kimseden hiçbir şey istemezsin. Hiçbir kimseden hiçbir şey almazsın. Yanında hiçbir şey bulunmaz.*⁵²⁵” şeklinde buyurmuştur. Hoca Efendi bunu “*Tam fakir! Kabre konulsa geriye mirası kalmayacak gibi.*⁵²⁶” diyerek açıklığa kavuşturmuştur.

Fakirlik, insanın Allah'a muhtaç olduğunun idrâkinde olmasıdır. Yine sûfimiz Serî es-Sakatî, “*...İhtiyacını Allah'a arz et, fakirliğin, muhtaçlığın O'na olsun.*⁵²⁷”

⁵¹⁸ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 228; <http://mecmerkezi.org/WebTV/251/Sohbetler.aspx>. Es'ad Coşan bu konuda “*İşte o sıdk-ı sadâkatinden dolayı onun istemesi günah değildir. Bu da bir çeşittir.*” diyerek konuya açıklık getirmiştir.

⁵¹⁹ Çelik, “Tasavvufî Bir Terim Olarak Fakr”, 197.

⁵²⁰ İşitan, “Sûfî Özgürlük Algısının Gençliğin Mânevî Kişilik Gelişimine Katkısı”, 330.

⁵²¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 97; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 149;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/661/Sohbetler.aspx>.

⁵²² Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 149; <http://mecmerkezi.org/WebTV/661/Sohbetler.aspx>

⁵²³ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 363.

⁵²⁴ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 66.

⁵²⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 49; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 233;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/10/Sohbetler.aspx>.

⁵²⁶ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 234; <http://mecmerkezi.org/WebTV/10/Sohbetler.aspx>.

⁵²⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 52; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 252;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/8/Sohbetler.aspx>.

diyerek bu gerçeği sūfinin hiçbir zaman aklından çıkarmaması gerektiğini belirtmiştir. “Böyle yaparsan ondan başkasına ihtiyacın olmaz. Muhtaçlığını Allah’a arz edip de Allah’tan istersen Allah seni başkasından bir şey istemekten müstağni kılar, yardımını eriştirir.”⁵²⁸ diyerek Es’ad Hoca bu durumu izâh eder. Ebû Hafs en-Nisâbûrî, “Allah’a muhtaç olmak ne kadar izzetli; şekillere, mahlûkata muhtaç olmak ne kadar aşağılık bir şeydir. Allah’a dayanıp da kullardan müstağni olmak ne kadar güzel, alçaklara sarılıp da müstağni olmak ne kadar kötü bir şeydir.”⁵²⁹ buyurmuştur. Aslında fakir, hor bir insandır. Çünkü muhtaçtır. Ancak, Allah’a muhtaç olmak, kullara muhtaç olmak gibi değildir. İzzeti ve şerefi olan bir durumdur. Bu durumda olan kişiyi Es’ad Efendi, gerçek anlamda özgürlüğüne kavuşmuş olarak anlatmaktadır.⁵³⁰ Ebû Osman el-Hîrî, “Zillete uğramamak için Allah’ın izzeti ile izzetlenin.”⁵³¹ demiştir. Allah’ın izzetiyle azîz olan kişi zillete düşmez. Es’ad Hoca izzet kavramını “kıymetli olan” ve “galip, kuvvetli olmak, düşmanını yenmek” şeklinde açıklamıştır. Dolayısıyla izzetin, şan ve şerefin Allah Teâla’ya ait olduğunu vurgulamıştır.⁵³² Ebû Tûrâb en-Nahşebî de kendisine bir ihtiyacı sorulduğunda, “Sana ve senin gibilere hâcetim olduğu bir gün. Allah varken ben senden bir şey ister miyim?”⁵³³ diye cevap vermiş ve böylece kişinin başkalarına muhtaç olduğunda, Allah’a muhtaç olamayacağını ifâde etmiştir. Hoca Efendi bu durumu, kulların her zaman bir ihtiyacının olduğunu, hâcet sahipleri olduğunu söyleyerek açıklamış ve Allah’ın “kâdiye’l-hâcât” olduğunu, yani ihtiyaçları gideren, isteyene istediğini veren ve hâcetleri verici olduğunu ifâde ederek duruma açıklık getirmiştir.⁵³⁴

Aslında sūfîler, fakrı “dünya, mal, mülk, altın ve kadın değil, Allah’ı unutmaktır”⁵³⁵ diye tanımlayarak, tasavvufun maddî zenginliği asla reddetmediğini özellikle vurgulamışlardır. Ancak fakr, kul için zenginlikten daha hayırlıdır. Gerçek fakir, zenginliğin gönlüne girip fakirliğini bozmasından korkarak zenginlikten

⁵²⁸ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 253; <http://mecmerkezi.org/WebTV/8/Sohbetler.aspx>.

⁵²⁹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 117; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 331;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/696/Sohbetler.aspx>.

⁵³⁰ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 332, 333; <http://mecmerkezi.org/WebTV/696/Sohbetler.aspx>. Es’ad Hoca “Allah’a dayanıyor, kimseye eyvallahı yok, padişahlara bile eyvallah etmiyor. O zaman insan, büyük bir hürriyet kazanıyor. Kimseye tamahı olmayınca, dalkavukluğu da olmuyor. Kimseden bir şey beklemeyince, korkusu da olmuyor.” sözleriyle bu durumda olan kişilerin özelliklerini anlatmıştır.

⁵³¹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 173; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 3: 400;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/619/Sohbetler.aspx>.

⁵³² Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 3: 400; <http://mecmerkezi.org/WebTV/619/Sohbetler.aspx>.

⁵³³ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 150; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 3: 177;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/833/Sohbetler.aspx>.

⁵³⁴ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 3: 177; <http://mecmerkezi.org/WebTV/833/Sohbetler.aspx>.

⁵³⁵ Uludağ, “Fakr”, 134.

sakınandır. Zenginlik ise tam tersi bir durumdur. Çünkü zenginler de başlarına fakirliğin gelip zenginliğini mahvetmesinden korkmaktadır.⁵³⁶ Ebû Hafs en-Nîsâbûrî, malının olmasına rağmen fakirlikten korkan birisine, “Allah sana fakir olmayı murat etti mi seni hiçbir kimse zengin edemez.⁵³⁷” dediğinde, o kişinin kalbinden fakirlik korkusu kaybolmuştur. Es’ad Hoca bu sözü izâh ederken, insanların, malım mülküm, paralarım gidecek diye korkudan yardımda bulunamadıklarını belirtmiştir. Bu sebeple fakirlik korkusu zararlıdır ve bu korkunun dünya ehline verilen kötü bir düşünce olduğunu belirtmiştir. Korkmadan vermek dervişin şanıdır.⁵³⁸ Şakîk el-Belhî kulun fakirliği zenginliğe tercih ettiğini, onu seçtiğini anlamak için, “Eskiden nasıl, fakir olacağım diye korkardı da zenginliği korumak için gayret ederdi, işte tıpkı onun gibi şimdi de zengin olma korkusuyla fakirliği korumaya gayret edecek.⁵³⁹” buyurmuştur. Sûfiler, Allah’ın kendisine ganî, insanlara fakir sıfatını verdiğini göz önüne alarak insana fakrın daha çok yakıştığını savunmuşlardır. Es’ad Efendi sûfimizin bu sözünü açıklarken, gerçek fakirlik ve dervişliğin zenginliği istemekten uzak olmakla elde edileceğini, hatta bu durumdan çekinilmesi, korkulması gerektiğini açıklayarak ideal olanın fakirlik yani elinde olanı harcamak olduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁰ Sûfi birey, her şeyini Allah için yapandır. Fakirlikte de zenginlikte de bu durum değişmez.

Fakr sahibi, yani sûfi, dünyaya rağbet etmeyen, rağbet etmesi zorunluysa bunun asgarisini geçmeyen kişidir.⁵⁴¹ Ebû Tûrâb en-Nahşebî, “Dervişin rızkı, bulduğudur. Giyeceği, üstünü örten örtüdür. Evi de nereye indiyse orasıdır.⁵⁴²” sözüyle bunu anlatmak istemiştir. Es’ad Efendi’ye göre insanın sahip olduğu zenginlikler, varlıklar onun ahlâklı ve Allah’ın sevdiği iyi bir kul olmasına engel olur. Dervişlerin fakir sıfatını almasının sebebi, sahip olunan her şeyin insanlara verdiği gurur ve kibirden

⁵³⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 66.

⁵³⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 150; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 329; <http://mecmerkezi.org/WebTV/696/Sohbetler.aspx>.

⁵³⁸ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 329; <http://mecmerkezi.org/WebTV/696/Sohbetler.aspx>.

⁵³⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 65; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 407; <http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>. Yine sûfimiz Şakîk el-Belhî aynı durumu, “Bir insan dünyalıktan bir şeyi alıyorsa, almadığı zaman günah işleyeceğinden korkuyorsa işte o zaman fakirlik mertebesini yakalamış, onu elde etmiş demektir.” diyerek izâh etmiştir. Es’ad Hoca, kişinin günaha düşmekten korktuğu için dünyalığa meyletmesini, fakr ehli olanların özelliklerinden saymıştır. Bu durumdaki kişileri “fakru fahrî” makâmına ulaşmış, iyi bir derviş olmuş olarak kabul etmiştir. Bkz. Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 63, 64; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 382, 383; <http://mecmerkezi.org/WebTV/11/Sohbetler.aspx>.

⁵⁴⁰ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 408; <http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>.

⁵⁴¹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 365.

⁵⁴² Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 149; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 159; <http://mecmerkezi.org/WebTV/834/Sohbetler.aspx>.

uzaklaşmasını sağlamak içindir. Mânevî yolun yolcularının bu tür durumlardan kendini kurtarması gerekmektedir.⁵⁴³

Fakirliğin muhafazasının neyle mümkün olacağını soranlara Şakîk el-Belhî, “Zenginlikten korkmak ve fakir olduğu zaman da onu ganimet bilmek suretiyle bu işi muhafaza etmeş olur.”⁵⁴⁴ demiştir. Fakir almaktan çok vermeyi sevmeli, el emeği ve alın teriyle geçinmeli, kazandığı malı da elinde tutmamalıdır. Dervişler biriktirmeyi uygun görmedikleri için ellerinde mal koymamışlardır. Tasavvufî yaşamda, maddî anlamda dünyalık bütün mal ve mülkü terk ederek fakir olmak yanlıştır. Aksine insanın elindeki malının esiri ve kölesi durumuna düşmemesi önem arz etmektedir. Zenginlikten korkmaktan kasıt da mala bağlanmamak, onun esiri olmamaktır. Fakr, serveti olmayan kişi değildir. Sadece dünyalık herhangi bir muradı ve arzusu olmayan kişidir.⁵⁴⁵ Sûfimiz Şakîk el-Belhî, “Zenginlerden sakın, kendini onlardan koru. Çünkü kalbini onlara bağlar, tamah eder de onlardan bir şeyler beklersen o zaman Allah’ı bırakıp Allah’tan gayri nesnelere Rab edinen kimseler gibi olursun.”⁵⁴⁶ buyurmuştur. Kişinin Allah’tan başka yöneldiği her şey mâsivallahtır. Allah’tan başka şeylere yönelmek kişiyi zora sokan bir durumdur. Hoca Efendi bu tutumu yanlış bir durum olarak tarif etmiş ve bunun şirk gibi olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Allah’ın dışındaki şeylerden yardım beklemesi ve onlardan medet umması, insanların yönünü başka şeylere çevirmesine, Allah bilgisinden ve sevgisinden mahrum kalmasına sebep olmaktadır.⁵⁴⁷

Gerçek mânâda fakir olan sûfî, Yaratanına güveni ve itimadı tam olan kimsedir. Rabbinin, kendi hâlini en iyi bildiğini düşündüğünden dolayı devamlı O’nun zikriyle ve ibadetiyle meşguldür. Bu durumda O’ndan bir şey istemeyi fazlalık görür. Bu yüzden fakirlik Allah’a arz edilecek hâcetin olmaması durumudur.⁵⁴⁸ Şakîk Hazretleri buyurmuş ki, “Fakirliğin muhafazası şöyledir: Fakirliği Allah’tan sana bir ikram olarak bilirsin. Çünkü hem Allah seni başkasının rızkını sağlamakla mükellef tutmamış hem de senin

⁵⁴³ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 160, 161; <http://mecmerkezi.org/WebTV/834/Sohbetler.aspx>.

⁵⁴⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 64; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 384; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1351/Sohbetler.aspx>.

⁵⁴⁵ Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 105.

⁵⁴⁶ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 65; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 403; <http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>.

⁵⁴⁷ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 403-405; <http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>. Es’ad Coşan, “İnsan mâsivâyâ meyl ü rükûn eylemişse, bağlanmışsa, ondan medet umuyorsa, onun peşinde koşuyorsa veya onun uğrunda yaşıyor, çalışıyorsa, onun emrini tutuyorsa o zaman onun avânesi demektir.” diyerek konuyu açıklamıştır.

⁵⁴⁸ Sühreverdi, *Avârifü’l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 66.

*kısmetini kesmemiştir.*⁵⁴⁹” İnsan bu zihniyette olursa fakirliği muhafaza edebilir. Aksi takdir de başkalarına el açmaya ve gönü mäsivâyâ kaymaya başlar. Durum böyle olunca fakirlik nimetini elinden kaçıır. Hâtim el-Esam konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur. “Allah’a güvenen kimse zenginlikle ferahlanmayan ve fakirlikten dolayı da gamlanmayan, sabahleyin kolaylık içinde mi yoksa zorluk içinde mi kalktı buna aldırmayan kimsedir.”⁵⁵⁰ Yani kişi ister geçim sıkıntısı çeksin, ister eli geniş olsun aldırış etmez. Özellikle rızık konusunda güven içindedir. Es’ad Hoca burada önemli olan hususun, insanların kişiliğinin sağlam olması, elinde olan veya olmayan durumlara göre değişiklik arz etmemesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁵¹ Yahyâ b. Muâz er-Râzî, “Ey Âdemoğlu! Ne oluyor sana ki elinden kaçırdığına üzüluyorsun? Artık esef etmen sana onu geri getirmeyecek. Ne oluyor ki elinde mevcut olan şeye de seviniyorsun? Ölüm onu senin elinde bırakmayacak, çekip alacak.”⁵⁵²” sözüyle aynı gerçeği dile getirmiştir. Hoca Efendi bu gerçeği izâh ederken sûfilerin hiçbir şeyi gönüllerine koymadıklarını, elde edemedikleri için, daha doğrusu dünyalık için üzülmediklerini dile getirmiştir.⁵⁵³

Madden fakir gibi görünseler de mânevî anlamda zenginliğe erişmiş sûfiler, dervişler zeki insanlardır. Çünkü içinde bulunduğu zamanda hangi davranışları yapması gerektiğini bilmektedirler. Kişinin ilmiyle âmil olması bu anlamda kullanılmaktadır. Çok iyi düşünür ve amellerini ona göre yaparlar. Ebû Hafs konuyla ilgili olarak, “Hakiki derviş her vakitte o vaktin hükmü ne ise o hükme tâbi olandır. Ona, vaktinin hükmü ile meşgul olmaktan alıkoyacak bir şey geldiği zaman onu sevmez, ondan kaçmaya çalışır ve onu reddeder.”⁵⁵⁴” buyurmuştur. Es’ad Hoca, dervişi zamanı en iyi değerlendiren kişi olarak ifâde etmektedir. İnsanların içinde buldukları vaktin o kimseden istediği her neyse o işleri yapmaları gereklidir.⁵⁵⁵ Bu husus sûfi gelenekte “*ibnü’l-vakt*” olarak bilinmektedir. İnsanların geçmiş ve gelecek kaygısından kurtulup içinde bulunduğu zaman dilimini en iyi şekilde değerlendirmesi durumudur.⁵⁵⁶

⁵⁴⁹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 65; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 409; <http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>.

⁵⁵⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 94; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 117; <http://mecmerkezi.org/WebTV/371/Sohbetler.aspx>.

⁵⁵¹ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 118-120; <http://mecmerkezi.org/WebTV/371/Sohbetler.aspx>.

⁵⁵² Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 112; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 307; <http://mecmerkezi.org/WebTV/734/Sohbetler.aspx>.

⁵⁵³ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 308; <http://mecmerkezi.org/WebTV/734/Sohbetler.aspx>.

⁵⁵⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 117; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 330; <http://mecmerkezi.org/WebTV/696/Sohbetler.aspx>.

⁵⁵⁵ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 330, 331; <http://mecmerkezi.org/WebTV/696/Sohbetler.aspx>

⁵⁵⁶ Işitan, *Sûfi Psikolojisi ve Sülemi’ye Göre Sûfi Benlik Dönüşümü*, 156.

Bütün bu değerlendirme ve tespitlerin sonucunda, ilk başlarda sıkıntı içerisinde olan ve maddî ihtiyaçlık hisseden insanları tanımlayan fakr kavramı zaman içerisinde tasavvufi bir hüviyete kavuşmuş ve her şeyiyle Allah'a muhtaç olan sûfî tanımlaması mânâsını kazanmıştır.⁵⁵⁷ İnsanların para kazanmaları, mal, mülk sahibi olmaları mutasavvıfların anladıkları ve anlattıkları fakra engel değildir. Bu anlamda fakirlik, bireyin maddî anlamda fakir veya zengin olmasına bakmaksızın gönlünü sadece Allah ile zengin kılmasıdır. Bu anlamda fakr düşüncesinin, her şeyin maddeyle, parayla ve dünyevî işlerle yapıldığı günümüzde, insanlık için bir huzur kaynağı olabileceğini ifâde etmek mümkündür. Bu vesileyle kişi sabır duygusunu hakîki mânâda gerçekleştirme imkânı bulmuş olur.

2.4.6. Sabır

Sabır kavramı kelime olarak, “*darda tutmak, hapsetmek, cüretli, dayanıklı ve dirençli olmak*” anlamlarına gelmektedir.⁵⁵⁸ Arapçada birini bir şeyden alıkoymak, tutmak gibi mânâlara gelir.⁵⁵⁹ “*Tahammül etmek, kendini tutmak, sızlanmamak*” anlamlarını da ihtiva etmektedir.⁵⁶⁰

Sabır terim olarak, sıkıntı ve belâlar karşısında ve üzüntülü durumlarda gösterilen dayanma gücü, olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanettir. Nefse ağır gelen ve insanı zorlayan durumlar karşısında rûhî dengeyi bozmadan, kalpte oluşan sükûnettir.⁵⁶¹ Herhangi bir olumsuzluğu, bela veya musibeti Allah'tan başkasına şikâyet etmemektir. Kul, kendisinden zararın giderilmesi için Allah Teâla'ya dua ettiği zaman, bu durum onun sabrını etkilemez.⁵⁶² Bunun yanı sıra dinin emirlerini yapabilmek ve yasaklarından kaçınmak için bireyin kendini ve benliğini kontrol edebilmesidir.⁵⁶³ Bu mânâda Allah'a ibadette devamlılıkta gayret etmeye ve isyandan kaçmaya da sabır denir.⁵⁶⁴ Yani Allah'ın emrine sabretmek gerekir.⁵⁶⁵ Ebû Osman el-Hîrî, “*Sabır iki*

⁵⁵⁷ Çelik, “Tasavvufi Bir Terim Olarak Fakr”, 206.

⁵⁵⁸ İsfahânî, *Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 576.

⁵⁵⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 284.

⁵⁶⁰ Bekir Topaloğlu, “Sabûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 361.

⁵⁶¹ Mustafa Çağrı, “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 337; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 284.

⁵⁶² Cürcânî, *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 137.

⁵⁶³ Topaloğlu, “Sabûr”, 361.

⁵⁶⁴ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 266.

⁵⁶⁵ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 144.

çeşittir: Birincisi, ibadet ve tâatlerin fırsatlarını kaçırmamak için Allah'a itaat etmekte sabır. İkincisi günahlara müdâvim olma durumuna düşmemek için mâsiyete karşı sabır.⁵⁶⁶” sözüyle bu gerçeği dile getirmiştir. Es'ad Efendi bu durumda günümüz dervişâna, insanların dini hassasiyetten uzaklaşmadan, sabırla güzel tutum ve davranışları sergilemelerini, Allah'ın emri ibadet ve tâatlerini yapmalarını öğütlemiştir.⁵⁶⁷

Sabır, her işte ve her zaman Allah'tan yardım dilemektir, şikâyet etmeyi ve sızlanmayı terk etmektir.⁵⁶⁸ Ahmed b. Hadraveyh, “*Sabrı üzerine sabreden kimse sabırlıdır. Sabredip de şikâyet eden sabırlı değildir.*⁵⁶⁹” diyerek şikâyetin sabra uymayan bir davranış olduğunu söylemiştir. Es'ad Hoca'ya göre kişi şikâyet ile sabrını bozmuş ve heder etmiş olmaktadır.⁵⁷⁰ Bişr el-Hâfi de bununla ilgili olarak, “*Sabr-ı cemîl, musibet geldiği zaman başkasına yakınmak olmayan sabırdır.*⁵⁷¹” demiştir. Hoca Efendi insanın Allah'ın hükmüne itiraz etmemesi, başına gelenler sebebiyle sarsılmaması gerektiğini söylemiştir. Başkasına yakınma olmayan sabır, sabr-ı cemîldir.⁵⁷² Yani insanlarda şikâyet olmamalıdır.⁵⁷³

Sabır, Yaratanın takdirine itiraz etmemektir. Sabrın fazîlet bakımından en alt derecesi, içinde bulunduğu güç durumdan memnun olmasa da şikâyet etmemek, bundan daha fazîletlisi içinde bulunduğu duruma râzı olmak, ondan da fazîletlisi belâyâ dahî şükretmektir.⁵⁷⁴ İşlerimizin sonunun iyi veya kötü olmasına bakmaksızın gerçek sabır ehli sonuçlardan râzı olur. Bu mânâda sabır, hoşça giden veya gitmeyen her vaziyete rızâ göstermektir. Allah Teâla'nın ikramlarının değerini bilmektir. Ama tam tersi olan sabır,

⁵⁶⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 174; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 433; <http://mecmerkezi.org/WebTV/672/Sohbetler.aspx>.

⁵⁶⁷ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 434; <http://mecmerkezi.org/WebTV/672/Sohbetler.aspx>. Es'ad Coşan bu hususu, “*İbadetlerini ihmal etmeyeceksin. Allah yolunda zikzaklar çizmeyeceksin, yalpalamayacaksın, bir düşünüp bir kalkmayacaksın. İbadet ve tâatte sabredeceksin. Bu lazım, çok gerekli! ...Sabretmeyi hem kendimize hem çoluk çocuğumuza öğretmeliyiz.*” sözleriyle anlatmıştır.

⁵⁶⁸ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 267.

⁵⁶⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 104; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 211; <http://mecmerkezi.org/WebTV/705/Sohbetler.aspx>.

⁵⁷⁰ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 212; <http://mecmerkezi.org/WebTV/705/Sohbetler.aspx>.

⁵⁷¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 43; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 203; <http://mecmerkezi.org/WebTV/13/Sohbetler.aspx>.

⁵⁷² Sabr-ı cemîl: Güzel sabır (Yusuf 12/18, 83; Meâric, 70/5) olarak tarif edilen durum, “*Musibet sahibi olan kimsenin kavmi içinde fark edilmez bir halde bulunmasıdır.*” diye açıklanmıştır. Bkz. Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 270. Ayrıca, “*Kendisinde halka şikâyet bulunmayan sabır*” diye de tarif edilmiştir. Bkz. Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 164.

⁵⁷³ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 203; <http://mecmerkezi.org/WebTV/13/Sohbetler.aspx> Es'ad Coşan sabr-ı cemîli, “*Aslında sabr-ı cemîl, insanın Allah'ın hükmüne itiraz etmemesi, başına gelen kaderi ilâhîyi, musibeti, belâyı olgun bir şekilde karşılaması, kulluğunda sarsıntıya düşmemesi, Allah'a itiraz durumuna geçmemesi, sabırsızlık gösterip ceza ve feza göstermemesi.*” diye tarif etmiştir.

⁵⁷⁴ Çağrı, “Sabır”, 339.

olumsuzluklara karşı katlanma, baskılar karşısında bir boyun eğme, güzel ve olumlu her şeyden vazgeçme anlamında değildir. Bu hayat tarzı ne Kuran’da ne de sünneti seniyyede mevcut değildir. Sûfiler de bu yaşamdan uzak durmuşlardır.⁵⁷⁵ Şakîk el-Belhî, “Sabır ve rızâ iki şekilden ibarettir. Bir ibadete, bir amele kastettiğin/niyet ettiğin zaman, o işi yapmaya giriştiğin zaman evveli sabır, sonu da rızâdır.⁵⁷⁶” demiştir. Es’ad Hoca insanların itiraz ve şikâyet olmaksızın hayırlı ve güzel olan işlerde, yapılan işlerin tüm aşamalarında sabırlı ve Allah’tan râzı olmamız gerektiği hususunda açıklamalarda bulunmuştur.⁵⁷⁷ Kazanılan bu rızâ hali ile başa gelen her ne olursa acı çekme yerine mânevî neşe ortaya çıkmaktadır.⁵⁷⁸ Her türlü hayırlar ve yüksek kazançlar, içerisinde olduğu için sûfiler sabrı yüksek bir makam olarak görmüşlerdir.⁵⁷⁹ Vücut için baş ne ise, imânâ göre de sabır o derecededir.⁵⁸⁰ Hâris el-Muhâsibî, “Her şeyin bir cevheri vardır. İnsanın cevheri akıl, aklın cevheri de sabırdır.⁵⁸¹” diyerek bu gerçeği dile getirmiştir. Nasıl ki cevizin özü en iç kısımdaki yenilecek bölümü ise insanın hayatını güzelleştiren, onu başarıya ulaştıran ve aklını harekete geçirecek olan sıfat da sabırdır. Sabır olduğu zaman insanın her işi derya gibi gâyet güzel olur. İnsan her işi halleder ve başarır. Bu sebeple sabır, zaferden emin olanların tavrıdır.⁵⁸² İlim insana yol gösterir, sabır da bu yolu kabul eder. Bu yüzden ikisinden birinin yokluğu düşünülemez. Sabırlı ve akıllı olan devamlı kazanmıştır.⁵⁸³

Sabır ehli mütesabbır, sâbir ve sabbâr şeklinde üç gruba ayrılmıştır. Mütesabbır, Allah hakkında sabredendir. Bu kimseler sıkıntılara bazen sabreder, bazen sabra güç yetiremezler. Sâbir, Allah hakkında ve Allah için sabredendir. Bu kimseler sabırsızlık göstermez fakat bazen durumdan şikâyet ettiği görülebilir. Sabbâr ise, Allah hakkında Allah için, Allah ile sabredendir. Bu kimseler artık hiçbir durumda sabrı terk etmezler.⁵⁸⁴

⁵⁷⁵ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 134, 135.

⁵⁷⁶ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 66; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 416; <http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>.

⁵⁷⁷ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 416; <http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>. Es’ad Coşan bu durumla ilgili olarak ayrıca, “Biz Müslümanlar olarak hayırlı işlere gireceğiz ve sabredeceğiz. Sonucunda da rızâ duygusu içinde olacağız. İsyân ve itiraz, ah, vah ve tüh duygusu içinde olmayacağız.” demiştir.

⁵⁷⁸ Işitan, *Sûfî Psikolojisi ve Sülemi’ye Göre Sûfî Benlik Dönüşümü*, 108.

⁵⁷⁹ Sühreverdi, *Avârifü’l-Maârif*, *Gerçek Tasavvuf*, 620.

⁵⁸⁰ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 266.

⁵⁸¹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 59; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 334; <http://mecmerkezi.org/WebTV/15/Sohbetler.aspx>.

⁵⁸² Öztürk, *Kur’an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 163.

⁵⁸³ İhsan Soysaldı, “Tasavvufta Sabır ve Şükür Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1997): 111.

⁵⁸⁴ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 48, 49; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 268.

Çünkü seven, sevilenden ayrı kalmaya sabredemez. Şunu da söylemek gerekir ki, şikâyet etmemek şartıyla başa gelen sıkıntı ve üzüntüleri anlatmak sabra aykırı olmaz. Zira Hz. Eyyûb (as) “Başıma musibet geldi.⁵⁸⁵” sözünü söylemiş, insanların bu ruhsatla rahatlamaları için Allah Teâla kolaylık sağlamıştır.⁵⁸⁶ Çünkü sûfiler arasında bir şeyi dillendirmek dahi şikâyetten sayılmıştır.

Sûfiler başlarına her ne gelirse gelsin, Allah’a yönelmişler ve sabrı da, “Allah Teâlâ’dan bir çıkış kapısı açmasını beklemektir.⁵⁸⁷” diye tarif etmişlerdir. Onlara göre en zor olan sabır çeşidi ise, Allah’tan uzak kalmaya gösterilen sabırdır.⁵⁸⁸ Zira mânevî yolun da gâyesi kişinin tüm benliğiyle O’na ulaşmasıdır. Sabır bireye kendini kontrol etme, faydasız telaştan kurtulma ve sıkıntıyı aşmanın yolunu bulma imkânı verir.⁵⁸⁹ Ahmed b. Hadraveyh, “Sabır, sıkışmış insanların azığıdır...⁵⁹⁰” diyerek çıkış yolunun sabır da olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda düşünüldüğünde sabır, sıkıntı ve zorluklara göğüs germe, acılara katlanabilme, tahammülkâr olma, olaylar karşısında soğukkanlı olabilme dinin gösterdiği yolda sebât etme gibi mânâlara da gelmektedir. Bunun için sabır, imtihandan başarıyla geçmenin adıdır. Çünkü can ve mal kaybı, ölüm ve hastalık korkusu, açlık tehlikesi, ürün ve ticari yatırımların zararı ve savaş gibi maddî ve mânevî sıkıntılar, acılar insanın olgunlaşması adına birer imtihandır.⁵⁹¹

Sabır kavramıyla ilgili olarak mutasavvıfların eserlerinde yer verdikleri âyetler, sabrın önemini açıkça göstermekte, bu ilahi emrin sûfiler tarafından sürekli yaşamsal anlamda tatbik edildiğini ortaya koymaktadır. Âyetlerde, Yaratıcının hükmüne sabretmek gerektiği, sabırlı davrananların yüceltilmekte olduğu ve onlara mükâfatlar verileceği anlatılmaktadır. Gerektiği gibi sabra sahip olan bireyler için bu sûfi ahlâkın çok hayırlı/yararlı bir davranış olduğu belirtilmektedir. Bununla beraber Allah’ın isimlerinden birinin de *Sabûr* olduğu bilinmektedir.⁵⁹² Sabûr, mübalağa anlamı olan

⁵⁸⁵ Enbiya, 21/ 83.

⁵⁸⁶ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 271.

⁵⁸⁷ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 143.

⁵⁸⁸ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 48; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 267, 268.

⁵⁸⁹ Çağrı, “Sabır”, 338.

⁵⁹⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 104; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 208;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/705/Sohbetler.aspx>.

⁵⁹¹ Bakara, 2/155. “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!”

⁵⁹² Sabır konusuyla ilgili bazı âyetler için bkz. Bakara 2/45, 153, 155-157, 177, 249, 250; Âl-i İmrân 3/117, 120, 125, 142, 146, 200; Nisâ 4/25; A’râf 7/126, 128, 137; Enfâl 8/46, 66; Yûnus, 10/ 109; Hüd 11/11, 115; Yûsuf 12/18, 83, 90; Ra’d 13/20-24; İbrâhîm 14/21; Nahl 16/61, 96, 126, 127; Kehf, 18/28, 58; Meryem 19/ 65; Enbiyâ, 21/ 83; Mü’minûn 23/110-111; Furkân 25/20; Kasas, 28/54; Lokmân 31/17;

“çok sabırlı” demektir. Allah için, “günahkârları cezalandırma konusunda acele etmeyip lütfuyla muamele eden” mânasına gelir.⁵⁹³ Allah Teâla, insanların yanlış ve hatalı davranışlarına hemen mukabelede bulunmamış ve belirli bir zamana ertelemiştir. Böylece sabır kavramı O’nun ismi olmuştur. Sûfî ahlâka sahip bireyler bu durumun farkında oldukları için günahı kaçınmışlar ve dinin emirlerini yerine getirmeye gayret etmişlerdir. Gazâlî’ye göre sabır, “Şehvet karşısında dinin emirlerini yerine getirme çabasıdır.”⁵⁹⁴

Sabır, dini yaşamada ve tebliğde azîm ve sebat gösteren peygamberlerin özellikleridir. Hadislerde de sabır konusu yer almış, sûfilere yol göstermiştir. Peygamber Efendimiz (sav), “Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve geniş bir nimet verilmedi.”⁵⁹⁵ buyurmuştur. Hz. Ali’nin, “Allah’ım! Senden sabır diliyorum.” dediğini duyan Resûlullah, “Bu sözünle Allah’tan ağır bir imtihan istemiş oldun, O’ndan âfiyet dile!”⁵⁹⁶ buyurmuştur. Ayrıca Efendimiz (sav), “Sabır, ilk sarsıntı sırasında gösterilen metanettir.”⁵⁹⁷ buyurarak sabrın musibetle karşılaştığında, yani olayın ilk anında olacağını ümmetine öğretmiştir. Hoca Efendi konuyla ilgili bir sohbetinde bu hadisi dile getirmiş ve ardından, “İnsan darbenin gelip ilk çarptığı zamanda sabrecek. Nasıl olsa üç-beş gün geçti mi, istese de zaten sabırsızlık gösteremez. Her şeyin bir zamanı var. İlk başta dişini sıkabiliyor, sabır edebiliyor mu, asıl sabır o.”⁵⁹⁸ diyerek konuya açıklık getirmiştir. İlk anında musibetlere, fakirlik korkusuna, açlığa, acı ve sıkıntıları şikâyet etmeme durumlarında gösterilen sabır, fazîlet olarak gösterilmiştir.⁵⁹⁹

Sabır kararlılık gerektiren bir iştir. Mutasavvıflar hayatlarında o kadar çok sabra yer vermişlerdir ki sabır, sabırlı kişiden aman dilemiştir. Yani sabrı en son noktasına kadar yaşamışlardır ve bu konuda kendilerine en güzel örnek ise Hz. Eyyûb (as) olmuştur. Çünkü Hz. Eyyûb (as) musibetleri ganimet bilip, Allah’ın lütfu sayarak sabrın en güzelini yaşamıştır.⁶⁰⁰ Sevdiğinin bütün sıkıntılarına sabr-ı cemîl göstermiştir. Bu

Secde, 32/24; Fâtır 35/45; Sâd, 38/ 44; Zümer, 39/10; Fussilet 41/34-35; Şura:42/ 43; Ahkâf 46/35; Muhammed 47/31; Tûr, 52/48; Meâric, 70/5; Müddessir: 74/ 7; Beled 90/17; Asr 103/3.

⁵⁹³ Topaloğlu, “Sabûr”, 361.

⁵⁹⁴ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, 4, 82.

⁵⁹⁵ Buhârî, “Zekât”, 50; “Rikâk”, 20; Müslim, “Zekât”, 124. Sabır konusuyla ilgili bazı hadisler için bkz. Buhârî, “Edeb”, 71; “Tevhîd”, 3; “Cenâ’iz”, 32, 42; “Cihâd”, 112; Müslim, “Cenâ’iz”, 3, 4, 14, 15; “Cihâd”, 20; “Münâfikim”, 49-50; “Tahâret”, 1; Tirmizî, “Da’avât”, 82, 86, 93.

⁵⁹⁶ Tirmizî, “Da’avât”, 93.

⁵⁹⁷ Buhârî, “Cenâ’iz”, 32.

⁵⁹⁸ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 203; <http://mecmerkezi.org/WebTV/13/Sohbetler.aspx>.

⁵⁹⁹ Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, *Gerçek Tasavvuf*, 619.

⁶⁰⁰ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 143, 144.

mânâda sabır denildiğinde, musibetler içindeyken bile sükûneti korumak ve edebe riâyet etmek akla gelir. Sabr-ı cemîl, sızlanmadan belâlara dayanmaktır. Sabra aykırı olan, derdini başkalarına anlatmak, sızlanmak ve şikâyet demektir. Hz. Eyyûb (as) halini arz ettikten sonra “*Bana merhamet et.*” sözünü açıkça söylemeyerek Allah’tan isteğinde edepli hareket etmiştir.⁶⁰¹ Edep ve güzel ahlâk da sabırla elde edilir. Sabır dışındaki davranışlar edebe ve ahlâka aykırıdır. Sabır terbiyesini kazanamayanlar isyan halinde olup, öfkelerine yenik düşerler. Bu da onları zarara uğratmaktadır.⁶⁰² Es’ad Efendi’ye göre, Allah dostları onun isteklerine her zaman boyun eğen kişilerdir. Kendilerini bu konuda eğitmişler ve terbiyeleri bu şekilde yerleşmiştir.⁶⁰³

Musibetlere ve sıkıntılara sabır göstermek, insanın mânevî makâmını yükselttiği için bir rahmettir. İbrahim b. Edhem’e nasihat veren bir kişi, “*Kulun Allah Teâla’nın sevabını, mükâfatını kazanmayı umması, nefsinin sabra alıştırmadıkça mümkün olmaz.*”⁶⁰⁴ demiştir. Bu kişiye yanlarında olan başka birisi tarafından sabrın ne olduğu sorulduğunda, “*Sabrın en aşağı mertebesi, kişinin nefsinin, öteki insanların bucak bucak kaçtığı, nefislerine zor gelen şeylerin altına sokmasıdır.*”⁶⁰⁵ demiştir. Kulun kendini nefsinin hoşlanmadığı şeylere alıştırmasıdır ve bunun için gayret göstermesidir. Herkesin yapamadığı meşakkatli işleri yapmasıdır. İbrahim b. Edhem de aynı soruyu sorunca, “*Bir derviş nefislere meşakkatli gelen şeylere sabredebildi mi sabrından dolayı Allah onun kalbine bir nur bahşeder. Bu nur o kişinin gönlünde olan bir kandildir.*”⁶⁰⁶ buyurmuştur. Es’ad Hoca bu durumun herkeste meydana gelmeyecek bir şey olduğunu, işlerin bazen akılla ilerlemediğini izâh etmiştir.⁶⁰⁷

Sûfîler, kendileri sabırlı davrandığı gibi birbirlerine de sabrı tavsiye etmişlerdir. Bu durum sabır ahlâkının bir sonucudur. Çünkü sabır tavsiyesinde bulunmak, insanların iyiliğini istemek demektir. Bu tavsiyeler sabır için farklı sebeplere sarılmaktan kurtulmak için olmuştur. Zorluk anları ortadan kalkıncaya kadar, rızık sıkıntısına Allah

⁶⁰¹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 271.

⁶⁰² Soysaldı, “Tasavvufta Sabır ve Şükür Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, 105.

⁶⁰³ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 28; <http://mecmerkezi.org/WebTV/224/Sohbetler.aspx>.

⁶⁰⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 32; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 159;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/233/Sohbetler.aspx>.

⁶⁰⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 32; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 159;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/233/Sohbetler.aspx>.

⁶⁰⁶ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 32; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 159;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/233/Sohbetler.aspx>.

⁶⁰⁷ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 159; <http://mecmerkezi.org/WebTV/233/Sohbetler.aspx>.

için tahammül etmeyi, Allah'tan beklemeyi sabırdan saymışlardır.⁶⁰⁸ Ayrıca nefsin her türlü oyununa karşı yapılan tüm mücadeleler de sabır olarak görülmektedir. Dünyevi düşüncelerin her türlüünü kalpten çıkarmak için verilen mücadeledir.⁶⁰⁹ Sabır yaratılış özellikleri bakımından aceleci ve tahammülsüz olanların bu eksikliklerini gideren bir güçtür.⁶¹⁰ Ancak diğer önemli bir husus da şudur ki, insan sabrı kolay beceremez. Yaradılışında, acelecilik, sabırsızlık ve bıkkınlık özellikleri bulunmaktadır. Sabırsız davranışlar kişilerde davranış bozukluklarına neden olur.⁶¹¹ Bu sebeple zamanla tüm işlerde heyecanı solar, hevesi ortadan kalkar. Ancak, insan sabrın mahiyetini doğru kavrar ve sabrı doğru becerirse emek ve çaba da sarf ederek hem kendini değiştirir hem de mânevî yolda hızlı adımlarla ilerler. Es'ad Hoca bu durumda insanlara sabırlı olmaktan asla bıkmamayı, günah işlemeden güzel işlerde ısrarlı olmayı tavsiye etmiştir.⁶¹² Eğer kişi sabrı doğru yaşayamazsa, olumsuz sonuçları sadece dünyada değil, ahirette de karşısına çıkacaktır. Mansur b. Ammâr konuyla alakalı, *“Bir insan dünya musibetlerinden dolayı tahammülsüzlük gösterirse o zaman musibeti, dünyevî bir musibet olmaktan çıkar, âhirete, dinine de zarar veren bir musibet hâline dönüşür.”*⁶¹³ demiştir. Es'ad Hoca başına üzücü bir olay gelen insanın imtihanlara ve musibetlere sabretmesi, buna karşılık olmadık hal ve tavırlardan kaçınması gerektiğini açıklamıştır.⁶¹⁴

Sadece belâ ve musibetler değil, bununla beraber herhangi bir olumsuzluk durumunda hemen karşı savunmayı düşünmemek ve karşılık verme, intikam alma gibi alt benlik davranışlarından kaçınmakta sabra dâhildir. Serî es-Sakatî, *“Güzel huy, insanlara eza vermemek, aksine bir de onların ezalarına kızmadan ve karşılık vermeyi düşünmeden tahammül etmektir.”*⁶¹⁵ demiştir. Es'ad Hoca'ya göre, eza verene karşı ona sabretmek, üstelik ona kızmamak ve karşılık vermeyi düşünmemek bir hayli zor iştir.

⁶⁰⁸ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 48.

⁶⁰⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 619.

⁶¹⁰ Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 164.

⁶¹¹ Işıtan, *Süfî Psikolojisi ve Sülemi'ye Göre Süfî Benlik Dönüşümü*, 109.

⁶¹² Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 336; <http://mecmerkezi.org/WebTV/15/Sohbetler.aspx>.

⁶¹³ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 134; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 20;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/741/Sohbetler.aspx>.

⁶¹⁴ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 20, 21; <http://mecmerkezi.org/WebTV/741/Sohbetler.aspx>. Konuyla ilgili Es'ad Coşan, *“İyi bir Müslüman olmak istiyorsak, dünyevî konulardaki imtihanlardan, musibetlerden tahammülsüzlük göstermemeliyiz... Üzücü bir olay gelirse iyi bir Müslüman ne yapar? Sabreder. Edebinin bozamaz, muhafaza eder. Allah'a âsileşmez, dikleşmez, sesini yükseltmez, olmadık tavırlar sergilemez.”* demiştir.

⁶¹⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 53; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 273;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/1409/Sohbetler.aspx>.

Ama olması gerekende bu olmalıdır. İnsan zor olanı yapmalıdır. Bu zor iş de sabırdır.⁶¹⁶ Hamdûn el-Kassâr da câhil kimselerden eza ve cefasına da sabredilmesi gerektiğini bildirmiştir ve “Size iki şey tavsiye ediyorum. Âlimlerle sohbet edin, arkadaş olun. Câhil insanların da câhilliklerine sabredip, tahammül edin.”⁶¹⁷ diyerek bunu dile getirmiştir. Hoca Efendi’ye göre, câhilin câhilliğine uymamamız, seviyesine düşmememiz gerekmektedir. Bu hususta kendimizi eğitmemiz ve halimlik, selimlik takınmamız gerekmektedir.⁶¹⁸

Sonuç olarak sabır, Allah’tan gelen her şeyi, ondan gelmiş olması münasebetiyle, hoşnutlukla karşılamak şeklinde anlaşılmaktadır. Ruhi dengemizi bozmamak amacıyla kalbimizdeki sükûnet ve dayanma gücünü harekete geçirmektir.⁶¹⁹ Sızlanmayı terk etmektir. Zorluklarla karşılaştığımızda sabır göstererek durumu bilinçli olarak değerlendirmek mânevî yaşam için ilk yapılması gereken durumdur.⁶²⁰ Sabır, içinde barındırdığı anlamlara göre farklı sûfî davranışlara da zemin olmuştur. Anlam bakımından çok geniş alanlara da kaynaklık etmiştir.⁶²¹ Dünya nimetlerinin azı ile yetinmek bir sabır gerektirir. Bu durumda sabrımız *kanâate* dönüşür. Belalara, sıkıntılara ve güçlüklerle katlanıldığında *tahammül* özelliğini alır. Bu durumlar süreklilik gösterdiğinde de *sebat* haline gelir. Allah’ın takdirine itiraz etmemek olduğunda *rızâ* haline geçer. Allah’a güvenip dayanma durumunda *tevekkül* adını alır.

2.4.7. Tevekkül

Tevekkül Arapça *vekl* kökünden türeyen bir kelime olup, sözlükte “birine işini havale etme”, “bel bağlama” “güvenme”, “dayanma” ve “vekil edinme” gibi anlamlara gelmektedir.⁶²² Terim olarak, “Allah katında olana güvenmek, insanların ellerindekinden ümit kesmektir.”⁶²³ Bir kimsenin kendini Allah’a teslim etmesi, rızkında ve işlerinde Allah’ı kefil bilip sadece O’na güvenmesi şeklinde tanımlanmaktadır.

⁶¹⁶ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfîyye*, 1: 274, 275; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1409/Sohbetler.aspx>.

⁶¹⁷ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfîyye*, 127; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfîyye*, 2: 461; <http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx>.

⁶¹⁸ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfîyye*, 2: 462; <http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx>.

⁶¹⁹ Kızıler, *Tasavvufta Karakter Eğitimi*, 171

⁶²⁰ Işıtan, *Süfî Psikolojisi ve Sülemi’ye Göre Süfî Benlik Dönüşümü*, 109.

⁶²¹ Öztürk, *Kur’an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 163.

⁶²² İsfahani, *Müfredât, Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 1177; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 346.

⁶²³ Cürçânî, *Ta’rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 67.

Güvenilene *vekil*, güvenen kimseye de *mütevekkil* ismi verilmektedir.⁶²⁴ Kısaca bireyin tedbiri aldıktan sonra, tüm yapıp etmelerini tam bir inançla Allah'a havale etmesidir. Allah'a güvenip, âkibetinden endişe etmemesidir.⁶²⁵

Allah'a itimat etmek ve Allah'ın her konuda kendisine yeteceğini bilmek tevekkülün aslını oluşturmaktadır.⁶²⁶ Allah'tan başkasına sığınmamayı ve başvurmamayı ifâde eder.⁶²⁷ Ebû Hafs en-Nîsâbü'rî Allah'a muhtaç olma ve O'na güvenme konusuyla ilgili, “Allah'a muhtaç olmak ne kadar izzetli, şekillere muhtaç olmak ne kadar aşağılık bir şeydir. Allah'a dayanıp da kullardan müstağni olmak ne kadar güzel, alçaklara sarılıp da müstağni olmak ne kadar kötü bir şeydir.”⁶²⁸ buyurmuştur. Es'ad Hoca bu durumu, Allah'a muhtaç olmanın, kullara muhtaç olmak gibi olmadığını anlatarak açıklamıştır. Allah'a tevekkül edenlerin hiçbir kimseye hatta padişahlara bile eyvallahlarının olmayacağını, bunun da insana büyük bir hürriyet kazandıracağını vurgulamıştır.⁶²⁹ Ebû Osman el-Hîrî, “Sen kendi muradına ve kendi isteklerine tâbi olduğun zaman hapistesin. İşlerini Allah'a havale ettiğin ve Allah'a teslim olduğun zaman rahatı bulursun.”⁶³⁰ sözü bu anlamdadır. Allah'a tevekkül etmek kendi arzularımıza değil, Allah'ın emrine bağlanmak demektir. Bu sebeple tevekkül, bireyi, dünyaya ve mâsivâyâ karşı meyilden alıkoyan mânevî bir durumdur.⁶³¹ Serî es-Sakatî yapılan işlerin sınıflandırmasını yaparak Allah'a bağlılığı şu şekilde söylemiştir:

İşler üç çeşittir. Doğru olduğu sana âşikâr olan iş. Böyle bir işle karşılaşırsan onu yapmaya devam et, çekinme. Çünkü bu doğru yoldur. İkincisi sana yanlışlığı âşikâr olan iş. Ondan da kaçın. Sonucusu da bazı işler hakkında kararsız kalırsın. O senin için müşkül ve şüpheli olur. Bu işi yapma, orada dur. İş Allah'a havale et, O'na bırak. Allah sana yolunu gösterecek. İhtiyacını Allah'a arz et, muhtaçlığın O'na olsun. Böyle yaparsan Allah'tan gayrıdan müstağni olursun.⁶³²

Es'ad Efendi sûfimizin bu sözünü, bazı anlaşılamayan durumlarda Allah'ın yol göstereceği zamana kadar beklenilmesi gerektiği, bu esnada işin Allah'a havale edilmesi

⁶²⁴ Mustafa Çağrııcı, “Tevekkül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 1.

⁶²⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 346.

⁶²⁶ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 243; Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 50, Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 643.

⁶²⁷ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 249; Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 151.

⁶²⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 117; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 331;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/696/Sohbetler.aspx>.

⁶²⁹ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 332; <http://mecmerkezi.org/WebTV/696/Sohbetler.aspx>.

⁶³⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 174; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 443;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/672/Sohbetler.aspx>.

⁶³¹ Işıtan, *Süfi Psikolojisi ve Sülemi'ye Göre Süfi Benlik Dönüşümü*, 111.

⁶³² Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 52; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 252;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/8/Sohbetler.aspx>.

ve O'na tevekkül edilmesi gerektiği şeklinde izâh etmiştir. Ayrıca tevekkül edenlere Allah'ın her zaman yardımcı olacağını bildirmiştir.⁶³³

Kuran-ı Kerîm'de⁶³⁴ ve hadislerde⁶³⁵ tevekkül, müminlere ait temel bir sıfat şeklinde ele alınıp mütevekkillerden övgüyle söz edildiğinden İslâm'ın ana ilkeleri arasında kabul edilmiştir. Mutasavvıflar tarafından da mânevî bir makam olarak görülmüştür. “...Eğer müminler iseniz ancak Allah'a güvenin.⁶³⁶”, “...Müminler yalnız Allah'a dayanıp dayansınlar.⁶³⁷”, “...Tevekkül edenler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler.⁶³⁸” ve “...Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter...⁶³⁹” âyetlerini tasavvuf kaynaklarında bu anlamda rahatlıkla bulabiliriz.

Tevekkül, gönlün vekile îtimat etmesini anlatmaktadır. Ancak bu vekil etme işlemi, işin başında işin meydana gelmesi için değil, işin sonucunda Allah'tan gelecek yardımı istemek içindir.⁶⁴⁰ Es'ad Hoca tevekkül kelimesini vekâlet kelimesinden türetilmiş olduğunu söyleyip içeriği için, Allah'ı vekil edinip, O'na teslimiyet ve rızâ göstermek olduğunu vurgulamıştır. Bir ziraatçinin tarlayı sürmesini, tohumunu atmasını örnek vererek, kendisinin yapabileceği her türlü ön çalışmaları yapması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Bundan sonra itimatsızlığın olmaması gerektiğini, yani sağlam bir bağlanışla Allah'a tam bağlanması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁴¹

Sûfiler, tevekkülü rızık kaygısı taşımama biçiminde anlamışlar ve bu şekilde Allah'ın vaadine güvenme şeklinde tarif etmişlerdir.⁶⁴² Bu güvenme Allah'tan olana güvendir. Yaratılanların elindekilerine ümit bağlamamak ve onlardan yüz

⁶³³ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 253, 254; <http://mecmerkezi.org/WebTV/8/Sohbetler.aspx>. Konunun açıklamasında Es'ad Hoca, “Allah'a tevekkül edenin yâveri Hak'tur, Allah ona yardım eder. Tevekkül etmeyi öğrenmeli, âdet haline getirmeliyiz.” demiştir.

⁶³⁴ Tevekkül ile ilgili bazı âyetler için bkz. Âl-i İmrân, 3/102, 159, 173; Nisa, 4/125; Mâide, 5/11, 23; A'râf, 7/194; Enfâl, 8/2, 49; Tevbe, 9/40, 51, 129; Yûnus, 10/3, 31, 71, 84; Hûd, 11/7, 56, 88; Yûsuf, 12/18, 67, 83, 86-87; Ra'd 13/2; İbrâhîm 14/11, 12; Nahl 16/99; Meryem, 19/93, 94; Furkan, 25/58, 63; Şuarâ, 26/217-218; Ankebût, 29/17; Secde 32/5; Ahzâp, 33/3; Zümer, 39/36; Zâriyât, 51/22; Münafikûn, 63/7; Tegâbûn, 64/16; Talâk, 65/3; Mülk, 67/29; İnsan, 76/1.

⁶³⁵ Takvâ konusuyla ilgili bazı hadisler için bkz. Buhârî, “Teheccüd”, 1; Buhârî, “Tıb”, 17, 42; Müslim, “Müsâfirîn”, 199; Müslim, “İmân”, 273; Tirmizî, “Kıyâme”, 60; Tirmizî, “Zühd”, 14; Tirmizî, “Zühd”, 33; İbn Mâce, “Zühd”, 14; İbn Mâce, “Duâ”, 18; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 103; Ebû Dâvûd, “Şalât”, 119.

⁶³⁶ Mâide, 5/23.

⁶³⁷ Tevbe, 9/51.

⁶³⁸ İbrâhîm, 14/12.

⁶³⁹ Talak, 65/3.

⁶⁴⁰ Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 167.

⁶⁴¹ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 239; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1411/Sohbetler.aspx>.

⁶⁴² Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 250; Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğu Devrinde Tasavvuf*, 151, 152; Süleyman Uludağ, “Tevekkül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 3.

çevirmektir.⁶⁴³ Tevekkül, sabahleyin yuvalarından aç çıkıp akşama tok dönen kuşlar⁶⁴⁴ misali, çalışıp gayret ederek, rızkı verenin Allah olduğu bilinciyle yaşamaktır. Sûfilerin yanlarına herhangi bir yiyecek, içecek, kap, kaşık almadan yolculuk yapmaları rızkı tevekkül konusu içerisinde değerlendirdiklerini göstermektedir. Ebû Tûrâb en-Nahşebî yola çıkarken yanına azık alması gerektiğini söyleyen bir kimseye, “*Kendisi olmadan yapılamayacak, mutlaka kendisiyle olunacak zât lazım.*⁶⁴⁵” buyurmuştur. Es’ad Hoca, sûfimizin sözünü açıklarken Allah’ın sevgisini kazanmanın, O’nun sevdiği kul olmanın öneminden bahsetmiştir. Ona göre Allah’ın yardımı olmadan kâinata hiçbir şey olamaz. Kalbi atamaz, damarındaki kan bile dolaşamaz. Çünkü her şey Allah ile kâimdir.⁶⁴⁶ İnsanların sebebe değil, sebepleri yaratana güvenmesi gerekir. Yola çıkan bir kimsenin yanına aldığı azığa değil Allah’a bağlanması lazımdır.⁶⁴⁷ Bu yönüyle tevekkül aynı zamanda, her şeyden önce kulun Allah’a olan derin inanç ve güveninin bir ifâdesidir.⁶⁴⁸ Bu güven sayesinde gelecek kaygısı, rızık endişesi ve çeşitli korkular gibi ruhi anlamdaki sıkıntılardan kurtulur.⁶⁴⁹

Ârif kimseler tevekkül için rızkın garanti edilmesi gibi herhangi bir karşılık beklemezler. Her durumda, rızıkları garanti edilmese bile, Allah’a güvenirlere. Çünkü güvenilecek ve itimad edilecek başka bir güç, kuvvet yoktur.⁶⁵⁰ Serî es-Sakatî, “*Tevekkül, güç ve kuvvetten kendisini sıyırmaktır.*⁶⁵¹” diyerek tevekkülün güç ve kuvvet sahibi olma düşüncesinden uzaklaşmak olduğunu belirtmiştir. Es’ad Efendi bu durumu, insanın kendi acziyetini bilip, güç sahibinin yalnızca Allah Teâla olduğunu bilmesidir şeklinde açıklamıştır.⁶⁵²

Sûfiler tevekkülü âvam, havâs ve hâssü’l-havâsın tevekkülü şeklinde tasnif etmişler, Birinci mertebede kişinin kullukta gayret etmesi, elinden geleni yapması, elindekiyle yetinmesi ve Allah’ın kendisine yeterli olduğuna inanması ön plandadır.

⁶⁴³ Kızıler, *Tasavvufta Karakter Eğitimi*, 183.

⁶⁴⁴ Tirmizî, “Zühd”, 33.

⁶⁴⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 149; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 137; <http://mecmerkezi.org/WebTV/732/Sohbetler.aspx>.

⁶⁴⁶ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 139; <http://mecmerkezi.org/WebTV/732/Sohbetler.aspx>.

⁶⁴⁷ Uludağ, “Tevekkül”, 4.

⁶⁴⁸ Çağrıncı, “Tevekkül”, 2.

⁶⁴⁹ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 180.

⁶⁵⁰ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 152.

⁶⁵¹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 50; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 239;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/10/Sohbetler.aspx>.

⁶⁵² Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 239; <http://mecmerkezi.org/WebTV/10/Sohbetler.aspx>. Es’ad Coşan tevekkülü, “*Ben senin kulunum, seni vekil edindim, sana ilticâ ediyorum. Sen benim işimi yaparsın diye ona dayanmak demek.*” şeklinde tanımlamıştır.

Allah'ın vaadine güvenmek bu durumu ifâde etmektedir. Şakîk el-Belhî bunu, “*Tevekkül, Allah'ın vaâdine kalbinin güvenmesidir.*⁶⁵³” sözüyle belirtmiştir. Es'ad Hoca ortada hiçbir şey olmasa bile Allah'ın vaâdinin var olmasının ve kişiler tarafından bunun bilinmesinin önemli bir durum olduğunu açıklamıştır. İnsanların buna güvenmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁵⁴ Yine aynı sûfimiz, “*İnsan kendisinin Allah'ı ne kadar bildiğini ölçmek istiyorsa Allah'ın vaâdine mi güveniyor, kulların kendisine vaâdine mi güveniyor? Kalbi hangisine daha sağlam bağlı, ona baksın.*⁶⁵⁵” buyurmuştur. İkinci merteye de Allah için Allah ile ve Allah'a tevekkül vardır. Dünya ve âhiret menfaatleri burada yer almaz. Bu zümrede nefis, gassâlın önündeki ölüye benzetilmiştir. Ölmeden önce ölmekten kastedilen maksat bu aşama da kendini göstermektedir. Son zümre olan hâssü'l-havâsın tevekkülü ise her şeyin, nefsin, ruhun, varlığın yalnız Allah'a ait olduğunu bilmektir. Kalbin Allah'la tatmin olması, O'na dönmesi ve yalnız O'na sığınmasıdır.⁶⁵⁶ Fatiha suresindeki gerçek hakikatte bunu açıklamaktadır.⁶⁵⁷ Ebû Tûrâb en-Nahşebî, “*Tevekkül, gönlün Allah'a bağlanıp mutmâin olmasıdır.*⁶⁵⁸” derken bu gerçeği dile getirmiştir. Hoca Efendi, insanların Allah'ın sevgili kulu olmak istiyorsa tevekkülü de iyi öğrenmeleri gerektiğini belirtmiş ve kalbin tatminini, Allah Teâlâ'nın kendisine lütufta bulunması şeklinde olacağını açıklamıştır.⁶⁵⁹ Tevekküle ve tevekkül edenlere yardımın geleceği hususunda en güzel örnek, Hz. İbrahim (as)'ın ateşe atılırken, “*Allah bana yeter.*” demesi ve ateşin serinletici olması durumu da bu aşamadaki tevekkülü anlatmaktadır.⁶⁶⁰ Bu durum aynı zamanda bedeninin, ruhun ve kalbin tam olarak bir bütünlük arz etmesi ve bu şekilde Allah'a teslim olunması halidir.⁶⁶¹

Sûfîler, Allah'a tevekkül etme bağlamında ciddi anlamda her zaman çalışmanın ve tüm tedbirleri almanın öneminden bahsetmişlerdir. Hatta tedbir almanın kişiyi çalışmaya ve gayrete ulaştıracağını söylemişlerdir. Bu mâna da tevekkül, Hz.

⁶⁵³ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 63; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 380; <http://mecmerkezi.org/WebTV/11/Sohbetler.aspx>.

⁶⁵⁴ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 380; <http://mecmerkezi.org/WebTV/11/Sohbetler.aspx>.

⁶⁵⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 64; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 398; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1351/Sohbetler.aspx>.

⁶⁵⁶ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 50, 51; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 644; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 249.

⁶⁵⁷ Fâtiha, 1/5. “*(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.*”

⁶⁵⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 149, 150; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 3: 173; <http://mecmerkezi.org/WebTV/834/Sohbetler.aspx>.

⁶⁵⁹ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 3: 174, 175; <http://mecmerkezi.org/WebTV/834/Sohbetler.aspx>.

⁶⁶⁰ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 251.

⁶⁶¹ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 179.

Peygamber (sav)'in hâli, çalışıp elden geleni yapmak ise sünnetidir. Bu hâl üzere olan bir birey, onun sünnetini asla terk etmez.⁶⁶² Bazı sûfiler de tevekküle karşı olanın imanı, çalışmaya karşı gelenin de sünneti eleştirmiş olacağını söylemiştir.⁶⁶³ Allah'ın takdirine güven duymak pasif bir hayat anlayışından çok uzaktır. Bu sebeple çalışmak ve tedbir almak tevekküle aykırı değildir. Ebû Tûrâb en-Nahşebî bu konuda, “Allah’a ulaşmak on yedi derecededir. En aşağısı Allah’a icabet etmek, en yukarısı hakikatiyle tevekkül etmektir.”⁶⁶⁴ buyurmuştur. Es’ad Efendi de Allah’a hakkıyla tevekkül eden kimseye, Allah'ın en güzel şekilde yardım edeceğini örnekler dâhilinde anlatmıştır.⁶⁶⁵ Dinine zarar vermediği ve tevekkülünü zedelediği müddetçe ticaretle uğraşmayı, çalışıp çabalamayı, zanaât ve ziraât gibi işlerle uğraşmayı, malları koruma altına almayı ve zararlardan sakınmayı sûfiler uygun görmüşlerdir. İnsanın kendi gücünü aşan hususlarda ve her zaman işin sonunda, işin sonunu Allah’a havale etmesi bu anlayış için geçerlidir. Allah’a güvenmek şartıyla sebep ve vasıtalara sarılmak tevekkülün bir parçasıdır. Kul tedbirini alır, fakat neticeyi tedbire ve sebebe bağlamaz. Her şeyin Allah’tan olduğunu bilir.⁶⁶⁶ Peygamber Efendimiz (sav)'in “Devemi bağladıktan sonra mı tevekkül edeyim yoksa bağlamadan mı?” diye soran bir sahâbîye, “Önce bağla, sonra tevekkül et”⁶⁶⁷ şeklindeki cevabı, önce tedbir almanın gerekliliğini kanıtlamaktadır. Yani tevekküle imkân sağlamak ve onu gerçekleştirmek için, öncelikle bir işin yapılması gerekmektedir. Bu yönüyle tevekkül şuuru fiilin ve amelin yerini tutmamaktadır.⁶⁶⁸ Gazâlî’ye göre tevekkül ilim ve amel işidir. Tevekkülün aslı imandır ve bu sebeple tevhidin ilk basamağı tevhiddir.⁶⁶⁹ Sühreverdî de tevekkülün derecesinin Allah hakkındaki bilginin derecesine göre değiştiğini söyler, bu bilgi ne kadar tamsa tevekkül de o ölçüde güçlü olur. Kişide nefis kaybolunca, bilgi de artar. Bu şekilde sağlam ve tam anlamıyla tevekküle erişilmiş olunur.⁶⁷⁰

Sûfiler tarafından tedbirlerin ve sebeplerin terk edilmesinden maksat, kişinin nefisine duymuş olduğu aşırı güvendir. İşleri kendi başardığı zannıdır. Bir işi başaran

⁶⁶² Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 251; Uludağ, “Tevekkül”, 4.

⁶⁶³ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 252; Çağrıncı, “Tevekkül”, 2.

⁶⁶⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 149; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 149;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/732/Sohbetler.aspx>.

⁶⁶⁵ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 151-156; <http://mecmerkezi.org/WebTV/732/Sohbetler.aspx>.

⁶⁶⁶ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 151.

⁶⁶⁷ Tirmizî, “Kıyâme”, 60.

⁶⁶⁸ Öztürk, *Kur’an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 168, 169.

⁶⁶⁹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, 4: 243-245.

⁶⁷⁰ Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 645.

birey bunun güç ve kuvvetini kendisinde görür, işin sonucunu nefesine bağlarsa hata etmektedir.⁶⁷¹ Tam tersi bir olumsuzluk durumunda da hatalarını başka yerlerde aramaya başlayan birey sonuçtan memnun olmaz. Mânevî yolda ilerlemek isteyen birey bir işe kararlı bir şekilde ve gayretle başladıktan sonra işlerindeki tüm olumsuz unsurları ve kendisinde bulunan tereddütleri Allah'a tevekkül ederek aşar. Bu nedenle tevekkül başarılı olmanın şartıdır. Es'ad Efendi bu hâli "*Emrolunduğun için vazifeleri, ibadetleri, çalışmaları yapacaksın. Ne kadar çalışsan da kader senin elinde değil, Allah'ın elindedir. Olanları olduran, ölenleri öldüren Allah'tır. Her türlü yardım ve nimeti verenin Allah olduğunu bileceksin.*"⁶⁷² diyerek açıklamıştır. Her ne kadar gayret etsek de, elimizden geleni yerine getirsek de nihaî kararın Yüce Allah tarafından verildiğini bilmek, kişinin kendisini veya başkalarını suçlama noktasında frenleyici etkiye sahiptir. Bu durum mânevî anlamda şuurlu olmanın yolunu açmaktadır. Aynı zamanda kalbin de huzurlu olmasını sağlamaktadır. Huzursuz ve ıstırap halindeki kalpte tevekkül olmaz.⁶⁷³ Kalpteki bu ıstırapın dindirilmesi için, onun teslimiyet ve güven içerisinde olması gerekmektedir.⁶⁷⁴ Hamdûn el-Kassâr kendisinden nasihat isteyen birine, "*Tedbir almaya değil, işini Allah'a tevekkül edip Allah'a ısmarlamaya gücün yetiyorsa, öyle yap.*"⁶⁷⁵ buyurmuştur. Hoca Efendi'ye göre insanların çoğunun tevekkülü bilmelerine rağmen canı gönülden bu işi başaramaz. Güvenmek gereklidir, diye söylenir ama sebeplere tenezzül edilir. Bunun için kararlılık gereklidir ve ayrıca bir güç sarfedilmez.⁶⁷⁶

Tevekkül ile birbirine anlam bağı olan kavramlardan bir tanesi de "*tefvîz*"dir. Bir işi, bir kimseye havale etmek, işi birisinin idaresine ve tasarrufuna bırakmak ve işleri ona ısmarlamak⁶⁷⁷ anlamlarına gelen bu kavramın, bazı sûfiler tarafından tevekkülden daha geniş kapsamlı olduğu belirtilmiştir. Tasavvufî mânada her şeyi Allah'a havâle

⁶⁷¹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 248, 249.

⁶⁷² Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 3: 175; <http://mecmerkezi.org/WebTV/834/Sohbetler.aspx>.

⁶⁷³ Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 346.

⁶⁷⁴ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 182.

⁶⁷⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 127; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 455;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx>.

⁶⁷⁶ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 455, 456; <http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx>. Es'ad Coşan sûfimizin sözünü açıklarken, "*Burada Allah'a tevekkül etmeye, işlerini Allah'a ısmarlamaya, Allah'a havale etmeye, Allah'a dayanmaya tavsiye var. Bu da dervişlik düşüncesinin, ahlâkının önemlilerinden birisidir. Dervişler, Allah'a hakkıyla tevekkül ederler. Tembelliğe teşvik etmiyor, bilakis Allah'a inancının kuvvetlenmesini ve Allah'a tam tevekkül etmesini sağlamak istiyor. İnancı kuvvetli olan, Allah'a sağlam sarılır, tevfiz-i umûr eder.*" diye buyurmuştur.

⁶⁷⁷ Cürçânî, *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 70; Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 339.

etmek, her şeyi Allah'tan beklemektir.⁶⁷⁸ Ebû Osman el-Hîrî, “*Tefvîz, ne olduğunu bilmediği şeyi, bilene havâle etmektir...⁶⁷⁹*” demiştir. Es’ad Efendi bu kavramı Allah’ı kendine vekil edinmek, O’na sığınmak ve her türlü yardımı O’ndan beklemek olarak izâh etmiştir.⁶⁸⁰

Tefvîz, Allah’ın takdirini gönül hoşluğu ile karşılamaktır.⁶⁸¹ Hükmüne rızâ göstermektir.⁶⁸² “...*Ben durumumu Allah’a havale ediyorum; kuşkusuz Allah kullarını çok iyi görmektedir.⁶⁸³*” âyeti bu durumu kanıtlayıcıdır. Vekil tayin edildikten sonra kişi vekil tayin ettiğine tam bağlanmak zorundadır. Başkalarına bağlanmaksızın Allah ile yaşayan kalbin halini yansıtmaktadır. Bu durumda kul bütün hallerinde Allah’a sığınır, O’ndan başkasıyla ilgisi kalmadığı için gerçek bağlılığı yaşar.⁶⁸⁴ Ma’rûf el-Kerhî konuyla alakalı olarak “*Allah’a dayan. Senin muallimin Allah olsun. Kendisiyle ünsiyet ettiğin yakının ve şikâyetini arz ettiğin makamın sahibi de O olsun. Çünkü insanlar sana ne fayda sağlayabilirler ne de zarar verebilirler.⁶⁸⁵*” buyurmuştur. Hoca Efendi her ne durumda olursa olsun kişinin derdini açıp söylediği, şikâyetini arz ettiği, ünsiyet kurduğu Allah olmalıdır, açıklamasında bulunmuş; diğer yaratılanlarda özellikle insanlarda hiçbir şeyin olmadığını söylemiştir.⁶⁸⁶ İşlerini Allah’a bırakan kişi de sonuçtan gönül rahatlığıyla memnun olmaktadır.

Sonuç itibariyle tevekkül sahibi kimseler, yaptıkları işlerin sonuçlarının hayırlı olmasını Allah’tan bekleyerek güvenli ve huzurlu olurlar. Bu güven insanı her zaman ve her yerde zinde tutar. Kişiyi karamsarlıktan ve güvensizlikten uzaklaştırmış olur. Aynı zamanda kişiyi kibir duygusundan da kurtarır. Kişiyi söz, tutum ve davranışlarında olumlu olarak etkiler ve birey üzerine düşen görev ve sorumlulukları yapmış olmaktan dolayı da ruhî anlamda mutluluğu yakalar.⁶⁸⁷ Ruhsal çöküntüden uzak olmuş olur.

⁶⁷⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 339.

⁶⁷⁹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 174; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 3: 429;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/825/Sohbetler.aspx>.

⁶⁸⁰ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 3: 429, 430; <http://mecmerkezi.org/WebTV/825/Sohbetler.aspx>. Es’ad Coşan kavram tanımını şu şekilde yapmıştır. “*Tefvîz-i umûr etmek, işlerini Allah’a ısmarlamak, havale etmek, demek. ‘Yâ Rabbi! Sana tevekkül ettim. İşlerimi sana havale eyledim. Seni vekil edindim, sana sığındım, bana yardım eyle yâ Rabbi!’ diyerek Allah’a tevekkül etmek, demektir.*”

⁶⁸¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 350.

⁶⁸² Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 252.

⁶⁸³ Mümin, 40/44.

⁶⁸⁴ Işıtan, *Süfî Psikolojisi ve Sülemi’ye Göre Süfî Benlik Dönüşümü*, 112.

⁶⁸⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 87; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 73, 74;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/243/Sohbetler.aspx>.

⁶⁸⁶ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 74; <http://mecmerkezi.org/WebTV/243/Sohbetler.aspx>.

⁶⁸⁷ Kızılar, *Tasavvufta Karakter Eğitimi*, 185.

Kişinin, kendini her durumda Allah'ın irade ve takdirine teslim ederek, O'na güvenerek, O'ndan gelene rızâ göstermesi tevekkülün özünü meydana getirir. Ebû Osman el-Hîrî'nin, "... *Tefvîz, rızâ makamının ilk kademeleridir. Rızâ makamı ise Allah'a getiren en büyük kapıdır.*⁶⁸⁸" sözü tam anlamıyla tevekkül ve rızâ arasındaki ilişkiyi anlatmaktadır. Hoca Efendiye göre Allah'ın tüm işlerimizi faydalı ve güzel yapmasının koşulu, işlerimizi Allah'a havale etmek ve her zaman O'nun yardımını beklemektir. Her şeyi yaratan güce sahip Yaratıcı elbetteki işleri en güzel şekliyle meydana getirir.⁶⁸⁹ Râzî olunmayan bir kaynağa güvenmek nasıl mümkün değilse, güvenin olmadığı kaynaktan da râzî olunmaz.⁶⁹⁰ Gerçekten Allah'a tevekkül edenler O'nun tüm muamelelerine de rızâ gösterirler.⁶⁹¹ Yani tevekkül râzî olmayı da sağlamaktadır.

2.4.8. Rızâ

Sözlükte "*beğenmek, itiraz etmemek, kabullenmek, hoşnut ve memnun olmak*" anlamlarına gelmektedir.⁶⁹² *Rıdvân* ve *merdât* aynı anlamda kullanılan kelimelerdir.⁶⁹³ Bir işi kolaylıkla kabullenmek, işi kabullendikten sonra sızlanmamak, dert yanmamak ve en önemlisi iyimser yapıda olmaktır. Tasavvufî mânâda ise, kaza acısıyla kalbin sevinmesidir. Allah Teâla'nın hakkımızdaki tasarrufundan insanların hoşnut olması, dinin emirlerine ve yasaklarına uyan bir kimseden de Allah'ın memnun olması ve bunu kulunda görmesi anlamında kullanılmaktadır.⁶⁹⁴

Bu durumların her ikisi sırasıyla yaşanması gerekmektedir. "*Allah, onlardan râzî olmuş, onlar da Allah'tan râzî olmuşlardır.*⁶⁹⁵" âyeti bu iki rızâ halinin râzî olan ve râzî olunan şeklinde olduğunu göstermektedir. Âyette Allah Teâla kendi rızâsını önce zikretmiştir. Ancak zikredilen rızâyâ kavuşmak için kulun çaba içerisinde olması

⁶⁸⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 174; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 429; <http://mecmerkezi.org/WebTV/825/Sohbetler.aspx>.

⁶⁸⁹ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 431; <http://mecmerkezi.org/WebTV/825/Sohbetler.aspx>.

⁶⁹⁰ Işitan, *Süfi Psikolojisi ve Sülemi'ye Göre Süfi Benlik Dönüşümü*, 111.

⁶⁹¹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 250.

⁶⁹² Cürcânî, *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 115; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 278.

⁶⁹³ Rıdvân ve merdât kavramları "*çok olan rıza*" anlamındadır. En büyük rızanın da Allah'ın rızası olmasından dolayı bu kavramlar Allah'tan olan rızaya tahsis edilmiştir. Bkz. İsfahanî, *Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 430; Halil İbrahim Bulut, "Rızâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 55.

⁶⁹⁴ Cürcânî, *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 111; İsfahanî, *Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 430; Süleyman Uludağ, "Rızâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 56.

⁶⁹⁵ Maide, 5/119; Tevbe, 9/100; Mücâdile, 58/22; Beyyine, 98/8.

gerekmektedir. Bazı sūfilere göre de önce kulun Rabbinden râzı olması gerekir. Hâtim el-Esam bu durumu şu sözüyle ifade etmiştir.

İbadet ve tâat işleyen insana şaşarım. Ben bu güzel ibadet ve tâatleri Allah'ın rızasını kazanmak için yapıyorum, diyor. Ama onu daima Allah'a kızgın görürsün. Zira kaza ve kaderinin hükmünü kabul edemiyor. Hey şaşkın! Sen O'nu kendinden râzı etmeye çalışıyorsun ama sen O'ndan râzı değilken O'nu nasıl râzı etmeye çalışıyorsun? Sen O'ndan râzı olmamışken, O senden nasıl râzı olsun?⁶⁹⁶

Es'ad Efendi bu hususta, Allah'ın hükmüne itiraz edenin, Allah'ın mukadderâtını beğenmeyen ve O'na teslimiyeti olmayanın Allah'ı kendisinden râzı edemeyeceğini vurgulamıştır. Duyguların her zaman karşılıklı olacağı üzerinde durmuş ve kulun kendi vaziyetine göre Allah'ın muamelesi olacağını belirtmiştir.⁶⁹⁷ Rızâ, tasavvufta çetin ve nihâi bir makam olarak kabul edilir. Tasavvuf yoluna, “rızâ kapısı”, meşakkatinden dolayı da ulaşılması zor olduğu için “rızâ lokması”, her şeyin Allah'ın râzı olmasına bağlı olduğu için de “rızâ pazarı” denilmesinin sebebi de budur.⁶⁹⁸ Olumsuzluklar ve zorluklar karşısında dayanma gücü gösteren ve Allah'a yönelen, tüm işlerini O'na havale eden kişi, yaşamındaki şikâyetlerden kurtulup her durum için hoşnut olma durumuna ulaşır. İşte bu makam rızâdır. Aynı zamanda bir insanın içindeki Allah sevgisinin de zirve noktası olmasından kaynaklı olarak mânevî yolun ulaştığı son makamdır.⁶⁹⁹ Sūfilere göre rızâ makamı, musibet ve çileden ve sıkıntı veren şeylerden zevk ve tat alma noktasıdır.⁷⁰⁰

Kuran ve hadislerde rızâ kavramı teşvik edilmiş, Allah'ın rızâsının her şeyden önce geldiği bildirilmiştir.⁷⁰¹ Allah kullarının kötülük yapmalarına ve küfür üzerine olmalarına asla râzı olmamıştır. Rızâyâ hata ve günahlardan vazgeçmenin yanı sıra şüpheli iş ve durumlardan kaçınmakla kavuşulur. Bununla ilgili olarak İbrahim b. Edhem'e, “*Takvân ve haramlardan, şüphelilerden sakınma duygun yokken rızâ ve kanaat hâli de nasip olmaz.*”⁷⁰²” nasihat olarak söylenmiştir. Peygamber Efendimiz (sav)

⁶⁹⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 95; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 136; <http://mecmerkezi.org/WebTV/661/Sohbetler.aspx>.

⁶⁹⁷ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 136, 137; <http://mecmerkezi.org/WebTV/661/Sohbetler.aspx>. Es'ad Coşan, “*Kul Allah'ı seviyorsa Allah kulu seviyor. Kul Allah'tan râzı ise, Allah kuldân râzı. O halde kendi durumumuzu düzeltmemiz lazım. Tabi en zor işlerden biridir. Kaza ve kadere rızâ ve teslimiyet. Tasavvufta buna 'rızâ makamı' derler.*” sözleriyle bu durumu özetlemiştir.

⁶⁹⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 279.

⁶⁹⁹ Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 171.

⁷⁰⁰ Cürcânî, *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 115.

⁷⁰¹ Rızâ ile ilgili bazı âyetler için bkz. Bakara, 2/207, 232, 265; Âl-i İmrân, 3/162, 174; Mâide, 5/11; Tevbe, 9/21, 58, 62, 72, 96, 100; Zümer, 39/7; Muhammed, 47/28; Fetih, 48/18, 29; Hadid, 57/27; Mücâdile, 58/22; Fecr, 89/28; Beyyine 98/8.

⁷⁰² Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 35; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 174; <http://mecmerkezi.org/WebTV/233/Sohbetler.aspx>.

de Allah Teâla'dan her zaman rızâlık istemiş, gazabından rızâsına sığınmıştır. “Allah’ım! Bizden râzı ol ve bizi senden râzı olma derecesine yükselt!”⁷⁰³ ve “Allah’ım! Senin gazabından rızâna sığınırım.”⁷⁰⁴ şeklinde yaptığı duaları sûfilere yön vermiştir.

Rızâ makamı, içerisinde kaderden memnuniyeti ve kazaya itirazda bulunmamayı ifâde eder. Gazâlî’ye göre kişi, yaşadıkları karşısında acı ve elem duysa da Allah’tan gelene itiraz ve şikâyet de bulunmaz. Bu durumu olağan bir hal olarak görür.⁷⁰⁵ Yahyâ b. Muâz, “İnsanın başına bela geldiği zaman sabrın hakikatleri ortaya çıkar. Rızânın hakikati, Allah’ın mukadderatının zâhir olması ile anlaşılır.”⁷⁰⁶ sözüyle kaderden memnun olmayı rızâ olarak belirtmiştir. Es’ad Efendi bu hususta, her şeyin Allah’ın takdirinde olduğunu ve bu yüzden olanları olduran, ölenleri öldüren Allah’ın takdirine râzı olmak gerektiğini belirtmiştir.⁷⁰⁷ Bu anlamda rızâ bir nevi kadere teslimiyettir. Bu sebeplerdir ki rızâ, kişinin Allah’ın kendisi için istediği ile sükûnet ve huzur içinde olması, şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁰⁸ İyi veya kötü başa gelen her ne olursa bireyin tutumu asla değişmez. Çünkü bu olaylar karşısında kalp sakinliğini korur. Bu sükûnet hâli, nefsin artık mutmainne makâmında gerçekleşmektedir.⁷⁰⁹ Ebü’l-Hüseyin en-Nûrî kendisine, “Fakîr-i sâdık kimdir? diye sorulduğunda şöyle cevap verdi: Hakîki derviş, sebepler konusunda Allah Teâlâ’yı suçlamayan ve Allah’a karşı kalbinin durumu her halde sakin olandır.”⁷¹⁰ buyurmuştur. Es’ad Efendi Allah Teâlâ’nın, “müsebbibü’l-esbâb” olduğunu yani “sebepleri sebep yapıp da sana gönderen” olduğunu söylemiştir. Yani her şeyi veren, alan, kılan Allah’tır. İnsanlarda her ne olursa olsun asla Allah’a rızâsızlık olmamalıdır.⁷¹¹ Hayatının özünde “Alan sensin, veren sen, kılan sen, ne verdinse odur, dahî nemiz var”⁷¹² sözünün bilinciyle yaşayanlar bunu idrâk edebilirler.

Allah’tan râzı olanın, iradesi dışındaki olayların tamamında O’nun “celâl” ve “cemâl” isimlerinin tecellilerinden aynı derecede memnuniyet göstermesi

⁷⁰³ Tirmizî, “Tefsîr”, 23.

⁷⁰⁴ Müslim, “Şalât”, 222; Ebû Dâvûd, “Şalât”, 148, “Vîtir”, 5.

⁷⁰⁵ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, 4: 337.

⁷⁰⁶ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 113; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 311; <http://mecmerkezi.org/WebTV/734/Sohbetler.aspx>.

⁷⁰⁷ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 312, 313; <http://mecmerkezi.org/WebTV/734/Sohbetler.aspx>.

⁷⁰⁸ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 52; Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğu Devrinde Tasavvuf*, 152; Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 646; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 277.

⁷⁰⁹ Işıtan, *Sûfî Psikolojisi ve Sülemi’ye Göre Sûfî Benlik Dönüşümü*, 110.

⁷¹⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 169; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 361; <http://mecmerkezi.org/WebTV/688/Sohbetler.aspx>.

⁷¹¹ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 361; <http://mecmerkezi.org/WebTV/688/Sohbetler.aspx>.

⁷¹² Bu söz Aziz Mahmud Hüdayi Hazretleri’ne aittir. Bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdayî ve Celvetiyye Tarikatı* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1999), 51.

gerekmektedir.⁷¹³ Kaderin tecellilerine kalbin neşelenmesi durumudur.⁷¹⁴ Bu noktada rızâ, insandaki iradenin ortadan kalkmasıdır.⁷¹⁵ Kişinin külli iradeye teslim olması, mâsivâyâ bağlanmamasıdır. Kişi mâsivâdan, arındığı nispette Rabbinden râzı olur. Kalplerindeki arzulardan kurtulan bu sınıfa girmiş olur. Ebû Süleymân ed-Dârânî'ye, “İnsanın gönlünden şehvât giderse bu gönle ne sıfat verilir? Bunun ismi nedir?” diye sorulduğunda şöyle buyurdu. “Gönül şehvetlerden kurtulmuş, sıyrılmışsa râzı nefistir. Sıfatı râzılık sıfatıdır.”⁷¹⁶ Bu durumda insanların kendi arzuları yoktur. Allah ne takdir ederse ondan râzıdırlar. Kişinin dünya işlerinden ve nimetlerinden kaçırıldığı herhangi bir şeye pişman olmaması rızâ gösterdiğinin kanıtıdır. Nimetler kadar musibetlerin de kişinin kendisini memnun etmesidir.⁷¹⁷ “Kahrın da hoş, lütfun da hoş” sözü bu makamda dile gelir. Rızâ, ilâhî iradeye tâbi olduğu için kulun kendi tercihini terk etmesidir. Allah'ın hüküm ve takdirine itiraz etmemektir.⁷¹⁸ Râzı olmanın içinde aynı zamanda sevgi de vardır. Bu sevgiyle, kalben bağlanmakla rızâ ortaya çıkar. Çünkü seven, sevdiği kimseden veya sevdiği şeyden memnun ve hoşnut olur.⁷¹⁹ İbrahim b. Edhem'e yapılan nasihatlerden birinde şu ifâdeler geçmektedir:

Ey oğul! Bu dünyada zâhid olanlar, Allah'tan râzı olma huyunu, Allah sevgisini ve Allah'ın emrettiği yolda yürümeyi kendilerine elbise edinmişlerdir. Onlar Allah sevgisiyle, Allah'tan hoşnut ve râzı olmakla, her şeyi Allah rızâsı için yapma, O'nun yolunda yürümek duygusuyla olduklarından Allah'ın onlara teveccühü başkalarına teveccühü gibi, ikramı başkalarına ikramı gibi değildir.⁷²⁰

Es'ad Efendi bu sözü okuduktan sonra zâhidlerin özelliklerinden bahsederek, Allah'ın her hükmüne râzı olduklarını, O'nun hiçbir şeyine itiraz etmediklerini ve hepsini sevdiklerini açıklamıştır.⁷²¹ Rızâ sahibi kimseler nefsinin ve onun isteklerine boyun eğmeyen kişilerdir. Nefsânî arzularını aradan çıkarabilen kişiler rızâyı elde ederler.⁷²² Hâris el-Muhâsibî, “İnsanların nefsinin yenme hususunda en başarılı olanları

⁷¹³ Uludağ, “Rızâ”, 56.

⁷¹⁴ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 277; Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğu Devrinde Tasavvuf*, 152; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 646

⁷¹⁵ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 52; Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğu Devrinde Tasavvuf*, 152; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 277.

⁷¹⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 79; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 33;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/492/Sohbetler.aspx>.

⁷¹⁷ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 277; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 646, 647.

⁷¹⁸ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 276.

⁷¹⁹ Kıziler, *Tasavvufta Karakter Eğitimi*, 188.

⁷²⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 34; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 172;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/233/Sohbetler.aspx>.

⁷²¹ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 173; <http://mecmerkezi.org/WebTV/233/Sohbetler.aspx>.

⁷²² Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 172.

kimlerdir?” diye sorulunca “Allah’ın mukadderâtına râzı olanlardır.⁷²³” cevabını vermiştir. Hoca Efendi’ye göre nefis dünyalık birçok istek ve arzuya feryâd ederek insanları ele geçirir ve insanı kıskırtır. Nefsin vesveseleri, kendi elinde bulunmayan fakat karşısında gördüklerinden kaynaklanır. Nefsini yenebilen insan Allah’tan râzı olur, bu sebeple en yüksek mertebededir.⁷²⁴ Cüneyd-i Bağdâdî de şöyle demiştir. “Râzı olmak, ârif kul olmak derecelerinin ikincisidir. Kim mukadderâta râzı olursa Allah’a olan ârifliği sahih demektir. Allah’tan râzılığının devamı ile mârifetullahı sahih olmuş olur.⁷²⁵” Es’ad Hoca bu sözden sonra mânevî yolun yolcularını âbidler, zâhidler, ârifler ve âşıklar olarak sınıflandırmıştır. Bir kul Allah’ın kaderine râzı olmalıdır. Ona göre değerli insan hayatın cilvesi olarak karşısına gelen şeylere saygı duyardır. Bir insanın bütün işlerde Allah’a sadakati ve sevgisi aynıysa, olumsuzluklar karşısında değişiklik göstermiyorsa, her şeye rızâ gösteriyorsa, bu durum o kimsenin ârifliğinin sağlamlığını gösterir.⁷²⁶ Serrâc, rızânın üç derecesinden bahsetmektedir. İlk derecesi Allah’ın her türlü hükmüne râzı olmaktır. Hoşa giden ve gitmeyen hangi durum olursa olsun durum bundan ibaret olmalıdır. İkincisi kulun kendi rızâsını görmemesidir. Çünkü kişi rızânın Allah’tan olduğunu bilmelidir. Üçüncü derece ise ne Allah’ın ne de kulun rızâsını görmektir.⁷²⁷ Rızânın insanın kendisini kullanmasına fırsat vermemektir. Çünkü bu durumda Yaratanın tecellilerinden mahrum olmaya başlar.⁷²⁸

Allah kendisini bilmeleri, kendisine itaât etmeleri ve isyandan uzak durmaları sebebiyle kullarından râzı olmaktadır. Bu sebeptendir ki bedenî ve nefsî arzuların sıyrılarak ve marifet sayesinde rızâ mertebesine ulaşılabilir. Fudayl b. İyâz, “İnsanların Allah’tan râzı olma makamına en layık olanları mârifetullahı ermiş olanlarıdır.⁷²⁹” diyerek bu gerçeği ifâde etmiştir. Es’ad Hoca’ya göre insanların rızâyâ kavuşmada öncelikle Allah’a imanların tam olması gerektiği, daha sonra Yaraticısı hakkındaki bilgilerinin sağlam olması çok önemlidir. Allah bilgisi zayıf olanların teslimiyetlerinde de zayıflık oluşur.⁷³⁰ Hâtim el-Esam da konuyla ilgili, “Şu dört konuda müstakim olarak

⁷²³ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 60; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 352; <http://mecmerkezi.org/WebTV/14/Sohbetler.aspx>.

⁷²⁴ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 352; <http://mecmerkezi.org/WebTV/14/Sohbetler.aspx>.

⁷²⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 162; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 295; <http://mecmerkezi.org/WebTV/774/Sohbetler.aspx>.

⁷²⁶ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 295, 297; <http://mecmerkezi.org/WebTV/774/Sohbetler.aspx>.

⁷²⁷ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 52.

⁷²⁸ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 277.

⁷²⁹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 10; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 21; <http://mecmerkezi.org/WebTV/224/Sohbetler.aspx>.

⁷³⁰ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 21, 22; <http://mecmerkezi.org/WebTV/224/Sohbetler.aspx>.

sabaha erişen bir kimse Allah'ın rızâsı içinde dönüyor demektir. Allah'a güvenmek, Allah'a tevekkül etmek, ihlâslı olmak ve irfanı tam ve doğru olmak. Herşey mârifetle tamam olur.⁷³¹” sözünü söylemiştir. Hoca Efendi'ye göre bu sözde anlatılanlar şu şekilde anlaşılmalıdır. İnsanların öncelikle rızık konusunda Allah'a güven ve itimadı tam olmalıdır. Sonra bütün işlerinde Allah'ı vekil etmeli, Allah'a dayanmalı ve tevekkülü tam olmalıdır. Niyeti ihlâslı olmalıdır, yaptığı her şeyi Allah rızâsı için yapmalıdır ve son olarak da mârifetullahı, yani irfânı ve Allah bilgisi, şuûru tam olmalıdır.⁷³² Ahmed b. Ebü'l-Havârî de, “Kim dünyayı bilirse dünyadan elini eteğini çeker, zâhid olur. Kim ahiretin gerçek faydasını anlayıp kavrayabilirse ahirete rağbet eder. Kim de Allah'ı bilir, ârif olursa O'nun rızâsını her şeye tercih eder.⁷³³” buyurarak konuya dikkat çekmiştir. Es'ad Hoca'ya göre dünyanın gerçek çehresini bilen, mâhiyetini anlayan, ondan yüz çevirir. Bununla beraber cümle cihan halkı insanın kendisine kızsın, karşısına dikilse ve ona karşı düşman bile olsa, Allah'ı bilen kimseler, Allah'ın rızâsını her şeye karşı tercih ederler. O istikâmet üzere çalışır. “Büyüklerimizden öğrendiğimiz üzere biz, 'ilâhi ente maksûdî ve rızâke matlûbî' diyoruz. 'Yâ Rabbi! Maksudum sensin. Ben senin rızânı kazanmak istiyorum. Her işimde amacım bu.' Böyle olması lazım!⁷³⁴” diyerek dua örneğinde bulunmuştur.

İnsanlar Allah'tan, vadettiği sevap ve mükâfatları sebebiyle râzı olmaktadır. Bu râzılık onları güzel iş ve davranışlar yapmaya sevk etmektedir. Allah'ın rızâsı için yapılacak her davranış sûfiler için kendilerini rızâyâ götürecek birer basamaktır. İbrahim b. Edhem, “Ne istediğini bilen insana sarf ettiği emekler hoş ve hafif gelir...⁷³⁵” buyurmuş; Es'ad Efendi bu sözü sûfilerin ilk isteğinin rızâyâ erişmek olduğunu söyleyerek, bu uğurda hiçbir şeyin insanlara zor ve ağır gelmeyeceğini, bunun sebebinde yapılanların niçin yapıldığının bilincinde olmak olduğunu açıklamıştır.⁷³⁶

⁷³¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 93, 94; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 115; <http://mecmerkezi.org/WebTV/266/Sohbetler.aspx>.

⁷³² Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 115-117; <http://mecmerkezi.org/WebTV/266/Sohbetler.aspx>.

⁷³³ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 101; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 170; <http://mecmerkezi.org/WebTV/395/Sohbetler.aspx>.

⁷³⁴ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 171; <http://mecmerkezi.org/WebTV/395/Sohbetler.aspx>.

⁷³⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 35, 36; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 183; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1757/Sohbetler.aspx>.

⁷³⁶ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 183; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1757/Sohbetler.aspx>. Es'ad Coşan'ın, “İstediği şeyin ne kadar yüce olduğunu, ne kadar kıymetli olduğunu bilen bir kimseye, sarf ettiği şeylerin hepsi hafif gelir, az gelir. Şu kadar namaz kılmış! Gözüne görünmez. Bu kadar oruç tutmuş! Gözüne görünmez. Bu kadar sadaka vermiş, hizmet etmiş, cihat eylemiş, Gözüne görünmez. Neden? İstediği şeyin kıymetini biliyor. Sarf ettiği emekler O'na feda olsun, gibi bir duygu içinde olur.” sözleri her şeyi açıklar özelliğindedir.

Ancak burada şu husus göz ardı edilmemelidir. Allah'ın bizim hakkımızdaki iradesi tecelli etmeden, yani ilahî anlamda kaza gelmeden ve hâdiseler olmadan önceki rızâ doğru değildir.⁷³⁷ Bu durum rızâyâ azmetmektir. Rızâdaki şart olay meydana geldikten sonra gerçekleşmesidir.⁷³⁸ Efendimiz (sav)'in bu konuyla ilgili “Allah'im! Senden, gerçekleşen kaza ve kaderinin sonucuna rızâ göstermeyi bana nasip etmeni dilerim.”⁷³⁹ buyurmuştur. İnanan insanların birbirlerine, yapılmış olan bir yardım ve iyilik gördüklerinde “Allah râzı olsun” diye dua etmeleri bunun kanıtıdır. Ayrıca bu söz, inanan bir kimse için yapılacak en güzel duadır. Rızâ kişilerin sabırdan vazgeçerek hoşnut olmasıdır. Çünkü Allah'tan gelenlere sabır göstermek rızâsızlık olacağından her tecelliye râzı olmak gerekir.⁷⁴⁰ Şakîk el-Belhî, “Sabır ve rızâ iki şekilden ibarettir. Bir ibadete, bir amele kastettiğin zaman, o işi yapmaya giriştiğin zaman, evveli sabırdır. Sonu da rızâdır.”⁷⁴¹ sözüyle sabır ve rızâ arasındaki dengeyi göstermiştir. Es'ad Hoca, yapılacak işlerin başında önce sabredeceksin, sonra da sonu iyi veya kötü olsa da râzı olacaksın, açıklamasında bulunmuştur.⁷⁴² Ahmed b. Hadraveyh, “Sabır, sıkışmış insanların azığıdır. Rızâ makamı ise âriflerin derecesidir.”⁷⁴³ diyerek rızâ sahibi olmanın üstünlüğünü vurgulamıştır. Es'ad Hoca da aynı ölçüde sözü okumuş ve açıklamıştır. Ona göre, bir insan zaten sıkıştığında sabredebilir. Çünkü başka yapılabilecek bir şey yoktur. Asıl olanın ise bu zamanlarda Allah'tan gelen o hâle râzı olabilmektir. Sabrın da bir sevabı vardır ama sabırdan daha yüksek bir durum vardır ki o da râzı olabilmektir.⁷⁴⁴

İnsanların Allah'tan hoşnut ve râzı olmaları neticesinde birbirlerinin tutum ve davranışlarını kontrol edici olması sebebiyle birbirlerinden râzı ve hoşnut olmaları da önem arz etmektedir. Bu sebeple rızâ bir nevi hüsn-i zan durumudur. İnsanlara müsamahakâr olmaktır. Ancak bu durum haksızlık, isyan ve günahlarda, bilerek yapılan hatalarda geçerli değildir. Kişi bu gibi durumlarda hoşnutsuzluğunu göstermekle mükelleftir. Kötülüklerden nehy etmek bunu gerektirir. Ayrıca bu gibi durumlar

⁷³⁷ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 278; Uludağ, “Rızâ”, 56.

⁷³⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 278.

⁷³⁹ Nesâî, “Sehiv”, 62.

⁷⁴⁰ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 621.

⁷⁴¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 66; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 416;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>.

⁷⁴² Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 416; <http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>.

⁷⁴³ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 104; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 208;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/705/Sohbetler.aspx>.

⁷⁴⁴ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 209-211; <http://mecmerkezi.org/WebTV/705/Sohbetler.aspx>.

Peygamber Efendimiz (sav)'in de sığındığı Allah'ın gazabına sebep olan işlerdir.⁷⁴⁵ Sûfiler rızâ için, kulun hem Allah'tan râzî olması, hem de nefesine ve kendisini Allah'tan alıkoyan her şeye kızması durumuna uygundur demişlerdir.⁷⁴⁶ Peygamber Efendimiz (sav) de, “Allah'ın Rab olduğuna râzî olanlar, imanın lezzetini tatmış olurlar.⁷⁴⁷” buyurmuştur. Bu hadisle paraya ve dünya malına mahkûm olanların bu lezzetten mahrum kalacağı söylenmiştir. Çünkü kişide dünyaya meyil bulunduğu müddetçe rızâyâ kavuşamaz. Bu sebeple rızâ zühd hayatının temeli, hatta ondan daha faziletli görülmüştür.⁷⁴⁸ Ebû Tûrâb en-Nahşebî de, “Kim Allah ile meşgul olmaktan perdelenmiş olursa o anda Allah'ın gazabı tesir eder.⁷⁴⁹” sözüyle işlerin sırf Allah rızâsı için yapılması gerektiğini, aksi takdirde bu durumun Allah'ın hoşuna gitmeyeceğini vurgulamıştır.

Rızâ durumunda olan kişi her ne kadar her şeyden memnun olduğunu belirtse de bu durum onun tedbirli ve gayretli olmasına mani değildir. Olumlu veya olumsuz dünyalık tüm işlerden kaçınmak, olumlu işlerde nefsi şımartmamak, olumsuz işlerde de metaneti ve hayâyı korumak rızâ makamının gereğidir. Ebû Osman el-Hîrî de “Kişinin gönlü şu dört şey karşısında eşit olmadıkça kâmil insan olamaz. Kendisine bir şey verilse de, verilmese de, izzette olsa da, zillette olsa da.⁷⁵⁰” Es'ad Hoca bu noktada şu izâhatı yapmıştır. İnsan hiçbir zaman şartlar ne olursa olsun, her halde, kulluğundan taviz vermemeli, kulluk bilinci sarsılmamalıdır.⁷⁵¹ Kul için olumsuz gibi görünen işlerde ısrarcı olmak kişiyi rızâsızlığa götürür. Mânevî yolda olan kişi için istenmeyen bu tutum için Ebû Süleymân ed-Dârânî, “Dünyalıktan, isteyip de eline geçmeyen şeyi hiç istememişsin, hiç gönlüne doğmamış gibi bir hale getir.⁷⁵²” demiştir. Es'ad Hoca bu sözün insanların dünyayı dert etmemesi anlamına geldiğini söylemiş ve sözü, “Çoğu zaman insan istediği şey olmadığı zaman içine dert ediyor. Hani Allah'ın kaderine râzî

⁷⁴⁵ Uludağ, “Rızâ”, 57.

⁷⁴⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 647.

⁷⁴⁷ Müslim, “İmân”, 11.

⁷⁴⁸ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 278, 279.

⁷⁴⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 149; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 172; <http://mecmerkezi.org/WebTV/834/Sohbetler.aspx>

⁷⁵⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 172; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 377; <http://mecmerkezi.org/WebTV/626/Sohbetler.aspx>.

⁷⁵¹ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 378, 379; <http://mecmerkezi.org/WebTV/626/Sohbetler.aspx>. Es'ad Coşan burada, “İzzet durumu, kıymetli olmak, demektir Zillet durumu da, hor olmak, demektir. İzzetli, itibarlı olduğu zaman da, hor olduğu zaman da insan bir kere Allah'a karşı kulluğunu güzel yapacak değişmeyecek. Her durumda aynı olması lazım. Dervişlik işte bu!” diyerek konuyu açıklamıştır.

⁷⁵² Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 79, 80; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 34; <http://mecmerkezi.org/WebTV/492/Sohbetler.aspx>.

olacaktın? Vermediğini düşünmesi, kişiyi yavaş yavaş kadere râzı olmama durumuna itebilir.⁷⁵³” diyerek yorumlamıştır.

Bu şekilde insan dünyada aradığı mutluluğa ve huzura kavuşur. Şakîk el-Belhî, “Huzur ve rahat içinde memnun ve mesrûr olmak istiyorsan, eline geçeni ye, bulduğunu giy ve Allah’ın sana takdir ettiğine, kısmetine, kazasına râzı ol.⁷⁵⁴” buyurmuştur. Hoca Efendi, öncelikle “eline geçeni ye” sözünü izâh ederken, yenilecek şeylerin haram-helal mânâsına değil de, “helalinden nasipte olan” anlamında olduğunu, rızâ sahibi olanların ellerinde olmayanlar için üzüntü duymayacaklarını, isyan içinde olmayacaklarını, her daim şükür içinde olarak mutluluk içinde yaşayacaklarını belirtmiştir.⁷⁵⁵ Memnuniyetsizlikler ortadan kalkarak, kalbin sükûnet bulması ve Allah’ın takdirinin kabullenilmesi insanın ruh sağlığını ve psikolojik dengesini olumlu bir şekilde etkiler.⁷⁵⁶ İç benliğinde kabullendiği rızâ sayesinde, dış davranışlarına yansıyan memnuniyet arasında bir uyum ortaya çıkar. Sûfinin davranışları bu sayede iyi, güzel ve yararlı hale gelir.⁷⁵⁷ Böylece istenilen sûfi ahlâk elde edilmiş olur.

Sonuç itibariyle rızâ makamların en önemlisi ve en üstünü olarak değerlendirilebilir. Rızâ olmadan ilmin, ilmî sözlerin, sevgi ve muhabbetin değeri olmaz. Hatalarımızdan ve eksikliklerimizden dönerek, şüphelilere yanaşmayarak, dünyevî eğlence ve işlerden kaçınarak, hakîki dervişliği benimseyerek, sabır ve teslimiyetle Allah’ın râzı olduğu ve ona râzı olunan makama ulaşıyoruz. Bundan sonra da her şeyden, her zaman ve her yerde râzı olanlardan oluruz. Çünkü rızâ halindeki kişi daha üstün bir mertebeyi ümit etmemektedir.⁷⁵⁸ Allah’ın kendilerinden râzı olması sûfilerin nihai amacı olmuştur. Bu şekilde kişi, sûfide bulunması gereken ahlâkî değerlere kavuşur. Kalpteki tasdik, dildeki ikrar ve davranışlarıdaki tatbik birbiriyle uyumlu hale gelir ve kişi artık siddîk diye nitelenir.

⁷⁵³ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 34; <http://mecmerkezi.org/WebTV/492/Sohbetler.aspx>.

⁷⁵⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 66; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 416; <http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>.

⁷⁵⁵ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 417; <http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>.

⁷⁵⁶ Işıtan, *Sûfi Psikolojisi ve Sülemi’ye Göre Sûfi Benlik Dönüşümü*, 110, 111.

⁷⁵⁷ Kızıler, *Tasavvufta Karakter Eğitimi*, 190.

⁷⁵⁸ Sühreverdi, *Avârifü’l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 647; Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 278.

2.4.9. Doğruluk (Sıdk ve İstikâmet)

Sözlükte “*hükümün, vakıa uygun olması*⁷⁵⁹”, “*gerçeği konuşmak, gerçeğe uygun bilgi vermek ve doğruluk*”⁷⁶⁰ anlamlarına gelen “*sıdk*” kavramı içte olanla, dışta olanın birbirine uyumlu olmasıdır. Sözün hem kalpte olana hem de haber verilen şeye uygun olması anlamını taşır.⁷⁶¹ Bu anlamda söz ve davranışların gerçeğe uygun olması gerektiğini belirten ahlâkî bir terimdir. Sûfilerce helak oluncak yer ve zamanlarda bile gerçeği söylemektir. Kişinin ancak yalanın kurtardığı hallerde dahi doğruluktan ayrılmamasıdır.⁷⁶² İstikâmet üzere olmaktır ki bu kavram da lügatta; “*doğruluk, doğru davranış, düzeltmek, bir şeyin bir yöne doğrulması ve düz bir çizgi üzerinde olan yol*” gibi anlamlara gelir.⁷⁶³ İstikâmet, tevhit ve Allah’a itâatle birlikte gûnahtan kaçınmak, Allah yolunda devam etmek demektir.⁷⁶⁴ Hakikât ehli tarafından da dîni ve dünyevî her işte doğru yola koyulmak ve verilen bütün sözleri yerine getirmektir. Kişinin bütün aşırılıklardan sakınarak doğruluk üzere bulunmasıdır.⁷⁶⁵ Doğruluğun özü ve kaynağıdır. Kişinin niyetinin, düşüncelerinin, yaptıklarının gerçeğe, hakîkate ve adalete uygun olmasıdır.⁷⁶⁶ Bu yol üzere istikâmette bulunan kimseye de “*sıddîk*” ismi verilmiştir. Sıddîk, kendisinde sıdk galip olan, bütün sözlerinde, fiillerinde ve hallerinde doğru olan, asla yalan söylemeyen, sözünde duran kişi olarak tarif edilmiştir.⁷⁶⁷

Bir kimsenin söz ve işinde doğruluğu her zaman ön planda tutması ve bu davranışı alışkanlık hâline getirmesi gerekmektedir. Fudayl b. İyâz, “*İnsanlar, doğruluktan ve helâli aramaktan daha fazîletli bir şeyle ziynetlenmemiştir.*”⁷⁶⁸ buyurmuştur. Es’ad Efendi’ye göre sıdk yani doğru olmak, insanın sözünün, fiilinin,

⁷⁵⁹ Cürcânî, *Ta’rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 138.

⁷⁶⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 303; Mustafa Çağrıncı, “Sıdk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 98.

⁷⁶¹ İsfahânî, *Müfredât, Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 582; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 303.

⁷⁶² Cürcânî, *Ta’rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 138; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 303.

⁷⁶³ Cürcânî, *Ta’rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 18; İsfahânî, *Müfredât, Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 880.

⁷⁶⁴ Mustafa Çağrıncı, Süleyman Uludağ, “İstikamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 348.

⁷⁶⁵ Cürcânî, *Ta’rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 18; İsfahânî, *Müfredât, Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 880; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 180.

⁷⁶⁶ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 33.

⁷⁶⁷ Kuşeyri, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, 292; Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 220; Ayrıca bkz. Mustafa Çağrıncı, “Sıddîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 91; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 303.

⁷⁶⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 10; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 37;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

içinin ve kalbinin dürüst olması demektir. Bu sözle, doğruluk ve helal lokma yemek mâneviyat yolunun, evliyâlık yolunun iki önemli umdesi kabul edilmiştir.⁷⁶⁹ Kişinin mânevî anlamda yol alabilmesi ve siddîklar zümresinden olabilmesi buna bağlıdır. Bu sebeplerdir ki en güzel amel doğruluk, en çirkini de sıdkın zıttı olan yalancılıktır. Zünnûn el-Mısırî, “Doğruluk huyu yeryüzünde Allah’ın bir kılıcıdır. Neye vursa keser koparır.”⁷⁷⁰ derken doğruluğun dünyada her müşkül durumu ortadan kaldıracacağını vurgulamıştır. Es’ad Hoca’nın açıklamalarında doğruluğun sözde ve özde yani kalpte olduğu görülmektedir. Sözde doğruluk, insanın sözünün sâdık olmasıdır. Kalpte doğruluk ise, düşüncelerinin, niyetinin sâdık olması demektir. Kimsenin aleyhinde bir şey düşünmemek demektir. Sözde olan doğruluk içte olan doğruluktan sonra olmaktadır. Bu sebeple insanın önce içi doğru olmalıdır.⁷⁷¹ Bu anlamda doğruluk, insanın söz, fiil ve niyetleriyle dürüst ve iyilikten yana olması demektir. Bu özellikleri sayesinde kişi yaptıklarına ilgi göstermez ve başkalarına karşı büyüklükte bulunmaz.⁷⁷² En kâmil doğruluk ve istikâmet ise, insanların Allah’a verdikleri söze sâdık olmaları ve bu yolda istikâmet üzere bulunmalarıdır.⁷⁷³ Buna göre doğruluk, niyetlerimizi, konuşmalarımızı, davranışlarımızı ve verdiğimiz kararlara bağlılığımızı kapsamaktadır. Bu durum Allah’a karşı doğru bir kul olmanın da gereği olmaktadır. Allah’tan gayrısına yönelmemektir. Ebû Tûrâb en-Nahşebî, “Allah’ın sadık kulları, Azîz ve Celîl olan Allah’tan korktukları için Allah’tan gayriyâ hallerini şikâyet etmezler.”⁷⁷⁴ buyurmuştur. Sadıklar ve istikâmet üzere olanlar için Allah’tan gelen her şey güzeldir, her şey yerli yerindedir ve onlar asla şikâyetçi değildirler. Çünkü kendilerine takdir edileni doğrulayıcıdır. Bu sebeple doğruluk, kişinin her şeyi olması gerektiği gibi yapmasıdır. Kişinin her halinin içinde doğruluk bulunmalıdır.⁷⁷⁵ Dolayısıyla sıdk ile iman arasında çok yakın bir ilişki vardır. Çünkü iman, tasdik, yani kalben doğrulamak demektir. Verdikleri haberler konusunda peygamberlerden kuşku duymayanlar, onları yalanlamayanlar siddîklar zümresinden olmuşlardır.⁷⁷⁶ Peygamber Efendimiz (sav) ile Hz. Ebû Bekir arasındaki ilişkinin

⁷⁶⁹ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 38; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

⁷⁷⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 22, 23; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 127; <http://mecmerkezi.org/WebTV/234/Sohbetler.aspx>

⁷⁷¹ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 127, 128; <http://mecmerkezi.org/WebTV/234/Sohbetler.aspx>.

⁷⁷² Işitan, *Süfi Psikolojisi ve Sülemi’ye Göre Süfi Benlik Dönüşümü*, 154.

⁷⁷³ Kıziler, *Tasavvufta Karakter Eğitimi*, 145.

⁷⁷⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 150; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 3: 180; <http://mecmerkezi.org/WebTV/833/Sohbetler.aspx>.

⁷⁷⁵ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 221.

⁷⁷⁶ Çağrı, “Siddik”, 92.

mâhiyeti bunu en güzel şekilde ifâde etmektedir. Çünkü doğruluk vasfı, doğru yolun doğru anlaşılmasıyla ortaya çıkmaktadır.

Doğru yol, Allah'a itaat edip, Hz. Muhammed (sav)'in sünnetine uymaktır.⁷⁷⁷ İslâm dışı her türlü inançtan, sünneti seniyyeye aykırı olmaktan, bidat ve hurafelerden uzak durarak Kur'an ve sünnet hükümlerine göre yaşamaktır. Fudayl b. İyâz, "*Âhir zamanda birtakım insanlar türeyecek ki dıştan birbirleriyle kardeş gibi görünecekler ama içten birbirlerine düşman olacaklar.*"⁷⁷⁸ demiştir. Es'ad Efendi bu sözün izâhında, böyle bir durumun kesinlikle İslam ahlâkına sığmayacağını, bu davranışları Kuran'ı, sünneti seniyyeyi, Kuran ahlâkını ve Peygamber (sav) ahlâkını bilen iyi insanların yapmayacağını vurgulamıştır. Bu sebeple sûfimizin "*âhir zaman*" tabirini kullandığını söylemiştir. Ayrıca bu duruma dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durmuş ve bu durumun yani bir insanın içinin başka, dışının başka olmasının münâfiklik alameti olduğunu belirtmiştir. Doğru insanların özellikleri arasında, ortada herhangi haksızlık varsa kişinin kendisini, aksi durumda kendisi haklıysa karşı tarafı düzeltmeye çalışması, bir kusur gördüğünde dobra dobra olması, karşısındakine onu söylemesi gibi özellikler zikretmiştir.⁷⁷⁹ Yine sûfimiz Fudayl b. İyâz'ın, "*Kim ki içinden düşmanlık beslediği halde arkadaşına diliyle sevgi iddiasında bulunuyorsa, Allah bu kişiye lanet eder, kulaklarını sağır eder ve kalbinin basiret gözünü köreltir.*"⁷⁸⁰ sözü ikiyüzlülük ile doğruluğun birlikte olmayacağını gerçeğini dile getirir. Hoca Efendi bu durumdaki kişilerin mânevî gerçekleri müşahede edemeyeceğini, mârifetullaha yani hakîki mânâda dervişliğe eremeyeceğini vurgular. Esad Efendi ayrıca günümüz için arkadaşlıklarımızın hâlis ve gerçek olması gerektiği üzerine de durmaktadır.⁷⁸¹ Mânevî yolun yolcuları bu hususlarda azim ve kararlılık gösterirse Kuran'ın ifâdesiyle "*sıratı müstakim*" yani dosdoğru yol üzere olur. Bu noktada istikâmet insanın kendini gerçekleştirme noktasıdır ve bu durum doğru yola girmekle mümkündür.⁷⁸² Ancak burada şu husus da önem arz etmektedir. Doğru yolda olmak ve bu yolda ilerlemek Allah'ın yardımıyla olmaktadır.

⁷⁷⁷ Çağrıncı, Uludağ, "İstikamet", 348.

⁷⁷⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 10; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 15;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/224/Sohbetler.aspx>

⁷⁷⁹ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 15-20; <http://mecmerkezi.org/WebTV/224/Sohbetler.aspx>.

⁷⁸⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 13; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 50;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

⁷⁸¹ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 51; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

⁷⁸² Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 36.

“(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.⁷⁸³” âyeti bu durumu açıklamaktadır.

Kuran-ı Kerim, doğruluğa dair birçok âyet ihtiva etmektedir.⁷⁸⁴ Hakikati konuşmak, gerçeğe uygun bilgi vermek, dürüst ve güvenilir olmak, vaâdine sadâkat göstermek gibi ihtivalar içermektedir. Bu içerik Peygamber Efendimizin (sav) hadislerinde de kendini göstermektedir.⁷⁸⁵ Ayrıca doğruluk ve istikâmet, ahlâkî vasıfların tümünü kendinde toplayıcı bir özelliğe sahiptir. Her iş onlarla tamam olur. İçerisinde kemâl olma vasfını taşımaktadır.⁷⁸⁶ İnsanın bütün yapıp etmelerinin değerini belirleyen ahlâkî bir derecedir.⁷⁸⁷ Allah’a, meleklerle, ahirete, kitaplara, peygamberlere, hayır ve şerrin Allah’tan geldiğine inanan, kadere ve kazaya bağlanan, namaz kılan, zekât veren, oruç tutan, haccını yapan, mallarını akrabaya, yetimlere, yoksullara harcayan, cömert olan, sabreden, şükreden, sözünde duran, cihat eden, merhametli ve alçak gönüllü olan ve bunlar gibi birçok özelliklerin sahibi müminlerin bütün bu vasıfları, doğruluk hâlinin tezâhürleridir.

Dünyada insanoğluna fayda verecek, en güzel değer doğruluktur. Çünkü doğruluk, bütün iyi ve güzel işlerin başı, peygamberliğin dayanağı, takvânın meyvesidir.⁷⁸⁸ Resûlullah Efendimiz (sav), “Hiç şüphe yok ki doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında siddik diye yazılır. Yalancılık kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye Allah katında kezzâb diye yazılır.⁷⁸⁹” buyurmuştur. Hadislerde doğruluğun huzur, yalancılığın kuşku ve huzursuzluk kaynağı olduğuna dikkat çekilmiştir.⁷⁹⁰ Ebû Süleymân ed-Dârânî de, “Kim doğru sözlü olursa işleri Allah tarafından görülür. Ve kim iyilik yaparsa kendisine afiyet ihsan olunur.⁷⁹¹” demiştir. Es’ad Efendi, doğru olan insanların maddî ve mânevî bütün

⁷⁸³ Fatiha, 1/5-7.

⁷⁸⁴ Doğrulukla ilgili bazı âyetler için bkz. Fâtiha 1/6, 7; Bakara, 2/94, 153, 177; Nisâ, 4/69; Mâide 5/75; En’âm 6/115; Tevbe 9/36, 119; Hüd 11/56, 112; Yûsuf 12/40, 46; İsrâ 17/35, 80; Meryem 19/41, 50, 56; Tâhâ 20/50; Hac 22/67; Şuarâ 26/182; Rûm 30/30, 43; Ahzâb, 33/23, 70; Zümer 39/32-33, 60; Fussilet 41/6, 30; Şûrâ, 42/15; Ahkâf 46/13, 16, 30; Muhammed, 47/21; Hücûrât, 49/15; Hadid 57/19; Cin, 72/16; Beyyine 98/3.

⁷⁸⁵ Doğrulukla ilgili bazı hadisler için bkz. Müslim, “İmân”, 62; “Birr”, 84, 103, 104; Buhârî, “Enbiyâ”, 53; “Edeb”, 69; “Kader”, 1; “İ’tişâm”, 27; “Tefsîr”, 30/4; İbn Mâce, Tahâre, 4; “Ticârât”, 1; Tirmizî, “Birr”, 46; “Büyü”, 4; “Kıyâmet”, 60; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 85; “Cihâd”, 136; Nesâî, “Cihâd”, 42

⁷⁸⁶ Kıziler, *Tasavvufta Karakter Eğitimi*, 144.

⁷⁸⁷ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, 287.

⁷⁸⁸ Çağrıncı, “Sıdk”, 99.

⁷⁸⁹ Buhârî, “Edeb”, 69; Müslim, “Birr”, 103, 104.

⁷⁹⁰ Tirmizî, “Kıyâmet”, 60.

⁷⁹¹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 77; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 27;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/492/Sohbetler.aspx>.

ihtiyaçlarının Allah tarafından karşılanacağını ifade etmiştir. Ayrıca insanların bir gün mutlaka iyiliklerinin karşılığını göreceğini de belirtmiştir.⁷⁹² Ebû Tûrâb en-Nahşebî de, “Kul işleyeceği işte doğru olursa daha işi yapmaya başlamadan önce o işin tadını dimağında hisseder.”⁷⁹³ demiştir. Hoca Efendi’ye göre mutluluk ve ağız tadı denilen şey Allah vergisidir. İnsanların varlık içerisinde olmasına rağmen gönlünün darda olması bu mânâdadır. Her işi sâdikane, âşıkane, hâlisane dosdoğru, tertemiz ve sâdik bir niyetle yaparsak gönül rahatlığına ve ağız tadına kavuşuruz.⁷⁹⁴

Bir kişinin tam doğru yolda olabilmesi ve siddîklardan olabilmesinin birtakım şartları bulunmaktadır. İlk önce kişinin sözlerinde doğruluktan ayrılmaması gerekmektedir. Dilin söylediği şeylerle, gönlündekilerinin birbirine uymasındır.⁷⁹⁵ Helak olunacak yerde bile doğruyu söylemektir.⁷⁹⁶ Hâtim el-Esam, “Her sözde bir doğruluk aranır. Her bir doğruluğun da fiiliyatta olması lazımdır. Her bir fiilin de yapılması kolay değildir, sabır gerekir. Her sabrın da bir mükâfatı vardır. Her sevap ummanın da bir isteklilik durumu vardır. Her isteğin de bir tesiri vardır.”⁷⁹⁷ sözüyle bunu söylemiştir. Es’ad Efendi’ye göre insanların sözü doğru olmalıdır, ancak doğruluk lafta kalmamalı, eylem ve davranışlarımıza da yansmalıdır. Doğruluktan ayrılmamak için de sabırla ve irademizle çaba sarf etmeliyiz. Böylelikle Allah tarafından mükâfata kavuşabiliriz.⁷⁹⁸ Doğruluk için niyetini ve iradesini düzeltmeli, ihlâstan ayrılmamalıdır. Ahlâkî yaşamda kişinin içi ve dışının aynı olması gerekmektedir. Gösteriş veya bir menfaat için yapıldığında doğruluğun ahlâkî bir değer olmayacağını bilmek gerekir. Daha sonra azminde kararlılığı yakalamalıdır. Kulluk yolunda bir kişinin kararlılığının, azminin ve her şeyinde tutarlı olmasının kaynağı doğruluk ve istikâmettir.⁷⁹⁹

Doğrulukta esaslardan bir diğeri de kişinin verdiği sözlere vefalı olmasıdır. Sıdk verilen sözde durmak anlamında ahde vefa kabul edilmiştir.⁸⁰⁰ İnsanın yapabilecekleri için söz vermesi ve söz verdiğinde sözüne vefalı olması doğruluk

⁷⁹² Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 28; <http://mecmerkezi.org/WebTV/492/Sohbetler.aspx>.

⁷⁹³ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 149; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 170;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/834/Sohbetler.aspx>.

⁷⁹⁴ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 171, 172; <http://mecmerkezi.org/WebTV/834/Sohbetler.aspx>.

⁷⁹⁵ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 220.

⁷⁹⁶ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, 292; Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 221.

⁷⁹⁷ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 94; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 122;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/371/Sohbetler.aspx>.

⁷⁹⁸ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 123, 124; <http://mecmerkezi.org/WebTV/371/Sohbetler.aspx>.

⁷⁹⁹ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 38.

⁸⁰⁰ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 220.

ilkesinden kaynaklanmaktadır.⁸⁰¹ İnsanlar fiil ve davranışlarında istikâmette olmalıdır. Amelinde ayıplardan, kusurlardan uzak olmalıdır. Son aşamada kişi bütün işlerde doğru olmalıdır. Yani doğruluk, düşüncede, sözde, niyette, iradede, azimde, vefâ ve amelde doğruluk şeklinde tezâhür eder. Bütün bunların kaynağı da Kuran ve sünnettir. Gazâlî'ye göre bir kimsenin amacı gerçek, niyeti doğru olur, iradesi hayra yönelirse böyle biri sâdık veya siddîk diye nitelenir.⁸⁰² Sûfiler arasında istikâmet olmadan yapılan amellerin boşa gideceği, sarf edilen gayretlerinde hiçbir fayda vermeyeceği ifade edilmiştir. Doğru yolda olmayan veya doğrularla birlikte olamayan mürit bulunduğu makamdan daha ileriye gidemez. Çünkü mânevî yolu sağlam bir temelde değildir.⁸⁰³ Ma'rûf el-Kerhî, "Sâlihler ne kadar çok! Ama sâlihlerin içinde sâdıklar ne kadar az!⁸⁰⁴" diyerek doğruluk değerinin önemini vurgulamıştır. Hoca Efendi'nin şu açıklamaları günümüze de yansımış bir gerçeği dile getirmektedir.

Demek ki sâlih görünümlü insanlar çok. Sarık var, cübbe var, tavır var, tekke var, dervişlik var, vesaire var. Sâlihler çok görünüyor. Ama içlerinde sâdık, doğru sözlü, doğru özlü olanlar, gerçek olanlar ne kadar az! Bu bir genel derttir, üzüntüdür, üzülmemiz gereken bir noktadır. Ekseriyet keyif, eğlence, zevk, maddiyat peşine koşar da Allah'ın istediği, güzel, fedakârca kulluğu yapan insanlar genellikle azdır.⁸⁰⁵

Sıdk ve istikâmet üzere olmanın yollarından biri de, Allah'ın yolundan ayrılmayıp, doğru insanlarla beraber olmaktır.⁸⁰⁶ İnsan bütün herkesle iyi olacağı derdinde olmamalıdır. Kişinin özellikle kendisini doğruluk ve istikâmetten ayıran kimselerden uzak durması gerekmektedir. Serî es-Sakatî bu konuyla ilgili olarak, "İnsanın düşüp kalktığı insanların çok olması sadâkatinin azlığından dolaydır."⁸⁰⁷ buyurmuştur. Es'ad Efendi doğru olan, hep doğruyu konuşan kişilerin diğer insanlar tarafından çoğu zaman dışlandığını belirtmiştir. Bazı insanların doğruların etrafından ayırdıklarını, onlara kızdıklarını ve darıldıklarını ifade etmiş ve asla doğru sözden ve doğru özden ayrılmamız gerektiğini vurgulamıştır. Yalnız burada sözün söyleyişinin de bir âdâbı olduğunu, sözlerimizin doğru da olsa sert, alaycı nefret uyandıran ve kırıcı olmamasını tavsiye etmiştir.⁸⁰⁸

⁸⁰¹ Kızılar, *Tasavvufta Karakter Eğitimi*, 149.

⁸⁰² Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 4: 388.

⁸⁰³ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 287.

⁸⁰⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 87; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 71;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/243/Sohbetler.aspx>.

⁸⁰⁵ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 72; <http://mecmerkezi.org/WebTV/243/Sohbetler.aspx>.

⁸⁰⁶ Tevbe, 9/119. "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun."

⁸⁰⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 53; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 271;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/1409/Sohbetler.aspx>.

⁸⁰⁸ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 273; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1409/Sohbetler.aspx>.

Kısaca doğruluk ve istikâmet, kişinin içiyle dışının, özüyle sözünün, sözüyle davranışlarının bir olması, aynı olmasıdır. İnsanın bütün sorumluluklarını bilmesi ve yerine getirmesi, her türlü dinî, dünyevî konuda Allah'ın ve Hz. Peygamber (sav)'in yolundan ayrılmaması ve kulluğunun bilinciyle günahlardan uzak durması gibi farklı şekillerde açıklanmıştır.⁸⁰⁹ Doğruluğu özümseyerek karakterine ve kişiliğine yerleştirmiş kişiler Allah'a verdikleri sözün bilinciyle yaşayarak yaşamlarına devam ederler.⁸¹⁰ Doğru sözden ayrılmamak, her ne durum olursa olsun yalandan kaçınmaktır. Çünkü doğruluk kişiye her zaman fayda, yalan ise zarar vermektedir.⁸¹¹ Bu bilinçte olan kişi iç dünyasında huzura ve mutluluğa kavuşmaktadır.

Doğruluk bütün iyi ve güzel davranışlarda temel olduğu gibi insanlar arasındaki güveni temin eden önemli bir ahlâkî davranıştır. Doğruluk kaybolunca insanlar arasındaki güven yerini güvensizliğe terk eder. Bu sebeptendir ki doğruluk ve istikâmet üzere olanlar güvenilir olmaktadır.

2.4.10. Güven (Emânet)

Güven kavramı sözlükte, “*gelecek zamanda, kötü bir şey olacağını beklememek, ummamak*” yani “*emîn*” olmaktır.⁸¹² Emîn kelimesinin asıl anlamı, insanlarda gönül huzurunun bulunması ve kalplerden korkunun bertaraf olmasıdır.⁸¹³ Sıfat olarak kullanıldığında, “*kendisine güvenilen, hıyanet etmeyen, sözünde duran, vefâlı, başkalarından korkmayan kimse*” anlamına gelir.⁸¹⁴ Bu mânâda güven, bir kişinin ya da nesnenin bazı özellik veya niteliklerine îtimat etme veya gönülden bağlanmadır.⁸¹⁵ Bu yönüyle karşılıklı bir durumu ifâde etmektedir. Bu durum kişinin birileri tarafından güvenilir bulunması ve kişinin başkalarına güvenmesidir. İnsanlarda güven duygusu doğuştan itibaren bulunmaktadır. Aynı zamanda karşımızdakilere karşı güven duyma arayışı da yeni doğan bir çocuğun ilk olarak güvenli bir kucak araması gibi doğuştan gelmektedir. Bu durum güvenin iki boyutunu göz önüne sermektedir.

⁸⁰⁹ Çağrı, Uludağ, “İstikamet”, 349.

⁸¹⁰ Kızıler, *Tasavvufta Karakter Eğitimi*, 151.

⁸¹¹ Kuşeyri, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 295.

⁸¹² Cürcânî, *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 29.

⁸¹³ İsfahânî, *Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 99.

⁸¹⁴ Hüseyin Algül, “Emîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 111.

⁸¹⁵ Abdurrahman Kurt, “Sosyal Güven ve Din”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000): 277.

İlk vahiy gelmeden önce Peygamber Efendimiz (sav)’in yaşadığı kırk yıl boyunca en sık anıldığı lakabı “*el-Emîn*” idi. Allah tarafından gönderilen emir ve yasakları, buyrukları hiçbir eksikliğe uğratmadan, değişiklik yapmadan olduğu gibi diğer insanlara bildirmiştir. Bu yüzden “*vahyin emini*” olmuştur.⁸¹⁶ Bu isim hem dostları hem de düşmanları tarafından ortak kullanılmış, karşısındakilere güven telkin etmiştir.⁸¹⁷ Bu sebeple güven herkes tarafından kabul görülmesi gerekli bir boyut kazanmıştır. Bîşr el-Hâfi bu konuda, “*Düşmanın sana güven duymadıkça kâmil insan olamazken sende nasıl bir hayır mevcut bulunmuş olsun ki dostun bile senden emin değil.*⁸¹⁸” demiştir. Es’ad Efendi’ye göre kemalâtın en önemli noktalarından biri düşmanın bile kişinin kendisinden emin olması ve ona güvenmesidir. Dostun bile güvenememesi karşısında kişiden hayır ve güzel davranışlar meydana gelmez. Kişinin düşmanın bile eminliğini ikrar etmesi lazımdır.⁸¹⁹

Kuran âyetlerinde emânetten maksadın yükümlülük anlamına geldiği müfessirler ve bazı sûfilerce ileri sürülmektedir.⁸²⁰ Yükümlülükten dolayı da kişilerde bir güven duygusunun oluşması gerekmektedir. Çünkü bir süre sonra geri alınmak üzere birinin uhdesine bırakılan emânetler, başkalarına verilen sırlar, sözler, kısaca dinî, ahlâkî ve içtimaî ilke ve kuralları da içine alan her şey için güven olmak zorundadır.⁸²¹ İşte bu özelliği yakalamış olan kişiye “*emîn*” ismi verilmiştir. Serî es-Sakatî de konuyla ilgili, “*Kulu yükselten dört tane sıfat vardır: İlim. Edep. Emânet. İffet.*⁸²²” demiştir. Es’ad Hoca konuya peygamberlerin emânet sıfatı sahip olduklarını beyân ederek açıklık getirmiştir. Emânet, yüzde yüz güvenilir olmak, katiyen yalana başvurmamak, insanları aldatmamaktır. Allah’ın emrine aykırı olmamaktır. Güvenilen ve kendisine îtimât edilen insanlar hem Allah Teâla’nın yanında hem de kullar arasında gönül hoşnutluğu yaşarlar.⁸²³ Ayrıca insanlardan başka hiçbir varlık güven duygusunu ve emânet bilincini yaşamaz. Hamdûn el-Kassâr, “*Öyle bir emânet yüklenmişsin ki bu emâneti korumak*

⁸¹⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 98.

⁸¹⁷ Öztürk, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, 118.

⁸¹⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 43; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 204; <http://mecmerkezi.org/WebTV/13/Sohbetler.aspx>.

⁸¹⁹ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 204, 205; <http://mecmerkezi.org/WebTV/13/Sohbetler.aspx>.

⁸²⁰ Emânet ve güvenle ilgili bazı âyetler için bkz. Bakara, 2/125, 283; Âl-i İmrân, 3/75, 97, 154; Nisâ 4/58; Enfâl, 8/27; Tevbe 9/6, 55, 61; Yûsuf 12/54; Mü’minûn, 23/8; Şuarâ 26/107, 125, 143, 162, 178; Ankebut, 29/67; Ahzâb, 33/72; Duhân 44/18; Meâric, 70/32; Tekvîr 81/19-21.

⁸²¹ Ali Toksarı, “Emânet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 82.

⁸²² Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 51; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 247; <http://mecmerkezi.org/WebTV/8/Sohbetler.aspx>.

⁸²³ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 249, 250; <http://mecmerkezi.org/WebTV/8/Sohbetler.aspx>.

*için, gerektiği şekilde gayret sarf etsen artık sana başka emânetlerle uğraşacak vakit bırakmaz.*⁸²⁴” sözüyle bu gerçeği dile getirmiştir. Hoca Efendi bu emâneti, Allah’a inandıktan sonra güzelce kulluk yapma özelliği olarak belirtmiş ve başka varlıkların bu özelliklere sahip olmadıklarını söylemiştir. Emânet kavramını da şu şekilde izâh etmiştir:

Emânet, emin bir insan diye bir kimseye geri alınmak üzere verilen şeydir. İnsan güvendiği bir kimseye kendisinin kıymetli bir şeyini verir. Ona bağışlamıyor, almak üzere veriyor. Türkçe’de buna ‘Emâneten vermek’ diyoruz. Tabi emâneti alan insan, kendisine güvenilmiş insandır. Emâneti hıfz etmek, korumak, emânete hıyanet etmemek çok önemli. O adam sana güvendi, verdi. Sonra istediği zaman sen ona vermiyorsun. Emânete hıyanet etmek, münâfıklık alametidir. Mü’minin şânına sığmayan çirkin bir haldir.⁸²⁵

Toplumda güvenirliliği oluşturmak için hadislerde de tavsiyeler bulunmaktadır.⁸²⁶ Ayrıca güvenilir olmanın müminin temel özelliklerinden olduğu vurgulanmıştır. İman ile güvenilir kimse olma arasında sıkı bir bağ kurulmuş, emânete ihanet eden, yani güvensizlik gösteren kişinin münâfıklık alâmetleri gösterdiği belirtilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber (sav)’in “*Müslüman elinden ve dilinden diğerlerin sâlim olduğu kimsedir. Mümin ise kanları ve mallarına karşı diğer kişileri güvence içinde kılan kişidir.*⁸²⁷” hadisi de bu hususu göstermektedir. Buna göre güven, bir kimsenin, kendisinden zarar gelmeyeceğine ve emânete hıyanet etmeyeceğine dair çevresinin sevgi ve itimadını kazanmış olması durumudur. Güvenilir olmak ve emânetleri koruma anlamlarına gelen ve kök bakımından iman kelimesiyle örtüşen emânet kavramı, peygamberlerin ortak özelliklerinden biri olmuştur.⁸²⁸ “*Korku ve endişeden emîn olmak*” anlamlarındaki kelime aynı zamanda “*huzurda, sükûnette ve güvende olmak*”, “*güven vermek*” ve “*güvenilir olmak*” şeklinde kullanılmaktadır.⁸²⁹

Allah’a inanan kimseler hem inancı sayesinde güvende olan, hem de kendisi başkalarına güven veren kişilerdir.⁸³⁰ Bu yönüyle güven duygusu ilk olarak Allah ile kul arasında ortaya çıkar. Kulun Allah’a güven duyması inancının bir gereğidir. Çünkü iman kelimesi huzur ve sükûnette olmayı güven duymayı belirtir. Yahyâ b. Muâz er-Râzî, “*Şu*

⁸²⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 125; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 443;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx>.

⁸²⁵ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 443; <http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx>.

⁸²⁶ Emânet ve güvenle ilgili bazı hadisler için bkz. Buhârî, “İmân”, 24; “Şehâdât”, 28; “Megâzî”, 61; “Enbiyâ”, 6, “Tevhîd” 23; “İlim”, 2; Müslim, “İmân”, 107, 108; “Zekât”, 143, 144; “İmâre”, 16.

⁸²⁷ Tirmizi, “İman”, 13; Nesâî, “İman”, 8.

⁸²⁸ Kuran’da Hz. Nûh, Hüd, Sâlih, Lût ve Şuayb kıssaları anlatılırken her birinin “kavimlerine gönderilmiş emîn elçiler” olduğu belirtilmektedir. Bkz. Şuarâ 26/107, 125, 143, 162, 178.

⁸²⁹ Toksarı, “Emânet”, 81.

⁸³⁰ Kurt, “Sosyal Güven ve Din”, 278.

*üç faziletli vasıf, evliyâullahın vasfıdır. Her şeyde Allah'a sımsıkı sarılmak, güvenmek. Her şeyden müstağnî olmak ve başlarına gelen her şeyde Allah'a dönmek.*⁸³¹” Burada kulun Rabbine karşı sonsuz bir güven duygusu içerisinde olması ifâde edilmiştir. Es'ad Efendi bu durumu evliyâullah her işte Allah'a tam güvenir, kendilerini hiçbir şeye bağımlı ve muhtaç hissetmezler, şeklinde açıklamıştır. Ona göre bu tavır tevekkülün son derecesidir. Böyle kimseler hiçbir kimseden hiçbir şey istemezler, kalbinde tek güven Allah Teâla'yadır.⁸³² Şakîk el-Belhî, “*Yanında şu üç şey olmayan kimse ateşten kendisini kurtaramaz. Emniyet duygusu, korku ve çirpınma.*⁸³³” diyerek kulun öncelikle itimadının Allah'a karşı olması gerektiğini vurgulamıştır. Es'ad Efendi bu sözü açıklarken, insanların Allah Teâla'ya karşı güvenme, O'na tevekkül etme duygusunun olması gerektiğinden bahsetmiştir. Allah'ın kendisinden yardım isteyenleri mahrum bırakmayacağına ve Allah'a itimat ederse O'nun kendisine yardım edeceğine dair kişilerin içinde güven olmalıdır. Bu güven sayesinde insanda ümit ortaya çıkar. Korkulardan uzak olur. Güvenen kişinin yâveri Hak'tır ve Allah o kimseye kâfi gelir.⁸³⁴ Hz. İbrahim (as)'ın ateşten kurtulması, Hz. Eyyûb (as)'ın hastalıklardan kurtulması, Hz. Yusuf (as)'ın su kuyusundan çıkarılması, Hz. Musa (as)'ın denizin ortasından geçmesi, Hz. İsa (as)'ın göğe yükseltilmesi ve Hz. Peygamber (sav)'in mağarada korunması bu güvenin sonucudur. Hâtim el-Esam konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur. “*Allah'a güvenen kimse zenginlikle ferahlanmayan ve fakirlikten dolayı da gamlanmayan, sabahleyin kolaylık içinde mi yoksa zorluk içinde mi kalktı buna aldırmayan kimsedir.*⁸³⁵” Yani kişi ister geçim sıkıntısı çeksün, ister eli geniş olsun aldırış etmez. Özellikle rızık konusunda güven içindedir. Es'ad Hoca'ya göre bu haldeki kişiler durumu ne olursa olsun Allah'ı seviyor ve O'na güvenip dayanıyorlardır. Bu durumdaki insanlar şartların değişmesinden, işlerin zorlaşmasından, bela ve sıkıntılardan dolayı gevşeklik gösterip güvenini kaybetmezler.⁸³⁶

İmanları gereği güvenli bir ortamda yaşamlarını devam ettiren insanlar huzur ve rahat içerisinde dirler. Kişiler arası ilişkilerde önemli bir özellik olan güvenilirlik, her

⁸³¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 110; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 284; <http://mecmerkezi.org/WebTV/690/Sohbetler.aspx>.

⁸³² Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 285; <http://mecmerkezi.org/WebTV/690/Sohbetler.aspx>.

⁸³³ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 66; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 413; <http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>.

⁸³⁴ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 414; <http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx>.

⁸³⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 94; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 117;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/371/Sohbetler.aspx>

⁸³⁶ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 118-120; <http://mecmerkezi.org/WebTV/371/Sohbetler.aspx>.

şeyden önce huzur ortamı meydana getirir. Başkalarına güvenen ve başkalarına güven veren kişiler mânevî anlamda yol alırlar. Bu durumda olan insanlar değişmeye ve gelişmeye başlarlar. Başkalarına güvenmek, onlara değer vermek demektir. Değer verildiğini gören insan en iyisi olmaya ve işlerin en iyisini yapmaya çalışır.⁸³⁷ Ayrıca şunu unutmamak gerekir ki, samimiyet ve içtenlik güven için önemlidir. Çünkü samimiyet ve ihlâs sahibi kimselere karşı güven duygusu başlar. Karşılıklı güven oldukça da insanlar davranışlarını içtenlikle yapmaya başlarlar.

2.4.11. Samimiyet (İhlâs)

Tasavvufta önem arz eden ve daha çok ibadet ve davranışlarla alakalı olan ihlâs kavramı, “*saflaşmak, temizlenmek, tâatlarda gösterişi terk etmek, gösterişi bırakmak ve bir şeyi değerini düşürmüş olan başka şeylerden temizleyip arındırmak*⁸³⁸” gibi mânâlara gelmektedir. Terim anlamında ise, itâat ve ibadetler de gösteriştten uzak olmak, içtenlik göstermektir. Allah dışındaki her şeyden uzaklaşmaktır. Kişinin ameli için Allah’tan başka şahit istememesidir.⁸³⁹ İhlâs, tâat konusunda yalnızca Allah’ı bilmek ve O’nu kastetmektir.⁸⁴⁰ Tâate koşarken ve hayırda yarışırken samimi olmaktır.⁸⁴¹ Ayrıca ihlâs, yapılan iş ve ibadetleri gösteriştten ve menfaatlerden arındırarak samimi bir şekilde sadece Allah rızâsı için yapmak anlamındadır. Sadece Allah’ı düşünerek söz söylemek, davranış ve amel yapmaktır.⁸⁴² Bu şekilde olan işlere “*hâlis amel*” denilmektedir. Hâlis olan iş ve davranışlara da ihlâs denilmiştir.⁸⁴³ Bu yönüyle, dünya menfaatlerini düşünmeyip kişilerin ilim ve ameliyle Allah’ın rızâsını istemesidir ve her şeyi yalnızca O’nun hoşnutluğu için yapmak demektir.⁸⁴⁴

İhlâs kavramı geniş anlamda ise, kişinin hangi iş ve hangi durum olursa olsun yalnızca Allah’a yönelip O’na kulluk etmesini, O’na güvenip O’ndan dilekte bulunmasını ve bu yolda içten ve samimi olmasını ihtiva eder. Bu yönüyle yönelişte

⁸³⁷ Kurt, “Sosyal Güven ve Din”, 279, 280.

⁸³⁸ Cürcânî, *Ta’rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 15; İsfahanî, *Müfredât, Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 354; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 170.

⁸³⁹ Cürcânî, *Ta’rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 15; İsfahanî, *Müfredât, Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 354; Süleyman Ateş, “İhlâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 535.

⁸⁴⁰ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, 289.

⁸⁴¹ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 15.

⁸⁴² Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, 289; Ateş, “İhlâs”, 536.

⁸⁴³ Cürcânî, *Ta’rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 15.

⁸⁴⁴ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 149; Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 10.

niyetin sadece Allah'a has kılınması ihlâstır.⁸⁴⁵ Allah'a yakınlık sağlamak amacıyla güzel ve kalıcı işlerde bulunmak ihlâsın özüdür.⁸⁴⁶ Zünnûn el-Mısırî konuyla ilgili olarak, “Allah'ı ister bir haldeyken attığın ilk adımda O'na ulaşır ve O'nu bulursun.”⁸⁴⁷ diyerek konuya dikkat çekmiştir. Es'ad Efendi insanların, gerçekten Allah'a ulaşmak arzusunda olanların niyetlerinin samimi olması gerektiği üzerinde durmuştur. Tasavvufta eğitimin bir zamanının olduğunu ama niyeti gerçekten hâlis kişilerin bu yolda hızla ilerlediklerini ve daha ilk adımlarında bile Allah'a vasıl olduklarını söylemiştir.⁸⁴⁸ Hâris el-Muhâsibî, “Kim bânını murâkabe ve ihlâs ile sahîhleştirirse Allah onun zâhirini de mücâhede ve sünete ittibâ ile ziynetlendirir.”⁸⁴⁹ diyerek konuyu dile getirmiştir. Es'ad Hoca'ya göre gerçek sûfilerin zihniyetinde zâhirin ziyneti yani dışın süslenmesi, mücâhede⁸⁵⁰ ve sünneti seniyyeye uygunluktur. Anahtar ise murâkabe⁸⁵¹ ve ihlâstır. Hoca Efendi konuyu şu sözlerle açıklamıştır:

İhlâs, amelin halis niyetle yapılması, kalbin niyetinin temiz, pâk olması, içinin tertemiz olması, çok iyi duygulara sahip olması demektir. Murâkabe ise kısaca kontrol demek. Gözlemek, gözetlemek demek. İyi bir müslüman olmak için, içinin müşahedeye ve gözleme alacak. Kalbini tarassut altına alacak, koruyacak, kollayacak, gözleyecek, savunacak. Kalbinde kötü duygu, kötü fikir olmayacak. İnsanın içindeki duyguları kontrol etmesi, kötü duygulara gönlünde yer vermemeye dikkat etmesi ve geleni de savuşturup sürüp çıkarması lazım. İşte buna murâkabe diyoruz.⁸⁵²

Tam bir doğrulukla kullukta bulunmak, samimiyet ve içtenliğin ölçütüdür.⁸⁵³ İhlâs konusu Kuran'da bu muhteşimlikle ele alınmış, şirk ve riyâyaya zıt bir anlam ifade etmiştir.⁸⁵⁴ Gazâlî'ye göre, hayvanların karınlarındaki besin artıklarıyla kan arasından

⁸⁴⁵ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 222.

⁸⁴⁶ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 117.

⁸⁴⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 23; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 129;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/234/Sohbetler.aspx>.

⁸⁴⁸ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 130; <http://mecmerkezi.org/WebTV/234/Sohbetler.aspx>.

⁸⁴⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 60; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 344;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/14/Sohbetler.aspx>.

⁸⁵⁰ Mücâhede, Sâlikin nefis, şeytan ve düşmanla mücadele etmesini ifade eden bir kavramdır. Terimin tasavvufî mânâda, insanın direncini kırana kadar şeytanla, ibadetleri en güzel şekliyle yapmada nefsiyle ve cephede düşmanla cihad etmesi şeklinde açıklayan ilk sûfi Hâtim el-Esam olmuştur. Ayrıntılı bilgi için, Süleyman Uludağ, “Mücâhede”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 440-441.

⁸⁵¹ Murâkabe, tasavvufî anlamda kulun, sürekli biçimde Allah Teâlâ'nın gözetimi altında bulunduğunun şuur ve idrâkinde olması demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Murâkabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 204.

⁸⁵² Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 344; <http://mecmerkezi.org/WebTV/14/Sohbetler.aspx>.

⁸⁵³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 170.

⁸⁵⁴ İhlâsla ilgili bazı âyetler için bkz. Nisâ, 4/146; A'râf, 7/29; Tevbe, 9/91; Yûnus, 10/22; Yûsuf, 12/24; Hicr, 15/40; Kehf, 18/110; Meryem, 19/51; Sâffât, 37/40; Sâd, 38/45-46, 83; Zümer, 39/3; Nebe, 78/5; Beyyine, 98/5. Ayrıca Kuran'ın 112. sûresine dinin temel ilkesi olan tevhidi en hâlis, en güzel şekilde dile getirdiği için İhlâs Sûresi adı verilmiştir.

süzülüp gelen ve içenlerin boğazından kolayca geçen hâlis bir süt⁸⁵⁵ gibi ihlâs da her türlü şirkten arınmış ve temizlenmiş olmayı ifâde etmektedir.⁸⁵⁶ Hadislerde ise, dinî ve ahlâkî bir fazîlet olarak ele alınmış,⁸⁵⁷ Peygamber Efendimiz (sav) “*Yâ Rabbi! Beni sana karşı ihlâslı bir kul yap.*⁸⁵⁸” şeklinde dua etmiştir.

Sûfilere göre kulun bütün amellerini sadece Allah için yapması, halkın değerlendirmesini kesinlikle dikkate almaması ihlâslı olmak açısından önem arz etmektedir. Nefsini yenmesini bilen kişiler ancak Rabbine ihlâsla yönelebilmektedir.⁸⁵⁹ Zünnûn el-Mısırî nefsin istek ve arzularından kurtulan kişilerin ihlâs mertebesine yerleştiklerini şu sözüyle belirtmiştir. “*İnsanlarla ünsiyet eden, onlara gönül bağlayan firavunlar yaygısına oturmuş demektir. Nefsini mülâhazadan geçen kimse ihlâs makamına ulaşmıştır. Varlıklar içinde nasibi Allah olan kimse, Allah’tan gayrı olan şeylerden neyi kaybetse aldırılmaz.*⁸⁶⁰” Es’ad Hoca mânevî yolda olan dervişlerin nefsin görmemeleri, kendisinde bulunan varlık ve benliği aşmaları gerektiğini belirtmiştir. Bu durumda olanların ihlâsa ulaşacaklarını ve kaybettiği şeyler hususunda üzülmeceklerini, çünkü gâyelerinin Allah olduğunu söylemiştir.⁸⁶¹ Ma’rûf el-Kerhî de, kendi nefsinin karşısında durarak ve onu azarlayarak, “*Ey benim miskin nefsim! Ne ağlayıp, sayıp döküp duruyorsun? İhlâslı ol, kurtulursun.*⁸⁶²” demiştir.

İhlâs ile yapılmayan hiçbir ibadet, Allah katında makbul değildir. Dinin ruhu ihlâstır, yani ibadetin yalnız Allah’a yapılmasıdır. Başka bir gâye ile yapılan işlerde ihlâs yoktur. Ayrıca sûfiler hikmete kavuşamayanın amelinde ihlâs sahibi olmadıklarını söylemişlerdir. İhlâs sahibi olmayan da Allah’a ibadet etmiş olmaz.⁸⁶³ İhlâs bulunmayan ibadetler de Allah tarafından kabul edilmez. Çünkü ihlâsla yapılan ameller hariç bütün ameller boştur.⁸⁶⁴ Zünnûn el-Mısırî, “*Yaptığı hasenât ile süslenen veya hasenâtını*

⁸⁵⁵ Nahl, 16/66. “*Sizin için sağmal hayvanlarda da kesin olarak ibret vardır. Nitekim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla kan arasında (oluşan), içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz.*”

⁸⁵⁶ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, 4: 501.

⁸⁵⁷ İhlâsla ilgili bazı hadisler için bkz. Tirmizî, “İlim”, 7; “Birr”, 17; İbn Mâce, “Menâsik”, 76; Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 56; , “Edeb”, 59; Müslim, “İman”, 95; Buhari, “İman”, 42; Nesaî, “Bey’at”, 31, 41; “Cihâd”, 43.

⁸⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 25.

⁸⁵⁹ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 152.

⁸⁶⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 22; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 123;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/234/Sohbetler.aspx>.

⁸⁶¹ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 124; <http://mecmerkezi.org/WebTV/234/Sohbetler.aspx>.

⁸⁶² Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 89; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 93;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/704/Sohbetler.aspx>.

⁸⁶³ Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 266.

⁸⁶⁴ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 81.

*süsleyen kimsenin hasenâti seyyiât hâline gelir.*⁸⁶⁵” buyurmuştur. Es’ad Hoca’ya göre bir işin özenerek, süslendirilerek yapılması beğendirmek niyetiyle yapılmasındandır. Bir insan davranışlarını ve tüm yapıp etmelerini süslü, gösterişli ve özenerek yapıyorsa yapılan iş iyi bir iş bile olsa kötülük haline dönüşmüş olur. Çünkü riyâ ile olan işleri Allah kabul etmez. Hatta riyâ için yaptığında, niyet başka yöne kaydığından günah dahi olmaktadır. O yüzden amelleri Allah’ın beğeneceği tarzda yapmaya gayret etmek sûfilerin özellikleridir.⁸⁶⁶ Ahmed b. Âsım el-Antâkî konuyla ilgili olarak, “*İhlâsın en faydalısı, içinde hiç riyâ bırakmayandır. Bir de o amelle kendini süslemek arzusu olmaması ve yapmacık da olmamasıdır.*⁸⁶⁷” demiştir. Amellerin yapılırken başkalarına göstermek, beğendirmek arzusunu taşımaması ancak ihlâs ile elde edilir. Ayrıca Allah tüm kullarına amelin yanı sıra amelde ihlâslı olmayı da emretmiştir.⁸⁶⁸ Yalnız burada şunu hemen belirtmek lazımdır. Yapılan iş ve davranışlar her ne kadar iyi niyetle olsa da, Kuran’a ve sünnete uygun olmadığı sürece samimiyetsizdir. Abdullah b. Hubeyk el-Antâkî, “*İnsanın yaptığı ameli ihlâsla yapması, o ameli işlemesinden daha zor bir şeydir. Amel-i sâlih evliyâullahın bile onu yerine getirmekte âciz kaldıkları şeydir.*⁸⁶⁹” diyerek ihlâsın gerçekten zor bir merteye olduğunu söylemiştir. Es’ad Efendi de insanların amel işlemede zorlandığını, bir de gerçekten amellerin ihlâsla yapılmasının daha zor olduğunu vurgular. Çünkü insanın alıştığı kötülüğü bırakması, alışmadığı iyi bir işi de yapmaya başlaması kolay değildir. Bunlar için insanların nefsini yenmesi ve nefsini yenebilecek güçte er kişi olması lazımdır.⁸⁷⁰

Sûfiler kulun yaptığı amel ve ibadetlerini yok sayması, bunlara bakıp da kendini beğenmemesi lâzım geldiğini özellikle belirtmişlerdir. Amellerin unutulması ve sevap beklentisinin olmaması kişinin ihlâslı oluşunun alâmetleridir.⁸⁷¹ Sülemî kişinin yaptığı işlere karşı kör olmasını mânevî ilerlemenin adımlarından kabul etmiş ve kişinin kendini ve amellerini görmemeyi tasavvuf yolunun edeplerinden saymıştır.⁸⁷² Kişinin Allah’ın

⁸⁶⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 23; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 128;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/234/Sohbetler.aspx>.

⁸⁶⁶ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 129; <http://mecmerkezi.org/WebTV/234/Sohbetler.aspx>.

⁸⁶⁷ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 138; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 63;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/632/Sohbetler.aspx>.

⁸⁶⁸ Beyyine, 98/5. “*Hâlbuki onlara, Allah’a kulluk etmeleri, Hanîfler olarak O’na yürekten inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti. Doğru din de işte budur.*”

⁸⁶⁹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 145; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 125;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/841/Sohbetler.aspx>.

⁸⁷⁰ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 125-127; <http://mecmerkezi.org/WebTV/841/Sohbetler.aspx>.

⁸⁷¹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 290, 291; Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 149; Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 267.

⁸⁷² Işitan, *Sûfi Psikolojisi ve Sülemi’ye Göre Sûfi Benlik Dönüşümü*, 153.

lütûf ve ikrâmlarını bir kenara bırakıp başarıyı kendisinden bilmesi ihlâs anlayışına ters davranmak anlamına gelir.⁸⁷³ İnsanların hizmetinde bulunmak, içten gelerek herkesin iyiliğini istemek de ihlâstır. Fudayl b. İyâz, “Bizim nazarımızda, maksuduna erişen çok oruç tutarak veya çok namaz kılarak ulaşılmış değildir. O bu makamı canının cömertliği, göğüs selameti ve ümmete nasihat duygusuyla kazanmıştır.⁸⁷⁴” sözüyle niyeti hâlis olan kişinin hallerinden bahsetmiştir. Es’ad Efendi bu cümlelerin açıklamasında “nush” kavramından bahsetmiş, Türkçe’de “öğüt” ve “vasiyet” anlamında kullanıldığını fakat Arapça’da bu kelimenin aslında samimiyet mânâsına geldiğini ve gerçek anlamının bireyin başkalarına samimi duygular beslemesi, inananların iyiliğini istemesi gibi anlamları ifâde ettiğini vurgulamıştır. Böylece nasihat kelimesinin samimiyet ve ihlâs olduğunu açıklamıştır.⁸⁷⁵ Konuyla ilgili aynı anlamda Serî es-Sakatî, “Dört şey ebdâlin ahlâkıdır: En son noktasına kadar sakınmada titiz olmak. İradesini düzeltmek. Bütün yaratıklara karşı kalbinin sâlim olması ve insanlara karşı samimiyet, ihlâs.⁸⁷⁶” buyurmuştur. Burada geçen nasihat kavramı da yine samimi olmak, iyi niyetli olmak demektir.

Bunun yanı sıra amellerde esas olan gizliliklerdir. Gösteriş tehlikesinden kaygı duyulduğunda bu gizliliğin önemi daha da fazla ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu durum ihlâslı olmayı ve riyâdan kurtulmayı sağlar. Fudayl b. İyâz konuyla ilgili “Amellerin en hayırlısı en gizli olanıdır. Şeytanın müdahalesinden en güzel korunmuş olan da riyâdan en uzak olandır.⁸⁷⁷” demiştir. Hoca Efendi bu sözden sonra kişilerin nafîle ibadetlerini gizli yapması tavsiyesinde bulunmuş, sebep olarak da gösterişten ve riyâdan kurtulmanın bu sayede olacağını vurgulamıştır. Çünkü gösteriş şeklinde olmasa bile ihtimalinin olması şeytanın davranmasına ve bu amelleri işleyenleri tuzağa düşürmesine sebep olabilir. Bu sebeple gizli ve riyâdan uzak ibadetler makbuldür.⁸⁷⁸ Bu yüzden ihlâs Allah’ın sırrı olarak kabul edilmiştir. O sırrı kullarından sevdiklerinin kalbine emânet eder ve yerleştirir.⁸⁷⁹ İşte bu sırâ erişmek, riyâ ve gösterişten uzak olmakla elde edilir.

⁸⁷³ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 118.

⁸⁷⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 10; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 30; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

⁸⁷⁵ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 31, 32; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

⁸⁷⁶ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 51; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 239; <http://mecmerkezi.org/WebTV/10/Sohbetler.aspx>.

⁸⁷⁷ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 13; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 54; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

⁸⁷⁸ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 54; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

⁸⁷⁹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 290; Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 267.

Bişr el-Hâfi konuyla ilgili , “*Yapmacıklığı terk etmek için gayret göster, yapmacıklık yapmak için değil.*⁸⁸⁰” demiştir. Es’ad Efendi bu durumla ilgili olarak, insanların Allah’ın hoşnutluğundan uzaklaşıp kendisini başkalarına beğendirmek isteyenlerin ikiyüzlü ve yapmacık davranışlarının olduğuna dikkat çekmiştir.⁸⁸¹ Ayrıca sadece Allah ile bulunmayı arzulamak ve kimsenin görmediği, bilmediği ve olmadığı تنها yerlerde ibadet etmek ve Allah ile olan ilişkisinin diğer insanlar tarafından bilinmesinden hoşlanmamak da ihlâslı olmayı sağlamaktadır.⁸⁸² Zünnûn el-Mısri ihlâs ve uzlet halinde olmanın ilişkisini şu sözüyle ifade etmiştir:

İhlâsı elde etmekte, yalnız kalmaktan daha uygun bir çare görmedim. Çünkü yalnız kaldığın zaman Allah’tan gayri bir şey görmezsin. Allah’tan başka hiçbir şey görmeme durumuna geldiğin zaman da seni Allah’ın emri ve hükmünden başka bir şey harekete geçirmez. Yalnızlığı seven bir kimse ihlâsın ana direğine yapışmış, doğruluğun ana rükünlerinden bir rükünü kavramış, ona tutunmuş demektir.⁸⁸³

Es’ad Hoca, bir kimsenin olgunluğa kavuşabilmesi ve kemâle ulaşabilmesi için mânevî bir terbiyeden geçmesi gerektiğini belirtir. Yalnızlık, itikâfa girme, insanlardan biraz uzaklaşıp kendinle kalıp Allah’a ulaşma günümüz insanının da yapması gereken davranış olduğunu belirtmiştir. İhlâsı kazanabilmek için yalnızlık durumunun yaşanması gerektiği görüşündedir. Ona göre ihlâs tasavvufta mânevî gelişim için çok önemli bir kavramdır. Aynı zamanda ibadetlerin kabul şartı da ihlâstır. Bütün yapılanlar ihlâslı bir şekilde yapılarak Allah rızâsı için yapılırsa makbuldür.⁸⁸⁴

İhlâs, yani samimi ve içten olma sadece Allah ile kul arasındaki ilişkiden ortaya çıkar. Bu yönüyle kulun kalbindeki samimiyetin bilgisi başka varlıklara verilmemiştir. Sûfiler ihlâsı o kadar gizli saymışlardır ki, melek onu bilmediği için sevap hanesine yazamaz, şeytan bilmediği için samimiyeti bozamaz ve nefis bilmediği için de şımarıp yolundan sapma gösteremez.⁸⁸⁵ Sûfilerce sadece ibadet türünden olan davranışlarda değil dünya işlerinin tamamında da ihlâs aranır. İstikamet üzere olmak ihlâsı geliştiren unsurlardan biridir. Hâtim el-Esam “*İhlâs istikâmetle bilinir. Müstakim olmak da Allah’a ümidi olmakla olur. Umut da müritlikle olur. İstemek de mârifetullahı ermekle*

⁸⁸⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 43; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 202; <http://mecmerkezi.org/WebTV/13/Sohbetler.aspx>.

⁸⁸¹ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 202; <http://mecmerkezi.org/WebTV/13/Sohbetler.aspx>.

⁸⁸² Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 222.

⁸⁸³ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 20, 21; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 105; <http://mecmerkezi.org/WebTV/7/Sohbetler.aspx>.

⁸⁸⁴ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 106-108; <http://mecmerkezi.org/WebTV/7/Sohbetler.aspx>.

⁸⁸⁵ Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 291; Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 222; Kelâbâzi, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 149.

olur.⁸⁸⁶” demiştir. Es’ad Efendi’ye göre bir insanın basit bir şekilde ihlâslı olabilmesi kolay değildir. Bunun için ilk önce kişinin irfâna erip ârif olması gerekir. İrfanı ile kişi Allah’a kavuşma aşkına, iradesine ve isteğine sahip olur. Sonra bu yolda şevki, ümidi artar. Allah’a karşı itaatkâr olma durumu şevki sayesinde gelişir. İşte bundan sonra kişi her işini ihlâsla yapar ve ihlâslı bir kimse olur ve ibadetleri makbul olur.⁸⁸⁷

İnsanlar davranışlarını ya sadece Allah’ı memnun etmek için, ya Allah’tan başkalarının sevgisini kazanmak için veya her iki amaç için yaparlar. Bu durumlardan sadece Allah’ı memnun etmek ve O’nun hoşnutluğunu kazanmak için yaşamak samimiyettir.⁸⁸⁸ Samimiyet ve ihlâs bu anlamda çikarsız ve beklentisiz bir çalışma çabasındadır. Çünkü beklenti içerisine girmek samimiyetsizlik ve davranışlarda başkalarının beğenisini isteme duygusunu meydana getirmektedir.⁸⁸⁹ İhlâs, insanların övgüsünü kazanmak için yapılan yapmacık amellerden uzak durmayı ve insanların methini kazanmayı arzulamamayı ifâde etmektedir.⁸⁹⁰ Ahmed b. Âsım el-Antâkî’ye “İhlâs nedir?” diye sorulduğunda şöyle buyurmuştur. “Bir ameli sâlih işlediğin zaman bu yaptığınla anılmayı ve yaptığın işten dolayı hürmet görmeyi istemiyorsan, mükâfatını da O’ndan başkasından beklemiyorsan bu, ameli ihlâslı yapmaktır.”⁸⁹¹ İnsanın bütün amellerinde niyet esastır. Hoca Efendi burada ihlâsı, insanın niyetinin hâlis olması, sâfi niyet taşıması şeklinde tarif etmiştir. Ona göre, tasavvuf erbâbı yaptıkları bütün işlerde niyetin hâlis ve ihlâslı olmasını, işlerin güzel bir maksatla yapılmasını çok önemsemişlerdir. İhlâsın olmaması yani ihlâssızlık riyâdır.⁸⁹² Bu yönüyle sûfiler ihlâsı riyâdan uzaklaşma anlamında ele almışlardır. Amelleri afetlerden arındırmak içtenlik olarak sayılmıştır.⁸⁹³ Yapılan bütün işlerdeki içtenlik ve samimiyet ve iyi niyetteki hâlislik durumu ancak ihlâsla ortaya konur. Bu yönüyle ihlâs bir süzek vazifesi yapmaktadır.⁸⁹⁴ Bu sayede, ihlâs üzere bulunan kimselerde vesvese, şüphe ve riyâların çoğu kalmamış olur.⁸⁹⁵ Hâtim el-Esam, “Şu dört şeyde nefsini talep et: Salih ameli

⁸⁸⁶ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 94; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 121; <http://mecmerkezi.org/WebTV/371/Sohbetler.aspx>.

⁸⁸⁷ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 12, 122; <http://mecmerkezi.org/WebTV/371/Sohbetler.aspx>.

⁸⁸⁸ Ateş, “İhlâs”, 536.

⁸⁸⁹ Işıtan, *Sûfi Psikolojisi ve Sülemi’ye Göre Sûfi Benlik Dönüşümü*, 153.

⁸⁹⁰ Kuşeyri, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, 289.

⁸⁹¹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 138; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 58;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/632/Sohbetler.aspx>.

⁸⁹² Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 58-60; <http://mecmerkezi.org/WebTV/632/Sohbetler.aspx>.

⁸⁹³ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 149; Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 221.

⁸⁹⁴ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 122.

⁸⁹⁵ Kuşeyri, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, 292.

riyâsız yapmak konusunda. Bir şeyi elde ederken tamah etmemek konusunda. Verişinde başa kakmama hususunda. Bir şeyi elinde tutacaksa da cimrilik yapmadan tutmak hususunda.⁸⁹⁶” sözünü bu anlamda söylemiştir. Hoca Efendi burada bir kimsenin ibadeti yaparken riyâsız olmasına, ibadetlerin içtenlikle yapılmasına dikkat etmesi gerektiğini ve bu konuda sürekli nefisini kontrol altında tutması için çabalamasını tavsiye etmiştir. Çünkü nefis insana oyun oynamaktadır ve amellerine riyâ karıştırmaktadır.⁸⁹⁷

İhlâs kavramının zıddı olan riyâ, “İkiyüzlülük, gösteriş, yalandan yapılan davranış” olarak tarif edilmiştir.⁸⁹⁸ İnsanın kendisinde üstün özellikler bulunduğu, başkalarını inandıracak tarzda hareket etmesidir.⁸⁹⁹ Yani Allah’tan başkasının hoşnutluğunu kazanmaya çalışmaktır. İnsanlardan saygı görmek, onların ilgi ve alakalarını celbetmek ve sonuçta birtakım çıkar ve beklentileri karşılamak üzere davranışta bulunmaktır.⁹⁰⁰ Aynı zamanda onların vereceği değeri hesap ederek yaşamaktır.⁹⁰¹ Kısaca, düşünce ve davranışlarda Allah’tan başkasını gözetmekle ihlâsı terk etmektir.⁹⁰² Yaratanın isteğini bırakıp yaratılanlar tarafından kınanma kaygısıyla amelleri yapmamak riyâ, insanlara gösteriş olsun diye amel etmek şirkidir. Bu durumlardan sıyrılıp kurtulmak ihlâs olarak kabul edilmiştir.⁹⁰³ Bu açıdan bakıldığında ibadetleri kullanarak dünyevî menfaatler peşinde olmak, Allah’ın emrini yerine getirmek maksadıyla değil insanlara gösteriş olsun diye iyilik yapmak samimiyetsizliktir, ikiyüzlülüktür. Bu sebeple riyâ gizli şirk veya münâfıklık sayılmıştır.⁹⁰⁴ “Münâfıklar Allah’a oyun etmeye kalkışıyorlar. Hâlbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıklarında üşenerek

⁸⁹⁶ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 95; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 131;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/371/Sohbetler.aspx>.

⁸⁹⁷ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 131, 132; <http://mecmerkezi.org/WebTV/371/Sohbetler.aspx>.

⁸⁹⁸ Cürcânî, *Ta’rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 112; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 281; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 281.

⁸⁹⁹ Mustafa Çağrı, “Riyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 137; Es’ad Coşan riyâ kelimesini rü’yet masterından, “görmek” fiilinden geldiğini belirtmiştir. Bu kavramla ilişkili olarak ayrıca Süm’a kelimesinden bahsetmiştir. Süm’a, semia’dan “işitti” mânasında kullanılmaktadır. İnsan bir davranışını gösteriş için, farklı kimselere göstermek için yapıyorsa buna “riyâ”, duyulsun diye yapıyorsa da “süm’a” derler. Riyâ ve süm’a her iki kavram da ihlâssızlık demektir. Bkz. Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 59; <http://mecmerkezi.org/WebTV/632/Sohbetler.aspx>.

⁹⁰⁰ Kızılar, *Tasavvufta Karakter Eğitimi*, 218.

⁹⁰¹ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 126.

⁹⁰² Cürcânî, *Ta’rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 112; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 281.

⁹⁰³ Kuşeyri, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, 291.

⁹⁰⁴ Çağrı, “Riyâ”, 138.

*kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler.*⁹⁰⁵” âyetiyle Allah Teâlâ da riyâyı münâfikların önemli bir özelliği olarak göstermiştir.⁹⁰⁶

Riyâ; samimiyetsizliğin, ikiyüzlülüğün, ahlâki çöküntünün bir sonucudur. Yaptıklarında haz duyan hastalıklı kişilerin davranışıdır.⁹⁰⁷ Zayıf karakterli insanlar, ya bir çıkar sağlamak ya bir makam elde etmek ya da şöhrete ulaşmak için başkalarına şirin görünmeye çalışırlar. Onların hoşuna gidecek davranışlarda bulunurlar. Oldukları gibi değil de yaranmaya çalıştıkları kişilere göre görünürler, ortama göre hareket ederler. Sûfilerin samimiyetsizlikten, riyâdan uzak durulması ve ihlâslı, içten olunması konusuna önem vermeleri riyânın inanan bir insan için tehlikeli bir durum arz etmesinden kaynaklanmaktadır. İşte bundan dolayı tehlikenin farkında olmak gereklidir. Riyâ duygusunu ancak ihlâs ehli tanıyabilir.⁹⁰⁸ Bunun için samimiyet ve ihlâstan ayrılmamak gereklidir. Ebû Hafs en-Nîsâbü'rî kendisine “*Akıllı adam kimdir?*” diye sorduklarında şu cevabı vermiştir. “*Nefsinin yakasına yapışıp onu ihlâslı hareket etmeye sevk eden, zorlayan kişidir.*⁹⁰⁹” Es’ad Hoca’ya göre nefsinin hevâsı peşine gidenler Allah’ın rahmetine, rızâsına kavuşamazlar. Bu durumda olan kişiler ihlâstan uzak kimselerdir. Aynı zamanda böyle kişiler nefsinin hevâsına uyduran akılsız ve ahmak kimselerdir.⁹¹⁰

Kısaca ihlâs tüm yapılanları saf bir şekilde içten gelerek ve Allah’a has kılarak yapmak, ikiyüzlülük ve samimiyetsizlikten uzak olmak, ibadet ve davranışları gösterişten ve menfaatlerden arındırarak samimi bir şekilde sadece Allah’ın sevgisi ve rızâsı için yapmak anlamındadır. Allah’ın sevgisini kazanmaya çalışan ve bu yolda samimi olan bir kişi erdemli ve ahlâklı olmaya ve ahlâkî değerlere önem vermeye yönelmiştir.⁹¹¹ Kişi bu sayede diğer insanlara karşı da aynı içtenlik ve samimiyetle yaklaşır. Kalbindeki sevgi ve muhabbetle davranışta bulunmaya başlar.

⁹⁰⁵ Nisâ, 4/142.

⁹⁰⁶ Ayrıca bkz. Mâun, 107/4-7. “*Vay haline o namaz kılanların ki, onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar. Hayra da engel olurlar.*”

⁹⁰⁷ Kıziler, *Tasavvufta Karakter Eğitimi*, 218.

⁹⁰⁸ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 290; Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 222.

⁹⁰⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 121; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 400;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/710/Sohbetler.aspx>.

⁹¹⁰ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 401; <http://mecmerkezi.org/WebTV/710/Sohbetler.aspx>.

⁹¹¹ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 125.

2.4.12. Sevgi (Muhabbet)

Muhabbet, kişinin kendisi için hayırlı gördüğü, iyi olduğunu bildiği veya zannettiği bir şeyi istemesi yahut sevmesi anlamında olup, “*hubb*” kökünden gelmektedir.⁹¹² “*Buğz*” kelimesinin zıddıdır. Literatürde ise, insanı sürükleyen gönül bağı ve sevgi anlamında kullanılmıştır. Bu sevgi kişinin kendisi dışında olan ve kendisinden daha yüce olan bir varlığa karşı gerçekleşir.⁹¹³ Sevginin yoğun ve coşkulu şekli de “*aşk*” kelimesiyle ifâde edilir. Aşk, “*Aşırı derecedeki sevgi*” anlamına gelir.⁹¹⁴ Bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması ve insanın bütün her şeyde onu sevecek bir şey aramasıdır.⁹¹⁵ Aşk, bireyin bütün duygularını toplayıp birleştiren bir unsurdur. Bundan dolayıdır ki, dayanılmaz ve karşı konulamazdır.⁹¹⁶

Sûfilerin zaman içerisinde kullanmış olduğu aşk kavramı, ilk dönemlerde “*hubb*” ve “*muhabbet*” şeklinde kullanılmıştır. Bu değer sayesinde insan Rabbini yüceltir. Allah’ı rızâsını her şeye karşılık tercih eder. Kişiyi ondan ayrı kalınca üzüntüye, ona kavuşmak için sabırsızlanmaya ve kendisini ona muhtaç hissetmeye götürür.⁹¹⁷ İtaatkâr müminin gönlünde oluşan bir sıfattır ki, sevgilinin rızâsını talep etmek ve o olmadan başkasıyla rahat bulmamak demektir.⁹¹⁸ Yani başka bir deyişle Allah’ın emir ve yasakları konusunda boyun eğiştir. Hükmüne ve takdirine râzı olmaktadır.⁹¹⁹ Bu bağlamda insanın sadece mutlak anlamda Allah’ı severek tüm benliği ile ona bağlanması ve varlığını Allah’ın isteklerine göre anlamlandırmasını ifâde eder. Zâhirî anlamda sevgilinin rızâsına tabi olmaktadır. Bâtın da ise kişinin kendisinde başkası ve nefsi için hiçbir şeyin kalmama durumudur.⁹²⁰ Ma’rûf el-Kerhî, dünyanın kalpten nasıl çıkarılacağı sorulduğunda, “*Bu, sevginin safiyetiyle ve Allah’a karşı kulluk muamelesi güzel olunca olur.*”⁹²¹ şeklinde cevap vermiştir. Es’ad Efendi Allah’a duyulan

⁹¹² İsfahani, *Müfredât, Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 258.

⁹¹³ Süleyman Uludağ, “Muhabbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 386.

⁹¹⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 33.

⁹¹⁵ İsfahani, *Müfredât, Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 258; Süleyman Uludağ, “Aşk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 11.

⁹¹⁶ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 24.

⁹¹⁷ Kuşeyri, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, 405.

⁹¹⁸ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 446.

⁹¹⁹ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğu Devrinde Tasavvuf*, 161.

⁹²⁰ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 656-657.

⁹²¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 89; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 88;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/704/Sohbetler.aspx>.

muhabbetin gerçek ve samimi olmasının dünya sevgisiyle ilgili olduğunu, kalpteki sevginin samimi olması karşısında dünya sevgisinin kalplerden çıkıp gideceğini belirtmiştir.⁹²²

Sevgi, sevenin sevgilisini, değeri olan ve yanında bulunan her şeye karşı tercih etmesidir. Kişinin kendine bir şey bırakmayarak, bütün varlığını sevgilisine hibe etmesidir.⁹²³ Sevilen veya sevicek olan her şeyi, Allah Teâla için feda etmektir.⁹²⁴ Kalbi Allah'a bağlamaktır. Allah'a varabilmek aşk mertebesine yükselmekle mümkündür. Zira tüm yüceliğine rağmen akıl, bireyi Allah'a götüremez.⁹²⁵ Mutasavvıflar baştan beri akılla Allah'a varılamayacağını ve ona kavuşmanın ancak sevgiyle olacağını savunmuşlardır.⁹²⁶ Allah'ın nimetlerinin bilinmesiyle kalpte bir muhabbet meydana gelmektedir. Bu muhabbet Allah'ın sıfatlarından kaynaklanmaktadır. Muhabbet, mahbupta helak olma şeklinde tanımlanır. Âşık olanın kendi sıfatlarını unutarak zatı ile sevgilisini ispat etmesidir. Bu aşkın tarif edilemez olduğunun da bir göstergesidir. Dolayısıyla aşk ve muhabbet ancak idrak ile mümkündür.⁹²⁷ Cüneyd-i Bağdâdî muhabbetin tanımını yaparken “*Sevenin, sıfatlarının yerine, sevgilinin sıfatlarının gelmesidir.*⁹²⁸” sözündeki gerçek bütün sevgilerin Allah'tan kaynaklanmasıdır. Tasavvufta sevgi ve muhabbetin üçe ayrıldığı görülür. Birincisi normal insanların muhabbetidir. Kalbinde ve gönlünde sevgi olanların sevdiğine itaatkâr olması esastır. İkincisi doğru ve dürüst insanların muhabbetidir. Burada insanlar arzu ve isteklerini sevdiği için terk ederler. Üçüncüsü sıddıklar ve âriflerin muhabbetidir. Bu tür sevgide kişiler kendi özelliklerini terk eder ve artık sevdiğinin özelliklerine bürünürler. Allah'ın sevgisi tüm cihanı kaplamaya başlar ve bu bilinçle tüm davranışlar yapılır.⁹²⁹ Ancak kişi için sevgisinden gâfil olmama durumu önem arz etmektedir. Yani şöyle söylenebilir, bilinen bir şey sevgiye daha fazla muhatap olur. Ahmet b. Hadraveyh konula ilgili, “*Mârifetullahın, Allah'ı bilmenin hakikati üç şeyde tezahür eder: Kalbiyle O'nu sevmek, diliyle O'nu anmak, zikretmek ve O'ndan*

⁹²² Coşan, *Tabakâtü's-Süfîyye*, 2: 89; <http://mecmerkezi.org/WebTV/704/Sohbetler.aspx>.

⁹²³ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 407.

⁹²⁴ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğu Devrinde Tasavvuf*, 161.

⁹²⁵ Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 333, 334.

⁹²⁶ Uludağ, “Aşk”, 14.

⁹²⁷ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 406, 407.

⁹²⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 650, 655.

⁹²⁹ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 56, 57.

gayrı her şeyden himmetini, gayretini kesmektir.⁹³⁰” demiştir. Es’ad Efendi’ye göre, tasavvufun iki amacı vardır: Bunlardan ilki, Allah’ı bilmek, diğeri de, nefsi terbiye etmektir.⁹³¹

Allah Teâlâ’nın kulunu sevmesi, ona lütuf ve ikrâmda bulunması ve ona rahmet etmesi anlamına gelen muhabbet Serrâc’a göre, göz, kalp ve iman boyutlarıyla sûfilerde tezahür eder. Göz ile Allah’ın verdiği nimetlere, kalp ile Allah’ın kendisine olan yakınlığına, yardımına, koruması ve himayesine, iman ve yakîni ile de Rabbinin kendisine bahşetmiş olduğu inâyet, hidâyet ve sevgisine bakarak Allah’ı sevmesidir.⁹³² Kuşeyrî’ye göre ise, Allah’ın kuluna hususi bir nimet vermeyi irâde etmesidir. Onun kuluna rahmet etmesi bir anlamda nimet vermeyi irâde etmesi anlamındadır. Bu sebeptendir ki, rahmetten daha hususi bir anlam içeren kavram muhabbettir. Yüce Allah’ın kuluna özel bir yakınlık ve yüce haller bahşetmeyi irade etmesidir.⁹³³ Ma’rûf el-Kerhî’ye muhabbet sorulduğunda, “*Muhabbet, insanların birbirleriyle konuşarak öğretmesiyle öğrenilecek bir şey değildir. O, Allah’ın verdiği bir vergi ve fazlından bir fazıldır.*⁹³⁴” demiştir. Yahyâ b. Muâz âşıkların, Allah Teâlâ’nın yolundan asla ayrılmayan, onun sevgisinden dönmeyen kimseler olduğunu şu sözleriyle söylemiştir:

O’nun evliyası, dostları Allah’ın nimetlerinin esirleridir. Sâfi, seçkin kulları, Allah’ın kereminin rehinelidir. Allah’ın âşıkları, onu sevenler, O’nun verdiği ihsanların, ikramların kullarıdır. Muhabbet kulları, bu kulluktan azat olmayan şekilde devam ederler. Allah’ın kereminin rehinelere bu rehinlik kalkmaz. Nimetlerinin esirleri de âzat olunmaz.⁹³⁵

Es’ad Efendi bu sözlerden sonra ilahî muhabbetin kölesi olanları, Allah’ın muhabbetine gönül vermiş, ona kul, köle olmuş insanlar olarak açıklamıştır. Bu durumda olan kimselerin hallerinden memnun olduklarını, asla başka bir hal üzere bulunmak istemediklerini, kölelikten âzat olmayı düşünmediklerini ayrıca ifâde etmiştir.⁹³⁶

⁹³⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 105; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 223;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/681/Sohbetler.aspx>.

⁹³¹ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 224; <http://mecmerkezi.org/WebTV/681/Sohbetler.aspx> Es’ad Coşan’ın, “*Kişinin, ‘Allah sevsin’ diye kendine çeki düzen vermesi, nefsinin ıslah etmek için çaba sarf etmesi gerekir. Allah bunu herkese kolayca vermiyor. Kalbiyle, gönlüyle Allah’ı sevecek. Allah sevgisiyle tutuşmuş bir kimse olacak.*” açıklaması sevginin niçin önemli olduğunu vurgulamaktadır.

⁹³² Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 56.

⁹³³ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, 405.

⁹³⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 89; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 89;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/704/Sohbetler.aspx>.

⁹³⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 110; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 286;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/690/Sohbetler.aspx>.

⁹³⁶ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 286; <http://mecmerkezi.org/WebTV/690/Sohbetler.aspx>.

Sevgi ve muhabbet zamanla tasavvufun temeli haline gelmiş ve kalplere yerleşmiştir. Kulun Allah'a yönelişinin karargâhı kalp olmuştur. Serî es-Sakatî kalp ile ilgili olarak, “*Kalpler üç tanedir. Bir kalp vardır ki dağ gibidir. Hiçbir şey onu yerinden oynatamaz. Diğeri hurma ağacı gibidir. Kökü yerdedir ama rüzgâr esti mi sallanır. Bir kalp de vardır ki o da kuş tüyü gibidir. Rüzgâr esti mi oraya buraya uçar gider.*”⁹³⁷ Burada Es'ad Efendi özellikle kalple anlatılmak istenilenin “gönül” olduğu üzerinde açıklama yapmıştır. Ayrıca, Peygamber Efendimiz (sav)’in hadisinde geçen kalbin bozulmasından asıl maksadın da insanın gönlünün, iç âleminin bozulması olduğunu vurgulamıştır. Asıl makbul olanın gönlün dağ gibi olmasıdır. Allah dostlarının gönülleri hiçbir şeyden etkilenmez. Kalplerinde bulunan Allah Teâla sevgisi ve özellikle bilginin sağladığı nurla Allah'a olan bağlılıkları sapasağlamdır.⁹³⁸

Muhabbet yolunda en son nokta, sevginin sebeplerden arınmış halde olanıdır. Bu durum kulun yaratıcısını illetsiz sevmesi, yani Allah'ı sırf Allah olduğu için sevmesidir. Bu durumda olan kişi için Allah'ın lütufları, lütuflarının yanı sıra kahırları, yani sevgiliden gelen her şey bireye mutluluk ve huzur verir. O kimsenin hayatı güzelleşir.⁹³⁹ Sevgi artık zamana ve mekâna mahkûm da değildir. Ölüm ve ahiret dahî ona son veremez. Ahiret onun bitişi değil, sadece menzillerinden biridir.⁹⁴⁰ Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), ölümü, “*Şeb-i Arûs*”⁹⁴¹ olarak isimlendirmekle bu konuda zirveye ulaşmıştır. Kısaca insanın hazzı ve sevinci, muhabbetullah olarak takdir olunmuştur. Bundan ayrı düşen helak olur ve dünyası, ahireti mahvolur. Bâyezîd-i Bistâmî “*Cennetin, muhabbet ehlinin yanında bir ehemmiyeti yoktur. Muhabbet ehli muhabbetleri dolayısıyla hicaplanmıştır.*”⁹⁴² Allah'ı seven, sadece Mevlâ'yı isteyenler âşık-ı sâdiklardır. Allah âşıklarıdır. Hoca Efendi bu durumda olan kimseleri, sadece Allah'ın rızâsını elde etmeyi düşünen kişiler olarak tasvir etmiştir. Perdelenmekten

⁹³⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 53; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 260;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/1409/Sohbetler.aspx>.

⁹³⁸ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 261, 262; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1409/Sohbetler.aspx>.

⁹³⁹ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 162.

⁹⁴⁰ Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 336.

⁹⁴¹ Şeb-i Arûs, düğün gecesi anlamında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin ilâhî sevgiliye kavuşmasına işaret eden öldüğü geceye verilen isimdir. Bkz. Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 441-448.

⁹⁴² Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 70; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 451;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/242/Sohbetler.aspx>.

anlatılmak istenilenin de daha istikrarlı bir hâle gelmek için kişinin zamanla muhabbetten de sıyrılması lazım geldiğini belirtmiştir.⁹⁴³

Allah sevgisini ifâde etmek için kullanılan muhabbet ve hubb gibi kelimeler âyet ve hadislerde de bu mânâlarda kullanılmıştır. Allah sevgisinin bütün sevgilerden daha güçlü olması gerektiği,⁹⁴⁴ Allah'ı sevmenin başlıca alametinin Hz. Peygamber (sav)'e bağlılık ve onun yolunu izlemek olduğu bildirilmiştir.⁹⁴⁵ Bununla beraber insanların sadece Allah rızâsı için birbirlerini sevmelerini tavsiye eden birçok hadis bulunmaktadır. Ayrıca âyetlerde olduğu gibi gerçek anlamda mümin olabilmek için Allah'ı ve Peygamber Efendimiz (sav)'i her şeyden ve herkesten daha fazla sevmenin gerektiğine dikkat çekilmiştir⁹⁴⁶ Zünnûn el-Mısri bu hususta, “Allah'ı seven kimsenin alameti Allah'ın habîbi (sav)'ne ahlâkında, fillerinde, emirlerinde ve sünnetinde tam ittîbâ etmektir.”⁹⁴⁷ buyurmuştur. Buradaki cümlede özellikle dikkat edilmesi gereken yer Es'ad Hoca'ya göre Resûlullah (sav) yerine Habîbullah (sav) kullanılmasıdır. Yani Yaratanın sevgisi Resûlullah (sav)'ın sevgisinden geçmektedir.⁹⁴⁸

Serrâc'a göre, önce Allah yarattıklarını ve kulunu sevmelidir. Diğer bütün sevgiler ondan sonra meydana gelmektedir. “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler...”⁹⁴⁹ âyetinde kulun sevgisinden önce kendi sevgisini zikretmiştir.⁹⁵⁰ Gönüllerde beliren bu sevgi, Yaraticının bizi özlemekte ve çağırmakta olduğuna delil sayılmıştır.⁹⁵¹ Bâyezîd-i Bistâmî konuyla ilgili olarak, “Bu yola girişimin başında dört şeyde hata ettim ve bu düşüncelerimin yanlış olduğunu anladım. Sandım ki ben O'nu zikrediyorum. Yine sandım ki ben O'nu biliyorum. Yine sandım ki ben O'nu seviyorum.

⁹⁴³ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 452; <http://mecmerkezi.org/WebTV/242/Sohbetler.aspx>.

⁹⁴⁴ Bakara, 2/165.

⁹⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/31. Ayrıca bkz. Mâide, 5/54; Tevbe, 9/24; Hûd, 11/90; Tâhâ, 20/39, 41; Bürûc, 85/14; Bakara, 2/222; Saf, 61/4.

⁹⁴⁶ Bkz. Buhari, “İman”, 1; Buhari, “İman”, 7, 8, 9, 14; Buhari, “Edep”, 6; Buhari, “Ezan”, 36; Buhârî, Rikâk, 38, 41; Müslim, “İman”, 66, 70, 71, 94; Müslim, “Birr”, 50; Müslim, “Zekât”, 91; Tirmizî, “İman”, 10; Tirmizî, “Deavat”, 70; Tirmizî, “Zühd”, 53; Ebu Davud, “Edeb”, 13; İbn Mace, “Fiten”, 16, 23; Nesai, “İman”, 3, 4; Nesai, “Sünnet”, 2.

⁹⁴⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 21; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 109; <http://mecmerkezi.org/WebTV/7/Sohbetler.aspx>.

⁹⁴⁸ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 109, 110; <http://mecmerkezi.org/WebTV/7/Sohbetler.aspx>. Bu konuda Es'ad Coşan, “Madem Allah onu sevmiş, sen de sevgili olmak istiyorsan, ona tâbi olacaksın... Allah'ı sevmenin alametlerinden birisi budur. Yol Peygamber Efendimiz (sav)'in yoludur. Onun yolundan başka yolların hepsi çıkmaz yoldur.” demiştir.

⁹⁴⁹ Mâide, 5/54.

⁹⁵⁰ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 56.

⁹⁵¹ Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 334.

Ve yine sandım ki ben O'nu talep ediyorum...⁹⁵²” buyurmuştur. Yani Bâyezîd-i Bistâmî, insanların nihâyete erdiğinde, muhabbetullah kavuştuğunda Allah'ın sevgisinin, yaratılanların onu sevmesinden önce olması düşüncesine ulaştığını belirtmiştir. Es'ad Efendi bu durumun da kaynağının Allah olduğunu, Allah'ın istemesi, sevmesi ve kulun gönlüne o duyguyu vermesi gerektiğini, sadece kulun isteğiyle olmadığını ifade etmiştir.⁹⁵³ Muhabbet, umumî anlamda Allah'ın emirlerine uymaktır. Ahmed b. Ebü'l-Havârî konuyla ilgili, “*Allah'ı sevmenin alameti, Allah'a mutî bir kul olmaktır, aynı zamanda Allah'ın zikrini sevmektir. Allah kulu severse kul da o zaman Allah'ı sevebilir. Allah'ın kulu sevmesi de, Allah rızâsını kazanmak için onda bir çalışma gördüğü zamandır.*⁹⁵⁴” buyurarak adeta özetler mahiyettedir. Gerçekten de Allah'ı seven itaatkâr bir kul olmalıdır. İbadetlerde ve tâatinde vazifelerini yapan bir kul olmalıdır. Hâtim el-Esam'ın, “*Mutî kul olmanı, Allah'a itaat eden, ibadet ehli bir kul olmanın üç menbaı vardır: Havf, Recâ ve Hubb...⁹⁵⁵*” sözünü açıklayan Hoca Efendi tüm işleri sevgiyle yapmanın korku ve ümidin yanında en yüksek derecede olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵⁶ İlk sûfiler Allah-kul ilişkisi ve ahiret konularında uyarı ve korkutmadan ziyade sevgi ve ümidi öne çıkaran sözler söylemişlerdir. Onlara göre inananlar cenneti kazanmak veya cehennemden uzaklaşmak ve Allah'ın gazabından kurtulmak ibadet ve taatte bulunabilirler ancak ibadetin en üstünü Allah'a sırf rızâsını ve sevgisini kazanmaktan başka hiçbir şey beklemeden yapılan ibadettir. Hoca Efendi, Allah'ı sevmeyenlerin, kâfirlerin ve dinsizlerin Allah tarafından sevilmediğini söylemiştir. Bu sebeple gönlümüzde aşkullah ve muhabbetullah ateşinin yanması için, Allah'ın sevdiği işleri yapmak için gayret etmemiz gerekmektedir. Bu şekilde kalbimizde bir muhabbet meydan gelir. Değerli insanlardan olabilmek için önce bu konuda iyi niyetimizi ortaya koymalıyız.⁹⁵⁷ Yine Hoca Efendi Bâyezîd-i Bistâmî'nin yukarıda bahsettiğimiz sözünü açıklarken şu sözleri dile getirmiştir:

Madem asıl talep O'ndan, o halde biz ne yapacağız? Biz önce Allah'ın bizi sevmesini sağlayacak bir tavra gireceğiz. O bizi isteyecek ki biz O'na gidebilelim. O bize yazacak, nasip edecek ki biz, O'nun camisine gidebilelim, ibadeti yapabilelim. Siz sabah namazına

⁹⁵² Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 62; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 467; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1049/Sohbetler.aspx>.

⁹⁵³ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 469; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1049/Sohbetler.aspx>.

⁹⁵⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 101; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 171; <http://mecmerkezi.org/WebTV/669/Sohbetler.aspx>.

⁹⁵⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 95; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 124; <http://mecmerkezi.org/WebTV/371/Sohbetler.aspx>.

⁹⁵⁶ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 125; <http://mecmerkezi.org/WebTV/371/Sohbetler.aspx>.

⁹⁵⁷ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 173, 174; <http://mecmerkezi.org/WebTV/669/Sohbetler.aspx>.

gidemediyeniz Allah sizi camisine kabul etmediği için gidemiyorsunuz. Namaza kalkamadıysanız Allah sizi huzuruna kabul etmek istemediği için kalkamıyorsunuz.⁹⁵⁸

Sevginin tezahürü sevilene uygunluk ve itaattir. Seven sevgisini, sevgilisine olan uygunluğu ve onu razı etmesiyle ispat eder. Sevdiğini tüm işlerinde olduğu gibi sadece Allah için sever. Allah'ı seven, sadece onu sevmek ile yetinmez. Sevilenin sevdiklerini de sever.⁹⁵⁹ Aşk güzele değil, güzelliğedir. Herkesi, her şeyi sevmektir.⁹⁶⁰ Ancak burada şu hususta asla unutulmamalıdır ki sevilmecek şeyleri sevmekle muhabbet hususunda Allah'a ortak koşulmamalıdır. Zünnûn el-Mısırî'ye muhabbetin ne olduğu sorulduğunda; “Allah'ın sevdiği şeyi sevmek, kızdığına kızmak, tamamen hayır işlemek, Allah'tan alıkoyan ne varsa reddetmek, kınayanın kınamasından korkmamak, müminlere şefkatli olmak, kâfirlere karşı sert olmak ve dinde Resûlullah'a ittibâ etmektir.”⁹⁶¹ demiştir. Es'ad Hoca'ya göre, ancak seven insan bu işleri yapabilir. Sevgisi sahte olanlar bu işlerden uzaktırlar. Gerçek muhîb değildirler. Söyledikleri ve yaptıkları sadece bir iddiadır. Âşık-ı sâdık olan kişi tam anlamıyla Allah'ın sevgili kulu demektir.⁹⁶²

Aynı konuyla alakalı olarak Cüneyd-i Bağdâdî'den muhabbetin tam kendisini, hakikatini isteyen kişiye karşı cevabı, “...Muhabbet, Allah'ın kulları içinde sevdiklerini sevmen, sevmediklerini sevmemendir.”⁹⁶³ olmuştur. Burada sûfimiz, Allah'a olan muhabbeti, O'nun sevgisinin bir tezahürü olan başka bir şeyle izâh etmiştir. Hoca Efendi'ye göre Allah için sevmek ve yine O'nun rızâsı için sevmediklerine buğz etmek Allah Teâlâ'nın en sevdiği tutum ve davranışlardandır.⁹⁶⁴ Serî es-Sakatî, “Beş şey vardır ki gönülde bunlar olmalı ve başka bir şey olmamalıdır: Sadece Allah'tan korkmak, sadece Allah'tan ummak, sadece Allah'ı sevmek, sadece Allah'tan utanmak ve sadece Allah'la ünsiyet edecek.”⁹⁶⁵ buyurmuş, Es'ad Hoca da sadece Allah'ı sevmenin önemli olduğunu ancak, Allah sevgisinin yansımalarının da olduğunu belirtmiştir. Bunlar Allah'ın Resulü (sav)'nün ve ilahi vahyi olan Kuran'ın sevgisidir. Daha sonra kendisine

⁹⁵⁸ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 469; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1049/Sohbetler.aspx>.

⁹⁵⁹ Süleyman Derin, “Gazâlî'de Allah Sevgisi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 5 (2001): 156.

⁹⁶⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 33.

⁹⁶¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 18; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 84;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/239/Sohbetler.aspx>.

⁹⁶² Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 88; <http://mecmerkezi.org/WebTV/239/Sohbetler.aspx>.

⁹⁶³ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 163; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 3: 305;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/774/Sohbetler.aspx>.

⁹⁶⁴ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 3: 306; <http://mecmerkezi.org/WebTV/774/Sohbetler.aspx>. Es'ad Coşan burada, “Sen bir Müslümanı Allah için seviyorsun. Buna, 'el hubbu fillah' derler. 'Allah için sevmek' demektir.” açıklamasında bulunmuştur.

⁹⁶⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 54; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 290;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/241/Sohbetler.aspx>.

ilim öğretene, yol gösteren hocalarının ve şeyhinin sevgisidir. Ama bu sevgilerin kaynağı da sadece Allah sevgisi olmalıdır. Bununla beraber kişinin kızgınlığında da Allah sevgisi olmalıdır. Yani Allah için kızmalıdır, buğz etmelidir. Hak olanı, doğruları söyleyince insanlar kızacak diye düşünmemelidir. Bazıları kızsada da, bağırsada veya darılsada insan her zaman doğrulardan yana olmalıdır.⁹⁶⁶

Sevgi gönülde yaşanan sadece pasif bir duygudan ibaret değildir. Allah sevgisinin bir başka dışa vurumu da kulun ibadetlere yönelmesi, O'nu daima zikretmesi, günahlardan yüz çevirmesi durumudur. Sühreverdi'ye göre tevbesi olmayanın muhabbeti, muhabbeti olmayanın da hiçbir hali olamaz.⁹⁶⁷ Gazâlî'ye göre seven kişi, işin başında zaman zaman istemeyerek günah işleyebilir, fakat aşkı kemâle ulaştığında günah işlemeye güç bulamaz.⁹⁶⁸ Sevgi zamanla gönüllerde kemâle ermektedir. Bu konuda Yahyâ b. Muâz, "*Bugünün sevimli, sevgili olan şeyi, yarın yerini sevmeyen şeye bırakacak. Bugünün sevmeyen şeyi de yarın yerini sevilen şeye bırakacak.*"⁹⁶⁹ buyurmuştur. Bu sözden asıl anlatılmak istenilenin dünya sevgisinden kurtulmanın önemidir. Es'ad Efendi dünyaya bağlananların ahirette bu durum karşısında mahcup olacaklarını belirterek açıklamıştır.⁹⁷⁰ Zahirî hiçbir emrini yerine getirmeyip biz kalben Allah'ı seviyoruz diye muhabbet iddiasında bulunanlara karşı Hâtim el-Esam şunu söylemiştir:

Şu üç şey olmadan üç şeyi iddia eden kimse yalancıdır. Allah'ın haram kıldığı şeylerden sakınma duygusu olmadan 'Allah'ı seviyorum' diyorsa O yalancının tekidir. Kim malından infak etmeden cenneti sevdiğini söylüyorsa o da yalancının tekidir. Kim fakirliği sevmeden Peygamber (sav)'i sevdiğini iddia ediyorsa, o da yalancının tekidir.⁹⁷¹

⁹⁶⁶ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 291; <http://mecmerkezi.org/WebTV/241/Sohbetler.aspx>. Es'ad Coşan Allah sevgisinin yanı sıra diğer sevgilerin varlığından ve onların nelerden oluştuğundan, Cüneyd-i Bağdâdî'nin "*Kim Allah Teâlâ'nın evliyasından bir velî kuluna nazar eder, hüsnü kabul gösterir ve ikram ederse şahitlerin başları üzerinde Allah da onlara ahirette ikram eder.*" sözünü okurken de bahsetmiştir. Hoca Efendi, "*Allah'ın sevdiğini de seveceğiz, Allah için de seveceğiz. Allah'ın sevdiği, Resulullah (sav). Resulullah (sav)'i da hem şahsının mükemmelliği için seveceğiz hem de, 'Allah sevdi.' diye seveceğiz. Allah'ın kitabını, Allah'ın kelamı olduğu için, Allah'ın emri olduğu için seveceğiz. Yasağı, Allah'ın yasağı olduğu için seveceğiz. Yasak ama olsun. 'Allah'ım, Rabbim yasak etmiş. Ne güzel!' Her şeyini seveceğiz.*" diyerek konuyu açıklamıştır. Bkz. Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 162; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 3: 292-294; <http://mecmerkezi.org/WebTV/774/Sohbetler.aspx>.

⁹⁶⁷ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, *Gerçek Tasavvuf*, 650-655.

⁹⁶⁸ Gazâlî, *İhyâ Ulûmi'd-Dîn*, 4, 350.

⁹⁶⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 113; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 314; <http://mecmerkezi.org/WebTV/734/Sohbetler.aspx>.

⁹⁷⁰ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 314; <http://mecmerkezi.org/WebTV/734/Sohbetler.aspx>. Es'ad Coşan, "*Dünyayı sevip gülüp oynayan yarın ahirette onun hesabını verecek, başı sıkıntıya girecek. Dünyada dini, imanı için Allah rızası yolunda sıkıntı çeken de yarın onun mükâfâtını görüp iyi hallere nâil olacak.*" sözleriyle bu durumu açıklamıştır.

⁹⁷¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 97; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 153; <http://mecmerkezi.org/WebTV/661/Sohbetler.aspx>.

Demek ki, Allah'ın yasak kıldığı şeylerden kaçınmayan, infak etmeyen, malından vermeyen, cömert olmayan ve fakirliği sevmeyen sevgisinde yalancı durumundadır. Yahyâ b. Muâz er-Râzî, *“Allah Teâlâ'yı sevmenin miktarı kadar, halk seni sever. Allah'tan korkmanın miktarı kadar, halk, insanlar ve diğer varlıklar senden korkar, Allah ile meşguliyetinin miktarı kadar, halk seninle, senin işinde, senin hizmetinde meşgul olur.”*⁹⁷² buyurmuştur. Es'ad Hoca'ya göre ancak böyle olduğu zaman, diğer insanlar ve mahlûkat bizi sever, bize hürmet ederler. Bu durum, muhabbetin bir sonucu olarak insanlara sunulur. Asıl gâye Allah'ın rızâsıdır, O'nun sevgisini kazanmaktır.⁹⁷³ Abdullah b. Hubeyk el-Antâkî'nin konuyla ilgili olarak, *“Kulların Hak'tan bucak bucak kaçmaları, gönülleri onlardan soğutur. Eğer kullar Rableriyle ünsiyet etseler ve Hakk'a sarılsalardı herkes onlarla ünsiyet etmek isterdi.”*⁹⁷⁴ demiştir. Gerçekten de düşünüldüğünde insanlar, Allah'ın sevgili kullarını sevmişler ve bu sevgi bir zaman ve mekâna bağlı kalmamıştır. Es'ad Efendi, *“Üzerinden asırlar geçtiği halde Yunus Emre'yi, Mevlânâ'yi, Gazâlî'yi, Ahmed-i Yesevî'yi, Eşrefoğlu Rûmî'yi, Hacı Bayrâm-ı Velî'yi, İbrahim Hakkı Erzurûmî hazretlerini kimse unutmuyor. Onlar hayatlarında Allah dostu idiler, Allah'ı seviyorlardı.”*⁹⁷⁵ sözleriyle bu durumu örneklendirmiştir. Yine Ebû Osman el-Hîrî'nin, *“Kim Allah'a kurbîyet ile ünsiyet eder ve Allah'ı sevme yolunda tevessül ederse, Allah onu kulları arasından seçer.”*⁹⁷⁶ sözü de aynı anlamdadır. Yani Allah Teâla, kendisine sevgisini gösteren kullarını seçkin bir insan haline getirir. Es'ad Efendi'ye göre, Allah'a yakınlaşmanın tek yolu O'nun sevgisini hayatımıza yansıtmaktır. İnsanların asıl amacının muhabbetullah yani Allah sevgisi olması gerektiğini belirtmiştir. Bunu elde etmenin yolu da tasavvuftan geçmektedir. Çünkü bu yol insanı Allah'ın seveceği bir kul hâline getirir. Allah kulunu sevince de artık o kişi de muhabbetullah hâsıl olur.⁹⁷⁷

Sonuç itibariyle, muhabbet nihai bir makam ve en yüksek değerdir. Şevk. üns ve rızâ gibi tasavvufî, ahlâkî makamlar onun sonucudur. Tevbe, sabır ve zühd gibi

⁹⁷² Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 111; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 296; <http://mecmerkezi.org/WebTV/734/Sohbetler.aspx>.

⁹⁷³ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 297, 298; <http://mecmerkezi.org/WebTV/734/Sohbetler.aspx>.

⁹⁷⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 145; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 121; <http://mecmerkezi.org/WebTV/841/Sohbetler.aspx>.

⁹⁷⁵ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 122; <http://mecmerkezi.org/WebTV/841/Sohbetler.aspx>.

⁹⁷⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 166; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 322; <http://mecmerkezi.org/WebTV/828/Sohbetler.aspx>.

⁹⁷⁷ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 323; <http://mecmerkezi.org/WebTV/828/Sohbetler.aspx>.

kendisinden önceki makamlar muhabbeti takdim etmek için vardır.⁹⁷⁸ Sevgi, muhabbet sahil ve sağlam olunca diğer bütün haller onun üzerine kurulu ve ona tabi olur.⁹⁷⁹ Dini yaşam ve ahlâkî değerler, sevginin meyvesidir. Bireyler ancak sûfi bir ahlâk yaşayışıyla mutlak olan ilahî muhabbete erişmeye çalışırlar. Bu anlayışa dayanan güzel davranışlar neticesinde toplumda diğer insanlarla güzel ilişkiler kurar. Sadece bu dünyaya yönelik olmayan, ahireti de içerisine alan samimi dostluklar ve kardeşlikler bu şekilde ortaya çıkmış olur.

2.4.13. Dostluk / Kardeşlik (Uhûvvet)

İnsan ilişkilerinin en özele indirgenmiş hâli olan dostluk kavramı, uhûvvet, sohbet, velî ve halîl gibi farklı şekillerde ifâde edilmiştir.⁹⁸⁰ Tasavvufî mânâda ilâhî sevgiyi belirtmek için kullanılır. İnanç, ahlâk ve yaşayış bakımından aynı yolu takip eden ve bu yolda beraber mücâdelede bulunan kişiler, sûfilerce dost ve kardeş olarak nitelenir.⁹⁸¹ Başkasına kabile, din, sanat, sevgi veya diğer bütün ilişkilerde ortak olan ve aralarında herhangi bir muhalefetin olmadığı tüm kişileri ifâde etmek için kullanılan bir kavramdır.⁹⁸² Daha geniş mânâda ise, ünsiyet ve ülfet ederek arkadaşlık ve kardeşliklerin kurulması, bedenlen veya kalben uzun birlikteliklerin yaşanması demektir.⁹⁸³

Kardeşlik, nesep ilişkisi veya aynı soya ve kavme mensubiyet ilişkisinden daha geniş anlamda kullanıldığında dini ve ahlâkî bir özelliğe kavuşur. Bu açıdan kardeşlik, aynı değer ve inançları benimsemiş ve bunlar için birliktelik oluşturmuş olanlar için kullanılan bir kavram olmuştur.⁹⁸⁴ Ayrım yapılmadan bütün inananlar kardeş ilan edilmiştir. Kuran'da ve hadislerde de nesep ve soy ilişkisinin yanı sıra, tevhid inancını esas alan mânevî birliği, bu anlamda olan amaç ve davranış birlikteliğini ifâde etmiştir.⁹⁸⁵ Arapça "ah" kelimesinin çoğulu olan "ihvan" kavramı da bu özelliği

⁹⁷⁸ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 4, 337-338.

⁹⁷⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, *Gerçek Tasavvuf*, 656.

⁹⁸⁰ Mustafa Çağrııcı, "Dostluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 511.

⁹⁸¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 87.

⁹⁸² İsfahânî, *Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 72.

⁹⁸³ Kızıler, *Tasavvufta Karakter Eğitimi*, 254.

⁹⁸⁴ Mustafa Çağrııcı, "Kardeşlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 485.

⁹⁸⁵ Kardeşlikle ilgili bazı âyetler için bkz. Âl-i İmrân, 3/103; Mâide, 5/2, 27, 31; Tevbe, 9/11, 23-24; Yûsuf, 12/8-15; Hicr, 15/47; Fetih, 48/29; Hucurât, 49/10; Mücâdile, 58/22; Haşr, 59/9-10; Beled, 90/17.

anlatması nedeniyle kardeşlik yerine kullanılan bir diğer kavram olmuştur.⁹⁸⁶ Zamanla asrısaadet dönemindeki kullanılan “*ashap*” kelimesiyle aynı şeyi ifade eden ihvân kavramı sonraki dönemlerde aynı şeyhe mensub olanların birbirleri hakkında kullandıkları bir ifade haline dönüşmüştür.⁹⁸⁷ Mürşidinin hiçbir sözüne karşı çıkmaksızın mutlak bir teslimiyet içinde bulunan kişiler bu kavramla nitelendirilmiştir.⁹⁸⁸

Daha içten ve daha güçlü bir dostluğu ifade etmek içinse “*halil*” kelimesi kullanılmaktadır. Bu kavram, “*Kalbin derinliklerine nüfuz ederek kökleşen engin dostluk*⁹⁸⁹” şeklinde kullanılmaktadır. Kişinin kalbine yerleşmiş en samimi dost ve sevgiliyi ifade etmektedir. Artık başka sevginin bulunmadığı kalpte sadece Allah’ın dostluğu yer alır. Bu sebeptendir ki, gerçek dost Allah Teâla’dır. Allah’ın Hz. İbrâhim (as)’ı dost/halil edinmesi Kuran’da bu anlamıyla kullanılmaktadır. Ayrıca birçok âyette Allah’ın dışında insanların başka dostunun bulunmadığı, bu bağlamda gerçek dostun Allah olduğu ve bu sebeple dost olarak Allah’ı bilmeleri gerektiği bildirilmiştir.⁹⁹⁰ İbrahim b. Edhem konuyla ilgili “*Allah’ı kendine dost edin ve insanları bir tarafına koy.*⁹⁹¹” demiştir. Allah’ın dostluğu uğrunda birçok eza ve cefalara katlanan, O’na hamd eden, O’nun dostu olanlara mükâfatlar yine O’nun tarafından verilecektir.⁹⁹² Bu sebeptendir ki sûfiler, dosta giden yolu hiçbir zaman uzak olarak görmemişlerdir.⁹⁹³ Dostluk bağlamında Allah ile dostluk O’nun emrini yerine getirme, insanlarla olan dostluk onlara öğüt ve nasihat verme, nefis ile olan dostluk ona muhalefet etme ve şeytanla olan dostluk da onu düşman bilme şeklinde olmalıdır.⁹⁹⁴ Hadislerde de Allah’ın

Kardeşlikle ilgili bazı hadisler için bkz. Buhârî, “Nikâh”, 11, 45, “Mezâlim”, 3; Müslim, “Birr”, 23, 32; Tirmizî, “Zühd”, 45, “Menâkıb”, 20, “Birr”, 58.

⁹⁸⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 171. Es’ad Coşan, “Ah “kelimesinin “kardeş” demek olduğunu söyledikten sonra şu açıklamayı yapmıştır. “*Bu kavram, Arapça’da hem anne babadan dolayı olan kardeşliğe, hem de Müminlikten dolayı olan kardeşliğe kullanılıyor.*” Bkz. Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 264; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1409/Sohbetler.aspx>.

⁹⁸⁷ Süleyman Uludağ, “İhvan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 580.

⁹⁸⁸ Cürcânî, *Ta’rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 231.

⁹⁸⁹ Çağrı, “Dostluk”, 511.

⁹⁹⁰ Dostlukla ilgili bazı âyetler için bkz. Âl-i İmrân, 3/68, 103; Nisâ 4/45, 75, 76, 119, 123, 125, 139, 144, 173; Mâide, 5/54, 55; Enfâl, 8/72; Tevbe, 9/23; Yûnus, 10/62; Furkân, 25/27-29; A’râf, 7/27, 30; Cum’a, 62/6.

⁹⁹¹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 37; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 188;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/1757/Sohbetler.aspx>.

⁹⁹² Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 31.

⁹⁹³ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 212.

⁹⁹⁴ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 385; Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 183.

dostluğunu anlatmanın yanı sıra insanlar arasındaki yakın ve içten arkadaşlıklar için dost kavramı kullanılmıştır.⁹⁹⁵

Ahlâkî değerler açısından bakıldığında dostluk, içerisinde arkadaşlık ve kardeşlik ilişkilerini de barındırmaktadır. Özellikle arkadaşlık ve din kardeşliğinin insana yüklemiş olduğu haklar ve sorumluluklar açısından önem arz etmektedir.⁹⁹⁶ Bu bağlamda, “*Kişi dostunun (halîl) dini üzeredir*⁹⁹⁷” hadisi dostluk ve kardeşlik ilişkilerinde ön planda olması gerekeni bizlere göstermiştir. Bişr el-Hâfi, “*Ahmak insana bakmak gözün ateşidir, gözü hasta eder. Cimri insana bakmak da gönlü kasvetlendirir, karartır*.⁹⁹⁸” sözüyle bunu belirtmiştir. Es’ad Efendi bu sözden sonra akıllı insanların akıllı ve iyi insanlarla ahablık etmesi gerektiğini belirtmiştir. Çünkü kişi arkadaşını iyi seçmezse ondan zarar görmeye başlar. Kişi refikinden azar, prensibi de bunu ifade etmektedir. Bu durumun sonunda kişi için kötülükler normalleşmeye başlar. Hoca Efendi’ye göre derviş olmayanlardan ziyade, dervişlerin gâfillerinin gafleti bile insanın gönlüne sirâyet eder de insana menfî tesir yapar. Onun için kişinin sohbet ettikleri kişileri, arkadaşlarını iyi seçmesi gereklidir.⁹⁹⁹ İyi ve hayır yolda olan insanlarla birlikte olan, onlarla arkadaşlık kuran kişi, hayırlı bir insan haline dönüşür. Hamdûn el-Kassâr, “*Bir kimsede hayırdan bir parça müşahede etmişsen o kimseden ayrılma. Çünkü onun o güzel hayırından sana da bir şey isabet eder*.¹⁰⁰⁰” diyerek bu gerçeği dile getirmiştir. Es’ad Hoca günümüz insanların etrafındaki insanları seçerken, bir seçme zevkinin olması gerektiğinden bahsetmiştir. Ahlâkî iyi ve güzel olan kimselerle dostluk kurmalı, salih kimselerle ahablık etmelidir. Ahlâkî zaafı olan ve kalbinde Allah korkusu olmayan, haram helal ayırımına dikkat etmeyen kimselerden uzaklaşmak gerekmektedir. Böyle kimselerle sadece onlara doğruları söylemek amacıyla bir araya gelinebilir.¹⁰⁰¹ Ebû Osman el-Hîrî konuyla ilgili olarak, “*Fâcir insanla dostluğu kesmek kazançtır*.¹⁰⁰²” demiştir. Hoca Efendi birbirini Allah için seven insanların derecelerinin

⁹⁹⁵ Dostlukla ilgili bazı hadisler için bkz. Buhârî, “Salât”, 80; “Enbiyâ”, 3; “Teheccüd”, 33; “Zekât”, 4; “Savm”, 60; Müslim, “Birr”, 159; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11; Tirmizî, “Zühd”, 45; “Menâkıb”, 14.

⁹⁹⁶ Çağrı, “Dostluk”, 512.

⁹⁹⁷ Tirmizî, “Zühd”, 45.

⁹⁹⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 43; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 201;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/13/Sohbetler.aspx>.

⁹⁹⁹ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 201, 202; <http://mecmerkezi.org/WebTV/13/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁰⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 128; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 488;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/808/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁰¹ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 489; <http://mecmerkezi.org/WebTV/808/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁰² Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 173; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 3: 417;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/825/Sohbetler.aspx>.

çok yüksek ve sevaplarının bol olacağını belirtmiş, ancak Allah'tan korkmayıp günah işleyen insanların arkadaşını da kandıracağını söylemiştir. Müslüman bir kimsenin, üstelik mânevî yolun yolcularının, bu cins insanlarla alakayı kesmesi öncelikle kendi yaşamı, daha sonra aile ve toplum yaşantısı için önem arz etmektedir. Çünkü birçok insanın şaşırması, sapıtması edindiği arkadaşandır.¹⁰⁰³

Arkadaşının kötü olması durumunda kişinin iyi olması yeterli değildir. Çünkü kötülüğe eninde sonunda bulaşacaktır. Kötülüklerle ve günahlara zamanla rızâ gösterecektir.¹⁰⁰⁴ İnsanları yine kendi gibi olan insanlar bozar düşüncesiyle kimlerle dost, arkadaş ve kardeş olunacağı iyi seçilmelidir. İyi yöne de, kötü yöne de kişi kardeşi ve arkadaşı ile yönelir.¹⁰⁰⁵ Bu sebeple gururlu ve kibirli kişilerle, mâneviyatta câhil ve gâfil olan sûfilerle ve etrafındakilere karşı dalkavukluk içinde bulunan âlimlerle arkadaşlık edilmemesi bu konuda yapılmış tavsiyelerdendir.¹⁰⁰⁶ Yahyâ b. Muâz er-Râzî de konuyla ilgili, “*İnsanların üç cinsi ile arkadaşlık etmekten çekindim. Gâfil âlimler, dalkavuk hocalar ve câhil mutasavvıflar.*¹⁰⁰⁷” buyurmuştur. Es’ad Efendi dostluk, arkadaşlık yapılacak kişileri, “*Âlimin ârif olanıyla, din adamının takvâ ehli olanı, dobra dobra konuşanı, sadık u sadâkat sahibi olanıyla ve mutasavvıfların da ârif olanı, muhakkik olanı ile ahbaplık edilmelidir.*¹⁰⁰⁸” şeklinde açıklamıştır. Ayrıca Fudayl b. İyâz’ın “*Bidat sahibi bir kimseyle oturup sohbet eden kimseye hikmet verilmez*¹⁰⁰⁹” sözünü bu anlamda düşünmek gerekmektedir. Es’ad Hoca bir insanın bidat ehlinde özellikle kaçınmasını söylemiştir. Onlarla oturup kalkmanın, arkadaşlık etmenin kişiyi birçok mânevî gelişmelerden mahrum edeceğini açıklamıştır.¹⁰¹⁰ Kötü insanlarla arkadaşlık kurulduğunda insanın gönlünde zamanla iyi olanlara karşı olumsuz yargılar ortaya çıkar.¹⁰¹¹ Eğer karşımızdaki insanı iyi tanımak istiyorsak o kimsenin arkadaşlık ilişkilerine ve özellikle arkadaşlarının özelliklerine bakmak gerekir. Böylelikle o kimseyi daha iyi tanıma fırsatı elde etmiş oluruz.¹⁰¹²

¹⁰⁰³ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 418, 419; <http://mecmerkezi.org/WebTV/825/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁰⁴ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 483.

¹⁰⁰⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 557.

¹⁰⁰⁶ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 185.

¹⁰⁰⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 113; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 314;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/734/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁰⁸ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 315; <http://mecmerkezi.org/WebTV/734/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁰⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 9, 10; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 12;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/224/Sohbetler.aspx>.

¹⁰¹⁰ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 12-14; <http://mecmerkezi.org/WebTV/224/Sohbetler.aspx>.

¹⁰¹¹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 384.

¹⁰¹² Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 206.

Allah için kardeş olan kimselerin göz önünde bulundurulması gereken ilk edep, kişinin kendi nefsinin ve kardeşini Allah'a teslim etmesidir. Yani kişilerin birbirlerini Allah için sevmeleridir. Ebû Osman el-Hîrî, “*Kim kendi nefsiyle dostluk ederse ucub sahibi olur. Kim Allah'ın sevgili kulları ile dostluk ederse Allah'a kavuşma yolunu bulması mümkün olur.*”¹⁰¹³ diyerek konuya açıklık getirmiştir. Es'ad Efendi insanın ucub sahibi yani kendini beğenmiş olmaması gerektiğini belirtmiştir. Kişi bu duruma düşmemek için, Allah yolunda olanlarla birlikte olmalıdır.¹⁰¹⁴ Sağlam dostluk ve arkadaşlıkların oluşması için öncelikle Allah'a karşı samimi bir kul olunmalıdır. Çünkü Allah'ın kendisine dost seçtiklerinden başkası O'na dost olmaya layık görülmemiştir.¹⁰¹⁵ Daha sonra insanlar arasında dostluk ve kardeşlik edeplerine riâyet edilmelidir. Böylelikle din kardeşleri birbirlerine cennet kapılarını açmış olurlar.¹⁰¹⁶ Kardeşlik ve dostluk, nefsin istekleri için değil, Allah için olmalıdır. Ancak bu şekilde kulun tüm hal ve hareketleri takdir kazanır.¹⁰¹⁷ “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.*”¹⁰¹⁸ âyetiyle bu husus bütün inananlara öğüt olarak verilmiştir. Bu sebeple Resûlullah Efendimiz (sav) tarafından Mekkeli muhâcirlerle Medinelî ensâr birbirine kardeş yapılmış,¹⁰¹⁹ Âhîlik teşkilatında ve fütüvvet ehli arasında da mânevî anlamda kardeşliğe önem verilmiştir.¹⁰²⁰

Birbirlerinin kusurlarını, ayıplarını açığa çıkarmak yerine, birbirleri hakkında bağışlanma ve mağfiret dilemek, ayıpları mümkün olduğu kadar güzelce ortadan kaldırmaya çalışmak, birbirlerine sevgi ve rızâ nazarıyla bakmak, birbirinden şikâyetçi olmamak ve özellikle samimi olup dosta karşı için ve dışın bir olması arkadaşların ve dostların özelliklerindedir.¹⁰²¹ Fudayl b. İyâz, “*Kim ki içinden düşmanlık beslediği*

¹⁰¹³ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 175; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 465; <http://mecmerkezi.org/WebTV/679/Sohbetler.aspx>.

¹⁰¹⁴ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 466; <http://mecmerkezi.org/WebTV/679/Sohbetler.aspx>.

¹⁰¹⁵ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğu Devrinde Tasavvuf*, 94.

¹⁰¹⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 556.

¹⁰¹⁷ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 482.

¹⁰¹⁸ Tevbe, 9/119.

¹⁰¹⁹ Bkz. Hüseyin Algül, “Muâhât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 308-309.

¹⁰²⁰ Bkz. Ziya Kazıcı, “Ahîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 540-542; Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 259-261. Es'ad Coşan fütüvvet kavramını, “*yiğitlik, mertlik, er kişilik, delikanlılık, kahramanlık*” olarak açıklamış, tasavvuf erbabının da fütüvvet erbabı ve yiğit kimseler olduğunu söylemiştir. Fetâların şahının da Hz. Ali (ra) olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple mutasavvıflar hem silahşör, hem süfi, hem ârif, hem zâhid, hem sağlam Mümin kimseler olmuşlardır. Yiğitlik ve mertlik ahlâkına sahiptirler. Bkz. Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 89, 90; <http://mecmerkezi.org/WebTV/704/Sohbetler.aspx>.

¹⁰²¹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 382; Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 213.

halde arkadaşına diliyle sevgi iddiasında bulunuyor, Allah bu kişiye lanet eder, kulaklarını sağır eder ve kalbinin basiret gözünü köreltir.¹⁰²²” diyerek arkadaşlar arasında samimiyetsizliğin ve ikiyüzlülüğün olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Es’ad Hoca burada arkadaşlıklarımızın sâfi, hâlis ve gerçek olması gerektiğini söylemiştir. Aksi halde kişi mânevî gerçekleri müşâhede edemez, mârifetullaha eremez.¹⁰²³ Bir kimsenin kendisini kardeş ve arkadaşlarından üstün görmesi nefsin ayıplarından görülmüştür. Bundan kurtulmanın en iyi yolu, kişinin yine kendisini tanımasından geçmektedir. Başkalarını kendinden daha iyi görme tavrıyla arkadaşlar arasındaki çatışmalar, olumsuzluklar sona erecektir.¹⁰²⁴ Bu sebeple birbirlerine karşı yaptıkları yardımları görmeyen, kusurlardan dolayı birbirlerini ayıplamayan ve her ne olursa tavırlarında değişiklik olmayan kişilerin dostlukları makbul sayılmıştır.¹⁰²⁵ Cüneyd-i Bağdâdî, “*Kiminle ahbaplık edeyim?*” diye soran kimseye şöyle cevap vermiştir. “*Kendisinin senin üzerindeki haklarını unutmuş ama senin onun üzerindeki haklarını yerine getiren kimseyle ahbaplık et!*¹⁰²⁶” Es’ad Efendi’ye göre bu durumdaki kimse insanı istismar etmeyen ve arkadaşına her zaman faydalı olan kimsedir. Arkadaşlarına karşı vazifelerini yerine getiren, ahbaplığın gereği ne ise yapan ve karşısındakinden de hiçbir şey beklemeyen, yapmadı diye üzülmeyen kişiler arasındaki arkadaşlıklar gerçek mânâda arkadaşlık olmaktadır.¹⁰²⁷ Büyüklük taslayarak başkalarının kusurlarıyla ilgilenmek demek, kişinin kendisini diğer herkesten daha üstün olarak görmesi demektir.¹⁰²⁸ Bunun için sûfiler kendisinden hiçbir şey gizlenilmeyen kişilerle arkadaşlık yapma ilkesini birbirlerine tavsiye etmişlerdir.¹⁰²⁹ Yine Cüneyd-i Bağdâdî’ye, “*Kiminle ahbaplık edeyim?*” diye sorulduğunda, “*O kimseyle arkadaşlık yap ki senin Allah tarafından bilinen hâllerini ona açmaya râzı olabilesin.*¹⁰³⁰” diye cevap vermiştir. Es’ad Hoca, burada kendisiyle rahat ve huzurda olabileceğın kimselerle

¹⁰²² Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 13; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 50; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

¹⁰²³ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 1: 50, 51; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

¹⁰²⁴ Işıtan, *Sûfi Psikolojisi ve Sülemi’ye Göre Sûfi Benlik Dönüşümü*, 310-312.

¹⁰²⁵ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 58.

¹⁰²⁶ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 161, 162; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 286; <http://mecmerkezi.org/WebTV/831/Sohbetler.aspx>.

¹⁰²⁷ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 286; <http://mecmerkezi.org/WebTV/831/Sohbetler.aspx>.

¹⁰²⁸ Işıtan, *Sûfi Psikolojisi ve Sülemi’ye Göre Sûfi Benlik Dönüşümü*, 313.

¹⁰²⁹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 384; Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 184.

¹⁰³⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 161; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 284; <http://mecmerkezi.org/WebTV/831/Sohbetler.aspx>.

arkadaşlık kurulması gerektiğini vurgulamış, insanlara endişe vermeyen ve ahlâkî olgunluğu yakalamış olanların arkadaşlığının önemini belirtmiştir.¹⁰³¹

Arkadaşlıkta şikâyet olmaz. Çünkü şikâyet bencillik ve kendini üstün görme alâmeti sayılır. Ayrıca dostluk ilişkilerinde zamana ve mekâna bağlı kalmaksızın bir ilişki söz konusu olmalıdır. Kurulan dostluklar ve kardeşlikler karşılıklı hak ve hukukların ihlâl edilmeden devam ettirilmesine bağlıdır.¹⁰³² Dostluğun devamı için nefsin de arada bulunduğu karşılıklı muhalefet ve çekişmelerin olmaması, dünyayla ilgili hiçbir hesap ve endişelerin bulunmaması ve kardeşlerin birbirlerinden şikâyet etmemeleri gerekir. Ma'rûf el-Kerhî, “*Yiğitlerin üç alameti vardır: Arkadaş oldu mu hiç muhalefet etmeden vefa gösterir. Herhangi bir iyilik yapmadan metheder ve karşısındakine istemeden verir.*”¹⁰³³ buyurmuştur. Es'ad Hoca'ya göre arkadaşlar arasında asla ihtilaf olmamalı, arkadaşlar birbirine zıt gitmemeli ve Allah yolunda olan işlerde, hayır ve hasenatta itiraz olmamalıdır. Birbirlerine vefâlı olunmalıdır. Hiç itiraz etmeden vefâ gösterilmelidir.¹⁰³⁴ Cüneyd-i Bağdâdî konuyla ilgili Şiblî'ye şöyle demiştir. “*Ey Ebû Bekir Şiblî! Söylediğin bir sözde sana uyan, sana muvâfakat eden bir insan buldun mu ona yapış!*”¹⁰³⁵ Es'ad Efendi burada kendi hocası Mehmet Efendi'nin, “*Arkadaşlık pekey demekle kaimdir.*” sözünü naklader. Muvâfakat eden arkadaşların kolay bulunmadığını, insanların ekseriyetle itiraz ettiklerini ifâde etmiştir. “*Sen bir söz söylüyorsun, o bir başka bir söz söylüyor.*” diyerek bunu ifâde etmiştir.¹⁰³⁶ Arkadaş ve dostlar arasında fikren veya bedenen herhangi bir ayrılık olduğunda da hayır duada bulunmak ve onu hayırla anmak gereklidir.¹⁰³⁷ Aradaki sevgi ve muhabbetin korunması ve dostlukların devamı için ayrıca insanların birbirlerine karşı hürmette bulunması, aralarında selamlaşmayı yayması ve birbirlerine hal hatır sormayı ihmal etmemeleri önem verilen hususlardan olmalıdır.¹⁰³⁸ Arkadaşlık yaptığı kimselere şefkat ve sevgiyle muamelede bulunanlar arkadaşlık ve dostluk ilişkilerinde mutluluğa kavuşurlar.¹⁰³⁹

¹⁰³¹ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 285; <http://mecmerkezi.org/WebTV/831/Sohbetler.aspx>.

¹⁰³² Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 558.

¹⁰³³ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 89; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 89; <http://mecmerkezi.org/WebTV/704/Sohbetler.aspx>.

¹⁰³⁴ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 90-92; <http://mecmerkezi.org/WebTV/704/Sohbetler.aspx>.

¹⁰³⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 160; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 272; <http://mecmerkezi.org/WebTV/680/Sohbetler.aspx>.

¹⁰³⁶ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 272; <http://mecmerkezi.org/WebTV/680/Sohbetler.aspx>.

¹⁰³⁷ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 385; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 559.

¹⁰³⁸ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 482.

¹⁰³⁹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 382.

İnsanların dostlara olan ihtiyaçları, dost ve arkadaş seçilecek kimsede aranması gereken nitelikler ve mümin kardeşlerin birbirine karşı tutumlarının neler olması gerektiği sūfîlerce açıkça ortaya konmuştur. En önemli husus karşılıklı sevgi ve muhabbetin olması, insanların arasındaki bu kardeşliğin kaynağının Allah olduğunun bilinmesidir. Bu anlamda “Allah için kardeşlik” (*el-uhuvve fillâh*) kavramı “birbirine karşı şefkat duyan, temel noktalarda uzlaşıp anlaşan topluluk” anlamına gelmektedir.¹⁰⁴⁰ Şeytanın da bu tür kimselere karşı haset ettiği sūfîlerce bildirilmiştir.¹⁰⁴¹ Ahmed b. Âsım el-Antâkî , “Gözün şenliği, göğsün genişliği, kalbin huzuru ve insanın nefsinin hoşluğu şu dört şeydendir: Delilin kesin belli olması, Allah’ın sevdiği dostlarla beraber olmak, vâade güvenmek ve gâyeyi gözleriyle ayan beyan görmek.”¹⁰⁴² diyerek bu durumun kazancını ifâde etmiştir. Es’ad Efendi’ye göre dost seçmek çok önemlidir. Kimin dost olarak seçileceği konusunda tek ve kesin olarak Allah Teâla’nın sevdiği insanı seçmek gerekir cevabını vermiştir. O’na göre ahlâken kötü olanların arkadaşlığı kişilere felaket olarak yeter. Bu durumdan sakınmak gereklidir.¹⁰⁴³

Çıkar gütmeyen kardeşlik ve sevgi duygusunun zamanla menfâat ilişkisine dönüşmemesi önemlidir. Bu sebeple insanlar arası dostluk ve arkadaşlıklarda fedakâr ve tahammüllü olmak, cefa gördüğünde kardeşlik sevgisinde eksiklik hissetmemek gerekir. Kişinin dostu ve kardeşine karşı hoşlanmayacağı şeyleri yapmaktan kaçınması, özür dilemeyi gerektirecek davranışlardan sakınması kendisine karşı yapacağı iyiliklerin en büyüğüdür.¹⁰⁴⁴ Bununla beraber iki kardeşten birisi diğerinden hoşlanmadığı bir şey görüp de onu ortadan kaldırmak ve o kimseden gidermek için çaba sarf etmezse bu ilişki zedelenmiş demektir.¹⁰⁴⁵ Kişi hemen arkadaşının bir hata veya günahında aradaki bağları koparmamalı, o davranışı ondan gidermek adına çalışmalıdır. Tevbe ile dönüş yapan, hatasını ve günahını anlayan kişilerle kardeşlik devam ettirilmeli ancak Allah’a

¹⁰⁴⁰ Çağrı, “Kardeşlik”, 486.

¹⁰⁴¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 558.

¹⁰⁴² Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfîyye*, 137; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfîyye*, 3: 47; <http://mecmerkezi.org/WebTV/717/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁴³ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfîyye*, 3: 50, 51; <http://mecmerkezi.org/WebTV/717/Sohbetler.aspx>. Bu konuda Es’ad Coşan, “İnsanın bir arkadaşı artarsa, derecesi bir yükselir. Ama iyi insanı seçmeli. Konuştuğu zaman ilminden istifade edeceğin, hareketlerine baktığın zaman ahlâkından örnek alacağın, sana hıyanet etmeyen, vefasızlık etmeyen, senin iyiliğini isteyen kimseyle arkadaş ol. Öteki insanlarla arkadaş olma, sana bir yerde bir zarar verir. O insanları ne yapacağız? O çeşit insanları da ıslah etmek için çalışırsın, konuşursun, gelirsın, gidersin ama araya mesafe koyarsın.” sözleriyle açıklama yapmıştır.

¹⁰⁴⁴ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 213; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 570; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 482.

¹⁰⁴⁵ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 382; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 558.

isyanda devamlı olanlardan kaçınılmalıdır.¹⁰⁴⁶ Büyük sūfilerden bir kimse, İbrahim b. Edhem'e, "...Zalim insanlara uyup onlarla beraber iken işlerinde mânevî bakımdan bir dürüstlük, bir sıhhat olmasını da umma. O da mümkün olmaz..."¹⁰⁴⁷ nasihatını vermiştir. Es'ad Hoca'ya göre mânevî gelişim için kişi zalimlerden ilgisini kesmeli ve onlarla arkadaşlık etmemelidir.¹⁰⁴⁸ Kişiler yalnız iyi günlerinde değil, kötü zamanlarda da birbirlerinden kopmamalıdır. Fudayl b. İyâz bu konuda, "*Ben bir kimsenin rızâ halindeyken, hoşnutluk havasında, arkadaşlığına inanmam. Gazap halindeyken arkadaşlığını esas kabul ederim.*"¹⁰⁴⁹ demiştir. Es'ad Efendi'ye göre insanın hakîki anlamda arkadaşlığı kızgınlıkta belli olur. Ayrıca sağlam dostlukların, arkadaşlıkların arasında bir hoşgörü olması gerektiğini, birbirlerinin sinirlilik hallerinde kişilerin hoşgörüden ayrılmamalarını söylemiştir.¹⁰⁵⁰ Serî es-Sakatî'nin, "*Şüphe üzerine arkadaşına darılma. Ve arkadaşını, kendisi özür diledikten sonra da terk etme, affet.*"¹⁰⁵¹ sözü de konuyu çok güzel açıklamaktadır. Es'ad Efendi sūfî olanların din, tarikat, mânevîyat ve ahiret yolundaki diğer insanlarla olan kardeşliğini şüphe üzerine bozmaması gerektiği üzerinde durmuştur. Hatadan sonra özür diledikten ve rızâyı talep ettikten sonra da arkadaşlarımızı ve sevdiklerimizi affedici olmamız gerektiğini vurgulamıştır.¹⁰⁵²

Gerçek dostluklarda samimiyetle bir kabullenme durumu vardır. Hz. Ebubekir (ra)'ın doğrulayıcı özelliğini gösterdiği miraç sonrası Hz Peygamber (sav)'in tüm yapıp etmelerini kalben kabullenışı bu bağlamdadır. Bu sebeple sūfilerce davranışları sorgulayan kişiler gerçek arkadaş ve dost değildir.¹⁰⁵³ Ayrıca din ve dünyayla ilgili bütün işlerde kendi yerine kardeşini tercih etmek ve ona bu konuda hizmet etmek gerçekten Allah için olan kardeşlik ve dostluğun şartlarından birisidir.¹⁰⁵⁴ Kardeşine ve arkadaşına yapılacak olan hizmet aynı zamanda insan karakterinin gelişmesinde ve

¹⁰⁴⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, Gerçek Tasavvuf, 561.

¹⁰⁴⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 35; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 174; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1757/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁴⁸ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 175; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1757/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁴⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 10; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 42; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁵⁰ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 42; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁵¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 53; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 263; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1409/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁵² Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 268; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1409/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁵³ Serrâc, *el-Lüma*, *İslam Tasavvufu*, 182.

¹⁰⁵⁴ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 382; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, *Gerçek Tasavvuf*, 562.

sağlamlaşmasında önem arz eder.¹⁰⁵⁵ Hâtim el-Esam yaptığından pişman olacak kişiler arasında dostlarını ve arkadaşlarını terk eden kimseleri saymıştır.

Dört kimse dört şeye pişman olacak: İbadetini, taatini yapmayan, o ibadetin, tâatin imkânı geçtiği zaman pişman olacak. Arkadaşlarından kopup ayrılan, başına bir bela geldiği zaman yardımcısız olduğu için pişman olacak. Düşman kendisini bastırmış, galebe çalmış kimse, tedbirinin iyi olmamasından dolayı pişman olacak. Günaha teşebbüs eden kimse de günahının belası, cezası başına yağdığı zaman pişman olacak.¹⁰⁵⁶

Es'ad Hoca'ya göre arkadaşlarından kendisi uzaklaşan kimselerin, başlarına sıkıntılı bir durum geldiğinde yardımına koşacak, elinden geleni esirgemeyecek kimsesi olmayacağı için bu durumdan pişmanlık yaşarlar.¹⁰⁵⁷ Bu sebeple arkadaşlarla dostluk ve ülfetin kesilmemesi gerekir. Ancak çıkar ve menfaat, dünyalık mal mülk devreye girdiğinde muhabbet ve sevginin, ülfet ve ünsiyetin ortadan kalkması olası bir durumdur. Hamdûn el-Kassâr, "*İhvanın arasındaki ülfetin bozulmasının sebebi, dünya sevgisidir.*"¹⁰⁵⁸ buyurmuştur. Hoca Efendi, müminlerin birbirlerini sevmeleri, birbirleriyle dost ve ahabap olmaları, aralarında muhabbet ve ülfet sağlamaları gerektiğini, aksi durumda dünya sevgisinin hayatımızdaki bereketi ortadan kaldıracağını belirtmiştir.¹⁰⁵⁹ Gönül hoşnutluğuyla birbirlerine hizmette bulunmak, elinde bulunan mal ve mülkü kendisine ait görmeden kardeşiyle paylaşmak, karşısındakini her haliyle kabullenmek, bütün endişe ve derdi dünyayla olan kimselerden uzak durmak, arkadaşına karşı yumuşak ve karşılık beklemeden güzelce davranmak, arkadaşına sadâkatle ve tam güvenmek, kardeşlerine yük olmamak, bütün davranışlarda orta yol üzere olup ölçülü davranmak ve dünya sevgisinden sıyrılıp arkadaşlık ilişkilerimizde sevgiyi yakalamak sûfilerin en çok değer verdiği kardeşlik ve arkadaşlık ilkelerinden bazılarıdır.¹⁰⁶⁰

Kısaca Allah'a ibadet ve itâat halinde yaşayan bir kul olmanın yanında, insan ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde yürümesini sağlayan birtakım unsurlar vardır. Dini yaşamda kardeşlerine hoşgörülle davranarak birbirlerinin kusurlarını düzelten ve örten, merhamet göstererek dünyevi sıkıntılardan kurtulan bireyler sağlıklı birer dostluk ve arkadaşlık kurarlar.¹⁰⁶¹ Ahlâkî değerler bakımından Allah için birbirini seven,

¹⁰⁵⁵ Kızıler, *Tasavvufta Karakter Eğitimi*, 256.

¹⁰⁵⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 96, 97; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 148; <http://mecmerkezi.org/WebTV/661/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁵⁷ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 148; <http://mecmerkezi.org/WebTV/661/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁵⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 96, 97; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 442; <http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁵⁹ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 442; <http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁶⁰ Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 564-571.

¹⁰⁶¹ Işıtan, *Sûfî Psikolojisi ve Sülemi'ye Göre Sûfî Benlik Dönüşümü*, 172.

birbirinden maddî bir çıkar aramayan, birbirlerinin işlerini gören ve ihtiyaçlarını gideren, sevinç ve üzüntülerini paylaşan, birbirlerine vefâlı davranan sadâkat ehli dost, arkadaş ve kardeş kimselerle birlikte olmak ve hayatı birlikte devam ettirmek son derece önemlidir. Ancak bu güzel ahlâkî değerlere sahip kimseler sağlıklı arkadaşlık, dostluk ve kardeşlik ilişkileri meydana getirirler. Bu kimseler aynı zamanda tevâzuyla, alçak gönüllülükle yaratılmışa yaklaşıp ve hareket ederler. Erdemin tevâzulu davranışlarda olduğunu her daim bilirler ve yaşamlarında bunu uygularlar.

2.4.14. Alçak Gönüllülük (Tevâzu)

Türkçede alçak gönüllülük kavramıyla karşılanan tevâzu, kişinin kendi itibar ve derecesini düşük görmesi ve birine boyun eğmesi anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁶² Tasavvufî anlamda ise Allah'ın emirlerine gönülden ve içten bağlanma, başkalarına karşı büyüklük taslamama anlamlarında kullanılmaktadır. Bu mânâda bakıldığında “huşû” kavramıyla da benzerlik taşımaktadır.¹⁰⁶³

İnsanın kendini Allah'ın huzurunda kul olarak bilmesi, insanlara ve yaratılmışa karşı gönlün yumuşak ve şefkâtlı olması, kibirli ve gururlu olmaması, kendini beğenmemesi, dîni, ahlâkî konular karşısında kalbin inceliği ve kişinin aza râzı olması, az olanla yetinmesi demektir.¹⁰⁶⁴ “*Hak hürmetine Hak'tan dolayı Hakk'ı kabul etmesi*” ve kişinin nefsinin çok iyi tanıyıp, onu ciddi mânâda alçaltmasıdır.¹⁰⁶⁵ Bu yönüyle “*kibir*¹⁰⁶⁶” ve “*ucb*¹⁰⁶⁷” kavramlarının karşıtı olup, kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu

¹⁰⁶² Mustafa Çağrı, “Tevazu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 583.

¹⁰⁶³ Cürcânî, *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 103. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 175. Tasavvufta huşû, kişinin yaratana karşısında kendisini değersiz görmesi, ona tüm benliğiyle boyun eğmesi, onun emirlerine tam anlamıyla teslim olup itaat etmesini ifade eden bir kavramdır. Bkz. Mehmet Şener, “Huşu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 422, 423.

¹⁰⁶⁴ Işıtan, *Sûfî Psikolojisi ve Sülemlerine Göre Sûfî Benlik Dönüşümü*, 166.

¹⁰⁶⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 345; Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğu Devrinde Tasavvuf*, 147; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 305.

¹⁰⁶⁶ Sözlükte “büyüklük” anlamına gelen kibir (kibr), tevazuun karşıtı olarak “*kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması*” demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Çağrı, “Kibir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25: 562-563; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 307.

¹⁰⁶⁷ Ucb, kendini beğenme, böbürlenme anlamında kullanılan ahlâkî reziletler içersinde olan bir terimdir. Kişinin kendini büyük, başkalarını küçük görmesine *kibir*, başkasını küçük görmeden kendini ve yaptıklarını beğenerek böbürlenmesine de *ucb* denilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Çağrı, “Ucb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 36-37.

ve davranışlardan kendini arındırmasını ifâde eder. Bu vaziyette olan ve yaşantısını buna göre devam ettiren kişilere de *mütevâzı* insan denilmektedir.¹⁰⁶⁸

Kuran âyetlerinde tevâzu çok önemli ve yüksek derecede bir ahlâkî değer sayılmıştır.¹⁰⁶⁹ Müslümanların tüm hal ve hareketlerinde, oturup kalkmasında, yürüyüşünde, konuşmasında alçak gönüllülükten ayrılmaması gerektiği hatırlatılmıştır. Ayrıca kibirlenme, övünme ve böbürlenmeyi kınayan, insanı zillete düşürecek davranışlardan sakınılmasını isteyen çok sayıdaki âyet ile tevâzu ahlâkî bir ödev haline gelmiştir. Resulullah Efendimiz (sav) insanlar içerisinde en yüksek mertebeye sahip olmasına rağmen insanların en alçak gönüllüsü idi. Onun hayatı tamamen tevâzuyla kaplıydı. Alçak gönüllülüğü davranışlarıyla yaşamış, sözleriyle de övmüş ve tavsiye etmiştir.¹⁰⁷⁰ Sûfiler tarafından tevâzu ilk olarak kulun yaratıcısı olan Allah ile olan ilişkisi çerçevesinde düşünülmüştür. Bu mânâda tevâzu Hakk’a teslim olmak ve hükmüne itiraz etmemektir.¹⁰⁷¹ Allah’ın iradesi ve isteği karşısında kulun kendi istek ve arzularını görmezden gelmesidir.¹⁰⁷² Zünnûn el-Mısırî, “*Tevâzu elde etmek isteyen kimse nefisini Allah’ın azametine yöneltsin. Böyle yaptığı zaman nefsi erir ve sâfîleşir. Kim Allah’ın kudretini müşâhede ederse kendi nefsinin saltanatı gider. Çünkü bütün nefisler Allah’ın heybeti karşısında ona muhtaçtır.*¹⁰⁷³” diyerek aslında nasıl tevâzu sahibi olunacağını söylemiştir. Es’ad Hoca’ya göre insanların ünvanları, mevkîleri, paraları, itibarları ve çevresindekilerinin kışkırtmaları ve nefse hoş gelecek şeyleri söylemeleri kişiyi tevâzudan alıkoyan unsurlardır. Mütevâzı olmak aslında zor olan bir tutumdur ve herkese kolay gelen bir durum değildir. Bunun için Allah Teâla’nın büyüklüğünü anlamak gerekmektedir. O zaman insan kendinin zerre ve nokta gibi olduğunu anlar ve tevâzuya erişir.¹⁰⁷⁴

Ne bu dünyada ne de ahirette kişinin kendisine hiç kimsenin muhtaç olmadığı kanaatinde olmak tevâzu kabul edilmiştir. Yani kişinin iyiliklerinin kendisinden değil,

¹⁰⁶⁸ Çağrıci, “Tevazu”, 583;

¹⁰⁶⁹ Tevâzuyla ilgili bazı âyetler için bkz. Bakara, 2/45; Mâide, 5/54; Hicr, 15/88; Nahl, 16/123; İsrâ, 17/24, 37; Hac, 22/34-35, 62; Furkân, 25/63; Lokmân, 31/18-19, 30; Sebe, 34/23; Zümer, 39/60; Câsiye, 45/37; Fetih, 48/29; Necm, 53/32.

¹⁰⁷⁰ Tevâzuyla ilgili bazı hadisler için bkz. Buhârî, “Rikâk”, 38; “Edeb”, 61; Müslim, “Birr”, 32, 69, 136; “Cennet”, 64; “Zühd”, 33; “İmân”, 39, 147; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40; “Libas”, 25; Tirmizî, “Birr”, 82; İbn Mâce, “Zühd”, 16, 23, 136; “Et’ime”, 30; “Fiten”, 21

¹⁰⁷¹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 233.

¹⁰⁷² Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 310.

¹⁰⁷³ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 96, 97; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 100;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/7/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁷⁴ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 101-104; <http://mecmerkezi.org/WebTV/7/Sohbetler.aspx>.

Allah'tan olduğunu bilmesidir.¹⁰⁷⁵ Sûfilerce tevâzu daha sonra insanların birbirlerine karşı olan tutum ve davranışları kapsamında ele alınmıştır.¹⁰⁷⁶ Burada ise tevâzudan maksat şefkâtli olmak, ince ruhlu olmak ve nefsin benliğini ortadan kaldırmaktır. Halka karşı olabildiğince şefkatli olmak ve insanlara karşı yumuşak huylulukla muamelede bulunmaktır.¹⁰⁷⁷ Bunun sonucunda tevâzu davranışı sayesinde kişilerde ince ve zarif bir kişilik meydana gelir.¹⁰⁷⁸

Müslüman tüm durumlarda olduğu gibi tevâzuda da orta yolu takip etmeli, aşırılıktan uzak durmalıdır. Peygamber Efendimiz tevâzu konusunda kişinin kendini küçültecek derecede aşırıya kaçmasını uygun görmemiştir.¹⁰⁷⁹ Çünkü tevâzuda aşırı gitmek insanı zillete, miskinliğe ve beceriksizliğe düşürür. İnsan bu konuda sınırı çok iyi ayarlamalıdır. Mütevâzî olup başkalarına karşı alçak gönüllülük göstermek, herkesin hakaretine, âdice davranışlarına tahammül göstermek ve aşağılamalarına râzı olmak ahlâkî bir fazilet sayılmaz. Kişinin şahsiyetini ortadan kaldıran hafifmeşreplik tevâzu değildir. Alçak gönüllü olmak hiçbir zaman kişilik yetersizliği anlamında olmamıştır. Onursuz bir yaşam sürmek, hakaretlere katlanmak, olumsuzluklara hiçbir karşılık ve irade ortaya koymamak değildir.¹⁰⁸⁰ Ayrıca tamamen kendini farklı görüp insanlardan yüz çevirmek de hoş görülmemiştir. Yani tevâzu zillet olmadığı gibi, kibirli olmak da değildir. İzzeti nefis denilen şey de tamamen kibirden farklıdır. İzzet, insanın nefsinin hak ve hukukunu, yani sınırlarını bilmesidir. Nefsin dünyalıklar için alçaltılmamasıdır. Kibir ise bunun tam tersi olarak nefsin tanınmaması ve insanın onu olduğu halden yukarı çıkarmasıdır.¹⁰⁸¹ Bu açıdan bakıldığında tevâzu aslında iki aşırı uç noktanın ortasıdır. Bir noktası büyülenme ve kibirdir. Diğer noktası ise alçaklık, hakîr ve zelîl olmaktır.

Tevâzunun aslı, kişinin kendi seviyesinde veya kendi seviyesinden daha düşük olanlara karşı gösterdiği alçak gönüllülüktür. Tevâzu herkese olmalıdır ancak yeri geldiğinde zalimlere, zenginlere ve kibirli olanlara tevâzu gösterilmez. Sûfilere göre zenginlere karşı kibirli görünmek ve malıyla kibirlenene karşı kibirli olmak tevâzunun bir gereğidir.¹⁰⁸² Ebû Osman el-Hîrî, “Zenginlerle izzet ile; fakirlerle tevâzu ve tezellül

¹⁰⁷⁵ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 237.

¹⁰⁷⁶ Çağrı, “Tevazu”, 585.

¹⁰⁷⁷ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 235; Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğu Devrinde Tasavvuf*, 146; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 304.

¹⁰⁷⁸ Işitan, *Sûfî Psikolojisi ve Sülemlî'ye Göre Sûfî Benlik Dönüşümü*, 167.

¹⁰⁷⁹ İbn Mâce, “Fiten”, 21.

¹⁰⁸⁰ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 160.

¹⁰⁸¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 309.

¹⁰⁸² Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 236.

ile arkadaşlık et. Çünkü zenginlerin karşısında izzetli davranmak, tevâzu; fukarâya karşı itibarlı muamele etmek, şereftir.¹⁰⁸³” sözüyle bu gerçeği dile getirmiştir. Es’ad Efendi zenginler karşısında kişinin izzetinden ödün vermemesini, başı dik durmasını, eğilip bükülmemesini ve dalkavukluk yapmamasını açıklamıştır. Hatta peygamber Efendimiz (sav)’in bu konuda bir işaretinin bulunduğunu, mütekebbirlere kulluk vazifelerini bilmeleri ve edepsizlik yapmamaları için aynı muâmelede bulunulmasının sadaka olacağını belirtmiştir. Fakirlere, dervişlere, Allah yolunda olan kimselere de tevâzu gösterilmesi ve tezellül edilmesini öğütlemiştir.¹⁰⁸⁴

Bu durum hem kişinin haysiyetine hem de dini yaşamına zarar verir.¹⁰⁸⁵ Sosyal durumlarının yüksekliğine ve kibre düşebileceklerine rağmen mütevâzi davranmayı başaranlarda bu ahlâkî değer çok etkilidir. Yani sûfilerin de belirttiği gibi aslında tevâzu bütün insanlar için güzeldir fakat zenginlerde, mevki ve makam sahiplerinde, yöneticilerde ve özellikle âlimler de daha güzeldir.¹⁰⁸⁶ Hamdûn el-Kassâr bu durum için, “Zekâ, kendini beğenmişlik meydana getirir.¹⁰⁸⁷” demiştir. Es’ad Efendi’ye göre tasavvufi bir terbiye gören kimseler kibir ve ucbtan rahat bir şekilde kurtulabilirler. Aksi halde dünyevî her türlü başarı insanı mahvedici ve kibre götürücü işlerdir. İnsanın içinde bir duygu vardır. Bu sebeple herkes kendini başkalarına beğendirmek istemektedir. Ancak tevâzu sahibi olanlar, terbiyeden geçenler bunların dışındadır.¹⁰⁸⁸

İslam dini, insanların bir yandan alçak gönüllü olmasını isterken diğer taraftan kibirden olabildiğince uzaklaşmasını istemektedir. Çünkü kibir, Peygamber Efendimiz (sav)’in ifâdesiyle, “Hakikati inkâr etmek ve insanları küçük görmektir.¹⁰⁸⁹” Bu açıdan konuya bakıldığında gerçek anlamda büyüklük ve ululuk sadece Allah’a mahsustur.

¹⁰⁸³ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 175; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 451;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/679/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁸⁴ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 451-456; <http://mecmerkezi.org/WebTV/679/Sohbetler.aspx>. Es’ad Coşan, tezellül kavramını “zilletli gibi davranmak” şeklinde açıklamıştır. Ayrıca konuyla ilgili olarak, “Fukaraya tevâzu göstereceğiz, yumuşak ve sevgiyle muamele edeceğiz. Zenginin karşısında da ihtiyatlı, izzetli olacağız. Malına tamah etmeyeceğiz, lüzumsuz dalkavukluk yapmayacağız. Methetmek yasak. Hakkı, hayrı, doğruyu söyleyeceğiz.” demiştir.

¹⁰⁸⁵ Çağrı, “Tevazu”, 585.

¹⁰⁸⁶ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 236; Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 305.

¹⁰⁸⁷ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 128; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 478;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/641/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁸⁸ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 478-480; <http://mecmerkezi.org/WebTV/641/Sohbetler.aspx>. Es’ad Coşan buradaki açıklamasında Mehmed Âkif’in, “Hepimiz, kendimizin bağı yanık aşığıyız.” sözünü dile getirmiş ve bu durumdan kurtulmamız gerektiğini belirtmiştir.

¹⁰⁸⁹ Müslim, “İmân”, 147.

İnsanın nefsinde büyüklük görmesi her şeyden önce Allah'a karşı saygısızlıktır.¹⁰⁹⁰ Çünkü kibrin en ileri derecesinin Allah'a karşı büyüklenmek ve ona boyun eğip kulluk yapmayı kendine yakıştıramamak olduğu ifade edilir. Hatta gizli mânâda düşünüldüğünde kibir şirktir. İnananların ve mânevî gelişimini tamamlamak isteyenlerin kaçınması zorunlu olan bir davranıştır.¹⁰⁹¹ İnsanın özünü bozan ve etrafındakilere zulmetmesine sebep olan her şey kibirdir.¹⁰⁹² Bu sebeple sûfiler, alçak gönüllülüğü ifade eden tevâzuyu yaşam tarzı haline getirmişler, kibri nefsin kurtulması gereken bir hastalığı saymışlardır. Tevâzu sûfiler için en güzel ahlâk olmuş, tevâzu elbisesinden başka daha güzel bir elbiseye bürünmemişlerdir.¹⁰⁹³ Ahmed b. Âsım el-Antâkî, *“Tevâzuun en faydalısı senden kibri sürüp atan ve içindeki kırgınlığı da öldürendir.”*¹⁰⁹⁴ buyurmuştur. Es'ad Hoca tevâzunun en güzel biçimde olması için bir kişinin yaşamında hiç kibir olmaması ve saygısızlık yapana karşı da içinde bir kırgınlık beslememesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁹⁵

Allah dostları, nefislerini tezkiye ve terbiye edebilmek için öncelikle kibre sebebiyet veren varlık ve benlik elbisesini çıkarmışlar, hiçlik elbisesini büyük bir samîmiyetle giymişlerdir. Benliklerindeki hastalıklardan sıyrılıp tevâzuya kavuştuklarında mânevî kurtuluşa ermişlerdir. Kibirli olan bir kimsenin, benlik iddiasında bulunduğu için mütevâzı olması mümkün değildir.¹⁰⁹⁶ Tasavvuf da, insan izzetini küçük düşürücü zilleti asla kabul etmemiştir. Kişinin ancak Allah Teâla karşısında zillet içinde olması, tevâzunun kapsamı içerisindedir.¹⁰⁹⁷ Nefsinin bir değere sahip olduğunu savunan kişiler de tevâzu sahibi olamazlar.¹⁰⁹⁸ Yahyâ b. Muâz er-Râzî, *“Kulun, çıktığı mânevî bir dereceden aşağıya düşmesi, o dereceyi kendisinin palavra olarak iddia etmesidir.”*¹⁰⁹⁹ buyurmuştur. Es'ad Efendi, insanların kazandığı her başarıdan sonra tevâzusunun da aynı derecede yükselmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu durum sûfiler içinde geçerlidir. Mânevî seyrinde makâmı yükseldikçe edebinin de

¹⁰⁹⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 307.

¹⁰⁹¹ Çağrıci, “Tevazu”, 584.

¹⁰⁹² Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 157.

¹⁰⁹³ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 303.

¹⁰⁹⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 138; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 61;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/632/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁹⁵ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 61; <http://mecmerkezi.org/WebTV/632/Sohbetler.aspx>.

¹⁰⁹⁶ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 164.

¹⁰⁹⁷ Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğu Devrinde Tasavvuf*, 147.

¹⁰⁹⁸ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 235.

¹⁰⁹⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 111; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 291;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/690/Sohbetler.aspx>.

artması sūflerin özellikleri arasında olmalıdır. Mânevî bakımdan yükselmek için insanın mütevâzı olması ve aynı zamanda mertebesinden dolayı böbürlenmemesi gerekir.¹¹⁰⁰

Allah dostları kendilerinin tanınmasını sağlayacak her hal ve davranışlardan kaçınmışlardır. Kendilerini hiçbir zaman öne çıkarmamışlardır. Ahmed b. Hadraveyh bu konuda, “Allah’ın sevgili kulu kendisini bir alametle işaretlemez ve onun kendisine verilmiş bir sıfatı da, ismi de olmaz.”¹¹⁰¹ demiştir. Es’ad Hoca’ya göre veliyyullâhın vasfı benliğini yok etmiş, tamamen Allah’ın iradesine teslim olmuş, yalnızca Allah’ın rızâsı için hareket eden, sadece Allah’ın emirlerini icra eden bir kimse hâline gelmiş olmasıdır. Böylelikle şan ve şöhret peşinde koşmamışlardır. Bu çerçevede, benlikten sıyrılmamanın en üstün mertebesi tevâzunun en ileri derecesi kabul edilir.¹¹⁰² Hamdûn el-Kassâr da konuyla ilgili, “Mânevî derecelerinde güzel hâle ulaşan onu lafa dökmez.”¹¹⁰³ demiştir. Hoca Efendi’ye göre Allah dostları bu sebeplerden dolayı yani tevâzuyu en güzel şekliyle yaşadıklarından ötürü mânevî hallerini, davranışlarındaki olağandışı durumlarını saklamışlar, söylememişler ve belli etmemişlerdir. Mütevâzılıktan ayrılmamışlardır. Kerametlerini ya da hallerini söyleyenler de belli bir amaçla veya dünyevî bir menfaat kazanmak için söylüyordur. Bu durumda zaten kişi mânevî halinden alçaltılır. İnsanın yaptığı her şeyi Allah rızâsı için yapması gerekmektedir. Gösteriş için, dünya menfaati için yaparsa o zaman sevap alamaz.¹¹⁰⁴ Ebû Osman el-Hîrî de konuyla ilgili, “Ucub, insanın kendi nefsinin görmesinden ve onun zikredilmesini sevmesinden, bir de halkı görmesinden ve halkın kendisini zikretmesini sevmesinden kaynaklanır.”¹¹⁰⁵ diyerek konuya açıklık getirmiştir. Es’ad Hoca’ya göre insanın kendini beğenmişliği, böbürlenmesi, hatalarını bulup iyi insan olmasını da engelleyen bir durumdur. Çünkü kendisini beğenen kimse hatasını göremez. Hâlbuki büyüklenirse, hatalarını görse onları düzeltecek ve düzeltince de Allah tarafından sevilen bir kul olacaktır. Ona göre Allah kendini beğenen insanı hiçbir zaman muvaffak etmez. Kişi tüm yaşamında ve davranışlarında nefsinin ve isteklerini aradan çıkardığı zaman için hakikatini anlayacaktır.

¹¹⁰⁰ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 292; <http://mecmerkezi.org/WebTV/690/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁰¹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 103; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 201; <http://mecmerkezi.org/WebTV/705/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁰² Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 201, 202; <http://mecmerkezi.org/WebTV/705/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁰³ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 127; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 459; <http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁰⁴ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 459-461; <http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁰⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 172; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 3: 385; <http://mecmerkezi.org/WebTV/618/Sohbetler.aspx>.

Bu sebeple nefsimizin kıymetinin olmadığını anlamak tevâzu sahibi olmak için önem arz etmektedir.¹¹⁰⁶

Gerçek tevâzu, nefsin süflî hastalıklardan kurtulması, kulun Allah’a samîmiyetle itâat edip kusur ve acziyetini bilmesidir. Allah’ın gücü ve kudreti karşısında bir kimsenin kendini değersiz ve önemsiz görmesidir. Kişinin diğer insanların da haklarına riâyet edip, onları kendinden yüksek mevkide bilmesidir. Serî es-Sakatî, “*Kendimde hiçbir kimsenin üstünde bir fazîlet görmüyorum.*” buyurmuş bunun üzerine Onu dinleyenler şöyle demişler, “*Kendini muhanneslerden¹¹⁰⁷ de üstün görmüyor musun?*” O, “*Hayır, onlardan da üstün görmüyorum.*¹¹⁰⁸” demiştir. Es’ad Efendi’ye göre büyük sûfilerin bu gibi sözleri söylemelerindeki maksat, kendilerinde Allah Teâla’ya layık bir sâlih amel, O’na layık kulluk yapmış olma durumu görmedikleri içindir. Bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

Hakîki bir tevâzu duygusu içinde yaşadıklarından, mübarekler, kendilerini herkesten hor görmüşler. Kimsenin üstünde bir üstünlükleri, fazîletleri olmadığını düşünmüşler. Ama gerçek öyle değil! Çok büyük âlimler, çok kıymetli insanlar ama kendileri, kendilerinde varlık görmüyorlar ve kendilerinde kibir, ucub olmadığından böyle söylüyorlar.¹¹⁰⁹

Hamdûn el-Kassâr kendisine soru soran birisine karşı, soru soruş tarzında büyüklük ve izzeti nefis sezdiğini söyledikten sonra, “*Benim kanaatime göre eğer bir kimse nefsinin Firavun’un nefsinden daha hayırlı sanırsa mütekebbir olduğunu ortaya koymuş olur.*¹¹¹⁰” demiştir. Es’ad Hoca tasavvuf ilminin hal ilmi olduğunu, tevâzunun güzel bir değer olduğunu herkesin bilmesine rağmen bunu gerçekleştirmenin zor olduğunu belirtmiştir. İnsanın kendinin derecesini yüksek zannetmesi, nefsinde bir makamın hâlini görmesi bu duruma engeldir. Bundan kurtulmanın zor olacağını ancak dervişlerin bunu başarması gerektiğini söylemiştir.¹¹¹¹ Ebû Osman el-Hîrî, “*Kimin kendi kadri kendisine yüce görünürse halkın da kadrini mühim bir şey sanır. Kim de kendi nefsinin bakıp da kendisinin hiçliğini sezerse insanların da kendisi gibi olduğunu anlar.*

¹¹⁰⁶ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 3: 385, 386; <http://mecmerkezi.org/WebTV/618/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁰⁷ Es’ad Hoca “*muhannes*” kelimesini şu şekilde açıklamıştır: “*Muhannes, ‘kötü huylu bir kimse’ demek. Araplar eğri büğrü şeylere, lügatten baktığına göre kadın gibi erkeğe, mert değil de nâmert olan kimseye ‘muhannes’ derlermiş. Halk tabiri olarak da birbirlerine kırdıklarında, kavga edecekleri zaman ‘kahpe’ vs. gibi sözler söylerler. Muhannes herhalde öyle bir şey. Anlaşılan makbul olmayan insanlara verilen bir isim.*” Ayrıntılı bilgi için bkz. Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 235; <http://mecmerkezi.org/WebTV/10/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁰⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 49, 50; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 234; <http://mecmerkezi.org/WebTV/10/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁰⁹ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 236; <http://mecmerkezi.org/WebTV/10/Sohbetler.aspx>.

¹¹¹⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 125; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 448;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx>.

¹¹¹¹ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 449; <http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx>.

*Halka değil Hakk'a yönelir.*¹¹¹²” demiştir. Hoca Efendi bu hususta iki durumun öneminden bahsetmiştir. İlki, insan kendi nefsini görmemesi, kendi nefsinin hiçliğini bilmesi, diğeri de başka insanların da hiçliğini anlamasıdır. Çünkü halk da kişinin kendisi gibi insanlardan oluşmuştur. Onlarda Allah yardım ederse bir şeylere nail olur, Allah istemezse hiçbir şeyi elde edemez. Bunu bilen kişi Allah'a iyi kul olmayı ister.¹¹¹³

Bu anlamda düşünüldüğünde tevâzu kendinden daha şerli bir kimse bulunmadığına inanmaktır.¹¹¹⁴ Çünkü bir kimse kendi eksikliklerini ve kusurlarını kesin olarak bilmekle beraber, karşısındaki insanların durumlarını ancak tahmin eder. Kişi bu şekilde kendini yeterli görmeyerek kibirden uzaklaşır.¹¹¹⁵ İnsanlarla doğruluk hususunda çekişmez ve doğru olanı her zaman ve her yerde, kimden olursa olsun kabul eder. Fudayl b. İyâz bu konuda, “*Tevâzu, kimden işitirsen işit hakkı kabul edip ona bağlanmandır.*¹¹¹⁶” buyurmuştur. Es'ad Efendi Müslümanların her zaman mütevâzı olması gerektiğini belirtmiş, kişinin mütevâzı olursa Allah katında derecesinin yükseldiğini, mütekebbir olursa alçaldığını açıklamıştır. Bu sebeple sûfilerin her daim nasıl tevâzu sahibi olunacağını aradıklarını belirtmiştir. İnsanların bağlı olması istenilen mefhum bu söze göre hakkı kabullenmektir. Kimden öğrenildiği fark etmeksizin hakka boyun eğmek, ona teslim olmak ve doğru olanı yapmak gerçek mânâda tevâzuya işarettir.¹¹¹⁷

Tevâzu sahibi olmak, insanın olgunluk göstergesidir. İnsanlara sınırsız bir huzurun kapılarını açan bir anahtardır. Bu sebeple kişi tevâzuya götürecekt davranışları iyi tahlil etmeli ve bilgide değil, amelde tevâzuyu yaşamalıdır. Her şeyden önce yaşamın her anında kişinin kendisini Allah'ın huzurunda, O'nun gözetiminde olduğunu bilmesi tevâzunun ilk aşamasıdır. Bâyezîd-i Bistâmî, “*Bir gün ibadet odamda oturmuştum. Bir ayağımı uzattım. Kulağıma gaipten bir ses geldi, şöyle diyordu, Hükümdarlarla oturan insanların onların meclisinde edebe riâyet ederek oturmaları gerekir.*¹¹¹⁸” diyerek bunu anlatmıştır. Es'ad Hoca'ya göre nasıl ki insanların dünyada kendisinden üstün olanlar

¹¹¹² Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 173; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 399; <http://mecmerkezi.org/WebTV/618/Sohbetler.aspx>.

¹¹¹³ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 3: 399; <http://mecmerkezi.org/WebTV/618/Sohbetler.aspx>.

¹¹¹⁴ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 235.

¹¹¹⁵ Işitan, *Sûfî Psikolojisi ve Sülemi'ye Göre Sûfî Benlik Dönüşümü*, 167.

¹¹¹⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 11, 12; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 44; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

¹¹¹⁷ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 45-47; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

¹¹¹⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 69; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 437; <http://mecmerkezi.org/WebTV/242/Sohbetler.aspx>.

karşısında edeple duruyorsa, makamların karşısında el pençe olunuyorsa, Allah Teâla'ya karşı çok daha fazla edebe riâyet etmesi gerekmektedir. Zira buradaki hükümdardan kasıt hükümdarlar hükümdarı Allah Teâla'dır.¹¹¹⁹ Tevâzu için, selam vermek, selam almak, küçüklere sevgiyle, şefkatle, büyüklere ise saygı ve hürmetle muamale de bulunmak, yapılan iyilikleri yapıldığı esnada unutup, onlardan sıyrılmak tevâzu değerinin diğer belli başlı şartları arasındadır. Aynı zamanda insanın sürekli salih olan kimselerle beraber bulunması, onların hizmetine devam etmesi de tevâzuyu kazandıran bir diğer önemli durumdur. Çünkü insan karşısındakinden feyzlenir. Onların huy ve ahlâkından etkilenir, onu kendine örnek alır ve böylece asla kibre düşmez. Ahmed b. Hadraveyh, “*Kim dervişlere hizmet ederse üç vasıf kendisine ikram olunur: Tevâzu, güzel bir edeb ve gönül cömertliği.*¹¹²⁰” Peygamber Efendimiz (sav)’in de zaman zaman ev halkına ve arkadaşlarına hizmet ettiğini vurgulayan Es’ad Hoca, hizmetin, bütün tasavvuf yollarında Allah’ın rızâsının elde edilmesinde gerekli olan bir davranış olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple insanlara hizmet edenler de aslen büyüklük ve kendini beğenmişlik kalmaz. Çünkü hizmet ehli olmak, tevâzu sahibi olmayı kazandırır. Hoca Efendi’ye göre büyüklerine hürmet ve hizmet eden bir kimse, zamanı geldiğinde aynı hürmete ve hizmete mazhâr olur.¹¹²¹

Tevâzu için diğer bir önemli husus da, kişinin nefsinin iyi tanınmasıdır. Bir kimse nefsinin ayıp ve kusurlarını görüp de Allah’a kulluğunda tevâzu gösterirse, Allah Teâla onun dünya ve ahirette şanını yüceltir.¹¹²² Ebû Hüreyre(ra)’ten gelen ve Ebû Süleymân ed-Dârânî’nin rivâyet ettiği bir hadisi şerifte Resûlullah Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştur: “*Kim Allah rızâsı için tevâzu gösterirse Allah onu yükseltir.*¹¹²³” Sûfimizin naklettiği hadisi açıklayan Es’ad Hoca, tevâzuyu İslâm’ın ve tasavvufun methettiğini, mânevî yolun yolcularının da iktisap etmesi gereken bir huy olduğunu açıklamıştır. Tevâzu gösteren kişiye Allah Teâla sevap, itibar, izzet, nimet verir; böyle kimselere her türlü nimetini lütfeder, her anında onlara yardım eder ve onları maddî, mânevî bakımdan yüceltir.¹¹²⁴ Bu sayede kendini iyi bilen kişi başkalarının övmesinden

¹¹¹⁹ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1: 438; <http://mecmerkezi.org/WebTV/242/Sohbetler.aspx>.

¹¹²⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 105; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 214; <http://mecmerkezi.org/WebTV/681/Sohbetler.aspx>.

¹¹²¹ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 215-217; <http://mecmerkezi.org/WebTV/681/Sohbetler.aspx>.

¹¹²² Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 172.

¹¹²³ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 75, 76; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 6; <http://mecmerkezi.org/WebTV/79/Sohbetler.aspx>.

¹¹²⁴ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 8-10; <http://mecmerkezi.org/WebTV/79/Sohbetler.aspx>.

veya yermesinden etkilenmez.¹¹²⁵ Serî es-Sakatî, “İnsanlara karşı kendisinde olmayan birtakım mânevî vasıflar varmış gibi kendisini edalandırarak süsleyen kimseler Allah Teâla'nın gözünden düşerler.¹¹²⁶” diyerek kibir ve ikiyüzlülük vasıflarının insanı sürüklediği durumu anlatmıştır. Bu durumdan kurtulmanın tek yolu ise Es'ad Hoca'ya göre insanın mütevâzî olmasıdır. O, insanların haddi olmayan konularda, bilgisi olmayan durumlarda sükût etmesini ve ileri geri konuşmamasını, başkalarını aldatmaması gerektiğini açıklamıştır.¹¹²⁷

İnsanın niçin yaratıldığının farkında olması, hayatın sonunda yapılanların bir hesabının olduğunu bilmesi de tevâzu sahibi olmasında etkilidir. Bu şekilde dünya yaşamında insanın değeri, şerefi, haysiyeti güçlenir. Ayrıca tevâzu toplumlarında nefret söylemlerini ve kin beslemeyi önleyicidir. İnsanların birbirleriyle olan kaynaşmasını, muhabbetini artırır ve yaşama huzur katar.¹¹²⁸ Bu ahlâk ile kişinin hem kendisi rahat eder hem de güzel davranışlarıyla başkalarını da rahat ettirir.¹¹²⁹ İnsanların kusurlarını görmeme ve başkalarının elindekilerine ilgi duymama durumuyla tevâzu, sosyal ilişkilere olumlu etkilerde bulunmaktadır.¹¹³⁰ Tevâzuyla aynı zamanda Allah'a yakınlık ve yaratılanlarla bütünlük kurulması sağlanır. Buna rağmen kibirli olanlar kendini yaratılmışlardan ve bütün iyi olan her şeyden uzaklaştırır.¹¹³¹

Kısaca tevâzu, alçak gönüllü olmaktır. Kendini beğenmişlikten ve böbürlenmekten uzak durmak, gurur ve kibirden arınmış bir hayatı benimsemektir. Hakîki mânâda tevâzu mânevî gelişim sürecinde itidâl üzere aşırıya kaçmadan yaşamak, kibir ve zillet arasında orta yolu tutarak alçak gönüllü olmaktır.¹¹³² Aksi takdirde insanlar tevâzu sahibiymiş gibi görünerek böbürlenme ve riyâyâ kapılırlar. Dolayısıyla zillate ve perişanlığa düşerler. Mânevî yolun yolcuları tevâzuyla zengin olmalarına rağmen alçak gönüllü olurlar. Allah, fakirliğine rağmen cömert ve alçak gönüllü olanları çok sever.¹¹³³ Meyveleri olgunlaşmış ağaçların, dallarını yere eğip insanlara ikrâm

¹¹²⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 304.

¹¹²⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfîyye*, 54; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfîyye*, 1: 294; <http://mecmerkezi.org/WebTV/241/Sohbetler.aspx>.

¹¹²⁷ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfîyye*, 1: 294; <http://mecmerkezi.org/WebTV/241/Sohbetler.aspx>.

¹¹²⁸ Çağrı, “Tevazu”, 584.

¹¹²⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 303.

¹¹³⁰ Işıtan, *Sûfî Psikolojisi ve Sülemi'ye Göre Sûfî Benlik Dönüşümü*, 167.

¹¹³¹ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 158.

¹¹³² Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 306.

¹¹³³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 205.

etmesi gibi, tevâzu sahipleri her zaman cömert olup insanlara şefkât ve merhametle davranırlar.

2.4.15. Cömertlik (Cûd, Sehâ ve Îsâr)

İslam ahlâkî literatüründe cûd ve sehâ eş anlamlı kelimeler olup, “*elinde bulunan az şeyin tamamını harcamak*” *bol bol vermek*”, ve “*karşılık beklemeden vermek*” gibi anlamları ifâde etmektedir.¹¹³⁴ Cûd, layık olsun olmasın herkese iyilik yapmayı, sehâ ise layık olana vermeyi, layık olmayana vermemeyi anlatır.¹¹³⁵ *Sâhi* cömertlikte temyiz ve ayırım yapan, *cevâd* ise herhangi bir ayırım yapmayan kişidir. Yaptığı cömertlikte bir sebep ve maksat yoktur.¹¹³⁶ İnsana başkalarının iyilikleri için mal ve para tasadduk etmenin zor gelmemesi durumudur.¹¹³⁷ Bu iki kavramın Türkçe karşılığı olarak “*cömertlik*” kavramı kullanılır. Cömertlik, kulların Allah için gönüllerinden hibe ettikleri şeylerdir.¹¹³⁸ Farsçadaki *cevân*-*merd* kelimesinin Türkçeleştirilmiş halidir. “*Eldeki imkânları meşrû ölçüler içinde, gönüllü olarak ve karşılık beklemeden başkalarının yararına sunma eğilimi*”¹¹³⁹ olarak tanımlanmıştır.

Kuran âyetleri incelendiğinde cömertlikteki kemâl derecesi Allah Teâla’ya mahsûs olduğu görülmektedir. O’nun bir adı da “*Kerîm*”dir.¹¹⁴⁰ O mutlak kerem sahibidir. Çünkü Allah, âlemdeki her bir varlığın neye, ne miktarda ve ne zaman ihtiyacı olduğunu bilir ve en uygun şekilde ikrâm eder. Ayrıca O, hiçbir şeye muhtaç olmadığı için verdiklerinden dolayı da bir karşılık beklemez. Hayatı ve mahlûkâtı yaratarak en büyük cömertlikte bulunmuştur.¹¹⁴¹ İnsanların elindeki imkân ve nimetleri başkalarının yararına harcaması Allah’a olan imanın en belirgin belirtisidir.¹¹⁴² Kişinin Yaratıcısı gibi çıkar ummadan ve herhangi bir beklentisi olmadan, mânevî ilkelere uygun gerçekleştireceği cömertlik ahlâkî ve mânevî bir değer kazanmaktadır.¹¹⁴³ Cömertliğin

¹¹³⁴ İsfahanî, *Müfredât, Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 252; Cürçânî, *Ta’rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 78; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 68.

¹¹³⁵ Mustafa Çağrı, “Cömertlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 72; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 68; Işıtan, *Sûfî Psikolojisi ve Sülemlerine Göre Sûfî Benlik Dönüşümü*, 170.

¹¹³⁶ Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 457.

¹¹³⁷ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 336.

¹¹³⁸ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 121.

¹¹³⁹ Çağrı, “Cömertlik”, 72.

¹¹⁴⁰ İnfitâr, 82/6. “*Ey insan! Yüce rabbin hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?*”.

¹¹⁴¹ Çağrı, “Cömertlik”, 73.

¹¹⁴² Öztürk, *Kur’an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 204.

¹¹⁴³ Işıtan, *Sûfî Psikolojisi ve Sülemlerine Göre Sûfî Benlik Dönüşümü*, 172.

ilâhî bir sıfat ve peygamberlerin de sahip oldukları üstün bir fazîlet olarak kabul görmesi, bu davranışı üstün bir özellik olarak görmemiz için yeterlidir. Bâyezîd-i Bistâmî şöyle demiştir: “*Ârif olana gereken şeylerin en başta geleni Allah’ın kendisini sahip kıldığı her şeyi Allah’a bağışlamasıdır.*”¹¹⁴⁴ Yani Allah’ın ona verdiğini Allah için vermesidir. Es’ad Efendi bu durumu kişinin, yüksek seviyeli sûfînin Allah’ın verdiği bütün gücü, kuvveti, imkânı, ilmi yani her şeyi Allah yoluna sarf etmesi şeklinde izâh etmiştir. “*Kişinin en kıymetli varlığı canıdır.*” diyerek kişinin gerektiğinde canını bile Allah yolunda feda etmesinin gerekliliğini ifâde etmiştir.¹¹⁴⁵

Kuran âyetlerinde¹¹⁴⁶ sehâ, sehâvet ve cûd kelimeleri geçmemekte; yalnız cömertliğe vurgu yapan îsâr, infak, ihsan, ikram, i’tâ, it’âm, ve bezl (harcama) gibi masdarlardan gelen fiiller bulunmaktadır.¹¹⁴⁷ Hadislerde de övülen bu ahlâkî değer Allah’ın sevdiği ve gıpta edilen kişilerin özelliklerinden sayılmıştır. Bununla beraber Peygamber Efendimiz (sav) cömertliğin dünyevî ve uhrevî pek çok hayırlı neticesi olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴⁸ Öncelikle cömert bir kimseyi Allah Teâla sever ve kullarına sevdirebilir. Nihâyetinde cömert kimse cennete yakın, cehennemden de uzak olur. Resulullah Efendimiz (sav), “*Cömert kişi Allah’a, cennete ve insanlara yakın; cehennem ateşinden uzaktır. Cimri ise Allah’tan, cennetten ve insanlardan uzak; cehennem ateşine yakındır. Cömert câhil, ibadet eden cimriden Allah’a daha sevimlidir.*”¹¹⁴⁹ buyurarak cömertliğin önemini açıklamıştır. Bîşr el-Hâfî de konuyla ilgili, “*Aşağı tabakadan ama cömert bir adam; alçak tabiatlı, cimri bir din adamından bana daha sevimlidir.*”¹¹⁵⁰ sözüyle hadisi şerife uygunluğu ortaya koymuştur. Bu sebeple kişi cömertlerle yakınlık kurmalı ve arkadaşlık yapmalıdır. İnsan kötü huylardan zamanla etkileneceği için cimrilerle çok vakit geçirmemelidir. Yine sûfîmiz Bîşr el-Hâfî, “*Ahmak insana bakmak gözün ateşidir, gözü hasta eder. Cimri insana bakmak da gönü*

¹¹⁴⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 70; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 442;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/242/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁴⁵ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 443; <http://mecmerkezi.org/WebTV/242/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁴⁶ Cömertlikle ilgili bazı âyetler için bkz. Bakara, 2/219, 254, 261-264, 265, 267-268, 273; Âl-i İmrân, 3/92, 133-134, 180; Nisâ 4/36-37, 39; Mâide, 5/2, 64; A’râf 7/31; İbrahim, 14/31; İsrâ, 17/26, 29, 100; Furkân 25/67; Sebe, 34/39; Fâtır, 35/29-30; Rahmân, 55/27, 76; Hadîd, 57/7; Haşr, 59/9; Münafikun, 63/10; Tegâbün, 64/16; İnsân, 76/8-10; İnfîtâr, 82/6; Leyl, 92/5, 7, 17, 20; Alak 96/3.

¹¹⁴⁷ Çağrı, “Cömertlik”, 72.

¹¹⁴⁸ Cömertlikle ilgili bazı hadisler için bkz. Buhârî, “İlim”, 15; “Zekât”, 11,21, 28; “Bed’ü’l-vahy”, 5-6; “Rikak”, 11; “Cihâd”, 89; “Menâkıb”, 23; “Savm”, 7, Müslim, “Zekât”, 32, 76-77, 88; “Fezâ’il”, 48, 50, 56, 57; Tirmizî, “Edeb”, 41; “Birr”, 40;

¹¹⁴⁹ Tirmizî, “Birr”, 40.

¹¹⁵⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 44, 45; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 217;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/251/Sohbetler.aspx>.

*kasvetlendirir, karartır.*¹¹⁵¹” demiştir. Es’ad Hoca birçok zaman kendisini dinleyenlere, “*Kişi refikinden azar.*” sözünü hatırlatmış, cimriye bakanın, onlarla arkadaşlık edenin kalbinin kararacağını ve sonunda onlar gibi olup cömertlikten uzaklaşacağını ifade etmiştir.¹¹⁵² Ahmed b. Hadraveyh konuyla ilgili, “*Kim dervişlere hizmet ederse üç vasf kendisine ikram olunur: Tevâzu, güzel bir edeb ve gönül (can) cömertliği.*¹¹⁵³” demiştir. Hoca Efendi’ye göre büyüklerine hürmet eden bir kimse, zamanı gelince o hürmete mazhar olur. İnsanın candan daha kıymetli varlığı yoktur. İnsanlar bu sebeple sevdiklerine “*canım*” diye hitap ederler. Bu sebeple Peygamber Efendimiz (sav)’e “*Canım sana feda olsun!*”, “*Anam babam sana feda olsun yâ Resûlallah!*” denir. Bu seviyeye ulaşabilmek, cömertliğin de en üstünü yaşayabilmek, iyilerle ve cömertlerle birlikte olmakla elde edilir.¹¹⁵⁴

Cömertlik, insanların sahip olmuş olduğu tüm imkânlardan Allah rızâsı için muhtaç olanlara vermesini sağlayan ve böylelikle yardım kültürünü ortaya koyan üstün bir ahlâkî vasıftır. Paylaşma ve başkalarını kendine tercih etme yani îsâr, cömertlik ahlâkıyla pratiğe dönüşmektedir.¹¹⁵⁵ Bu sebeple hakîkî cömertlik, Allah yolunda gurur ve gösterişten uzak, samimi niyetle ve karşısındaki insanları üzmeden yapılan bir davranıştır. Mal ve mülkleri severek, içtenlikle infak edenler sehâvet ve cömertliği huy edinip başkaları tarafından o şekilde tanınmayı isteyenler yanılı içerisindedirler. Cömertlikteki asıl maksat cömert görünmek ve insanlar arasında meşhur olmak değil, insanların başkalarına yardım ederken kendilerini mânevî yoldan alıkoyan illetlerden uzaklaşması ve kişinin nefsiyle alakasını kesmesidir.¹¹⁵⁶ Ebû Hafs en-Nisâbüri konuyla ilgili, “*...Cömert olduğumu iddia edemem. Çünkü bir cömertlik yaptığım zaman nefsimin yaptığı cömertliği görmesinden ve bu cömertliğe teveccüh etmesinden yahut da bir zaman gelip de yaptığı bu cömertliği hatırlamasından emin değilim.*¹¹⁵⁷” demiştir. Cömertlik, Allah korkusuyla ve Allah sevgisiyle kalpten gelerek yapıldığında makbul sayılmıştır. İçerisinde merhameti ve gönül zenginliğini de barındırmaktadır. Bu

¹¹⁵¹ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 43; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 201;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/13/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁵² Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 1: 201, 202; <http://mecmerkezi.org/WebTV/13/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁵³ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 105; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 214;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/681/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁵⁴ Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 219, 220; <http://mecmerkezi.org/WebTV/681/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁵⁵ Iştan, *Süfi Psikolojisi ve Sülemi’ye Göre Süfi Benlik Dönüşümü*, 169.

¹¹⁵⁶ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 421.

¹¹⁵⁷ Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 121, 122; Coşan, *Tabakâtü’s-Süfiyye*, 2: 409;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/710/Sohbetler.aspx>.

sebeplerdir ki sūfileri cömertliğe sevk eden sebep, insanlara karşı son derece acıma ve şefkat duygusunun içlerinde bulunmasıdır.¹¹⁵⁸ Ahlâkî ve insanî güzel olan duygulardan yoksun olarak şan ve şöhret elde etmek, bilinmek ve insanlar tarafından övülmek için yapılan yardımlar cömertlikten sayılmamıştır. Cahiliyye Dönemi'nin de âdetleri arasında olan bu durum İslam'ın cömertliğe yüklediği faziletle bencil ve süflî duyguların tatmîninden çıkartılmıştır. Allah rızâsı ve yaratılmışların sevgisini içine alan bir değer haline gelmiştir.¹¹⁵⁹ Bu yönüyle sūfîler tarafından iki farklı rezîletin, aşırı uç noktanın orta yolu kabul edilmiştir.

Dinimizce yasaklanan, insanı dünya ve ahirette mahveden “*cimrilik*¹¹⁶⁰” ve “*israf*¹¹⁶¹” davranışlarından sıyrılıp, Allah'ın emrini yerine getirip mallarından Allah yolunda “*infak*¹¹⁶²” edenler övülmüş ve kurtuluşa erdikleri müjdelenmiştir. “*Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma, sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!*¹¹⁶³” ve “*Allah'a ve Resulüne iman edin. O'nun size emanet olarak verdiklerinden, başkaları için de harcayın. İçinizden iman edip böyle harcamada bulunanlara büyük mükâfat vardır.*¹¹⁶⁴” âyetleri bu gerçeği ifâde etmektedir. Peygamber Efendimiz (sav) de, “*Üstün el, aşağı elden; veren el, alan elden hayırlıdır.*¹¹⁶⁵” buyurarak cömert kişinin derecesinin üstün olduğunu belirtmiştir. Şakîk el-Belhî bu hadise uygun olarak, “*Senin verdiğin ile sana verileni fark et. Eğer sen sana bir şey vereni daha çok seviyorsan o zaman sen dünyayı seven bir insansın. Ama eğer sen birisine bir şey vermeyi daha çok seviyorsan o zaman sen âhireti seven insansın.*¹¹⁶⁶”

¹¹⁵⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 315.

¹¹⁵⁹ Çağrı, “Cömertlik”, 72.

¹¹⁶⁰ Cimrilik, “*servet edinme tutkusuyula karşılıksız harcama ve hayır yapmaktan kaçınma eğilimi*” olarak tarif edilmiştir. İslâmî literatürde aynı kavramlar “*şuhh*” ve “*buhl*” kelimeleriyle ifade edilir. Şuhh, öncelikle kişiyi mal mülk edinme hırsına sevkeden, harcamalarda bulunmaktan ve yardım etmekten alıkoyan bencil bir duygu, buhl ise bu duygunun etkisiyle iyilik ve cömertlik yapmaktan kaçınmaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Çağrı, “Cimrilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 4-5.

¹¹⁶¹ İsrâf, kişinin kendine ait veya sorumluluğu altındaki mal ve imkânları gereksiz yere harcamasıdır. Bu anlamda özellikle mal veya imkânları meşrû olmayan amaçlar için saçıp savurmayı ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek “İsrâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 1748-180.

¹¹⁶² İnfak, “*Allah'ın hoşnutluğunu kazanma niyetiyle harcamada bulunmadır.*” Muhtaç olanlara kişinin kendi malından yardımda bulunmasıdır. İnfak kavramı genel anlamda karşılıksız yardımlar için kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Çağrı, “İnfak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 289-290.

¹¹⁶³ İsrâ, 17/29.

¹¹⁶⁴ Hadîd, 57/7. Benzer mânâda âyetler için bkz. Bakara, 2/261, 262; Sebe, 34/39; Fatır, 35/29-30; Tegâbün, 64/16.

¹¹⁶⁵ Buhârî, “Rikak”, 11; Müslim, “Zekât”, 32.

¹¹⁶⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 64; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 400; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1351/Sohbetler.aspx>.

demmiştir. Es'ad Hoca gönülden gelerek hayır hasenât yapan, zekât, sadaka veren, cömert olan, hayır yolunda hizmet edip koşturan kişilerin âhiret ehli olduklarını ve bu kişilerin “veren el” durumunda bulduklarını ifâde etmiştir.¹¹⁶⁷

Gazâlî'ye göre Allah, ihtiyaçların karşılanması adına insanlara mal ve mülk vermiştir. Bu yüzden ihtiyaçların karşılanması yerine malın biriktirilmesi cimriliştir. Harcanmaması gereken yerde harcamak ise savurganlıktır. Bu ikisinin arasındaki itidal sehâ ve cüddur.¹¹⁶⁸ Sehâvet huyunu karakterinde barındıran kişiler Allah'a yakındırlar. Çünkü cömertlik insanın fitratına bağlı olan bir sıfattır. Cimrilik ise nefsin isteği olan bir özelliktir. Toprakta yaratılan insanın, toprağın kendisinde bulunanı tutma ve sıkma özelliğinden dolayı nefsinde cimrilik huyunun bulunması yaratılışındandır.¹¹⁶⁹ En büyük cimrilik ise, kişinin kendini Allah yolundan mahrum bırakmasıdır. Bu sebeptendir ki nefsin isteğinden kaçınıp cömert olanlar çok büyük mükâfata layık görülmüşlerdir. İbrahim b. Edhem'e sûfilerce yapılan bir nasihatte, “Sakin cimri olma!” denilmiş, cimrilikten kastın ne olduğu sorulduğunda, “Ehl-i dünyânın nazarında cimrilik adamın malını vermekte cimrilik etmesidir. Ama ahiret ehli nazarındaki cimrilik insanın nefsinin Allah yoluna vermekte cimrilik etmesidir.”¹¹⁷⁰ demişlerdir. Es'ad Efendi bu durumu, insanın Allah'a ibadet etmekten tembelleşmesi o kimsenin cimrileşmesi anlamına geldiğini söyleyerek açıklamıştır. Aynı bu durum gibi kişinin dünya yaşamında nefsinin Allah yoluna vermekten kaçınması da cimrilik haline büründüğünü gösterir. Yani insanın dini için canını verecek halde olması cömertliktir. İnsan canını verecek bir cömertlik gösterdiği zaman kendisine ilim, takvâ ve hidâyet gibi daha birçok güzel hasletler verilir.¹¹⁷¹ Ebû Hafs en-Nîsâbûrî'ye “Cimrilik nasıl bir şeydir?” diye sorulduğunda, “Kendisinin ihtiyacı var diye kardeşinin ihtiyacını görmeyi terk etmektir.”¹¹⁷² demiştir. Hoca Efendi îsârî, Peygamber Efendimiz (sav)'in ve sahabe-i kirâmın ahlâkı olarak zikretmektedir. Mutasavvıflar sahabe ahlâkıyla, peygamber ahlâkıyla, Kur'ân ahlâkıyla ahlâklanan insanlardır. Bu sebeple îsârî terk edenleri cimri olarak kabul etmişlerdir.¹¹⁷³

¹¹⁶⁷ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 401; <http://mecmerkezi.org/WebTV/1351/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁶⁸ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 3: 334.

¹¹⁶⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 322.

¹¹⁷⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 33; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 164;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/238/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁷¹ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 166; <http://mecmerkezi.org/WebTV/238/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁷² Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 120; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 374;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/682/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁷³ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 375; <http://mecmerkezi.org/WebTV/682/Sohbetler.aspx>.

Sûfilere göre cömertliğin en üst derecesi “îsâr” kavramıyla ifade edilmektedir.¹¹⁷⁴ Sözlükte “üstün tutma”, “tercih etme” ve “önceleme” anlamlarında olan îsâr, terim olarak, “Bir kimsenin, başkasına fayda sağlama ve zararı ondan savmada, onu kendisine tercih etmesidir, ona öncelik vermesidir.” Bu durum İslam anlayışındaki kardeşlik bilincinin son derecedir.¹¹⁷⁵ Kişinin zararına veya faydasına olacak tüm işlerde başkalarının iyiliğini kendi önünde tutmasıdır. Türkçe de tam karşılığı diğergamlık kelimesiyle ifade edilir.¹¹⁷⁶ Bu anlamda kişinin ihtiyaç içinde bulursa bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanmasına îsâr denir.¹¹⁷⁷

Ebû Hafs en-Nîsâbûrî, “*Îsâr, âhiret konularında da dünya konularında da ihvânın arzularını senin arzunun önüne almandır.*”¹¹⁷⁸ diyerek tanımlama yapmıştır. Es’ad Hoca’ya göre tasavvufta îsâr önemlidir. Çünkü bu değer, yüksek şahsiyetlerin huyudur ve dervişlerin bu huya sahip olması gerekmektedir. Bir derviş îsâr zihniyetine sahip değilse olgun derviş olamaz. Bir kişi kardeşlerini hem âhiret ve sevap konularında hem de dünya ve maddiyat konularında kendisinden öne geçirmelidir. Bu düşüncede olmalıdır.¹¹⁷⁹

Mutasavvıflar îsâr kavramını ensârın muhacirlere yapmış olduğu güzel davranış biçimini örnek göstererek ele almaktadırlar.¹¹⁸⁰ Diğer yaratılanlar için özveride bulunmak, mânevî yollarındaki arkadaşlarının rahatı için zorlukları göğüslemek îsâr ile ifade edilmektedir.¹¹⁸¹ Hatta sûfilerce îsâr konusunda da sevabı ve bereketi başkalarına ait olsun düşüncesiyle karşımızdakileri kendine tercih etmek, diğergamlığın ilk olarak karşıdan gelmesini beklemek îsârın tercihi olarak ele alınmıştır.¹¹⁸² Bu irade ve ahlâk

¹¹⁷⁴ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 336.

¹¹⁷⁵ İsfahânî, *Müfredât, Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 65; Cürcânî, *Ta’rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 46.

¹¹⁷⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 178.

¹¹⁷⁷ Mustafa Çağrıncı, “İsâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 490.

¹¹⁷⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 122; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 419; <http://mecmerkezi.org/WebTV/710/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁷⁹ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 420, 421; <http://mecmerkezi.org/WebTV/710/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁸⁰ Sûfiler konuyu Haşr, 59/9 âyeti ile ilişkilendirerek ele almışlardır. “Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır.” Bkz. Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 335; Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 315-318; Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, 3: 331; Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 301.

¹¹⁸¹ Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 302.

¹¹⁸² Kelâbâzî, *et-Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 134.

anlayışında olanlar cömertliği en üst seviyede yaşayabilirler. Yaratılış özelliklerinde ve tabiatında var olan bu güzel ahlâkı nefsinin temizliğiyle birleştiren kişiler îsârın hikmetine erişebilirler.¹¹⁸³ Bu mertebeyi yakalayanlar cennet nimetlerinde ve mükâfatında dahi yaratılanları kendine tercih ederek ilahi cilveye ve teveccühe kavuşmuşlardır.¹¹⁸⁴

Diğergâmlık, cömertlik ve samimiyet kâmil mânâsıyla rûhî olgunlaşmanın bir neticesidir. İç huzuru bozan cimrilik, iç dağınıklığa sebep olan savurganlık ve israf gibi kötü huylardan uzaklaşmak ancak cömertlik ve diğergâmlığın feyziyle mümkündür. İnsanlar arasındaki bütün anlaşmazlıklar mala olan aşırı bağlılık ve sevgiden, dolayısıyla cimrilikten kaynaklanmaktadır. Ebû Osman el-Hîrî bu konuda, “*İnsanlar arasındaki düşmanlık üç şeyden kaynaklanır. Mala tamahtan, ikramlara tamahtan ve insanların itibarına tamahtan.*”¹¹⁸⁵ demiştir. Es’ad Efendi insanın tamahtan kurtulması için gönlünün cömert, kalbinin kanaatkâr ve tok olması gerektiğinden bahsetmiştir. Kişi ancak bu şekilde hiçbir şeye tamah etmez. Bu şekilde diğer insanlarla arası iyi olur.¹¹⁸⁶ Tamah duygusundan kurtulup elde olanı, ihtiyacı olan başkalarına verebilmek ve elde olmayana dahi şükredebilmek gerçek anlamda îsârdır.¹¹⁸⁷ Sûfilerce cömertlik, elde olanın olmayana vermesi değil, elde olmayanın olana vermesidir.¹¹⁸⁸ Yoksulun el açıp istememesi, verileni de kabul etmemesi îsâr kabul edilmiştir.¹¹⁸⁹ Ma’rûf el-Kerhî, “*Cömertlik, insanın başı dara geldiği, sıkıştığı zaman kendisinin muhtaç olduğu şeyi vermektir.*”¹¹⁹⁰ diyerek kendi muhtaç iken başkasını düşünebilen kişileri cömert kabul etmiştir. Es’ad Hoca, bollukta insanlara bir şeyler vermenin kolay olduğunu, kişinin kendisinin ihtiyacı varken vermenin ise gerçek cömertlik olduğunu söylemiştir.¹¹⁹¹

Cömertliğin derecesi kişilerdeki kemâl derecesine bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında cûd, sehâ ve îsârın yakın anlamlar ifâde ettiği ve cömertliğin derecelerini

¹¹⁸³ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 321.

¹¹⁸⁴ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 305, 306.

¹¹⁸⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 172; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 3: 375; <http://mecmerkezi.org/WebTV/626/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁸⁶ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 3: 376; <http://mecmerkezi.org/WebTV/626/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁸⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 315.

¹¹⁸⁸ Serrâc, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, 203.

¹¹⁸⁹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 342.

¹¹⁹⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 88; Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 79; <http://mecmerkezi.org/WebTV/243/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁹¹ Coşan, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 2: 80; <http://mecmerkezi.org/WebTV/243/Sohbetler.aspx>. Es’ad Coşan konuyu İnsân, 76/8-9. âyetlerini okuyarak açıklamıştır. “*Onlar, kendileri sevip istedikleri halde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler. (Ve şöyle derler:) "Biz sizi Allah rızâsı için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz."*”

ifâde etmekte olduğu görülür. Örneğin ihtiyaç duyulmayan bir şeyin başkasına verilmesi îsâr değil, sehâdır. Sehâ, kişinin elindekilerinin çoğunluğunu kendisine ayırarak az bir kısmını başkalarına vermesini ifâde eder. Elindekilerin az bir kısmını kendisi alarak, çoğunu başkalarına sarf etmek ise cûddur.¹¹⁹² Bu anlamda cûd, sehâdan daha üst mertebede kabul edilmektedir. Çünkü cûd aynı zamanda Allah'ın bir sıfatıdır.¹¹⁹³ Îsâr ise kendisini tamamen mahrum bırakarak, herkesin hakkını kendi hakkının üstünde tutmak ve ihtiyaç sahipleri hususunda hiç kimse arasında ayırım yapmamaktır. Gerçek anlamda ise, her şeyin Allah Teâla'ya ait olduğunu bilen ve elindekileri başkalarına ulaştırmada kendisini emanetçi bilen kişilerin özelliğidir.¹¹⁹⁴

Cömert olmak, sadece ölçülü olmak ve başkalarına yardım etmekle elde edilebilen bir davranış değildir. Kişinin tüm yardımları her zaman, içten ve isteyerek yapması gerekmektedir. Ara sıra, isteksiz veya zorlama sonucu yapılan iyilikler cömertlik kapsamında kabul edilmez. Kişinin gönülden gelerek, verdiği şeylerin azalacağını düşünmeden vermesi cömertlikte aranan ilk şarttır. Veren kişi verilen şeyin miktarına bakmadan vermelidir. Çünkü miktarda dünyalık hesap vardır. Cömertlikte asıl hedeflenen, verebilme gücüne ulaşmaktır.¹¹⁹⁵ Ayrıca cömertlik insanın aklına ve kalbine ilk defa yapma fikri ve isteği düştüğünde hemen yerine getirilmelidir. Çünkü bu konuda ilk duygu ve düşünce Allah Teâla'dan gelmektedir. Daha sonraki düşüncelere artık nefis bulaşmıştır. Saf ve temiz duygular yerini nefsi duygulara bırakmıştır.¹¹⁹⁶ Cömert kişinin tüm kazancı ve malı bereketlidir. Zira kişinin cömertliği nispetinde malı artar. Tüm ahlâkî değerlerde olduğu gibi cömertlikte de davranış sonrası mükâfat, övgü ve teşekkür gibi veya karşılığını hizmet olarak geri almak gibi herhangi bir maddî, mânevî karşılık beklememek gerekmektedir. Zaten iyiliklerinin ve cömertliklerinin karşılığını Allah Teâla fazlasıyla o kimselere verecektir. Cüneyd-i Bağdâdî şöyle demiştir: “*Kim Allahu Teâlâ'nın evliyâsından bir velî kuluna nazar eder, hüsnü kabul gösterir ve ikram ederse şahitlerin başları üzerinde Allah da onlara âhirette ikram eder.*¹¹⁹⁷” Es'ad Hoca insanların birbirini Allah için sevmeleri gerektiğini belirtmiştir. Ona göre birbirimizi

¹¹⁹² Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 336; Çağrı, “Cömertlik”, 73.

¹¹⁹³ Işitan, *Sûfî Psikolojisi ve Sülemlerine Göre Sûfî Benlik Dönüşümü*, 170.

¹¹⁹⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, 318; Çağrı, “Cömertlik”, 73.

¹¹⁹⁵ Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 205.

¹¹⁹⁶ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 458; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 337.

¹¹⁹⁷ Sülemlerî, *Tabakâtü's-Süfîyye*, 162; Coşan, *Tabakâtü's-Süfîyye*, 3: 292;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/774/Sohbetler.aspx>.

severek kusurları düzeltmeliyiz. Ancak bu şekilde Allah'ın ikramına kavuşuruz.¹¹⁹⁸ Sûfiler, karşısındaki insanların izzeti nefislerini rencide etmemek ve onları kırmamak için yardım ederken çok hassas davranmışlar, verdiklerini asla dillendirmemişler ve karzı hasen metodunu uygulayarak, önce borç verip gibi yapıp sonra onu ihtiyacı olana helal etmişlerdir.¹¹⁹⁹ Hamdûn el-Kassâr şöyle demiştir. “*Mânevî derecelerinde güzel hâle ulaşan onu lafa dökmez.*¹²⁰⁰” Es’ad Hoca, eğer bir kimse şöhret için, övgü için başkalarına malından tasaddukta bulunuyorsa ve iyiliklerini dillendiriyorsa iyiliklerin karşılığı o kimseden geri alınır şeklinde konuyu açıklamıştır.¹²⁰¹ Ebû Hafs en-Nîsâbûrî de, “*Bağışı zikreden veya kalbiyle ona nazar eden kimse cömertlik sıfatına asla layık değildir.*¹²⁰²” sözüyle bu gerçeği ifâde etmiştir. Es’ad Efendi burada bir kişinin yaptığı bir iyiliği hemen anında unutmaması gerektiğini vurgulamıştır. Gönlünde ona yer vermemesi ve ondan bir şey ummaması gerçek cömertliğin özelliğidir.¹²⁰³

Burada önemle üzerinde durulması gereken hususlardan bir tanesi de yardım edilecek olan malın onu verecekler tarafından değersiz kabul edilmemesi, veren ve alan kişiler nezdinde de bir kıymetinin olması gerekmektedir.¹²⁰⁴ Ebû Süleymân ed-Dârânî “*Cömertliğin en hayırlısı, ihtiyacı karşılayan cinsten olanıdır.*¹²⁰⁵” diyerek bu konuya dikkat çekmiştir. Es’ad Hoca, bir kimse eğer başka bir insana cömertlikte ve ikramda bulunacaksa, karşısındakinin ihtiyacı olan her neyse onun iyi bilinmesi ve onun verilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. “*Halıcıya seccade hediye etmek, karpuzcuya karpuz vermek, tereciye tere satmak tatlı bir şey değil. Onun ihtiyacı olan şeyi bulup onu verirsen, ‘Hah! Hay Allah razı olsun!’ diye, o zaman gerçekten duayı alırsın.*¹²⁰⁶” sözleriyle bu durumu açıklamıştır. Kişinin elindeki değeri bilinirken ve onu

¹¹⁹⁸ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3: 294, 295; <http://mecmerkezi.org/WebTV/774/Sohbetler.aspx>.

¹¹⁹⁹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, 336.

¹²⁰⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 127; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 459;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx>.

¹²⁰¹ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 460, 461; <http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx>.

¹²⁰² Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 120; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 369;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/682/Sohbetler.aspx>.

¹²⁰³ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 370, 371; <http://mecmerkezi.org/WebTV/682/Sohbetler.aspx>. Es’ad Coşan konuyu Bakara, 2/264 âyeti ile açıklamıştır. “*Ey iman edenler! Allah’a ve âhiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa gidermeyin. O kimsenin misali, üzerinde toprak bulunan düzgün ve yalçın bir kayadır; kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış, onu çıplak halde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah, inkârcı topluluğa hidayet vermez.*”

¹²⁰⁴ Cömertlik bahsiyle ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar için bkz. Öztürk, *Kur’an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 207-210.

¹²⁰⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 77; Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 23;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/492/Sohbetler.aspx>.

¹²⁰⁶ Coşan, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 2: 24; <http://mecmerkezi.org/WebTV/492/Sohbetler.aspx>.

kaybetmekten korkuyorken ihtiyaç duyana verilmesi makbul olmuştur. Çünkü kıymeti olmayan bir şeyin fayda sağlaması mümkün değildir. Bu konuda Hz. Peygamber (sav)’e hangi sadakanın daha değerli olduğu sorulduğunda, “*Yaşama sevincin yerinde ve mala düşkün olduğun, zenginliği arzulamakta ve fakirlikten korkmakta bulunduğun zamanda verdiğin sadakadır*¹²⁰⁷” diye buyurmuştur.

Cömertlik ve îsâr kavramı genellikle maddî anlamdaki yardımlar için kullanılmaktadır. Ancak sadece maddî anlamda değil, mânevî olarak bedenen yapılan, hatta canın ortaya konmasıyla yapılan cömertlik çeşitleri de sûfiler açısından daha faziletli görülmüş ve övülmüştür. İslam ordusunun dağıldığı bir sırada müminlerin Uhut’da Peygamber Efendimiz (sav)’i kendi hayatlarını ortaya koyarak korumaları, bu durumun verilebilecek en güzel örneğidir.¹²⁰⁸ Mânevî yolda bu yolun gerçek erleri olan kişiler canlarını ve hayatlarını feda etmişlerdir. Canını feda eden kişi için artık dünyalığın hiçbir değeri kalmamıştır.¹²⁰⁹ Fudayl b. İyâz, “*Bizim nazarımızda, maksuduna erişen çok oruç tutarak veya çok namaz kılarak ulaşılmış değildir. O bu makamı canının cömertliği, göğüs selameti ve ümmete nasihat duygusuyla kazanmıştır.*¹²¹⁰” sözüyle “*nefislerin cömertliği*” kavramından bahsetmiştir. Es’ad Efendi cömertliği insanın içinde olan bir duygu olarak açıklar. Bu duygu, canın derinliğinden gelir ve insan ona göre başka kardeşlerine, kendisinin malı mülkü olan bir şeyi verir. Cömertliği, mal, ten ve can cömertliği şeklinde üç başlıkta ele alır. Mal cömertliği mal, mülk ve para cinsinden verilen hayrı anlatmaktadır. Ten cömertliği, vücut cömertliği demektir. Yani kişinin hizmet ehli olmasını ifâde etmektedir. Diğer insanlar için hizmete koşturması demektir. Son olarak can cömertliği de kişinin Allah yolunda canını vermesi anlamındadır. Bir insanın en kıymetli varlığı canı olduğundan, en yüksek cömertlik de bu olmaktadır. Es’ad Hoca’ya göre insan içinden gelerek saf ve samimi bir şekilde cömert olmalıdır. Allah yolunda, O’nun için, canımızı verebilecek kadar cömert olmamız gerekmektedir. Yerine göre mal, yerine göre ten, yerine göre can cömertliği, hepsi müminin her zaman vasfı olmalıdır.¹²¹¹

¹²⁰⁷ Buhârî, “Zekât”, 11.

¹²⁰⁸ Çağrı, “İsâr”, 491.

¹²⁰⁹ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 306, 307.

¹²¹⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 10; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 30;

<http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>.

¹²¹¹ Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 33-35; <http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx>. Ayrıca cömertlikle ilgili Es’ad Coşan’ın farklı zamanlarda ve sohbetlerde yapmış olduğu aynı tasnif için bkz. Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 1: 217, 218; <http://mecmerkezi.org/WebTV/251/Sohbetler.aspx>; Coşan,

Kısaca, vermek fakat almamak olarak değerlendirilen, gösteriştten uzak, yalnız Allah rızâsı için yapılan, başkalarına fayda ve yarar sağlayan, verildiğinde az görülen her türlü yardım ve tasadduk cömertlik bağlamında kabul edilmektedir.¹²¹² Dikkat edilmesi gereken hususlarda titizlikle gayret sarf ederek, gerçek ihtiyaç sahipleri tespit edilmeli ve insanların onurunu zedeleyici her türlü tutum ve davranıştan kaçınmaya özen gösterilmelidir. Ancak bu şekilde insanlar cimrilik ve israf gibi insanları etkileyen ahlâkî bunalım ve sıkıntılardan kurtularak mânevî gelişimde yol almış olurlar. Bu sebeple tasavvufun kullandığı eğitici ve bir o kadar da erdirici yollardan biri de cömertlik olmuştur.

Tabakâtü's-Süfiyye, 2: 154; <http://mecmerkezi.org/WebTV/661/Sohbetler.aspx>; Coşan, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 2: 219, 220; <http://mecmerkezi.org/WebTV/681/Sohbetler.aspx>.

¹²¹² Işıtan, *Süfi Psikolojisi ve Sülemi'ye Göre Süfi Benlik Dönüşümü*, 171.

SONUÇ

İslam'ı anlama ve yaşama biçimi açısından, kendine has özel yöntemler belirlemiş tasavvuf ekollerinin gâyesi, nefsi terbiye ederek insanda ahlâkî olgunluk kazanmak, fazîletli ve erdemli davranışlara ulaşılmasını temin etmektir. Dolayısıyla ahlâk, her zaman tasavvufla doğrudan ilişkili bir disiplin olmuştur çünkü nefis, terbiye ve tezkiye edilmeden ahlâkî davranma imkânı bulamaz. Ahlâk, Allah Teâlâ'nın insanogluna bahşettiği, onu diğer mahlûkattan ayıran en önemli vasıftır. Bu nedenle ahlâkî vasfını kaybeden insan, aslında insanlık vasıflarına da veda etmiş demektir. Bu sebeptendir ki Allah'ın yolunda olmak ve bu kaynaktan beslenmek önemlidir.

En mühim insanlık vasfımız olan ahlâkımızı tekâmül ettirerek zaafa uğramamak için azamî gayret göstermek gerekmektedir. Bunun yolu ise mânevî terbiye ve eğitimden geçerek ahlâkî olgunluğa erişmektir. Sûfilerin ortaya koydukları mânevî eğitimin de ahlâkî olgunluk bakımından önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ahlâkî olgunluk duygu, düşünce, tutum ve davranış bakımından yetkin ve zirvede olma durumudur. Bu yönüyle ahlâkî olgunluk her şeyin en güzelini ifâde etmektedir. Sûfi ahlâk, yani sûfi yaşam tarzı, mânevî yolu seçmiş olan insanların yapmış olduğu her şeyin en güzelini yapmayı ve bunları yaparken de dengeli bir yol izlemeyi ön şart olarak koymuştur. Modern yaşamda bile insanların, *“Ne yapıyorsan, yaptığının en güzelini yapmalısın.”* sözleri bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır.

Diyebiliriz ki sûfi ahlâk ve sûfilerin uygulamaya koydukları ahlâkî değerler her zaman ve her yerde geçerliliğini devam ettirmektedir. Çünkü sûfi yaşam tarzı insanın benlik bütünlüğünü ve olgunluğunu hedef almaktadır. Benliğin ahlâkî olgunluğa erişmesi ve mânevî gelişimine katkı sağlaması sebebiyle sûfilerin tutum ve davranışları, eğitimleri, yaşam tarzları bu konuda örnek teşkil etmiştir. Bu durum sûfi ahlâk ve sûfi değerleri incelemeye zemin hazırlamıştır. Mânevî yolda olan kişilerin davranışlarında kendi istediği gibi değil, Yaratıcısının arzu ettiği gibi hareket etmesi bu değer yargılarının gereğince öğrenilmesi ve pratik boyutta gerçekleştirilmesiyle elde edilir. Bu durumdaki bir kişi kulluğunun birtakım özelliklerini davranışlarına yansıtır. Hiçbir dünyalık kaygı ve sevgi onu Allah Teâlâ'nın yolundan alıkoyamaz. Bireyler sûfi ahlâk anlayışıyla öncelikle hatalarından dönerek Allah'tan gereğince ve sevgiyle korkup kötü iş ve davranışlardan sakınırlar, şüpheli işlere asla yanaşmazlar. Dünyevî nimetlere sahip olursa bile, onunla ilgi ve alaka kurmayarak, onlara cephe almak suretiyle mânevî

anlamda diriliş başlatırlar. Dünyaya tavır alan ve ondan yüz çeviren kişiler bu şekilde mânevî özgürlüğü elde ederler. Allah'tan gelen her şeyi, ondan gelmiş olması münasebetiyle, hoşnutlukla karşılarlar. Kalplerindeki sükûnet ve dayanma gücünü harekete geçirerek sızlanmayı terk ederler. Yaptıkları işlerin sonuçlarının hayırlı olmasını Allah'tan bekleyerek güvenli ve huzurlu olurlar. Bu sayede Allah Teâlâ'nın kendisi hakkındaki tasarrufundan hoşnut ve râzı olurlar. Sûfilerin davranışları bu sayede iyi, güzel ve yararlı hale gelir. Böylece istenilen sûfi ahlâk elde edilmiş olur.

Bu sürecin sonucunda artık kişide yerleşmiş değerler kendiliğinden, hiçbir zorlama olmadan ortaya çıkar. Kişi doğruluktan asla ayrılmaz. Ruh ve beden artık ortak hareket eder. İnsanın özü, sözü ve davranışları birbirine uyumlu hale gelir. İç güzelliği dış sûretine yansır. Bu durumdaki kişide güven hissi kuvvetlenir. Güven veren ve güvende olan bir yaşam sürmeye başlar ve yaşamına bu şekilde devam eder. Peygamber Efendimiz (sav)'in "*el-Emîn*" olarak bilinmesini hayatının ana yoluna koyar. Kişide samimiyet ve içtenlik, güven için önem arz eden bir durum haline gelir. Davranışlar içtenlikle yapılır ki bu, en çok Yaratana memnun kılar. İnsanlar artık sadece Allah'ı düşünerek söz söyler ve davranır hale gelirler. Mutlak olan ilahî muhabbete erişmeye çalışırlar. Bunun yanı sıra kişilerin kalbindeki sevgiyle arkadaşlık ve dostluk bağları kuvvetlenerek toplumda kardeşlik bilinci meydana gelir ve böylelikle huzurun temelleri atılmış olur. Bu şekilde insanlar yaratılmış olan her şeye alçak gönüllülükle yaklaşarak asla büyüklük davranışında bulunmazlar. Ellerinden geldiğince cömertçe yaşayıp ikram ehli olurlar. Bu şekilde saymış olduğumuz sûfi değer yargıları sergilendiğinde artık kişi hem kendi psikolojik ve ruhsal yapısını düzeltilmiş hem de toplumsal anlamda huzuru yakalamış olur. Birey bu özelliklerle mânevî adımlar atar, kişiliğini geliştirir, istediği ve aynı zamanda bu yolda gayret sarf ettiği dünya ve ahiret mutluluğunu elde eder.

Modern insanın ahlâkî değer yargılarına bakış açısı da büyük bir öneme sahiptir. Tamamen kişiyi alt benliğin/nefsin isteklerine hapseden, heva ve heveslerin esiri haline getiren dünya yaşamı ancak tutum ve davranışların mânevî bir içerik kazanmasıyla huzur bulunan bir yer haline dönüşebilir. Bu açıdan bakıldığında mutasavvıflar mânevî yaşamları yönüyle gönül zengini olmuşlar ve sözleriyle cömertliklerini ortaya koymuşlardır. Tasavvuf, bir yönden bakıldığında ahlâkî bir eğitim olduğu için ahlâkî kavramlar ve sûfi değerler de öne çıkmıştır. Seyr u sülûkun, bu mânevî yolda kazanılan mânevî makamların ve tecrübe edilen ahlâkî değer yargılarının insanların eğitimi için, hatta sosyal yaşamda insanların bütün faaliyetleri için gerekli oluşu, tasavvuf yolunun

aslında insanların zihnindeki yanlış yorumlamalardan farklı olduğunu göstermektedir. Tasavvufun bu yönü insanlar tarafından güzelce anlaşılması olsa sûfi yaşam tarzı günümüzdeki olumsuz ve ön yargı taşıyan ifâdelere maruz kalmayacaktır.

Günümüz insanının, geçmiş sûfilerin yaşamlarından dersler çıkarması ve tecrübelerinden faydalanması sosyal anlamda daha mutlu, başarılı ve hedeflenen olgunluğa erişmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu sebeptendir ki ilmî bir meclis olması yanı sıra mânevî gelişime katkı sağlayacak bir atmosferde yapılan tasavvuf sohbetleri araştırmamızın konusu olmuştur. Diğer önemli hususlardan biri de Es'ad Coşan'ın tasavvufi yaşamı bütün sohbetlerinde dile getirmiş olmasıdır. Ayrıca sûfilerin hayat hikâyelerini ve tecrübelerini kendi yorumlarıyla birlikte içinde yaşadığı hayatla ilişkilendirerek sûfi yaşamın gerekliliğine vurgu yapmıştır. İnsanların maddî yaşamdan, zevklerden, heveslerden ziyâde mânevî olarak kendini bulmasını öğütlemiştir. Bu sebeple sûfilerin yaşamlarına ve sözlerine önem vermiş ve onlardan öğüt almamızı istemiştir.

İşte bu konuda klasik dönem tasavvuf anlayışıyla, modern dönemin ilim ve irfan önderlerinden Es'ad Coşan'ın günümüz şartlarında yaptığı irşât faaliyetlerini bir araya getirip düzenlemeye gayret gösterdik. Bu gayretimiz günümüz eğitim faaliyetlerine bir nebze katkı sağlamak içindir. Çünkü günümüz modern eğitimi insanların ruhi/mânevî gelişimini çok fazla dikkate almamaktadır. Her ne kadar günümüz eğitim sisteminin içeriği bilgi, beceri ve meslek kazandırma işlevi görse de eğitimde asıl gâye istenilen ve hedeflenen tutum ve davranışları elde etmektir. Bu gâye de kişinin kendisini tanıyarak basit ve süflî arzularından kurtulması, ulvî ve insanî prensipleri kazanmasıdır. Bu sebeple okullarda ahlâk dersinin ya da derslerin içerisinde ahlâkî değerlerin öğretilmesi yanı sıra geçmiş peygamberlerin, ümmetlerin ve mutasavvıfların sözlerinden, tutum ve davranışlarından kendi adımıza pay çıkartılabilmesinin öğretilmesi insanların mânevî boşluğunun dönüşümü ve gelişimi açısından yarar sağlayacaktır.

Günümüz din eğitiminin karşılaştığı en büyük sorunlarından bir tanesi, ilmin amelde yaşanmaması, öğrenilenlerin pratikte uygulanmamasıdır. Bu sebeple değerlerin farkında olan fakat bunları yaşamına yansıtamayan ve bundan dolayı ruhsal anlamda huzura kavuşamayan insanların sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu durumun önüne geçmek adına sûfi yaşamın dinî uygulamaya yönelik katkısı bilinmektedir. İlmî çalışmaların bu konuda kişileri bilgilendirme özelliğinin yanı sıra amelî anlamda pratik

bilgileri sağlayan yönü de bulunmaktadır. İşte bundan dolayı bu tür çalışmaların yapılması gerekliliğine olan inancımız her zaman devam edecektir. Bu çalışmamız bu inancımız gereği ortaya çıkmış mütevâzı bir gayret olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Mehmet. “Mahmut Esat Coşan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek-1: 269-270. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Algül, Hüseyin. “Emîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 111. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Algül, Hüseyin. “Muâhât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 308-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Arık, Selim. “Nasuh Tövbesi”. *Diyanet Aylık Dergi*, 225 (2009): 23-26.
- Aslan, Ömer. *Yeni Tür Bir Darbe Olarak 28 Şubat. Aktörleri, Dış Boyutları ve Sonuçları*. İstanbul: Al Sharq Forum Raporu, 2018.
- Ateş, Süleyman. “İhlâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Atılğan, Yusuf Kenan. “İslam Düşüncesinde İlmin Kaynağı, İmkânı ve Sınırları”. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2 (2013): 191-214.
- Aydın, Mehmet. “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 10-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Aydın, Mehmet. *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı. *Din ve Hayat*. trc. Abdullah Özbek. İstanbul: Esra Yayınları, 1996.
- Başaran, Selman. *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1994.
- Bayraktar, Güllü Manolya. *Öğrencilerin Ahlâki Olgunluk Düzeyleri ve Dikab Dersine Yönelik Tutumları (Rize İli Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2019.
- Beki, Niyazi. “Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1996): 129-143.
- Bulut, Halil İbrahim. “Rızâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 55-56. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

- Bulut, Mehmet. "İsmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bulut, Mehmet. "Sosyolojik Açıdan Ahlâk ve Ahlâk Eğitimi". *Diyanet İlmi Dergi*, 32 (1996): 97-105.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2005.
- Ceyhan, Semih. "Pedersen, Johannes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 219. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ceyhan, Semih. "Yakaza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 270-271. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ceyhan, Semih. "Zühd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 530-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Coşan, M. Es'ad. *Ahlâk*, haz. Necdet Yılmaz. Baskıya hazır PDF nüshası. 2020.
- Coşan, Mahmud Es'ad. *Başarının Prensipleri*. İstanbul: Seha Nesriyat, 1995.
- Coşan, Mahmud Es'ad. *Başmakaleler-2*. İstanbul: Server İletişim Yayınları, 2014.
- Coşan, Mahmud Es'ad. "Mehmet Zahit Kotku". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 227-228. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Ta'rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü, trc.* Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. "Ahlâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çağrııcı, Mustafa. "Cimrilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8: 4-5. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çağrııcı, Mustafa. "Cömertlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8: 72-73. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çağrııcı, Mustafa. "Dostluk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 511-513. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çağrııcı, Mustafa. "İnfak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 289-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Çağrııcı, Mustafa. “İsâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 490-491. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çağrııcı, Mustafa. Uludağ, Süleyman. “İstikamet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 348-349. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çağrııcı, Mustafa. “Kardeşlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 485-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çağrııcı, Mustafa. “Kibir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 562-563. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Çağrııcı, Mustafa. “Riya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 137-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çağrııcı, Mustafa. “Sabır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çağrııcı, Mustafa. “Sıddık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37: 91-92. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çağrııcı, Mustafa. “Sıdk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37: 98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çağrııcı, Mustafa. “Tevazu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 583-585. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çağrııcı, Mustafa. “Tevekkül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çağrııcı, Mustafa. “Ucb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42: 36-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çakır, Ruşen. *Âyet ve Slogan, Türkiye’de İslami Oluşumlar*. İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfü’z-Zünun an Esami’l-Kütüb ve’l-Fünun*. İstanbul: MEB Basımevi, 1941.
- Çelik, İsa. “Tasavvufî Bir Terim Olarak Fakr”. *EKEV Akademi Dergisi* 3/2 (2001): 191-206.

- Çubukçu, İbrahim Agâh. “Prof. Necati Lugal ve Eserleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (Ankara, 1964): 129-133.
- Derin, Süleyman. “Gazzâlî’de Allah Sevgisi”. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 5 (2001): 143-159.
- Doğan, Davut. *Ergenlik Öncesi Ahlâk Eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2017.
- Doğrul, Ömer Rızâ. *İslâm Tarihinde İlk Melâmet*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1950.
- Eraslan, Soner. *Tabakât Literatürünün Ortaya Çıkışı: Sülemî’nin Tabakâtu’s-Sûfiyye’si*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020.
- Erdem, Hüsamettin. *Ahlak Felsefesi*. Konya: Hü-Er Yayınları, 2003.
- Erkaya, Muhammed Zahid. *Mahmud Es’ad Coşan’ın Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2014.
- Eskicioğlu, Osman. “Fakir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 129-131. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*. Beyrut: Daru’l-Marife, 2004.
- Gül, Münire. *Mahmud Es’ad Coşan’ın Kadın ve Aile Dergisi’ndeki Başmakalelerinden Hareketle Sosyal Hayatta Kadın*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2019.
- Güloğlu, Nazife Vildan. *Tasavvufta Kadın ve Ebû Abdurrahman Sülemî’nin Zikrî’n-Nisveti’l-Müteabbidâti’s-Sûfiyyât Adlı Eseri*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Gümüştekin, İslim. *Horasan’daki Tasavvuf Geleneğinin Bir Şarihi Olarak Ebû Abdurrahman Es-Sülemî (ö. 412/1021) ve Tasavvuf Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2018.
- Gündüz, İrfan. *Gümüştanevi Ahmet Ziyâüddin (KS.) Hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1984.
- Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1995.
- Güngör, Zülfikar. “İlim ve Gönül Dünyamızdan Kayan Yıldız: Prof. Dr. Mahmut Es’ad Coşan Hocamız”. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 6 (2001): 9-18

- Gürdoğan, Ersin Nazif. *Görünmeyen Üniversite*. İstanbul: İz Yayınları, 1991.
- Hacımuftuoğlu, Esra. “Kur’ân-ı Kerîm’de Müminlerin Ağız ve Söz Disiplini”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (2014): 209-243.
- Hökelekli, Hayati. *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Hökelekli, Hayati. “Şahsiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 297-298. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Kesfu’l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.
- Işıtan, İbrahim. “Dergâhlarda Zâhir-Bâtın Bilgi Dengesinin Sûfi Şahsiyet Gelişimine Katkısı ve Şeyh Şâbân-ı Velî (ö. 976/1569) Örneği”, *III. Uluslararası Şeyh Şa’bân-ı Velî Sempozyumu “Kastamonu’da İlmî Hayat ve Kastamonu Âlimleri”* (Kastamonu, 2016): 367-376.
- Işıtan, İbrahim. *Sufi Psikolojisi ve Sülemi’ye Göre Sufi Benlik Dönüşümü*. İstanbul: Divan Kitap, 2014.
- Işıtan, İbrahim. “Sûfilerin Tevhid Anlayışı ve Boyutları”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/5 (İstanbul, 2017): 3203-3227.
- Işıtan, İbrahim. “Sûfi Özgürlük Algısının Gençliğin Mânevî Kişilik Gelişimine Katkısı”, *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri (7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri)* (Sakarya, 2016): 317-332.
- İlhan, Azize. *Tasavvuf Dönemi Kaynak Eserlerinde Fakr Kavramı*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2004.
- İsfahanî, Ebü’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Rağîb. *el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân, Kur’an Kavramları Sözlüğü*, trc. Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Kallek, Cengiz. “İsraf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 1748-180. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kuran’da Ahlâk Psikolojisi*. İstanbul: İzci Yayınları, 1997.

- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kurân’da ‘Înâbe’ Kavramı: Dinî Tecrübe Açısından Bir Yaklaşım”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 22 (2008): 137-159.
- Kazıcı, Ziya. “Ahîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1: 540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshak. *et-Taarruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Kızıler, Hamdi. *Tasavvufta Karakter Eğitimi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2017.
- Koca, Suat. *Ahlak Hadisleri ve Değerlendirme Esasları*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015.
- Korkmaz, Sezai. “Din Psikolojisinde Değerler ve Erol Güngör’ün Değerler Hakkındaki Görüşleri”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2014): 177-199.
- Kotku, Mehmet Zahid. *Tasavvufî Ahlâk*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1981.
- Kurt, Abdurrahman. “Sosyal Güven ve Din”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000): 277-289.
- Kuşeyrî Abdülkerim. *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Kutluer, İlhan “İlim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 109-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Küçük, Hülya *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*. İstanbul: Ensar Yayınevi, 2011.
- Lugal, Mihin. “Mehmet Necati Lugal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27: 218-219. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Meydan Larousse Ansiklopedisi. “Ahlak”. İstanbul: Meydan Yayınevi, 1992.
- Öngören, Reşat. “İbrâhim b. Muhammed Nasrâbâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 417-418. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Öngören, Reşat. “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29: 441-448. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Öngören, Reşat. “Tabakat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Özköse, Kadir. “Kuran’ın Bâtını ve İşarî Yorumu”. *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kuran Araştırmaları Merkezi Yayınları* 31 (2018): 59-95.
- Özköse, Kadir. “Zühd ve Sûfîlerin Zühde Yükladıkları Anlam, Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2002): 175-194.
- Öztürk, Ergün *Ebû Abdurrahman Es-Sülemî ve “El-Melâmetiyye” Adlı Risâlesi Çerçevesinde Melâmetîlik ve İlkeleri*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur’an ve Sünnete Göre Tasavvuf*. İstanbul: Yeni Boyut, 1997.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur’an’ın Temel Kavramları*. İstanbul: Yeni Boyut, 1995.
- Pala, İmmigülsün. *1980’lerde Türkiye’de Dini Akımlar: İskenderpaşa Cemaati Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2016.
- Sayın, Esmâ. *Tasavvuf Terapisi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2014.
- Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî. *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk, 1996.
- Soysaldı, İhsan. “Tasavvufta Sabır ve Şükür Kavramları Üzerine Bir İnceleme”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1997): 103-111.
- Sühreverdî, Ebu Hafs Şihâbuddin Ömer b. Muhammed. *Avârifü’l-Maârif, Gerçek Tasavvuf*, çev. Dilâver Selvi. İstanbul: Semerkand, 2010.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. *el-Mukaddime fi’t-Tasavvuf, Tasavvufa Giriş*, trc. Ali Akay. İstanbul: İlkharf Yayınevi, 2014.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. *Sülemî ‘nin Risaleleri, Tasavvufun Ana İlkeleri*. thk. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. *Tabakâtü’s-Sûfiyye*. thk. Nûreddin Şüreybe. Halep: 1986.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, çeviri ve şerh, M. Es’ad Coşan, haz. Necdet Yılmaz, Baskıya hazır PDF nüshası, 2020.
- Şahinoğlu, M. Nazif. “Attâr Ferîdüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4: 95-98. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Şener, Mehmet. “Huşu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18: 422, 423. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Şengün, Mustafa. *Lise Öğrencilerinin Ahlâki Olgunluk Düzeylerinin Bazı Kişisel Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2008.
- Tek, Abdurrezzak. *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu’s-Sûfiyye*. Bursa: Akademi Yayınları, 2018.
- Toksarı, Ali. “Emânet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 81-83. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Topaloğlu, Bekir. “Sabûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 361-362. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Topaloğlu, Bekir. “Tevbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 279-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Türer, Osman “Ebû Nuaym el-İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 201-204. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Türkçe Sözlük. “Ahlak”. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2015.
- Uludağ, Süleyman. “Ârif”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3: 361-362. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Aşk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4: 11-17. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Bâtın İlmi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. “Fakr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Uludağ, Süleyman. “Fütüvvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 259-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Uludağ, Süleyman. “İhvan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 580. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Uludağ, Süleyman. “Mârifet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 54-56. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Uludağ, Süleyman. “Muhabbet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 386-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Uludağ, Süleyman. “Muhammed b. Hüseyin Sülemî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 53-55. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uludağ, Süleyman. “Murâkabe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 204. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman. “Mücâhede”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 440-441. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman. “Rızâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 56-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. “Takvâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 484-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.
- Uludağ, Süleyman. “Tevekkül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 3-4. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Uludağ, Süleyman. “Tövbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 284-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Uludağ, Süleyman. “Velî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 25-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Uludağ, Süleyman. “Vera”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yaşar, M. Emin. “İskender Paşa Cemaati”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık 6* (İstanbul: 2014): 323- 340.
- Yazıcı, Tahsin. “Derviş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 188-190. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yazıcı, Tahsin. Uludağ, Süleyman. “Herevî Hâce Abdullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17: 222-226. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yılmaz, Coşkun. “Hafız Halil Necati Efendi: Veresiye Defterimi Haliç’e Attım”, *İslâm Aylık Mecmua Dergisi* 159, (1996): 74-85.

Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

Yılmaz, Hasan Kâmil. *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1999.

Yılmaz, Hasan Kâmil. *300 Soruda Tasavvufî Hayat*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2010.

Yılmaz, Necdet. “M. Es’ad Coşan”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni: Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslâm Düşüncesi* 10: 573-599. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Sohbet Kaynakları:

Fudayl b. İyâz (ö. 187/803)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/224/Sohbetler.aspx> (İndirme: 06.07.2018, 16:38)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/397/Sohbetler.aspx> (İndirme: 10.07.2018, 15:43)

Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/239/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 17:31)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/7/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 17:33)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/234/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 17:32)

İbrahim b. Edhem (ö. 161/778)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/238/Sohbetler.aspx> (İndirme: 10.07.2018, 15:36)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/233/Sohbetler.aspx> (İndirme: 10.07.2018, 15:36)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/1757/Sohbetler.aspx> (İndirme: 10.07.2018, 15:37)

Bişr el-Hâfi (ö. 227/841)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/13/Sohbetler.aspx> (İndirme: 10.07.2018, 15:31)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/251/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 10:54)

Serî es-Sakatî (ö. 251/865)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/10/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 11:00)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/1411/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 11:05)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/8/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 11:11)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/1409/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 11:18)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/241/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 11:19)

Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/1362/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 11:46)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/15/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 12:22)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/14/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 12:23)

Şakîk el-Belhî (ö. 194/810)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/11/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 13:17)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/1351/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 13:24)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/9/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 13:31)

Ebû Yezîd el-Bistâmî (ö. 234/848)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/244/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 13:45)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/242/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 13:53)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/1049/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 14:01)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/236/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 14:05)

Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö. 215/830)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/79/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 15:57)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/492/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 15:58)

Ma'rûf el-Kerhî (ö. 200/815)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/243/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 16:59)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/704/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 17:18)

Hâtim el-Esam (ö. 237/851)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/704/Sohbetler.aspx> (İndirme: 11.07.2018, 17:18)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/266/Sohbetler.aspx> (İndirme: 12.07.2018, 12:24)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/371/Sohbetler.aspx> (İndirme: 12.07.2018, 12:25)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/661/Sohbetler.aspx> (İndirme: 12.07.2018, 13:07)

Ahmed b. Ebü'l-Havârî (ö. 230/845)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/395/Sohbetler.aspx> (İndirme: 12.07.2018, 13:20)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/669/Sohbetler.aspx> (İndirme: 12.07.2018, 13:23)

Ahmed b. Hadraveyh (ö. 240/854)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/705/Sohbetler.aspx> (İndirme: 12.07.2018, 16:45)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/681/Sohbetler.aspx> (İndirme: 12.07.2018, 16:48)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/623/Sohbetler.aspx> (İndirme: 12.07.2018, 16:50)

Yahyâ b. Muâz er-Râzî (ö. 258/872)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/624/Sohbetler.aspx> (İndirme: 13.07.2018, 14:55)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/126/Sohbetler.aspx> (İndirme: 13.07.2018, 16:05)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/690/Sohbetler.aspx> (İndirme: 13.07.2018, 16:06)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/734/Sohbetler.aspx> (İndirme: 13.07.2018, 16:13)

Ebû Hafs en-Nîsâbûrî (ö. 270 / 883)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/696/Sohbetler.aspx> (İndirme: 13.07.2018, 17:05)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/804/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 13:01)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/682/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 13:12)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/12/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 13:13)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/710/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 14:39)

Hamdûn el-Kassâr (ö. 271/884)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/698/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 14:49)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/700/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 14:53)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/641/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 14:59)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/808/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 15:10)

Mansur b. Ammâr (ö. 225/840)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/808/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 15:10)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/741/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 15:23)

Ahmed b. Âsım el-Antâkî (ö. 239/853)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/717/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 15:30)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/632/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 15:45)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/662/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 15:53)

Abdullah b. Hubeyk el-Antâkî (ö. ?)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/818/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 16:31)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/701/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 16:32)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/841/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 16:42)

Ebû Türâb en-Nahşebî (ö. 245/859)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/841/Sohbetler.aspx> (İndirme: 16.07.2018, 16:42)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/732/Sohbetler.aspx> (İndirme: 17.07.2018, 12:23)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/834/Sohbetler.aspx> (İndirme: 17.07.2018, 12:31)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/833/Sohbetler.aspx> (İndirme: 17.07.2018, 12:41)

Ebü'l-Kâsım el-Cüneyd (ö. 297/909)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/611/Sohbetler.aspx> (İndirme: 17.07.2018, 12:58)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/610/Sohbetler.aspx> (İndirme: 17.07.2018, 13:15)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/843/Sohbetler.aspx> (İndirme: 17.07.2018, 15:10)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/596/Sohbetler.aspx> (İndirme: 17.07.2018, 15:26)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/649/Sohbetler.aspx> (İndirme: 17.07.2018, 15:36)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/684/Sohbetler.aspx> (İndirme: 18.07.2018, 10:45)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/680/Sohbetler.aspx> (İndirme: 18.07.2018, 10:58)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/831/Sohbetler.aspx> (İndirme: 18.07.2018, 11:03)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/774/Sohbetler.aspx> (İndirme: 18.07.2018, 11:12)

Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî (ö. 295/908)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/828/Sohbetler.aspx> (İndirme: 18.07.2018, 12:14)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/829/Sohbetler.aspx> (İndirme: 18.07.2018, 12:37)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/650/Sohbetler.aspx> (İndirme: 18.07.2018, 12:52)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/688/Sohbetler.aspx> (İndirme: 18.07.2018, 13:03)

Ebü Osman El-Hîrî en-Nîsâbûrî (ö. 298/911)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/688/Sohbetler.aspx> (İndirme: 18.07.2018, 13:03)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/626/Sohbetler.aspx> (İndirme: 18.07.2018, 13:17)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/618/Sohbetler.aspx> (İndirme: 18.07.2018, 13:27)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/619/Sohbetler.aspx> (İndirme: 18.07.2018, 13:36)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/825/Sohbetler.aspx> (İndirme: 18.07.2018, 13:47)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/672/Sohbetler.aspx> (İndirme: 18.07.2018, 13:57)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/719/Sohbetler.aspx> (İndirme: 18.07.2018, 16:10)

<http://mecmerkezi.org/WebTV/679/Sohbetler.aspx> (İndirme: 18.07.2018, 16:20)

Diğer İnternet Kaynakları:

<http://mecmerkezi.org/Categories/222/ailesi.aspx> (Erişim: 10.02.2020)

<http://mecmerkezi.org/Categories/221/category.aspx> (Erişim: 10.02.2020)

<http://mecmerkezi.org/Categories/223/category.aspx> (Erişim: 10.02.2020)

<http://mecmerkezi.org/Categories/221/hayati.aspx> (Erişim: 10.02.2020)

<http://mecmerkezi.org/Categories/226/sosyal-yonu.aspx> (Erişim: 10.02.2020)

<http://mecmerkezi.org/Categories/218/category.aspx> (Erişim: 12.02.2020)

<http://arsiv.ntv.com.tr/news/62618.asp> (Erişim: 12.02.2020)

<http://arsiv.ntv.com.tr/news/62723.asp> (Erişim: 12.02.2020)

<http://www.gumushanevi.com/hocalarımız/mec/523-iskenderpasa-cemaati.html>
(Erişim: 12.02.2020)

<http://www.Es'adcosankulliyati.com/arsiv/byazilar/islam/i8309.html> (Erişim:
13.02.2020)

<https://defter-i-ussak.blogspot.com/2015/07/vasil-olmaz-kimse-hakka-cumleden-dur-olmadan.html> (Erişim: 20.05.2020)

ÖZGEÇMİŞ

17.08.1980 yılında Karabük'te doğdu. 1991 yılında Karabük Merkez Mimar Sinan İlkokulundan, 1997 yılında Karabük İmam Hatip Lisesinden mezun oldu. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümünden 2002 yılında mezun olduktan sonra aynı yıl İstanbul Gaziosmanpaşa Arnavutköy Kız Meslek Lisesine Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni olarak atandı. 2005-2009 yılları arasında Bartın ilinde görev yaptı. 2009 yılından bu yana Karabük ilinde görevine devam etmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.